Ruminations

Multani Mal Modi College, Patiala

Reaccredited with 'A' grade by NAAC, Bangalore,
UGC status of "College with Potential for Excellence" .

Ruminations

Multani Mal Modi College, Patiala

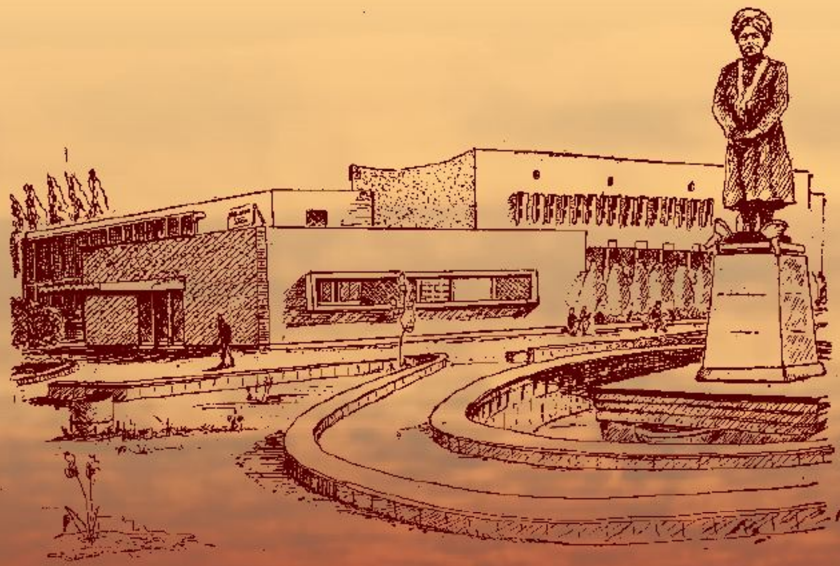

Multani Mal Modi College, Patiala

Reaccredited by NAAC with Grade 'A' - 3.26 CGPA
College with Potential for Excellence – CPE (II) by UGC

Tel. 0175-2214108, 2212049 Fax : 0175-2305853
Website : www.modicollege.com | email: principal@modicollege.com

ISBN:978-81-929148-0-0

Ruminations

Ruminations

Editorial Board
Dr. Khushvinder Kumar (Principal)
Dr. Baljinder Kaur
Dr. Gurdeep Singh Sandhu
Dr. Davinder Singh
Dr. Rupinder Sharma
Dr. Shikha

Multani Mal Modi College, Patiala

First Published in Paperback in India in 2019 by

Gurmehar Publication

Hotel Sea, Opp. Guruduara Dukhniwaran Sahib, Patiala

Contact No: 0175-2357981, 98146-32807

ISBN : ....

The views and opinions expressed in this book are the authors own and the facts are reported by them, and the publishers are not in any way liable for the same.

Printed & Bound at
Shaheed-E-Azam Press & Hospitality Pvt. Ltd., Patiala

CHAIRMAN'S EPISTLE

It gives me immense pleasure to know that M. M. Modi College is publishing *Ruminations* – a collection of significant book reviews by the students and learned teachers of the college under the proficient guidance of Principal Dr. Khushvinder Kumar. Such intellectual activities are an integral part of any institution's academic and professional growth which keeps it abreast with the times.

The twenty-first century has witnessed a tremendous advancement in the field of communication and technology. Unfortunately, it has contributed actively to diminish the interest in books. Students, the most vulnerable section of the society have not been able to escape its influences. In order to motivate the students and channelize their energy in the right direction, the college has taken this commendable initiative. It will not only give them a chance for introspection but also prove their mettle in creative writing. "There is no frigate like a book to take us lands away" wrote Emily Dickinson. A book is an outcome of years of research which not only augments our imagination but formulates and crystallizes our thoughts as well. The invigorating book reviews published here will propel the students to delve deep into the realms of creativity and knowledge.

I express my admiration for Principal Dr. Khushvinder Kumar and the Editorial team of *Ruminations* for their zealous efforts in releasing this bouquet of critically analysed thoughts and views. I also applaud our students and faculty members' earnest endeavour of embellishing the present volume with their stimulating reviews.

Seth Sudarshan Kumar Modi
Chairman,
Modi Education Society

PRINCIPAL'S COMMUNIQUÉ

I am extremely proud at the publication of this precious book of scholarly reviews that are penned by the faculty members and students. *Ruminations* is the point of convergence of the academic brilliance, reading prowess and verbal skillfulness of the writers of our college.

Reviewing a book is an art that leads to personal investigation and promotes self-thinking and analysis. It benefits both the readers as well as writers by providing them with more exposure thereby cultivating well informed the intellectual. The present endeavour is a great exercise in reading critically and evaluating an author's arguments and evidence. It is also a praiseworthy platform to comment on a work and enter into a dialogue with the author and other readers. Most importantly, it is a test of one's ability to tactfully voice one's agreement and disagreement.

Reading leads the path towards exploration, awareness and knowledge. Students can explore for themselves the wealth of human experiences. However, the fast-paced life of today's generation has led to a lack of interest, curiosity, patience and discipline. All these have become hindrances towards the formation of good reading habits.

Ruminations provides a platform to book lovers and scholars which informs them about significant publications. It aims to reach a wide readership of both first time and dedicated readers who would enjoy intellectual writing and seek to reflect all shades of opinions and ideas. After going through this book, the readers can make an informed decision about what to read next. The collection of book appraisals encloses within it several discerningly penned book reviews focusing on different genres of art, life, and culture. It will cater to the interest of scholars invested in the study of Politics, Psychology, Economics, Sociology, Defense Strategies, Literature, Sciences etc.

May this collection of book reviews trigger a spark of curiosity that would ignite a flame of reading amongst youngsters. I wish this initiative on World Book-Reading Day aids our students in engaging in and exploring the boundless world of books.

Dr Khushvinder Kumar
(Principal, Multani Mal Modi College, Patiala)

PREFACE

It is with enormous ebullience and anticipation that I invite you to read *Ruminations*- a curated compendium of book appraisals from both students and members of faculty of Multani Mal Modi College, Patiala. It comprises an assortment of articulations and opinions providing critical, in-depth reviews of books published in India and abroad across varied genres.

Books have become inexorable aspect of humanity. They are EVERYWHERE. Libraries and bookstores (physical and virtual) are bespattered all over society so much so that they span the entire globe. Books are a treasure trove as they are chock-a-block with multifarious pearls of wisdom and provide sagacious inputs about even the minutest facets of life. Without books, in fact, any kind of knowledge about the origin of our civilization and the formulation of our culture would have been implausible. Had our ancestral intellectuals not penned their observations, every human being would have deemed oneself to be an unsolvable puzzle.

As a life-long teacher of language and literature, I implore everyone around me – young and adult, student and tutor, learner and learned – to timely read a book. Reading a book is, in fact, the simplest way to stimulate one's brain and cognitive functions. It expands our vocabulary, strengthens our writing skills, and gives wings to our imagination. Reading is therapeutic, cathartic and induces empathy within us. Yet it is a chore to some, for they find it difficult to identify their area of interest. This is where a book review can prove to be of utmost help to a picky and prickly reader.

A book review is an analytical estimation of a text. Each review exceeds the parameters of bland summarization; it makes a valid argument and opens up new vistas of dialogue and discussion with both the author and the audience. It is a succinct outlining of the reviewer's identification of a creative work's proficiency or deficiency. Book reviews are essentially a barometer for our society's ever-changing literary tastes as the reviewer's prime function is to gage whether the text is successful in capturing the pulse of its audience.

Ruminations offers something for every book lover and caters to a wide variety of tastes. The book appraisals include reviews and literary criticisms of different categories of books- fiction and non-fiction covering a broad range of sub-genres and subjects like Philosophy and

Politics (*In Defense of Lost Causes)*, History (*I Accuse…The Anti Sikh Violence of 1984)*, Young Adult (*A Girl like Me, Ten Things I Hate about Me), (Life is What You Make of it, You are the Best Wife)*, Political Economy *(China in Sri Lanka)* Historical Classic *(The Art of War)*, Historical fiction *(A Thousand Splendid Suns), (The Kite Runner)*, Anthropology *(Sapiens: A Brief History of Humankind)*, Economics *(Global Players and the Indian Car Industry)*, Contemporary Fiction *(Skeena)*, Fantasy and Philosophy *(The Alchemist)*, Memoir *(Diary of a Young Girl)*, Self-Help *(Happiness Express: A Journey to Everyday Wellbeing)*, Classic Literature *(Wuthering Heights), (Lord of the Flies)*, Psychology *(Pearson's Psychology)* and Public Administration *(Patiala Central Jail: Organisation, Working and Correctional Measures)*.

Apart from being a discovery-tool in the hands of the readers for new publications, *Ruminations* provides an impetus to students to inculcate a healthy reading habit in their daily routines and it also shines a light on those who read and wish to review noteworthy publications. This book aims to help the bibliophiles to express their viewpoints creatively and to hone their writing skills while penning in-depth critiques.

I would like to thank our Principal, Dr. Khushvinder Kumar, for undertaking this initiative and for being a ceaseless proponent of books and the activity of reading. I am beholden to my team of writers who have diligently read and researched the books so as to delineate their significance and motivate other Modiites to invest their time in reading them.

I am pleased to share that there was an overwhelming response of teachers as well as students and the editorial team had to sift through the multitudes of book appraisals received to select the superlative few for publication. I anticipate that this book will add value to the lives of its readers by opening their eyes to a variety of classic and contemporary publications and give them a taste of some of the books that they normally wouldn't come across. I hope the aforementioned selection of textual appraisals reinforces the idea that avid reading and enjoyment of books lead to broadening of one's vision, the attainment of mental peace, and ultimately the emergence of a well-rounded personality.

Dr. Baljinder Kaur
(Dean, Faculty of Arts, M. M. Modi College, Patiala)

ਸੰਪਾਦਕੀ

ਮਨੁੱਖ ਲਈ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਸਾਰਥਕ ਬਨਾਉਣ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਮਝਣ-ਜਾਣਨ ਲਈ ਗੰਭੀਰ ਸੋਚ-ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਹੋਣੀ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੈ। ਚਿੰਤਨ ਦੇ ਮਾਰਗ 'ਤੇ ਚੱਲਦੇ ਪਾਂਧੀ ਲਈ ਪੁਸਤਕ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਸਾਥੀ ਹੋਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਗਿਆਨ ਦੀ ਜਗਿਆਸਾ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਹਰ ਦਾਨਿਸ਼ਵਰ ਨੇ ਨਾ ਕੇਵਲ ਇਸ ਸੱਚ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰਿਆ ਹੈ ਸਗੋਂ ਅਪਣਾਇਆ ਵੀ ਹੈ। 'ਰਿਗਵੇਦ' ਦੇ ਰਚਨਹਾਰਿਆਂ ਨੇ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਆਰੰਭ ਵਿਚ ਅੰਕਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਚੰਗੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਸਾਨੂੰ ਸਾਰੇ ਪਾਸਿਓਂ ਸਵਾਗਤ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਜਿੱਥੇ ਵੀ ਗਏ, ਹਮੇਸ਼ਾ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਪੋਥੀ ਰੱਖਦੇ ਸਨ, ਜਿੱਥੋਂ ਜੋ ਵੀ ਅਮਰ ਬੋਲ ਬਾਣੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਏ, ਉਸ ਨੂੰ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਸੰਭਾਲ ਲੈਂਦੇ ਤੇ ਇਹ ਪ੍ਰੰਪਰਾ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਅਗਲੇ ਉੱਤਰਾਧਿਕਾਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਸੌਂਪ ਦਿੱਤੀ। ਇਸ ਪੋਥੀ-ਪ੍ਰੰਪਰਾ ਸਦਕਾ ਹੀ ਮਾਨਵਤਾ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਵਡਮੁੱਲੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਅਤੇ ਮਾਰਗ ਦਰਸ਼ਕ ਵਜੋਂ ਮਹਾਨ ਗ੍ਰੰਥ 'ਸ਼੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ' ਦੀ ਰਚਨਾ ਸੰਭਵ ਹੋ ਸਕੀ।

ਇਕ ਚੰਗੇਰਾ ਅਤੇ ਸਫ਼ਲ ਮਨੁੱਖ ਬਣਨ ਲਈ ਨਿਰੰਤਰ ਸਿੱਖਦੇ ਰਹਿਣਾ ਜਰੂਰੀ ਹੈ। ਜਿੰਨਾ ਵੱਧ ਅਤੇ ਉੱਤਮ ਸਾਹਿਤ ਪੜ੍ਹਿਆ ਹੋਵੇਗਾ ਉਂਨੇ ਹੀ ਵਧੀਆ ਵਿਚਾਰ ਗ੍ਰਹਿਣ ਹੋਣਗੇ। ਜਿਵੇਂ ਭਾਂਡੇ ਵਿਚੋਂ ਕੁਝ ਬਾਹਰ ਕੱਢਣ ਲਈ ਉਸ ਨੂੰ ਨਿਰੰਤਰ ਭਰਦੇ ਰਹਿਣਾ ਜਰੂਰੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਵੇਂ ਹੀ ਸਫ਼ਲ ਮਨੁੱਖ ਬਣਨ ਲਈ ਸਾਰਥਕ ਅਤੇ ਮੁੱਲਵਾਨ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸੁਣਨਾ ਸਮਝਣਾ ਅਤੇ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨਾ ਜਰੂਰੀ ਹੈ। ਪੁਸਤਕਾਂ ਪੜ੍ਹਨ ਦਾ ਨਿਰੰਤਰ ਅਮਲ ਇਸ ਦਿਸ਼ਾ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਮਦਦਗਾਰ ਸਾਬਤ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। "ਪੁਸਤਕਾਂ ਮਨੁੱਖ ਦੀਆਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਦੋਸਤ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ।" ਇਸ ਕਥਨ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਜੀਵਨ ਸ਼ੈਲੀ ਵਿਚ ਗਹਿਰਾਈ ਨਾਲ ਅਪਨਾਉਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਿਅਕਤੀ ਨੇ ਪੁਸਤਕਾਂ ਨਾਲ ਦੋਸਤੀ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਸਿਰਜ ਲਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਕਦੇ ਵੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਇਕੱਲਾ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ। ਪੁਸਤਕਾਂ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਹਰ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਸਹਾਰਾ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਤਾਕਤ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਰਾਹ ਦਰਸਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਲੋੜ ਸਿਰਫ ਇਹਨਾਂ ਤੱਕ ਰਸਾਈ ਕਰਨ ਦੀ ਹੈ। 'ਅਸਲੀ ਇਨਸਾਨ ਦੀ ਕਹਾਣੀ' (ਬੋਰਿਸ ਪੋਲੇਵੇਈ), 'ਮੇਰਾ ਦਾਗਿਸਤਾਨ'(ਰਸੂਲ ਹਮਜ਼ਾਤੋਵ) ਅਤੇ 'ਮੇਰਾ ਪਿੰਡ' (ਗਿਆਨੀ ਗੁਰਦਿੱਤ ਸਿੰਘ) ਆਦਿ ਕੁਝ ਅਜਿਹੀਆਂ ਚੁਨਿੰਦਾ ਪੁਸਤਕਾਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨ ਉਪਰੰਤ ਪਾਠਕ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਨਵੀਂ ਤਾਕਤ, ਨਵੀਂ ਰੂਹ ਅਤੇ ਜਿੰਦਗੀ ਪ੍ਰਤੀ ਨਵਾਂ ਨਜ਼ਰੀਆ ਉੱਸਰਦਾ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਪੱਧਰ ਦੇ ਜੀਵਨ-ਪਲਟਾਊ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਅਤੇ ਤਾਕਤ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਅਨੇਕਾਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਉਡੀਕ ਰਹੀਆਂ ਹਨ।

ਅਜੋਕੇ ਦੌਰ ਵਿਚ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗਿਕਤਾ ਅਤੇ ਜਰੂਰਤ ਹੋਰ ਵੀ ਵਧ ਗਈ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਸਮੇਂ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੀ ਦੌੜ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਨਿੱਤ ਨਵੇਂ

ਮਸਲਿਆਂ ਅਤੇ ਭਟਕਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਉਲਝਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਾਣੀ ਨੂੰ ਸੁਲਝਾਉਣ ਦਾ ਰਾਹ ਗਿਆਨ ਦਾ ਭੰਡਾਰ ਇਹ ਪੁਸਤਕਾਂ ਹੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਪੁਸਤਕ-ਸਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਸਿਰਜਣ ਅਤੇ ਇਸ ਅਨੁਕੂਲ ਮਹੌਲ ਬਣਾਉਣਾ ਅਜੋਕੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਵੱਡੀ ਲੋੜ ਹੈ।

"ਇਕ ਵਾਰ ਇਕ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਘੋੜੇ 'ਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋ ਸੰਘਣੇ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਸ਼ਿਕਾਰ ਲਈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅੱਗੇ ਜਾ ਕੇ ਉਹ ਰਾਹ ਤੋਂ ਭਟਕ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਜੰਗਲ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਣ ਦੀ ਥਾਂ ਹੋਰ ਅੰਦਰ ਸੰਘਣੇ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਗੁਆਚ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅੱਗੇ ਜਾ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਉਸ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਇਕ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਮਹਿਲ ਜੋ ਸੁੰਨਸਾਨ ਹੈ ਪ੍ਰੰਤੂ ਬੜਾ ਸਜਿਆ ਹੋਇਆ ਨਜ਼ਰੀਂ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਘੋੜੇ ਤੋਂ ਉੱਤਰ ਕੇ ਮਹਿਲ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਖੂਬਸੂਰਤ ਮਹਿਲ ਅੰਦਰ ਉਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਵੀ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ। ਅਚਾਨਕ ਉਹ ਇਕ ਬੇਹੱਦ ਸਜੇ ਹੋਏ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਥੇ ਉਸ ਨੂੰ ਇਕ ਮਖਮਲੀ ਪਲੰਘ ਉੱਪਰ ਬਹੁਤ ਹੀ ਖ਼ੂਬਸੂਰਤ ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਖ਼ਾਮੋਸ਼ ਅਤੇ ਅਡੋਲ ਸੁੱਤੀ ਪਈ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਦੇ ਨੇੜੇ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਉਂ ਹੀ ਉਹ ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਨੂੰ ਛੂੰਹਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਗਹਿਰੀ ਨੀਂਦ ਵਿਚੋਂ ਜਾਗ ਪੈਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਇਸ ਇੰਤਜ਼ਾਰ ਵਿਚ ਸਾਂ ਕਿ ਕੋਈ ਮਨੁੱਖ ਆਵੇਗਾ, ਮੈਨੂੰ ਛੂਹੇਗਾ ਅਤੇ ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਸਾਰਾ ਖਜ਼ਾਨਾ ਉਸ ਦੀ ਝੋਲੀ ਪਾ ਦਿਆਂਗੀ।" ਇਸ ਕਥਾ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਵਿਦਵਾਨ ਨੇ ਨਵੇਂ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰਦਿਆਂ ਇਹ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਕਥਾ ਵਿਚਲਾ ਜੰਗਲ ਦੁਨਿਆਵੀ ਭਟਕਣਾ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੈ, ਸੁੱਤੀ ਹੋਈ ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਪੁਸਤਕ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੈ ਜੋ ਪਾਠਕ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਸਮੁੱਚਾ ਗਿਆਨ ਅਰਪਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਉਡੀਕ ਰਹੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਹੀ ਕੋਈ ਜਗਿਆਸੂ ਅਜਿਹੀ ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਰੂਪੀ ਪੁਸਤਕ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਵਾਂਗ ਗਿਆਨ ਦੇ ਅਥਾਹ ਖਜ਼ਾਨੇ ਦਾ ਮਾਲਕ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸੋ ਲੋੜ ਹੈ ਪੁਸਤਕਾਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਣ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਨੇੜਤਾ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਸਿਰਜਣ ਦੀ।

ਇਸ ਉਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਸਨਮੁਖ ਰੱਖਦਿਆਂ ਹੀ ਅਜੋਕੇ ਸਮੇਂ ਲਿਖੀਆਂ ਗਈ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦੀ ਪਾਠਕਾਂ ਨਾਲ ਸਾਂਝ ਵਧਾਉਣ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਬਾਰੇ ਪਾਠਕ ਨਜ਼ਰੀਆ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰਨ ਲਈ ਇਹ 'ਪੁਸਤਕ ਰੀਵਿਊ ਮੰਚ' ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਡਾ. ਖੁਸ਼ਵਿੰਦਰ ਕੁਮਾਰ ਜੀ ਦੀ ਯੋਗ ਅਗੁਵਾਈ ਅਤੇ ਨਿਰੰਤਰ ਯਤਨਾਂ ਵਜੋਂ ਵੱਖ ਵੱਖ ਸਮਿਆਂ ਤੇ ਫ਼ੈਕਲਟੀ ਅਤੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਇਸ ਦਿਸ਼ਾ ਵਿਚ ਤੁਰਨ ਲਈ ਕੁਰੇਦਦੇ ਰਹਿਣ ਸਦਕਾ ਹੀ ਸੰਭਵ ਹੋ ਸਕਿਆ ਹੈ।

ਡਾ. ਗੁਰਦੀਪ ਸਿੰਘ ਸੰਧੂ
ਮੁਖੀ, ਪੋਸਟ-ਗ੍ਰੈਜੂਏਟ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਭਾਗ,
ਮੁਲਤਾਨੀ ਮੱਲ ਮੋਦੀ ਕਾਲਜ,
ਪਟਿਆਲਾ।

CONTENTS

1. In Defense of Lost Causes — 5
   Dr. Kuldeep Kaur
2. I Accuse...The Anti-Sikh Violence of 1984 — 7
   Harleen Kaur
3. Ten Things I Hate About Me — 10
   Vaneet Kaur
4. A Girl like Me — 12
   Poonam Dhiman
5. China in Sri Lanka — 14
   Dr. Puja Bansal
6. The Art of War — 16
   Rabbani Singh
7. Patiala Central Jail: Organisation, Working and Correctional Measures — 18
   Dr. Daljit Kaur
8. PSYCHOLOGY-South Asian Edition — 19
   Gurpreet Kaur
9. A Brief History of Humankind — 20
   Dr. Bhanvi Wadhawan
10. Global Players and the Indian Car industry: Trade, Technology and Structural Change — 23
    Dr. Maninder Deep Cheema
11. Skeena — 26
    Dr. Shikha
12. The Alchemist — 32
    Nishtha Goyal
13. Wuthering Heights — 35
    Deutie Singh
14. A Thousand Splendid Suns — 37
    Bhavisha Jain
15. The Diary of a Young Girl — 39
    Komaldeep Kaur
16. Sapiens: A Brief History of Mankind — 41
    Ishita Gupta
17. Happiness Express- A Journey to Everyday Wellbeing — 42
    Huspreet Kaur
18. The Diary of a Young Girl — 44
    Samar Singh Sohi
19. "Life is What You Make It" — 45
    Harleen Kaur Saini
20. Lord of the Flies — 47
    Sakshi Sharma
21. Object Oriented Programming with C++ — 50
    Dr. Monika Pathak
22. Research Methodology: Methods And Techniques — 53
    Dr. Sukhdev Singh
23. You are the Best Wife — 57
    Divya Bhatia

24. Bring Me Back — 58
Simran Kataria
25. Debriefing the President- The Interrogation of Saddam Hussein — 61
Dr. Gagandeep Kaur
26. The Kite Runner — 63
Ishita Gupta
27. ਕਾਲ ਕਥਾ (ਨਾਵਲ) — 65
ਡਾ. ਗੁਰਦੀਪ ਸਿੰਘ ਸੰਧੂ
28. ਫਰੀਦਾ ਖਾਕੁ ਨ ਨਿੰਦੀਐ: ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਵਿਰਸਾ : ਇਤਿਹਾਸਕਾਰੀ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤਕਾਰੀ — 68
ਡਾ. ਮਨਜੀਤ ਕੌਰ
29. ਨਾਚਫਰੋਸ਼ — 71
ਡਾ. ਵੀਰਪਾਲ ਕੌਰ
30. ਸਾਦਿਕ ਸੁਲਤਾਨ ਸ਼ੇਰ ਸ਼ਾਹ ਸੂਰੀ (ਨਾਵਲ) — 73
ਡਾ. ਦਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ
31. ਬੇਤਰਤੀਬੀਆਂ (ਗ਼ਜ਼ਲ ਸੰਗ੍ਰਹਿ) — 76
ਦੀਪਕ ਕੁਮਾਰ
32. ਅੰਗੂਠੇ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨ — 83
ਡਾ. ਜਸਪ੍ਰੀਤ ਕੌਰ
33. ਬੋਲ ਮਰਦਾਨਿਆ (ਨਾਵਲ) — 86
ਪ੍ਰੋ. ਗੁਰਪ੍ਰੀਤ ਸਿੰਘ
34. ਅੱਕਾਂ ਦੀ ਕਵਿਤਾ — 88
ਡਾ. ਹਰਮਨ ਸਿੰਘ
35. ਭਵਿੱਖ ਦਾ ਸਾਹਿਤ — 90
ਡਾ. ਗੁਰਜੰਟ ਸਿੰਘ
36. ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ 'ਚ ਤ੍ਰੇੜਾਂ — 100
ਕੁਲਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ
37. ਸੈਕੰਡ ਸੈਕਸ — 104
ਅਮਨਦੀਪ ਕੌਰ
38. ਸਿਆਸਤ ਦਾ ਰੁਸਤਮੇ ਹਿੰਦ (ਹਰਕਿਸ਼ਨ ਸੁਰਜੀਤ ਦਾ ਰਾਜਸੀ ਜੀਵਨ) ਵਿਧਾ:ਜੀਵਨੀ — 107
ਹਰਪ੍ਰੀਤ ਕੌਰ
39. ਸਿਧਾਰਥ (ਨਾਵਲ) — 110
ਪ੍ਰੋ. ਕਪਿਲ ਸ਼ਰਮਾ
40. ਨਾਲ ਮੇਰੇ ਕੋਈ ਚੱਲੇ — 112
ਡਾ. ਵੀਰਪਾਲ ਕੌਰ
41. ਅੱਧ ਚਾਨਣੀ ਰਾਤ — 116
ਪ੍ਰੋ. ਜਗਜੋਤ ਸਿੰਘ
42. ਰੂਪਧਾਰਾ — 119
ਪ੍ਰੋ. ਮਨਦੀਪ ਕੌਰ
43. ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ (ਏ.ਡੀ. 1000–1526) — 123
ਹਰਦੀਪ ਕੌਰ
44. ਆਲ ਮਾਈ ਸਨਜ਼ — 126
ਦੀਪਾਂਸ਼ੂ
45. ਕਥਾ ਰੰਗ — 127
ਅਨਮੋਲ ਕੌਰ
46. ਬੂਹੇ ਬਾਰੀਆਂ — 129
ਰਿੰਕੂ
47. ਚੁੱਪ ਮਹਾਂਭਾਰਤ (ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ) — 133
ਗਗਨਦੀਪ ਕੌਰ
48. ਧਰਤੀ ਦੀਆਂ ਧੀਆਂ — 135
ਰਮਨੀਕ ਕੌਰ

49. ਦੁਖੀਏ ਮਾਂ–ਪੁੱਤ (ਨਾਵਲ) — 137
ਮਨਜੋਤ ਕੌਰ
50. ਗੰਧਲੇ ਪਾਣੀ — 139
ਸਮਰੀਤ ਕੌਰ
51. ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਮੇਲ — 141
ਜਗਸੀਰ ਸ਼ਰਮਾ
52. ਕਲਮ ਤੇ ਅਕਲ — 143
ਅਰਸ਼ਦੀਪ ਸਿੰਘ
53. ਤੂੰ ਕਿ ਮੈਂ (ਨਾਵਲ) — 147
ਹਰਮੀਤ ਕੌਰ
54. ਖਿੜਕੀਆਂ — 149
ਅਕਾਸ਼ਦੀਪ ਸ਼ਰਮਾ
55. ਲੰਘ ਗਏ ਦਰਿਆ — 151
ਹਰਦੀਪ ਸਿੰਘ
56. ਪਹਿਲਾ ਅਧਿਆਪਕ — 154
ਸਚਿਨ ਯਾਦਵ
57. ਰਾਣੀ ਤੱਤ — 156
ਪਾਰਥ ਥਾਪਾ
58. ਸੜਕਨਾਮਾ — 159
ਸਿਮਰਤਪਾਲ ਕੌਰ
59. ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕਥਨੀ ਤੇ ਕਰਨੀ — 161
ਸਤਨਾਮ ਸਿੰਘ
60. ਇਕ ਮਿਆਨ ਦੋ ਤਲਵਾਰਾਂ (ਨਾਵਲ) — 163
ਸਿਮਰਨਜੀਤ ਕੌਰ
61. Social change in modern India — 166
ਸ਼ੈਲਜਾ ਸ਼ਰਮਾ
62. ਟੁੱਟੀ–ਵੀਣ — 168
ਦਮਨਜੋਤ ਕੌਰ
63. ਸ਼ਹੀਦ ਭਗਤ ਸਿੰਘ (ਇੱਕ ਜੀਵਨੀ) — 170
ਬਲਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ
64. ਬੁੱਢਾ ਤੇ ਸਮੁੰਦਰ — 172
ਦਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ
65. एक ब्रेक के बाद — 175
डॉ. रुपिन्द्र शर्मा
66. खोजे हुए प्रश्न — 178
अधिराज
67. 'टोबा टेक सिंह और अन्य कहानियां' — 180
सागर खन्ना
68. बच्चों की श्रेष्ठ कहानियां, — 182
योगिता
69. श्रवण कुमार — 183
चाहत चौहान
70. बड़े भाई साहब — 186
साक्षी गोयल

"Some books are to be tasted, others to be swallowed; and some few to be chewed and digested"

-Francis Bacon

*****

"Think before you speak. Read before you think"

-Fran Lebowitz

*****

Book: In Defense of Lost Causes
Author: Slavoj Žižek
Publisher: Verso Books
Number of Pages: 202
Year of Publication: 2008

Reviewed by:
Dr. Kuldeep Kaur
Assistant Professor
(Journalism and Mass Communication)

Slavoj Žižek describes himself as a 'dialectical materialist' albeit with a metaphysical apparatus that is based in Lacanian psychoanalysis supersedes historical materialism. The ideas of Žižek are fundamentally focussed at challenging orthodoxies of both the political right and the socio-liberal universities. With publication of his first book *The Sublime Object of Ideology* (1989) Žižek tried to develop a materialistic conception of ideology that drew heavily on Lacanian psychoanalysis and Hegelian idealism. This book should be seen in the continuity of his earlier political thoughts.

In the book *In Defense of Lost Causes* Žižek tries to diagnose the problem with the left ideology. According to him, in the context of a defeatist analysis of the victory of capitalism, the abstract assertions of utopian hopes for radical change is in itself self defeating. The book seeks to represent the 'part of no part' in the world system which refers to the groups which are radically excluded from the parliamentary liberalism and widely affected by the structural violence of global capitalism. The argument of Žižek is clear and precise as he tries to establish that the international political situation should be recognized as a moral and political consequences and consensuses on the *impossibility* of alternatives to capitalism. He also coins a new term 'De -more – cracy' (the

extension and deepening of the revolution of modernity). This book is an effort to redeem Žižek's promise to develop a political program consonant with these ambitions.

In the book *In the Defense of Lost Causes*, Žižek's basic claims about the current conjuncture is that capitalism is now the big other for global system. This position connects with Žižek's fundamental argument that there is a connection between commodity fetishism and fetishistic perversion, grounded in the structural equivalence of surplus value and surplus enjoyment.

The book highlights the continuous neglect of political economy by Žižek and embraces the discourse of 'Revolutionary Terror'. According to him, the true aim of *In the Defense of Lost Causes* is not to defend Stalinist terror and soon, as such but to render problematic the all so easy liberal democratic alternatives. For Žižek the problem with the problem with the left ideology today is exactly that of abstract assertions of utopian hopes for radical change which he underlines as 'Crisis of determinate negation'

In his seminal work *The Revolution Betrayed*, Leon Trotsky calls for a reactivation of workers' democracy against the Stalin regime after a Marxist analysis of the material interests of the bureaucratic class charged with implementing revolutionary terror. The book *In Defense of Lost Causes* Žižek's invocation of Lenin and Mao does not imply a necessary theoretical development from Marxist premises, in light of empirical sociology and historical experiences.

*****

Book: I Accuse…The Anti-Sikh Violence of 1984 **Author: Jarnail Singh** **Publisher: Penguin Books** **Year: 2009** **No. of Pages: 165**	**Reviewed by:** **Harleen Kaur** **Designation:** **Assistant Professor (English)**

This book is a powerful and passionate indictment of the state's response to the killings of 1984. It is a searing account of the brutal massacre of Sikhs in Delhi and other parts of north India following the assassination of the then Prime Minister Mrs. Indira Gandhi by two of her Sikh bodyguards. The three days of 1984, when over 3000 Sikhs were slaughtered, have indelibly marked the lives of thousands more who continue to exist in a twilight of bitterness and despair. 1984 was not an attack on the Sikh community alone; it was an attack on the idea that lies at the very core of democracy- that ever citizen, irrespective of faith and community, has a right to life, security and peace. In this book, the author explores the chain of events, the survivors' stories, and the continuing shadow it casts over their lives. It was such an outrage that led the author to throw his shoe at Home Minister P. Chidambaram during a press conference in New Delhi.

The aforementioned book is divided into six chapters. The first chapter "31 October 1984" narrates the happenings of the unfortunate day in the life of the author and his family. It lays bare the signs of collusion between the politicians and the mob. The attitude of hospitals towards Sikh patients, the marking of Sikh houses with the help of voters' list and the use of 'disinformation' to incite public opinion against Sikhs. Towards the end, the political as well as religious factors

leading on to the violence have been discussed. The next chapter "Not Riots But Murder" underscores the inefficiency of law and the involvement of politicians in inciting violence. It is a scathing attack on the several commissions which could not punish the guilty in spite of sufficient evidence. The following chapter "The Attacks" elaborates the sequence of violent events at various places like RakabGanj Gurudwara, Nangloi Gurudwara and Trilokpuri.

"What the State was Doing" begins with the helpless and inactive situation that the then President Giani Zail Singh and Home Minister P.V. Narasimha Rao found themselves in. Barring a few exceptions, the Delhi police helped the mob in the killings by not taking any action. The police ignored the cries for help. They pursued the victims and not the perpetrators. In spite of eye-witness accounts, none of the police officers has been suitably punished. Army was deliberately deployed much later to delay their actions. The next chapter "The Men Behind The violence" details the role of politicians like HKL Bhagat, Sajjan Kumar and Jagdish Tytler in provoking the mob to not spare even a single Sikh. They were witnessed giving directions to the mob to kill and burn the Sikhs. None of the Commissions could prove their crime. In fact, they were promoted to higher posts later. This makes the law and order as guilty as these politicians. "The Aftermath" discusses the untiring efforts put in and the difficulties faced by the survivors to live as normally as possible. The loss of loved ones and the trauma of witnessing the horrific incidents make the survivors incapable of regaining normalcy. Besides that, the unending wait for justice and the continuous efforts for the same wear their spirits down. "Why I Hurled the Shoe" analyses the reasons behind the author's action, the events leading to it and the consequences. His was an unprecedented protest against

unprecedented injustice. As a consequence, the election tickets given to the accused were withdrawn and he was honoured by the Shiromani Gurdwara Parbandhak Committee and his journalist-friends.

This book lays down the incidents in detail, questions the commissions constituted to punish the guilty, and justifies the author's action as a representative of the community's collective protest. The delay in justice or no justice at all had made the community lose faith in the administration. It roused people's conscience against the patronage extended by the Congress Party to the lackeys who participated in the killings. However, those responsible for the violence still need to be brought to justice.

*****

Book:	Reviewed by:
Ten Things I Hate About Me	**Vaneet Kaur**
Writer: Ronda Abdel Fattah	**Designation:**
Publisher:Pan Macmillan Australia	**Assistant Professor**
Price: $16.95	**(English)**
Total Pages: 306	

Randa Abdel Fattah, born in 1979, is a Muslim writer of Palestinian and Egyptian parentage. Her novel *Ten Things I hate About Me* (2006) is set at the backdrop of anti-Arab riots which happened in Sydney in December, 2005. The novel deals with many vital multicultural issues, e.g., identity problems, inter-generational conflicts, fighting for social justice. The novel highlights that in spite of multiculturalism being a state policy, racism and ethnic conflicts are still prevalent in the country. The repercussions of 9/11 are shown in the novel where Muslims and Immigrants from the Arab and other countries are considered as terrorists who pose a threat to the social and political life of the country.

Jamilah, the main character of the novel is a Lebanese Muslim girl who tries hard to keep her Australian identity separate from her Lebanese Muslim identity. At school she is Jamie with her bleached hair and coloured contacts. She does everything she can do to hide her background. She struggles with internal conflicts about being the person she is or to keep it a secret from her friends. She is afraid that if she reveals the truth, everybody in school will consider her a terrorist. The novel takes us through the stress and anxieties that Jamilah faces in keeping her culture and religion hidden, and her eventual path towards finding a sense of comfort in expressing her true identity. Randa Abdel Fattah foregrounds the idea that there should be no impediments for those who wish to identify

with cultures other than their own and those who are more insular should be free to preserve their own cultural heritage and traditions. Through the character of Jamilah's father the writer puts forth the view that Australia's immigration policy in the beginning was one sided as it welcomed immigrants from English and European countries whereas immigrants from non-English and Asian countries were either rejected or had to face hardships.

*****

Book: A Girl like Me **Author: Swati Kaushal** **Publisher: Penguin Books, India, 2010** **Length: 338 pages**	**Reviewed by:** **Poonam Dhiman** **Designation:** **Assistant Professor (English)**

Swati Kaushal's *A Girl like Me* is a first person narration of the story of Annie, a sixteen-year-old adolescent who journeys from 'routes to roots' and tries to adapt herself to the new environment and the people around her. The protagonist is so much obsessed with her past that it does not let her move into the present. She lost her father three years ago. The mother and the daughter seem to have diametrically opposite ways of dealing with the grief of losing the male authority in the family. For Isha Rai (the mother) work is worship. She is happy to get a job in India. She tries her level best to keep moving forward in her life and somewhat succeeds in doing so. But for Annie past is something that can never be forgotten. She clings to the memories of her late father. Unlike her daughter Isha Rai does not cherish the memories and time spent in Minnesota (USA) as she ruminates, **"And it's not like there is anything really keeping us here, is there?"** Moving back to India is a home-coming for Isha. But Annie feels like an outsider in her mother's homeland.

Annie's journey into the deep secrets of her father and his family help her gain new insights. She starts looking at things with a new perspective. She studies History and Political Science at school as **"History and politics and cultural stuff… catch up on my roots."** A feeling of alienation engulfs her again when she finds out about her childhood friend, Ked's love affair with a girl. She feels betrayed and

misses her father even more at this juncture. She finds the world worthless as she says **"Friend what a dangerous worm of a word, what a slithery delusion. About as real as that other fake world home. Like these things really exist."** The feeling of loneliness is further heightened by her mother's indifference to her predicament. She feels broken from within, insecure and completely shattered. The emotional crisis is resolved to some extent when her grandmother rings her up. The call brings the much needed respite. She realizes that she can piece together her shattered life only by going back to ancestral roots. So she decides to visit her grandmother's house in Bhopal. Her journey gets complete only when she revisits her past, connects to her roots and finds her true self.

*****

Book: China in Sri Lanka **Author: Chulanee Attanayake (2013)** **Publication: Lambert Academic Publishing, Germany.**	**Reviewed by:** **Dr. Puja Bansal** **Designation:** **Assistant Professor (Defence and Strategic Studies)**

Chulanee Attanayake (2013) examines the growing relationship between Sri Lanka and China and its implication for both countries.

It analyzes the trends in economic, military and diplomatic relations between the two countries and assessess the systematic expansion of China's role in post-war Sri Lanka. It also closely examines the reasons behind this expansion as well as the advantages and the disadvantages, which this developing relationship could pose for each country. She explains the relationship between Sri Lanka and China based on the recent past events that took place in the history, mainly due to trade considerations of these two countries.

The first chapter explains the relations between Sri Lanka and China during the recent past. Relations between the two countries were historically based mostly on trade and religion.

The second chapter is about China's priorities. If we want to understand a country's core interest, it is important to understand its behavior in the international arena. This chapter is an insight as to why China will develop a strong relationship with Sri Lanka or any other countries.

The third chapter examines the economic and infrastructure development relations between projects funded by China. It details the nature of funding received and the benefits, these projects will bring to both Sri Lanka and China.

The fourth chapter analyzes trade and economic relations between Sri Lanka and China during the recent past. It also looks into the nature of relationship of Sri Lanka has with China.

The fifth chapter concludes with an analysis of the nature of relations and implications to both Sri Lanka and China.

The relationship between Sri Lanka and China has taken a new direction with the end of the protracted conflict in May 2009. The increased Chinese presence in every sphere, infrastructure development, trade, tourism and communication is visible. To study China's priorities in Sri Lanka is to understand its core interests, its behavior in the international arena, also discuses its economic, diplomatic, military relations and infrastructure development relations, it also outlines the nature of funding received and the benefits such projects will bring to both countries, thus analysing the trade and commerce relations between both countries in the recent past. It also looks at the nature of relationship of Sri Lanka has with China.

*****

Book: The Art of War
Author: Sun Tzu
Translator: Lionel Giles
Publication: Om Book International
Pages: 70

Reviewed by:
Rabbani Singh
Designation:
Assistant Professor
(English)

The Art of War is believed to have been written by the Chinese military strategist, philosopher and writer Sun Tzu. He lived during the Zhou dynasty in ancient China. The book is anthologised under Seven Military Classics of Ancient China. For Sun Tzu, war was like an art, a science. If mastered through discipline, it would guarantee the predicted outcome to be true.

The text is divided into thirteen chapters. Each chapter talks of a different aspect of war. The original purpose of this book was to provide guidelines pertaining to military strategy. It is a finely crafted and meticulous guide that deals with military tactics and manoeuvres. It remains relevant and influential even today. It provides bulleted guidelines for leaders who want to be victorious in war. It illustrates how one can outsmart and defeat opponents without engaging in physical battle. It emphasises less on combat and more on strategy. Due to this reason, the wisdom that this book offers can be applied to the conflicts and goals of daily life.

It has inspired experts in the fields of politics, law, sports and business. This book acts as a training guide for competitive endeavours. An example of this universal approach can be seen in the twelfth point of chapter 8 (Variations in Tactics). Sun Tzu states five dangerous faults which may affect the General. These include recklessness, cowardice, hasty temper, delicacy of honour which is sensitive to shame, and solicitude for his men (39). These five sins of a General can also be applied to leaders (or people) in general. These sins eventually overturn one's success to failure.

The Art of War is a short, yet a very informative book. It can be read in a single day. Every chapter and line has a new meaning. Despite being a book written as guidelines for military strategy, its universal approach has made it a must-read across various fields. Thus, maintaining its relevance even in contemporary times.

*****

Book: Patiala Central Jail: Organisation, Working and Correctional Measures Edited by: Dr Deepika Sharda Pages: 199	Reviewed by: Dr. Daljit Kaur Designation: Assistant Professor (Public Administration)

Reformation of Prisoners is a field of immense interest and importance in the contemporary times. The prisons are not merely a confinement of prisoners now. Government is endeavouring to convert these into SUDHAR GHARs (reformation centres). In this process, new challenges are evolving in shape of change of tactics by criminals, shortage of staff, stressed-out jail officials, lack of proper training to them and political interference etc. Organisational set up and functioning of the jails in Punjab have been covered in this book with special reference to Patiala Central Jail. Difficulties faced by the Jail officials in performing their duties have been examined in detail. The nature of life behind the bars and perceptions of the prisoners about jail administration have been discussed. Moreover, various government schemes for reformation and welfare of prisoners in Punjab have been described and measures for improving the working of Central Jail Patiala have also been suggested.

*****

Book: PSYCHOLOGY-South Asian Edition Author's Name: Saundra K. Ciccarelli & Glenn E. Meyer Publisher: Pearson India Education Services Pvt. Ltd.	Reviewed by: Gurpreet Kaur Designation: Assistant Professor (Psychology)

The author starts with the basic knowledge about Psychology and explains the simple definition of Psychology. The book focusses on all the relating concepts with Psychology. It explains the origin and history of Psychology. It provides an introduction to the broad field of Psychology and the many approaches that psychologists take to understand human behaviour. The first chapter provides an overview of some of the most important approaches used by the psychologists, and also considers the variety of fields in which psychologists work and careers that are available to people with Psychology degrees. It also highlights the link between Psychology and Science and which are the methods that are used in Psychology for scientific research. The book also explains the different parts of nervous system and their psychological functions. The book provides knowledge about memory and learning processes. It focusses widening the spectrum of Psychological concerns.

This book makes a concerted effort to have the judicious selection of themes, theories, and concepts. This book has achieved a very important goal by bringing in the context of discoveries and their applications in balanced ways. It exemplifies the use of psychological principles or instructions in practice.

This edition of *Psychology* by Ciccarelli and Meyer is an Indian adaptation of the original text. By avoiding undue emphasis on the western cultural context and bringing in the Indian cases and perspectives of course in a limited way, it helps to create a friendly learning context for Indian students.

*****

Book- Sapiens: A Brief History of Humankind
Author- Yuval Noah Harari
Publication-Penguin Random House (2014)
No. of pages- 512 Pages

Reviewed by:
Dr. Bhanvi Wadhawan
Assistant Professor
(Zoology)

"People are usually afraid of change because they fear the unknown. But the single greatest constant of history is that everything changes."

Human beings (members of the genus Homo) have existed for about 2.4 million years. Homo sapiens, (Latin for "wise person"), our own species, has only existed for 6% of that time – about 150,000 years. Most humans assume that we were always on top, dominating over the rest of the animals. In this book, Harari reminds us that there was nothing special about us. **"The most important thing to know about prehistoric humans is that they were insignificant animals with no more impact on their environment than gorillas, fireflies or jellyfish."** Just as today we see different species of fishes or deer, there were different species of humans. While our own ancestors originated in East Africa, Homo neanderthalensis, better known as Neanderthals, inhabited Europe. Another species, Homo erectus, thrived in Asia, and the island of Java was populated by Homo soloensis. Harari sets out to explain how we, Homo sapiens, came to dominate the Earth and what may lie ahead for our species. Sapiens encourages the reader to rethink our ideas of humanity and the uniqueness of being human.

Sapiens is different than a traditional history book in the way that it seeks to explain history through the lens of important ideologies rather than events. It asks why things happened and questions them thoroughly rather than merely stating that they happened. It's engaging, stimulating and

entertaining. The book is not intimidating as other history tomes are, and is meant to push you to further research each of the wide topics covered in it, which of course is what good books are meant to do.

In *Sapiens*, Harari spans the whole of human history, from the very first humans to walk the earth to the radical and devastating breakthroughs of the Cognitive, Agricultural and Scientific Revolutions. Drawing on evidence from biology, anthropology, paleontology and economics, he explains how the waves of change have shaped our human societies. In the text, Harari embeds many momentous events which shaped the world; most notably the development of language, the rise of religion, the evolution of money, and the spread of empires and trade as well as the rise of capitalism. The introduction of politics, economics, culture, agriculture, imperialism, science, law, history and so on.

What's unique about Harari's take is that he tells our history in such an approachable way that you'll have a hard time putting it down. He uses descriptive language, photos, and diagrams to illustrate his points. He's also a smart writer, deftly weaving the threads of entertaining historical stories, like the importance of sauerkraut in sea exploration and why the earliest known written words from 5,000 years ago are a bit underwhelming, in the narrative.

"History isn't a single narrative, but thousands of alternative narratives. Whenever we choose to tell one, we are also choosing to silence others." Harari writes these lines in *Homo Deus: A Brief History of Tomorrow*. The book picks up where Sapiens left off, focusing towards humanity's future, and our quest to upgrade humans into gods. Echoing these sentiments, I don't agree with everything the author has to say in Sapiens, and some extrapolations do seem farfetched, provocative and might only represent the author's personal opinion. For example, when he says that humans were better

of as hunter-gathers and that agriculture revolution ruined us.

Happiness is a persistent theme in *Sapiens*. Harari draws on well-known research that shows that a person's happiness from day to day has remarkably little to do with their material circumstances. He also asks some elementary questions about happiness. When in our long history as Homo sapiens were we most fulfilled? As hunter-gatherers chasing down prey? As farmers ploughing the soil? Maybe as God-fearing people in the Middle Ages? More fundamentally, he asks: Who are we as a species? And where are we going? I think many readers will find the final section of the book especially thought provoking. After going through human history, Harari turns philosophical as he writes about how our species might live in the future. He wonders how artificial intelligence, genetic engineering, and other technologies will change our species. After you finish this book I have no doubt that, like me, you'll want to go back to it again and again to gain newer insights and try to get answers to pertinent questions facing humankind.

*****

Book: Global Players and the Indian Car industry: Trade, Technology and Structural Change
Author: Jatinder Singh
Publisher: Routledge, Taylor & Francis Group, New York
Pages: 189

Reviewed by:
Dr. Maninder Deep Cheema
Assistant Professor
(Economics)

This book tries to contextualize the importance of foreign direct investment (FDI) in the process of industrial development of developing countries. Developing countries, these days, are competing to attract more and more FDI by offering a variety of benefits to the international investors. The underlying argument is that the international firms contribute to the development of the host counties by adding to the manufacturing capabilities, bringing cutting edge technology which otherwise is not possible for the host country to get and also adding to the much needed foreign exchange reserves by promoting exports from the host country. Joining the bandwagon and hoping to get benefitted in multiple ways, the successive governments in India since the mid-1980s have been focusing to attract large volume of FDI. Restrictions on the entry and operations of international firms have been considerably eased overtime and international firms have been allowed to enjoy the national status.

To understand the role of FDI in the Indian context, this book has selected the case of passenger car industry. This industry is presented as an example of successful industrialization under the liberalised trade and investment regime. Until the initiation of liberalization of policy regime, the car industry was considered as one of the technologically stagnant industries with sluggish growth. Since the mid-

1980s, the industry has been experiencing consistent high growth and continuously supplying a variety of technologically advanced models of cars which are largely comparable to the international standards.

The whole book is divided into nine chapters including introduction and conclusion chapters. Two broader issues are addressed in the book. First relates to the development trajectory of the industry and contributing factors behind restructuring and consistent growth of the industry. Second issue relates to the sources of technology development of international firms, role of foreign firms and their contribution to the export earnings of India.

The book is not a mere overview of favourable impact of foreign investment in the process of industrial development in India but a critical analysis of the various aspects of FDI in order to provide a balance view. Besides providing a detailed account of the changing nature and regulations of FDI policy in India since independence, it also provides a glimpse of the political economy of that time which influenced the attitude of the state to regulate the entry of FDI in various forms. Second chapter provides details about the regulatory regime especially related to FDI policy for the period 1947 to 2016. By dividing the whole period into four sub-periods, it discusses the nature and extent of regulation of foreign entry in different industries under different political leaderships.

Analysis on the restructuring of passenger car industry highlighted that entry of Maruti Suzuki joint venture in the early 1980s and favourable treatment to the joint venture from the state was a major contributing factor for the rapid growth of the industry. But since the early 1990s, ,the unregulated entry of foreign investors and subsequent supply of a variety of cars, which catered the pent up demand, on the one hand and easy availability of credit for the purchase of consumer durable including passenger cars on the other hand were the

contributory factors for the restructuring and consistent high growth of the industry.

On the development of technology, it was reported that the spending of firms on technology has increased significantly in the post liberalization era but a major chunk of spending on technology was directed towards the imports of technology. The international firms have been continuously relying on imported technology as their spending on in-house technology remained negligible and also it has declined overtime. On the other hand, the spending of parent firms of international subsidiaries operating in India not only remained very high but also recorded increase overtime.

On the issue of contribution of international firms in terms of exports, it was recorded that almost all the firms are manufacturing car models to cater the domestic market. Except Hyundai, all other foreign firms operating in the car industry remained net importers and the gap between imports and exports have been widening overtime. Questions about the sustainability of Hyundai's exports have also been raised as the firm has shifted the manufacturing base of its exporting models from India to other location which has led to a sharp decline in the export intensity of the firm.

The book could be improved if it would have provided a discussion on the other segments of the automobile industry such as commercial vehicles, two-wheelers and three wheelers which are also important constituents of the automobile industry.

*****

Book: Skeena **Author: Fauzia Rafique** **Publisher: Libros Liberated, Surrey, 2010** **Pages: 206**	**Reviewed by:** **Dr. Shikha** **Assistant Professor (English)**

A Vancouver-based South Asian Canadian writer of fiction and poetry, Fauzia Rafique captures the essence of patriarchy in her novel Skeena. The narrative, in fact, encompasses both the universality of patriarchal violence and the specificity of violence against women in Pakistan. The story spans thirty years of existence of a Muslim woman named Skeena. Here the protagonist narrates her life history – beginning from 1971 till 2001 – thereby lending an autobiographical touch to this fictional text. Furthermore, the novel is divided into four sections; each segment touches upon the various forms of violence introduced into Skeena's life. The narrative focusses on Skeena's interactions with her family, friends and community, and her observations about numerous aspects of social oppression such as patriarchy, religious fanaticism, immigration, racism, class distinction, war, etc.

The first chapter of the novel entitled "The Inner Yard" commences with the image of a young Skeena finishing her homework which involves memorizing the phrase 'thank you' within her vocabulary. The young protagonist is, in fact, continually and rigorously instilled with etiquettes of femininity by the older females of her family. Obedience and submissiveness are necessitated as feminine attributes within the socio-cultural ideology of Skeena's community; however, Skeena is forbidden to demonstrate such qualities in front of lower caste and lower class people thereby throwing light on the hypocrisy and oppressiveness associated with social

binaries. Rafique has, in effect, skillfully woven the complexities, contradictions, brutality and duplicity of various social practices into her narrative. Since childhood Skeena is forced to witness the brutal consequences of the Islamic teaching propagated by the Maulvi (village priest): **"Good women are the obedient of men"** (41). According to him, physical violence is decreed by God as an apt punishment for women who attempt to transgress social conventions. The Maulvi's ideology – which he declares as being authorized by religion – encourages village men to view violence as an essential factor which cements the male's position of power within his community. Skeena witnesses several instances of violence inflicted upon women often leading to the loss of their lives. For instance, a village youth named Gamu is not held accountable for his act of brutally murdering a female based on the fact that he is his mother's only son. The lascivious Maulvi's marriage to young women of different ethnicities is lauded by Skeena's community for he forces these Qafir women to accept Islam as their religion. Skeena's best friend Nooro, a victim of dowry-practice, is beaten severely by her female in-laws for daring to suck on a piece of lemon without their permission. All these instances instill a sense of determination within Skeena to attempt to transcend and overcome the violent social standards.

The second section of the novel aptly entitled "Wild Elephant" shows Skeena entering her youth with an ambitious frame of mind to challenge the ideological injustices of society. However, her family raises numerous objections over her future plans. Skeena desires to attain a law degree but her mother and brother forbid her from getting enrolled in any kind of co-educational institution. Her dream of participating in Asian Games for her college's female hockey team is shattered for the Mullahs issue a Fatwa against them as they think it is "obscene" for females to enter any form of sports

(182). Skeena is prohibited by her mother from joining anything related to politics and advised to concentrating upon learning her marital duties. However, her association with a young Muslim woman activist named Ruffo proves a catalyst for Skeena's breaking away from the shackles of societal conventions. Ruffo drinks, smokes, and does not view woman's virginity as being requisite for matrimony. Her blatant disregard for narrow-minded Islamic practices influences Skeena to oppose the patriarchal laws laid down by her mother. After Skeena is caught by the police for attending secret political conferences in Ferozepur, her mother banishes her to their village, placing her under the servants' surveillance. But this exile is not able to suppress Skeena's fighting spirit. She threatens violence in order to save Jeeno – wrongly accused of adultery by the Maulvi – from the wrath of the villagers. Skeena is thus shown as the antithesis of the woman her community wants her to be.

In her introduction, Skeena reveals that her name has diverse meanings in different languages namely the "spirit of tranquility" in Arabic, the "indwelling feminine face of divinity" in Hebrew, and the "River of Mists" in Nisga's Peoples language. Skeena's mother raises her according to the values and qualities represented in her forename. But Skeena devastates all of her mother's efforts to transform her into an ideal patriarchal figure. Skeena is self-aware, insightful, rational and empathetic to other women's experiences of violence. She is cognizant of the fact that social biases are anathema to progression and strives to rise above them. Skeena is, in fact, the "wild elephant" threatening to trample the socially constructed patriarchal values which are promoted by her family. However, Rafique deliberately avoids turning her protagonist into a feminist revolutionary. The author keeps her writing realistic by showing Skeena being forced to surrender to familial pressure and married off

against her will to her Canadian groom, a doctor named Ihtesham.

The next chapter of Skeena's life comprises her nine-year marriage marked by domestic violence. Ihtesham basically relegates her to the position of a servant in their home. Moreover, he uses her to give vent to his sadistic nature. Skeena's mother-in-law is characterized as a "foul-mouthed, mean, selfish, and ruthless woman" (129). She too is a patriarchal subject who maintains her dominant status in the household by allowing her son to be physically abusive to his spouse. "Mumie Jee" deliberately creates conflict between the married couple by accusing Skeena of having illicit relations with one of their male acquaintances. However, she ignores her son maintaining extramarital affairs with other women. The dynamics within Ihtesham's family show that patriarchy constitutes both men and women who always associate themselves with different forms of violence to maintain control over others. Rafique also delves into the psyche of the victim of domestic violence. Despite witnessing violence throughout her young life, Skeena has never been a direct recipient of it until her marriage to Ihtesham. Moreover, her being an immigrant in Canada adds to her sense of detachment and passive stance towards violence. But once she manages to escape her marital home and reach a women's shelter, her association with other battered women instills a sense of independence in her. She leaves behind her elitist notions such as viewing any form of help from women rescue centers as charity, and despising menial jobs. With this broadened perspective Skeena relocates to Surrey, British Columbia.

The last chapter of this book focusses on Skeena's reversal to her quest for transcendence which involves her struggle to dissociate from the numerous social identities imposed on her. Living in Surrey as a divorced woman, Skeena comes across new people who pose a new set of

challenges to her. She is forced to endure a dead-end job. Her boyfriend named Iqbal Singh comes off as emotionally abusive in his attempts to dissuade her from living an independent life. Moreover, she faces the brunt of racism when news of 'twin towers destruction by Muslim terrorists' hits the global media. Skeena is shunned by her close friends. She is put under police surveillance based on the past facts of her attending political meetings with Ruffo in Lahore as well as her persistent interest in female political reactionaries. However, this "house arrest" has a different outcome than her last two. The novel ends with Skeena escaping from her apartment by jumping off the balcony with the notion in her mind "I have no history, I have no biography, I have no name" (206). The last chapter entitled "Teasing the Awake" thus shows Skeena facing hardships in her new environment but finally daring to take the first step in challenging patriarchal ideology. Skeena realizes that her social identification as an educated Muslim woman makes her the target of criticism and violence. Despite losing every relationship to different forms of violence, Skeena tries to disentangle herself from fear and oppression forced upon her by her biological, racial and socio-cultural history. Skeena thus ends on a positive note.

Skeena can be viewed as Rafique's detailed description of patriarchy and the manner in which it operates in society. The author successfully captures those nuances of violence undergone by Third World women which are often overlooked within the stream of feminism. Rafique puts forth various feminist realizations through Skeena's perspective such as "it is difficult to fight for human rights when they are usurped by divinity" (182). Passive existence is viewed as woman's sole means to escape from violence. Indeed the fear of evoking the wrath of society forces most women to accept their own oppression. Moreover, most victims of violence are not able to cultivate the feeling of tolerance in their treatment

of others. For instance, Skeena befriends a lesbian couple named Maggie who is a Jew, and Joyni, a Christian, in Surrey. But these differences that set them apart from social norms as well as from each other do not deter them from judging Skeena as their enemy after the terrorist attacks on America. Skeena is forced to battle the ideologies that hold men as being superior to women. Her brother, her husband Ihtesham, and her boyfriend Iqbal Singh (Gamu's new persona to escape his past as a murderer) are all staunch followers of patriarchal ideology. Several scenes in the novel, in fact, shed light on the position of Third World woman caught between the dogmas of her ethnicity and biology. The novel makes it clear that the boom in technology and the rise of global media has not been successful in broadening the socio-cultural perspective. Instead these innovations are leading to an increase in insularity and violence within society. The novel presents a well-informed view of the way contemporary socio-political events have impacted women. Skeena's interaction with women belonging to different ethnicities reflects the conflicting views that have arisen between Western feminist theory and Third World feminism. For instance, there is a sense of impatience, lack of understanding, disdain, and frustration within the Canadian White women over Skeena's failure to pull herself away from her cultural ties. Nevertheless, Rafique displays her authorial skills by managing to circumvent her fictional work turning into a sermon about feminism. Hence Rafique has been successful in uniting various contemporary topics of interests and presenting them in the form of an expansive, emotive, well-paced and realistic fictional text entitled Skeena.

*****

Book: The Alchemist
Author: Paulo Coelho de Souza
Pages: 172
Publisher: Harper Collins

Reviewed by:
Nishtha Goyal
Class: B.Sc. – III (Medical)

"Dreams have a price but not living your dreams also has a price."

Paulo Coelho de Souza, best known for his novel *The Alchemist* wanted to become a writer since his childhood. But being the son of logical and reasonable engineer father, led to his parents committing him to a mental institution from which he ran thrice before being released at the age of 20. His introversion and opposition to follow the traditional path laid down by his father was the reason of his struggle. But being the deep thinking and understanding soul, he could realize that his parents did not want to hurt him but they didn't know what to do. With much efforts and battles he wrote down his first, second, third and rest of the novels but met with utter failure. And then came the most awaited success with the release of *The Alchemist* – a novel that touched millions of hearts and that must have encouraged in my view, a large number of unsatisfied souls to fulfill their dreams against all the pain and suffering caused by the people around.

Well to start with, story revolves around a shepherd named Santiago, who became shepherd not by any obligation but by a choice to fulfill his dream of travelling the world which in his community only shepherds can afford to do. He goes in a town one day to sell some of his flock and encounters a tramp king and a gypsy woman who urge him to follow his omens and leave the world he knows. They were actually pointing on a recurring dream he had while sleeping in a

ruined church about a treasure located near the pyramids. Well the dilemma arises as in order to reach there, he had to give up all of his flocks and begin a journey towards something that he had seen just in his dreams, somewhere with no authentication and no proof, to achieve something that he didn't even know if truly exists, a journey that none had done before and that too alone.

This is the point where the novel touched me. I have wanted to become a teacher since my childhood. However, as I grew, everyone in my family started dreaming of making me a doctor because of my good academic result. I tried for entrance and failed; dropped one year again sat for the exam and failed again which left me broken and shattered. Dropped again, took admission in B.Sc. course just to shut the mouths asking me to do something else, started preparing for the entrance again, filled form third time and just a month before my entrance I realized something that I have ignored for past five years. My younger brother told me that he understands things much better when I explain compared to times when someone else does. With an utter innocence he said you are a great teacher didi.

But opting for being a teacher after failing medical entrance exam is seen as only available alternative by the society. I was standing at same point like Santiago where for others I was going pathless, completely depending on destiny but actually I was for the first time moving on a path chosen by me. I went on the hunt of fulfilling my only childhood dream.

I truly feel connected to story when it says, **"Don't let your failures put you off from chasing your dreams."**

The old man who meets Santiago in the town square tells him, **"Don't believe the biggest lie that you cannot control your destiny. You can but you must read the omens – the signs world offers to push you towards your dreams.**

World can be read like a book but you will never be able to understand it if you have closed existence and unwillingness to risk anything."

After this, book goes on smoothly, connecting different parts; every scene explained appears like a movie running in front of your eyes. To book lovers, book may appear too simple to be amazed. I too at a point, found some of the plots to be lousy but others were well woven to keep me hooked throughout the end. But Santiago meeting with real alchemist breaks the continuity once since his character was not well explained. Moreover, all other characters except the protagonist are like a mystery. They just appear in the plot, help the boy and are never seen or talked about again. The reason for their help towards Santiago remains unclear.

In the end, I leave everything to your imagination. But yes, unlike most self help books telling you 5, 7 or 11 ways to be successful, this one pulls us along a story of failures to the path of success. It is not about the well settled, satisfied people, but about constant failing and relentless efforts paving a way towards the goal.

The book connects very well to the mental state of today's generation where comforts and convenience are at their peak but relief, rest and repletion are at the lowest, where inner voices go unheard and we don't even realize what we truly want. Dreams have become like a mirage, you see them one night and forget the other day. Be attentive, otherwise as Coelho said, **"Every blessing ignored becomes a curse."**

*****

Book: Wuthering Heights **Author: Emily Brontë** **Publisher: Penguin** **Pages: 353**	**Reviewed by:** **Deutie Singh** **Class: B.A. II**

Reading *Wuthering Heights* was like an emotional roller coaster ride, an experience i would never forget. I was in a different world till I ended the novel, filled with so many emotions that it was difficult to pin point a dominating one.

Initially published in 1847, Emily Brontë's *Wuthering Heights* is mentioned in other literary works. It is the ultimate romance novel, one that is referred to in other people's writings too.

The story of *Wuthering Heights* confuses you when read for the first time, as it is told through flashbacks recorded in diary entries and also as it is told from a third person's perspective. It is primarily a love story of a 'villain'. In my opinion it is not just a love story. It is a full on dramatic work consisting of dark themes, brutal hatred and ruthless revenge.

The plot revolves around Heathcliff and the love of his life Catherine Earnshaw. Heathcliff is an orphan adopted by Catherine's father making him the direct object of hatred for Catherine's brother Hindley. This hatred is seen in full swing after the demise of Mr. Earnshaw. On the other hand Heathcliff and Catherine fall hard for each other with time. But Catherine chooses Edgar Linton for marriage only to have a good status among the society. Heathcliff then thinks that his love is unrequited and leaves town. He later returns after some years as a very wealthy man and plans revenge against those who wronged him.

Emily Brontë did an exceptional while creating the characters. All the characters had different values,

behavioural aspects and thought processes. But none of them were likable. This may be the only novel where not even a single character was pure. But all of them embrace their flaws with utter grace. It is a novel that reflects human flaws in a literary manner.

People generally end up loathing Heathcliff and Catherine. But in my opinion a love like theirs hardly exists. Heathcliff maybe a ruthless villain for others but when it came to Catherine he was always on his knees. His cruelty had no bounds because his love was too deep. One ends up either hating him or pitying him. Catherine on the other hand comes across as a shallow woman who is exceedingly cunning, but in reality she reflects a woman's place in the society and the choices she has to make to stay respectful in other's eyes. For me, she was the most unfortunate character in the novel as the man she loved more than even herself never actually knew of her love for him.

Brontë put everything she had in her while writing this novel. The part where Catherine dies and Heathcliff begs her soul to never leave him is a part which sends chills down your spine and chokes your throat. With time into reading the story you start connecting with the characters. This is Emily Brontë's darkest work in my opinion. It displays her passion of writing to another level.

I would say that *Wuthering Heights* can either be too appalling for you or entirely make you fall in love with it, there is no in between.

*****

Book: A Thousand Splendid Suns
Author: Khaled Hosseini
Publisher: River Head Books
Pages: 402 Pages

Reviewed by:
Bhavisha Jain
Class: B.Sc. Medical-I

"One could not count the moons that shimmer on her roofs or thousand splendid suns and hide behind her walls" (Page172)

A Thousand Splendid Suns is a well-known book by Khaled Hosseni.

Hosseni is popular for writing fiction based on war of Afghanistan. This story takes place between the years of 1960-2005 drawing major references to actual events that took place in Afghanistan during that timeline. There is so much more to the book other than heart-breaking events.

Now let's have look at the major highlights of the book. The story revolves around Mariam, an illegitimate child of Jalil, a local businessman of Town Herat.

From her mother to everyone she knows constantly reminds of the fact that she wasn't supposed to be born she was a mistake Mariam does not understand this and in her childhood she dream of going to school overall Mariam seeks is to be accepted.

"She Never Learns To Stand Up For Herself Or Fight For Her Freedom"

A society has no chance of success if its women are uneducated. Another major character is Laila whose father was a modern man. He encouraged her to take a stand for educating herself.

He calls Laila women that Afghanistan will need because she is brave and kind

Laila's story explores a lot of taboos such as premarital sex and indifference towards girl child in the family what truly amazing about Hossieni's writings the depiction of war and its

effect of character

It is both drama and some truth that reader's need that is why truly makes it a page turner

"Yet Love Can Move People To AVT In Unexpected Way And Move Them To Overcome The Most Daunting Obstacle With Startling Heroism" (Back Cover)

The book explores Laila and Mariam's relative and their courage to stay strong in an unfair world. It sends out the message that even when life seems unkind, love and compassion do miracles and when we sacrifice it feels like a choice…..a decision.

A Thousand Splendid Suns is indeed a splendid read filled heart-wrenching emotion.

*****

Book: The Diary of a Young Girl **Author: Anne Frank** **Pages: 427** **Publisher: Penguin Books**	**Reviewed by:** **Komaldeep Kaur** **Class: B.A. II**

The *Diary of a Young Girl*, an autobiography of a thirteen year old girl, is the best book I have ever read. She is a Jewish girl and she gets a diary as a gift in her thirteenth birthday and from that day she thought of writing about her daily life in the form of diary entries as she didn't have any such friend with whom she could share the secrets of her life.

She started every diary entry with "Hello Kitty" i.e. she had named her diary "Kitty". In her diary she brings about the worst situation in Amsterdam, where the Jews were treated very badly by the Nazis, who were lead by Hitler. These Jews where taken to concentration camps where forced to work as labourers and were maltreated. Anne also belonged to a Jewish family so in order to escape from going into concentration camps, her family decided to go into hiding where they were later joined by MR. and Mrs. Daan and their fifteen year old son with whom Anne later on fell in love with, and Mr. Dussel whom she disliked a lot but had to share a room with. Anne gave the name of "Secret Annex" to this hiding. All the residents of the "Secret Annex" had hatred for each other [Mrs. Van Daan and Anne's mother hated each other] but they tried to live as normally as possible, although they had a constant fear that their hiding place would one day be discovered. On Anne's fourteenth birthday her father wrote an encouraging poem for her and rest of the people in the "Secret Annex" gave her small presents. Anne had a great love for her father. It seemed like her father was her inspiration.

In this book Anne presents the helpless condition of the

Jews who were forced to walk into the concentration camps as per the orders of Hitler and were treated very badly. The readers at one point start crying after reading the harsh conditions in which Jews had to live.

Anne was full of life though the conditions in which she and her family had to live were very substandard. She was a talkative person. She had keen interest to know everything telling us that she was always curious.

In the end the day came when people residing in the "Secret Annex" were captured in August, 1944 and were sent to death camp in Holland. Later Anne and most of the others were shipped to Poland. Anne and her sisters died in March, 1945 because of typhus. Otto Frank was the only one who was able to survive the Nazi death camps. He returned to Amsterdam and was given shelter by one of his employees who handed him Anne's diary. In 1947, Anne's diary was published by Otto in its original Dutch as *Diary of a Young Girl* which became an instant best seller.

The "Secret Annex" has now been turned into a museum and one can see the belongings of the people in hiding as it is. I recommend this book to everyone who has keen interest in reading. This is the best book I have ever read and it has touched my heart and has made a deep impact.

*****

Book: Sapiens: A Brief History of Mankind
Author: Yuval Noah Harari
Pages: 443

Reviewed by:
Ishita Gupta
Class: B.Com. II

A Bill Gates recommendation: *Sapiens: A Brief History of Humankind* by Yuval Noah Harari is a brilliant, thought-provoking adventurous voyage of human history, painting enormous scenarios across time. Ten thousand years ago, at least six human species inhabited the earth. Today there is just one: Us - the Homo sapiens.

How did it happen? How did we win the battle of dominance? How did we evolve? How did we create cities? How economy came into form? How did we come to believe in Gods? How did we begin to read? Money, capitalism- how did everything come into form?

The book answers it all. Dr. Harari goes on to retell the history of our species from a completely fresh perspective. He takes the reader on a journey back in time, where the very first species evolved to today's modern 'Homo Sapien', it enlightens us with the idea of Agricultural, scientific, and cognitive revolutions. In a devastating unfolding of history through what we call as finance, evolution, science, economy, biology, anthropology, the author explores the existence of human societies and the varied causes of the unpredictable human behaviour. He explains money to be the most pluralistic system of mutual trust ever devised and that capitalism the most successful religion ever invented. Bold, wide, ranging, diverse and versatile, sapiens challenges our own beliefs, powers, misconceptions, actions, and our future thereafter.

*****

Book: Happiness Express- A Journey to Everyday Wellbeing Author: Khurshed Batliwala & Dinesh Ghodke Publisher: Westland Pages: 344	Reviewed by: Huspreet Kaur Class: B.com II

It is a book written by Khurshed Batliwala and Dinesh Ghodke. It was recommended to me by one of my best friends. In this book, we get to know how to be happy in difficult situations and be calm. We get to know about our brain, eating habits, exercises, many other learning techniques through which our brain can become strong. How a person can stay away from procrastination and be focused on work by doing mind mapping. It is a book of about 300 pages. It is written by the mentors of the Art of Living courses. And the most important thing to note is that it motivates us to do meditation and keep our mind relaxed. A few types of exercises are also discussed and it is told that a person should not only focus on its mental development but also on physical health.

We get to know the way our brains work as well as the amount of rest we need between studying. It is mandatory to have a seven to eight hour sleep daily otherwise it will have an adverse effect on our health. What is healthy and unhealthy is vastly discussed in the 'Food Chapter' of the book. A detailed chapter named 'Memory' is given there. Funny facts are also written between the chapters. Initially I thought it would be a boring book, instructing us on what to do and what not to do, but i was wrong, it is damn interesting. In fact, we get to know about our body, our brain etc. The last chapter of the book is "Happiness Sutras". We all are running in our lives to find happiness in some sorts of materialistic things. When we find one of them, we move onto another thing again searching for

happiness. But happiness lies within us only. There are days when we get up in the morning and feel very good, and when someone asks the reason for our happiness we just say that we do not know. Remember that to be happy we do not need a reason.

I will definitely recommend this book to all my friends and I hope more and more of my friends read this and their thinking about life and way of living it changes.

*****

Book: The Diary of a Young Girl
Editor: Otto H. Frank
Pages: 427
Publisher: Penguin Books

Reviewed by:
Samar Singh Sohi
Class: B.A. II

The Diary of a Young Girl is the published rendering of the real diary of a Jewish Girl named Anne Frank. She lived in Netherlands during the Second World War which was the time of Dutch invasion by Germany. She was staying there with family. The Franks, along with many other Jews, had to go in hiding as the Germans were adamant about persecuting the Jews. The initial writings of the Diary mention the edifice of the invasion by the Germans. After the Frank family's hideout, the book attains a kindred tone. The book is not solely about the day to day life but the destitution of the Jews at the hands of the Nazis. It makes us comprehend the value of human rights and ethics as well as the barbarity of the Nazis. The dairy ends on an unexpected note as the Franks are arrested and this leaves the reader in a state of hysteria. The epilogue provides us with the cue about the ultimate fate of Anne Frank. In a nutshell, the Diary is both a narration of Anne Frank's life and the culmination of the emotional, ethical social and moral conundrum that confuses the reader. I would undoubtedly recommend this text for all its emotional and socio cultural gimmicks.

*****

Book: Life is What You Make It
Author: Preeti Shenoy
Pages: 209

Reviewed by:
Harleen Kaur Saini
Class: B. Com. II

About the Writer-Preeti Shenoy is an Indian author. She has been consistently nominated for the Forbes list of the 100 most influential celebrities in India since 2013.

Life is what you make it is a novel written by Preeti Shenoy. It is about a girl Ankita Sharma, who is the main character of this book. She is a sweet, attractive and smart girl born in a middle class family. The story begins simply as Ankita starts going to college and starts enjoying her college life. Then, she meets a boy named Abhi during the inter-collegiate event. Soon they become friends and everything goes fine. But later in this novel Ankita wants to move to the big city for better college and education but Abhi wants her to stay in the same city for the sake of their relationship. But, Ankita decides to move on and starts enjoying her life in the big city with her family. Everything goes well until one day Ankita's parents find love letters to Ankita written by Abhi. Her family burns the letters of Abhi. Then things start to change. Ankita does not want to go to college. Her parents take her to psychiatrists to try and solve the problem. Then last they take her to one of the finest doctor's where Ankita finds that they are actually willing to listen to her and understand the situation she is in. At the end Ankita gets back to normal and she understands the value of life and every little thing that matters.

The novel is very straightforward but worth reading. It discusses about the little known but widespread problem-bi polar disorder. It is a mental infliction which is characterized

by extreme mood swings. The novel creates awareness about this mental problem and makes an attempt to enlighten people about the mental illness and that it can be cured. This book tells beautifully about the college life, college events, friendship, love, parenthood and every other factor. According to me who people wants to start reading books should definitely read this book as the language is simple and story is easy to understand. The author surely impresses the readers with the amazing way of storytelling.

*****

Book: Lord of the Flies **Author: William Golding** **Publisher: Faber and Faber** **Number of Pages: 192**	**Reviewed by:** **Sakshi Sharma** **Lecturer (English)**

Lord of the Flies is a fictional novel written by William Golding. It was published in September 17, 1954 by Faber and Faber publication. The number of pages of this novel is 192. This novel was initially criticized but layer admired by all. The basis of the novel is apparent through its careful structuration. Each of its chapter is complete in itself. Golding has given metaphoric shading to his character which made it into a commercial success. This novel is not only an adventure story but a gripping one too. The reader starts to frame himself/herself on their favourite characters. We read it almost breathlessly even though its flaming paraphrase of natural surroundings. It shows us the reality of life.

The novel is divided into twelve chapters where humanity is shown to change with the passage of time. It starts with a group of boys who are marooned on an uninhabited island. Golding describes the way these boys spend their lives alone. The main characters of the novel are Jack Ralph, Piggy, Simon, Robert, Sam, Eric, Littluns etc. Both Ralph and Jack play vital role. When the story begins we find the way these boys have remained friendly with each other since their childhood. The first chapter describes only their arrival and their coming to know about the wonderful island where they landed after the plane crash.

They all are alone without any adult supervision. Ralph and Piggy are together and they both find a conch shell near the beach. The conch shell is a token of authority; whenever anyone wants others to assemble; he just needs to blow it and

all the boys gather. Jack Meridew- an aggressive boy- plays a negative role in the novel. The other boy Simon is on an expedition to explore the island. He is a Christ-like figure is the novel. Initially, all the boys promise each other to be disciplined and punctual towards their duty. However, they eventually shed their civilized behaviour and become brutal and begin acting like primitive savages. Only Ralph, Piggy and Simon remain civilized till the end.

There is also the use of symbolism in the novel such as conch shell, fire on the mountain, pig, spectacles etc. These symbolize freedom and liberty with the help of which the boys are successful in getting rescued. Pig is the symbol of evil spirit in man - the way a human can become brutal and vindictive through negative thoughts in one's mind.

The boys are victims of wartime, air disaster, savagery etc. *Lord of the Flies* is the end of innocence and the entry of darkness in man's heart. The novel is beautifully structured by Golding for it shows both the positive and negative aspects of human life. The period of boys' desertion on and rescue from the island change their whole life. Brutality is condemned through greatness and kindness. When the promise among them breaks, their life on the island becomes hellish.

The novel depicts that nobody is good and evil from their birth; a person's circumstances make him kind or brutal. We all have positive as well as negative aspects within ourselves but it is our own will that directs us where to go. We also see the way power makes men blind, even children comes under its effect. In our life also if we live in the absence of any supervision then we start lacking cautiousness. For instance, we all behave wisely under some restrictions but when we get any kind of freedom we easily get distracted. It shows us the origin of evil within human species, the inherent presence of evil within civilized man and the inevitable connection between evil and individual's will. Here we all realize the

reality of humanity which is at the verge of extinction. The novel emphasizes on the emotions of humanity and cruelty. This novel imparts the idea that circumstances can change a man. We all live within the norms of society and follow the rules and regulations prescribed by our society.

But when we get some opportunity we don't display any patience and immediately change according to the situation. The structure of the novel is chronicle. The manner in which they instantly initiate their journey sparkles with affection care and freshness but is also entangled in selfishness. They all eventually become vindictive towards one another. The novelist says that proper supervision is needed for a child to become a responsible adult.

*****

Book: Object Oriented Programming with C++
By E Balagurusamy
Publishing house: Tata McGraw-Hill Publishing Company Limited

Reviewed by:
Dr. Monika Pathak,
Assistant Professor,
(Computer Science)

Object Oriented Programming is a programming language technique organized around data and its attributes. The book deals with every aspects of object oriented programming with C++. The author's interest in this book is to provide the fundamental and advance techniques of object oriented programming using C++. Each and every concept is explained in detail with examples so that one can understand very clearly without any confusion. It is very easy to read and understand. The whole book is divided into seventeen chapters and eight appendixes. The following are the highlights of the book.

The first chapter discovers the theoretical knowledge of basic concepts of oops like characteristic, advantages and disadvantages of object oriented programming. A comparison of oops with procedural programming approach is also explained with suitable examples. Author explained object oriented concepts very clearly like classes, objects, inheritance, polymorphism, encapsulation, data abstraction etc. The beauty of the book is that auther tried to relate oops concepts with real world entities. At the end of this chapter, applications of oops are elaborated. The author ends each chapter with summary and questions for mental exercise. In the next chapter, author explains the C++ programming concepts with suitable examples. Most of the basic concepts like variable, expression, data types, arrays, structures and function are similar in logic and syntax of c-language. He discusses the structure of C++ program in detail. It is easy to

learn these concepts if you are familiar with c language. But author design the book in such a way even a layman can understand these concepts. In the third chapter, author covers the data types, operators, and expressions along with their types. Control structures also explained in this chapter. The contents for the topic found to be up to the marks and no previous study is required to learn covered topic. Author covered functions in the fourth chapter. The function with C++ is specifically covered detailed functionality of the functions. The new concept call by reference is also discussed with suitable example. Some of the advance topics like default functions, inline functions, const functions, function overloading, friend and virtual functions are covered in detail.

The concepts related to classes and objects are explained in fifth chapter. Earlier, the brief introduction of classes and objects is given in the first chapter. Friend function along with its merits and demerits are also discussed. The concepts of nested functions, arrays within classes, memory allocation, static members, friend function and use of pointer in classes are broadly covered. Each and every concept is illustrated with suitable examples. The author provides a lot of exercise to get good hand on these topics. He assumes that these topics are most important to learn C++.

The author covers constructors and destructors in sixth chapter. The constructors and destructors are beautiful concept used for creation and deletion of object in C++. The classification of constructors with characteristics is elaborated with practical examples. The concept of dynamic constructor is explained in detail which is generally not covered in depth by other books. The concept of destructor is demonstrated at the end of this chapter. The chapter eighth covers the concept of inheritance. Author beautifully differentiates the private, public and protected mode with suitable examples. The author also explains how the concept

of polymorphism is implementation in C++ using default function and virtual functions. He explains how const function can be used to fix the values of instance variables. The concept of function overloading is extensively covered in this book. The Object Oriented Programming provide concept of generic programming. It means you may have a program that can work according to input values and its working varies if input values changed. These are very advanced topics and author also touched these concepts. The fundamental base of generic function and generic classes are explained. The advance topic like exception handing is covered in the thirteenth chapter. The exception handling mechanism is explained with try, catch and throws constructs. The concept of re-throw is also elaborated in this chapter. The appendixes are also added at the end of the book as reference help for programming. These appendixes cover definition of basic terms, keywords, inbuilt function, glossary, etc.

This book is a reference book that can serve a very good means for learner. Overall the book is very good and language of the book is simple and interesting. The price of the book is also very reasonable. The book covered not only theoretical aspect of the subject but also cover practical aspects. I find this book good for student of college level as well as student at university level. The author provides very good examples and appropriate explanations. There are certain area where I feel need more emphasis like template and file handling. These two topic need to be more in depth with simpler example. I appreciate the contribution of the author to provide a comprehensive collection on most demanding subject. Overall I found this book is up to the mark and written in a systematic way.

*****

Book: Research Methodology: Methods And Techniques
By C.r. Kothari And Gaurav Garg
Publishing House: New Age International (p) Ltd., Publishers

Reviewed by:
Dr. Sukhdev Singh
Assistant Professor,
(Computer Science)

The present book review analyze the book on *Research Methodology: Methods and Techniques* by C.R Kothari and Gaurav Garg. This book brings out simplified theoretical and technical matter on complex topics of research methodology. Research is considered as an integral part of education. However, it is no more limited to higher education, Today much of the research initiates from school level. These days, the research is a multi-dimensional and inter discipline subject, most of the time researchers ignore theoretical conceptualization and conduct research in self-style manner. Such research is infertile and serves no significant purpose. This book is so designed to meet requirements of students, research scholars, and research guides. It may be considered as research reference manual. The book is intelligently arranged into 14 chapters to express its ingredient into lucid manner.

Chapter 1 "Research Methodology: An Introduction" lays the groundwork by defining meaning and objective of research along with specifying various types of research. The research process is elaborated in a coherent manner. Present context of the research in India is also discussed in detail. This chapter serves the purpose of introduction about the research and its meaning in present context. Social economic problems of research are emphasized at the end of the chapter. Chapter 2 "Defining the Research Problem" is devoted to understanding the nature of the research problems. Defining research

problem is the first and foremost step in the research. It has great importance as rest of the research methodology depends on it. Various technical composition of defining research problem is illustrated with suitable instances. Chapter 3 "Research Design" focusses on development of good research design. The features of good research design along with appropriate elaboration are discussed in detail. Hence, these features help to understand what is expected from a research design. The authors elucidate different research designs with practical examples. The various principles of experimental design are special attraction in this chapter. Chapter 4 "Sampling Design" attracts attention of readers towards most sophisticated and significant features of the research. The sampling is an art which require good knowledge in the research undertaken. The mathematical ground for computation of sample size along with various sampling methods is discussed in lucid manner. Chapter 5 "Measurement and Scaling Techniques" devotes on various scale and measurement techniques. Various kinds of error and their handling are elaborated in detail. Here, chapter 6 "Methods of Data Collection" elaborates data collection techniques. The major emphasis in the chapter is on primary data collection. The data collection methods are explained in laymen terms. Various guidelines are also mention to refer secondary data in research. In chapter 7 "Processing and Analysis of Data", data analysis statistical method are discussed with appropriate examples. Chapter 8 "Sampling Fundamentals" deals with sampling methods and elaborate need of sampling. The concept of standard error and estimation of pollution is discussed in detail. Various examples are coated from social science .Chapter 9 "Testing of Hypotheses-I (Parametric or Standard Tests of Hypotheses)" explores most interesting technique in research.

Development of hypothesis and its testing has been described in such a way that even laymen can easy understand. Various types and forms of hypothesis are explained with suitable examples. Formulation of hypothesis explains in the light of various types of pollution. At the end, limitations of hypothesis testing is elaborated to guide the research for better estimation. Chapter 10 and chapter 11 covered various statistical tools. The statistical analysis is an important activity which has to be done with a lot of care. This book is a very good guide to understand various statistical tools. Authors have discussed various statistical tools with their basic formulations and elaborate with suitable examples. The analysis of variance and covariance are explained in detail. Similar to chapter 9, chapter 12 also explains hypotheses testing for Nonparametric or Distribution-free Tests. Relationship between Spearman's r's and Kendall's W is an important high light in the chapter. Chapter 13 "Multivariate Analysis Techniques" covers Multivariate analysis techniques along with various applications. Chapter 14 "Interpretation and Report writing" focusses on report writing. Authors emphasized the research reporting significance with suitable examples. Various types of report are discussed in this chapter. Chapter 15 "The Computer: It's Role in Research" explains role of information technology in research. Authors stressed on knowledge of computer and information technology to conduct better research. Few basic are also discussed in the chapter which helps to understand importance of computer in research.

The concepts of this book includes more towards social sciences but can widely be used all kind of research. This book is written on dual approach, first is to emphasize on theoretical concepts the second is to elaborate technical formulation through fully solved examples. Various techniques are

presented in a lucid manner. The research need to pay due attention to designing adhering to theoretical and practical concepts. In conclusion, this book is best for a fresher who wants to understand basics of research and wish to test few statically tool. This book can further be improved with use of statistical tools such as SPSS and SAS in the examples. Few tips may be discussed about conduct of statistical tool in SPSS which can prove to be helpful for the student. Further more, complete project analysis can also be included. It may include problem definition, formulation of questionnaire and implementation of some statistics.

*****

Book: Book: You are the Best Wife	**Reviewed by:**
Author: Ajay K. Pandey	**Divya Bhatia**
Pages: 240	**Class: B.COM –II**

The main characters of the novel are Ajay and Bhavna. In the beginning of the story, the love was from one side i.e. from the Ajay's side. Later on in the story they were happily married couple. They both belong to different caste. Ajay believes in living for himself; Bhavna teaches him to live for others. Ajay believes that he never gets a thing which he used to wish. He wanted to do IIT but he got admission in IERT because of his low grades. It is a story of two people with contradictory ideologies who fall in love later on. It changes them and their life too. It changes the way they look at the world and the way the world looks at them. In the beginning of the story Ajay always want to express his love for Bhavna but he always failed because he did not want to lose Bhavna's friendship. One day he did with all courage but she refuses by saying that she loves him but she did not want any relationship in the beginning of the life. She wanted to be settled everything then they will marry each other with their parents consent. After completing their degree and getting the job they were happily married. After happily completing 10 years they were deciding to have a baby but this could not happen. On the same day, Bhavna got ill. She was suffering from very high fever. Next day, she got admitted to a private hospital. From the reports it was clear that Bhavna was suffering from 'Dengue Hemorrhagic fever'. After getting so many days of treatment she did not recover. After few days she died. Ajay had lost everything in his life. He speaks of his love, his struggle to get married life. He speaks of the shock, the pain, the loss too of losing a loved one. In the end of the story Ajay said, "**YOU ARE THE BEST WIFE, Bhavna**". You completed me in all the aspect. The story had a sad ending by the death of Bhavna.

*****

Book: Bring Me Back
Author: B. A. Paris
Publisher: HQ.
335 pages

Reviewed by:
Simran Kataria
BBA-II

B.A. Paris is the internationally bestselling author of *Behind Closed Doors* and *The Breakdown*. Having sold over one million copies in the UK alone, she is a New York Times bestseller as well as a number one bestseller on Amazon and iBooks. Her books have sold in 37 territories around the world. She and her husband have five daughters and after living in France for many years, recently moved back to England.

From the title of the book *Bring me Back*, it suggests that someone is lost to disappearance and could possibly be alive for they are saying "Bring me back"

The advertising or title of the book is misleading to somebody who has lost their loved ones to disappearance in real life. This book is to be read with an open mind for the conclusion is not logical and very much towards the logic of Indian soap opera. The book is solely written from the point of view of giving it twists and turns and not actually adding any logic to the story.

It is suitable for a beginner to read this book of the thriller genre and someone who enjoys Indian daily soap operas.

I, as a reader, do not agree with the author's point of view for the title was misleading and I know somebody who is a "Missing person" from my short list of acquaintances.

The story revolves around Finn, the protagonist and narrator for most part of the book in the format of 'Now' and 'Before' with every alternative chapter where 'now' pertains to

'12 years later' and 'before' meaning '12 years before' The author skips an index so a bookmark will be handy.

The story begins with him narrating his account of his girlfriend; Layla's disappearance. At the time of her sudden disappearance, Finn immediately reported it to the local police but as the pages unfold, we realise he did not quite tell the whole truth in his statement.

12 years later, Finn is now married to Ellen; Layla's sister and has bagged a good deal in the market by Grant James' investment that he had been trying to get for months. Things don't stay all hunky-dory because 12 years after Layla's disappearance, a trail of Russian dolls, (whose story only Finn, Ellen, Harry and Lalya know) begins to follow Finn and Ellen. Ellen had lost her tiniest doll from her collection when Layla and she were kids. She suspected Layla to have stolen it all those years back. But Layla always denied to have stolen any doll. On receiving a hauntingly similar 'missing doll' from her childhood, Ellen is sure Layla has returned. "But has she?" is the question that keeps the reader stuck to the book till the end.

Finn's character is a compulsive liar who repeatedly hides or lies complete truth from his ten years of girlfriend Ellen especially, which accelerates the arrow of suspicion more on him than anybody else. He worked a lot in his years and at 30, he's rich enough to spend his life without working a day more. He likes to invest in stocks and is always on the lookout for a hot deal.

Ellen, a petite sophisticated lady, black haired, dresses in monochromatic greys and blacks and never misses her eye makeup. The eyes seem to be the only similarity between the two sisters. Layla, on the other hand is a naturally red haired woman, with all splashes of color in her style of dressing, unsophisticated and unlike any woman Finn has ever met.

Harry is a friend of Finn and helps Finn through every difficulty he faces. He's a single man with a cool tempo and an example of a great friend.

The return of Layla remains a mystery till the last hundred pages of the book before the reader guesses the ending.

My favorite part of book has to be where Finn is followed by a trail of Russian dolls every single day and the almost black mailing emails bearing the name of Rudolph Hill (stranger to Finn).

The author has the reader forming suspicion on the narrator Finn itself from the beginning pages of the book regarding his girlfriend Layla's disappearance but towards the end She has us sympathising and pitying the author. But like every battle of suspicion, the criminal/betrayer is often someone under no suspicion at all. If you love good old Indian soap operas with mysteries leading to childish astonishment, this book is for you.

*****

Book: Debriefing the President- The Interrogation of Saddam Hussein
Author: John Nixon
Publisher: Transworld Publisher, Penguin Random House, London, UK

Reviewed by:
Dr Gagandeep Kaur
Assistant Professor
(Commerce)

John Nixon was a senior CIA leadership analyst who had spent years studying one of our era's most notorious strongmen, the Iraqi dictator, SADDAM HUSSEIN. He was one of the first people to interrogate Saddam Hussein following Hussein's December 2003 capture.

Debriefing the President is a piece by John Nixon wherein he writes that both he and America had greatly misunderstood just who Saddam Hussein really was. It has been based on the questioning conduced by John Nixon's interrogation of Saddam from December 2003 to January 2004 after his capture by U.S. forces. The author strongly believes that the world would not have experienced the rise and catastrophic effect of Islamic extremism in Iraq (ISIS), had the United States been willing to let Saddam Hussein age quietly without any interference. The Islamic State of Iraq and the Levant (ISIL) grew out of Al-Qaeda after the 2003 invasion of Iraq by U.S. forces, was formed by Sunni militants.

The book is divided into 14 chapters depicting the experiences and ideology of Sadaam Hussein. The book describes the situations and circumstances of one of most aggressive manhunts in history, where US military forces captured Iraqi president Saddam Hussein near his hometown of Tikrit dated back in December 2003.

The author writes of the lack of good intelligence and understanding of Iraqi politics before 2003 at hand of CIA; ignorance of the risks of Sunni-Shia tensions that were to engulf post-invasion Iraq and rush to war role by Bush

administration during the invasion. The author writes about how Saddam had largely disengaged himself from foreign policy decision-making: he preferred to spend time on other pursuits, such as writing novels. It does not imply that Saddam, a ruthless dictator, was innocent of the charges that were thrown at him over the years. However, the invasion that took lives of many of the America's brave young men and women officers and wasted $3 trillion was not a worthwhile. The damage to Iraq is irreparable and the haunted memories and the aftermath of the bloodshed in present Iraq can not be expressed in words.

Who is to be blamed for the political divisions, high unemployment and the devastating wars, which have made Iraq one of the most unstable countries in the Middle East? Is it because of the interference in the political and personal affairs of Iraq by countries like United States or because of the terrorism by jihadist groups? The author forms backbone in highlighting the most probable and obvious reasons. As in the present situation in Iraq, the Kurds living in Iraq support independence. They are joined by some Sunnis who want autonomy from the Shiite-led central government. There is a lot of unnecessary interference between the Shiite-led central government and Sunni Arabs, which does not allow their country to stabilize. The potential for economic development is huge, but violence remains widespread and many Iraqis fear continued acts of terrorism by jihadist groups.

*****

Book: The Kite Runner	**Reviewed by:**
Author: - Khaled Hosseini	**Ishita Gupta**
Pages: - 372	**Class: B.Com. II**

"It may be unfair, but what happens in a single day can change the course of a whole lifetime of a person." Written in simple English with no pretensions towards literariness, the book takes the reader on an emotional ride - one of uncertainties and upheavals. It is a story that will make you feel as if everything you have, everything that you take for granted is a luxury.

The book deals with the emotions of deep-embedded love and loyalty, the sorrow, the grave regrets, the guilt of Amir - the narrator. Even after becoming a successful novelist, he carries on his shoulders the burden of a haunting past, a sin he committed as a child, a betrayal to his best friend, the redemption to which seems almost impossible.

Amir befriends Hassan - the son of his father's servant. While growing up they turn into closest of friends, as good as brothers, and like Amir looks up to his father, Hassan too looks up to Amir. However, the summer of the kite-flying competition, an incident takes place that changes their lives forever. Their uncommon bond is torn by Amir's choice to abandon his friend amidst the increasing social tensions of the Afghan monarchy thus wrenching them apart. The advent of the war in Afghanistan forces Amir and his father to leave the country. The story turns into Amir's quest for redemption-righting the wrongs he committed all those years ago. Finally, Amir returns to the distant world, to try and right the past wrongs against the only true friend he had.

*****

"ਜਬ ਲਗੁ ਦੁਨੀਆ ਰਹੀਐ ਨਾਨਕ
ਕਿਛੁ ਸੁਣੀਐ ਕਿਛੁ ਕਹੀਐ॥"
-ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ

*****

"ਉਹ ਬਣਾ ਰਹੇ ਨੇ ਇਮਾਰਤਾਂ,
ਅਸੀਂ ਲਿਖ ਰਹੇ ਹਾਂ ਇਬਾਰਤਾਂ
ਤਾਂ ਕਿ ਪੱਥਰਾਂ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ,
ਕੋਈ ਆਤਮਾ ਵੀ ਰਿਹਾ ਕਰੇ"
-ਸੁਰਜੀਤ ਪਾਤਰ

*****

ਪੁਸਤਕ : ਕਾਲ ਕਥਾ (ਨਾਵਲ)
ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ : ਯੂਨੀਸਟਾਰ ਬੁੱਕਸ ਪ੍ਰਾ. ਲਿ. ਮੋਹਾਲੀ-ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ
ਲੇਖਕ : ਮਨਮੋਹਨ ਬਾਵਾ
ਸਾਲ : 2016, ਕੁੱਲ ਪੰਨੇ : 391

ਰੀਵਿਊਕਾਰ
ਡਾ. ਗੁਰਦੀਪ ਸਿੰਘ ਸੰਧੂ
ਮੁਖੀ, ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਭਾਗ

ਕਿਸੇ ਕੌਮ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਖਿੱਤੇ ਦੇ ਬਾਸ਼ਿੰਦੇ ਸਮੂਹਿਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਦਰਪੇਸ਼ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦਾ ਹੱਲ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚੋਂ ਬਾਖ਼ੂਬੀ ਖੋਜ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇਤਿਹਾਸ ਉਹ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਮਾਧਿਅਮ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਵਰਤਮਾਨ ਨੂੰ ਸਮਝਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸੰਭਾਵੀ ਭਵਿੱਖ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਲਿਖਤੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਇਤਿਹਾਸਕ ਤੱਥਾਂ ਨੂੰ ਇਤਿਹਾਸਕ ਰਚਨਾਵਾਂ ਅਤੇ ਇਤਿਹਾਸ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀਆਂ ਸਾਹਿਤਕ ਰਚਨਾਵਾਂ ਰਾਹੀਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸਾਹਿਤਕ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚੋਂ ਗਲਪ ਰਾਹੀਂ ਸਮੱਗਰ ਰੂਪ ਵਿਚ ਇਤਿਹਾਸਕ ਤੱਥਾਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਤਿਹਾਸਕ ਗਲਪ ਵੱਖਰੀ ਸੰਰਚਨਾ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਅਤੀਤਮੁਖੀ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸਿਰਫ ਪੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਸਗੋਂ ਇਤਿਹਾਸ ਅਤੇ ਸਮਾਜ-ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿਚਲੇ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਕਾਰਨ-ਕਾਰਜ-ਪ੍ਰਤੀਕਾਰਜ ਦੇ ਨੁਕਤੇ ਨਾਲ ਸਿਰਜਦਾ ਵੀ ਹੈ। ਮਨਮੋਹਨ ਬਾਵਾ ਦੇ ਨਾਵਲ ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਇਤਿਹਾਸ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਭਰਦੇ ਹਨ।

ਕਿਸੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਅਤੇ ਘਟਨਾਵਾਂ ਬਾਰੇ ਆਮ ਪਾਠਕ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਣ ਵਾਲੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਵਧੇਰੇ ਤੌਰ ਤੇ ਲਿਖਤੀ ਸਾਧਨਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਜਾਂ ਸੁਣੀ-ਸੁਣਾਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਜਾਣਕਾਰੀ ਸੱਤਾ ਦੁਆਰਾ ਸਿਰਜੀ ਅਤੇ ਸੰਚਾਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਜਾਣਕਾਰੀ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਪਾਠਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਧਾਰਨਾ ਬਣਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਕਈ ਵਾਰ ਉਹ ਇਤਿਹਾਸਕ ਖਲਨਾਇਕ ਨੂੰ ਨਾਇਕ ਦਾ ਦਰਜ਼ਾ ਦੇ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਨਾਇਕ ਨੂੰ ਵਿਸਾਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਉਸ ਦੇ ਨਾਇਕਤਵ ਤੋਂ ਅਣਜਾਣ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜਾਂ ਫਿਰ ਕਿਸੇ ਘਟਨਾ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਫੜ੍ਹਨ ਤੋਂ ਅਸਮਰੱਥ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਸ ਘਟਨਾ ਦੀ ਗਲਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਇਤਿਹਾਸ, ਇਤਿਹਾਸ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ ਅਤੇ ਪੱਕੀਆਂ ਧਾਰਨਾਵਾਂ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮਨਮੋਹਨ ਬਾਵਾ ਦੀ ਇਤਿਹਾਸਕ ਗਲਪਕਾਰੀ ਤੋਂ ਇਕ ਗੱਲ ਤਾਂ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਇਤਿਹਾਸਕ ਘਟਨਾਵਾਂ ਅਤੇ ਇਤਿਹਾਸਕ

ਨਾਇਕ/ਨਾਇਕਾਵਾਂ/ਖਲਨਾਇਕਾਂ ਬਾਰੇ ਪ੍ਰਚੱਲਤ ਧਾਰਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਉਵੇਂ ਦਾ ਉਵੇਂ ਸਵੀਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਸਗੋਂ ਖੋਜ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਸੰਪੂਰਨ ਸੱਚ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਇਹ ਵੀ ਸੱਚ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਲਿਖਤ ਨੂੰ ਪਾਠਕ ਨੇ ਆਪਣੀ ਵਿਵੇਕਤਾ, ਤਾਰਕਿਕਤਾ ਅਤੇ ਸਮਝ ਨਾਲ ਇਹਨਾਂ ਇੱਕ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਿਰਜਿਤ ਸੱਚਾਂ ਵਿਚੋਂ ਅਸਲੀ ਸੱਚ ਦੀ ਪਰਖ ਕਰਨੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਮਨਮੋਹਨ ਬਾਵਾ ਦਾ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਨਾਵਲ 'ਕਾਲ ਕਥਾ' ਉਸ ਦੀ ਇਤਿਹਾਸ ਪ੍ਰਤੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦਾ ਸਬੂਤ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਵਲ ਦਾ ਕਥਾਨਕ ਦਸਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਅੰਤਲੇ ਸਮੇਂ ਅਤੇ ਗਿਆਰਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਮੁਢਲੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਕਾਲ ਖੰਡ ਵਿਚ ਫੈਲਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਹ ਉਹ ਸਮਾਂ ਹੈ ਜਦੋਂ ਮਹਿਮੂਦ ਗਜ਼ਨਵੀ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਪਿਤਾ ਸੁਬਕਤਗੀਨ ਨੇ ਭਾਰਤ ਖੰਡ 'ਤੇ ਹਮਲੇ ਕੀਤੇ। ਗਲਪਕਾਰ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਹਮਲੇ ਭਾਰਤ ਖੰਡ ਦੀ ਧਰਤੀ ਤੇ ਨਹੀਂ ਹੋਏ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹਨਾਂ ਹਮਲਿਆਂ ਅਤੇ ਲੜਾਈ ਦੀਆਂ ਹੋਰ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਦਾ ਮੂਲ ਖੇਤਰ ਅਜੋਕੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਧਰਤੀ ਹੀ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਹਨਾਂ ਹਮਲਿਆਂ ਨੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਧਰਤੀ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਆਸ ਪਾਸ ਦੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਨੂੰ ਧਾਰਮਿਕ, ਸਮਾਜਿਕ, ਮਾਨਸਿਕ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ, ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ (ਬੋਲੀ, ਰਹਿਣ-ਬਹਿਣ ਦੇ ਢੰਗ-ਤਰੀਕੇ ਆਦਿ) ਪੱਧਰਾਂ ਤੇ ਬਹੁਤ ਵੱਡੇ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ।ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਹਨਾਂ ਹਮਲਿਆਂ ਨੂੰ ਭਾਰਤ 'ਤੇ ਕੀਤੇ ਹਮਲਿਆਂ ਦੀ ਥਾਂ ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਹੋਏ ਹਮਲੇ ਕਿਹਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਠੀਕ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਸ ਨਾਵਲ ਦੇ ਥੀਮ ਵਿਚ ਕਈ ਮਸਲੇ ਸਮੋਏ ਹੋਏ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਮਹਿਮੂਦ ਗਜ਼ਨਵੀ ਨੇ ਭਾਰਤ ਤੇ 17 ਹਮਲੇ ਕੀਤੇ ਅਤੇ ਵਧੇਰੇ ਤੌਰ ਤੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਉਸ ਦੁਆਰਾ ਦਰਜ ਜਿੱਤਾਂ ਅਤੇ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਲੁੱਟ ਦਾ ਗੁਣਗਾਨ ਹੀ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਪ੍ਰੰਤੂ ਉਸ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਲੜਾਈਆਂ ਵਿਚ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਾਰ ਦਾ ਮੂੰਹ ਵੇਖਣਾ ਪਿਆ ਇਹ ਵੀ ਸੱਚ ਹੈ, ਮਹਿਮੂਦ ਗਜ਼ਨਵੀ ਦੀਆਂ ਜਿੱਤਾਂ ਦੇ ਮੂਲ ਕਾਰਨ ਉਸ ਦਾ ਇਕ ਸੁਲਝਿਆ ਹੋਇਆ ਸੈਨਾਪਤੀ ਹੋਣਾ ਅਤੇ ਦੂਸਰਾ ਭਾਰਤ ਵਰਸ਼ ਦੀ ਵਰਣ ਵਿਵਸਥਾ ਵਿਚਲੇ ਤਥਾਕਥਿਤ ਸ਼ੂਦਰਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸੈਨਾ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਕਰਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮਾਨ-ਸਨਮਾਨ ਬਖਸ਼ਣਾ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਖੰਡ ਵਿਚ ਇਸ ਵਰਣ ਵਿਵਸਥਾ ਜਿਸ ਵਿਚ ਨੀਵੀਆਂ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਦਾ ਤ੍ਰਿਸਕਾਰ ਕਰਕੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਵਰਗ ਦੁਆਰਾ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਬਨਾਉਣਾ, ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਵਰਗ ਦੁਆਰਾ ਅੰਧ-ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਅਤੇ ਅਗਿਆਨਤਾ ਵਿਚ ਭ੍ਰਮਿਤ ਹੋ ਦੇਵਤਿਆਂ ਵਿਚ ਅੰਨ੍ਹਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰ ਲੈਣਾ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਸੈਨਿਕ ਬਚਾਉ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਨਾ ਕਰਨਾ,

ਸਥਾਨਕ ਰਾਜਿਆਂ ਦਾ ਆਪਣੀ ਜਾਤੀਗਤ ਹਉਂ/ਸੁਆਰਥ ਕਰਕੇ ਰਲ ਮਿਲ ਕੇ ਲੜਨ ਦੀ ਬਜਾਇ ਇਕੱਲੇ ਇਕੱਲੇ ਲੜਨ ਦੇ ਚਾਹਵਾਨ ਹੋਣਾ ਆਦਿ ਵੀ ਉਸ ਸਮੇਂ ਭਾਰਤ ਦੀ ਹੋਈ ਦੁਰਦਸ਼ਾ ਤੇ ਲੁਟੇਰੇ ਧਾੜਵੀਆਂ ਦੀ ਜਿੱਤ ਦੇ ਕਾਰਨ ਹਨ।

ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਅਜਿਹੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਨਾਵਲਾਂ ਦੀ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਸੰਗਿਕਤਾ ਹੈ। ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਅਤੇ ਸੂਚਨਾ ਤਕਨਾਲੋਜੀ ਦੇ ਅਜੋਕੇ ਦੌਰ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਮਸ਼ੀਨ ਤੱਕ ਘਟਾ ਕੇ ਵੇਖਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਸਵੈ-ਮਾਣ ਦੀ ਮੁੜ ਬਹਾਲੀ ਲਈ ਉਸ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਗੌਰਵਮਈ ਇਤਿਹਾਸ ਪ੍ਰਤੀ ਉਸ ਨੂੰ ਜਾਗ੍ਰਿਤ ਕਰਨਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਦੀਆਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਮੁਸ਼ਕਿਲਾਂ ਦਾ ਹੱਲ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। 'ਕਾਲ ਕਥਾ' ਵਰਗੇ ਨਾਵਲ ਰਾਹੀਂ ਸਿਰਫ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਅਤੀਤ ਵਿਚਲੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ ਸਗੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਅਜੋਕੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਦਰਪੇਸ਼ ਸਮਾਜਿਕ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦਾ ਹੱਲ ਵੀ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਨਾਵਲਾਂ ਦੀ ਬਣਤਰ ਵਿਚ ਉਹ ਮੁੱਦੇ ਸਿਰਜੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਸਮਾਜ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਲਈ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਸਮਾਜ ਪ੍ਰਤੀ ਸਤਰਕ ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਨਾਵਲ ਜ਼ਰੂਰ ਪੜ੍ਹਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

*****

ਪੁਸਤਕ:ਫਰੀਦਾ ਖਾਕੁ ਨ ਨਿੰਦੀਐ
ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਵਿਰਸਾ : ਇਤਿਹਾਸਕਾਰੀ
ਅਤੇ ਸਾਹਿਤਕਾਰੀ
ਲੇਖਕ:ਈਸ਼ਵਰ ਦਿਆਲ ਗੌੜ
ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ:ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨ ਬਿਊਰੋ, ਪੰਜਾਬੀ
ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ।
ਕੁੱਲ ਪੰਨੇ :279

ਰੀਵਿਊਕਾਰ:
ਡਾ. ਮਨਜੀਤ ਕੌਰ,
ਐਸੋਸੀਏਟ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ,
ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਭਾਗ

ਈਸ਼ਵਰ ਦਿਆਲ ਗੌੜ ਕਿੱਤੇ ਵਜੋਂ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਹੈ ਅਤੇ ਸ਼ੌਂਕ ਵਜੋਂ ਕਵੀ ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਵਾਂ ਹੀ ਕੰਮਾਂ ਵਿੱਚ ਉਹ ਰਵਾਇਤੀ ਅਤੇ ਮਕਾਨਕੀ ਕਿਸਮ ਦੀ ਉਸਤਾਦੀ ਅਤੇ ਕਾਵਿਕ ਰਚਨਾਕਾਰੀ ਤੋਂ ਪਾਸਾ ਵੱਟ ਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਰਹਿਤਲ, ਸਖ਼ਾਵਤ ਅਤੇ ਗਿਆਨ ਧਿਆਨ ਦੀ ਰਵਾਇਤ ਨਾਲ ਜੁੜ ਕੇ ਸਿਰਜਣਾ ਅਤੇ ਮੁਲਾਂਕਣ ਕਰਨ ਲਈ ਯਤਨਸ਼ੀਲ ਕਵੀ ਅਤੇ ਵਿਦਵਾਨ ਹੈ। ਇਹੀ ਵਜ੍ਹਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਵੀ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਰਹਿਤਲ ਵਿੱਚ ਉਗਮੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਖ਼ਾਵਤ ਅਤੇ ਗਿਆਨ ਪਰੰਪਰਾ ਦੇ ਨਕਸ਼ਾਂ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਵੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਵੱਖਰੇ-ਵੱਖਰੇ ਸਮਿਆਂ ਵਿੱਚ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਮਾਨ ਅਕਸਾਂ ਨੂੰ ਉਘਾੜਨ ਅਤੇ ਰੂਪਮਾਨ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਵੀ ਕਰਦਾ ਹੈ।

'ਫਰੀਦਾ ਖਾਕੁ ਨ ਨਿੰਦੀਐ' ਅਧਿਐਨ ਪੁਸਤਕ ਉਸ ਦੀ ਇਸੇ ਸੰਵੇਦਨਾ ਉੱਤੇ ਉਸਰਿਆ ਹੋਇਆ ਮੁਲਾਂਕਣੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੈ ਜੋ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਵਿਰਸੇ ਦੀ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰੀ ਤੇ ਸਾਹਿਤਕਾਰੀ (ਰਚਨਾਕਾਰੀ) ਦੇ ਅਜਿਹੇ ਬੁਨਿਆਦੀ ਜੁੱਜ਼ਾਂ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨਦੇਹੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਮਿਆਂ ਵਿੱਚ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰੀ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤਕਾਰੀ ਵਿੱਚ ਉੱਭਰਦੇ ਤਾਂ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰੀ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਜਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾਕਾਰੀ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਅਗਰਭੂਮੀ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਲਿਆਂਦੇ ਗਏ। ਇਸੇ ਤਰਾਂ ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਰਸੇ ਦੀ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰੀ ਤੇ ਸਾਹਿਤਕਾਰੀ ਨੂੰ ਮੂਲ-ਭੂਤ ਪ੍ਰਤੀਮਾਨਾਂ ਅਤੇ ਕਸੌਟੀਆਂ ਦੇ ਲਿਹਾਜ ਨਾਲ ਪਰਖਣ ਦੀ ਜਗਿਆਸਾ ਅਧੀਨ ਸਮਝਣ ਦਾ ਬਹੁਤ ਹੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਯਤਨ ਹੈ।

ਪ੍ਰੋ. ਰੌਣਕੀ ਰਾਮ ਜੀ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਸਾਰ-ਤੱਤ ਨੂੰ ਸਮਝਦੇ ਹੋਏ ਸਪੱਸ਼ਟ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ "ਇਹ ਰਚਨਾ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ, ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਲੋਕ-ਆਰਕਾਈਵਜ਼ ਦੇ ਜ਼ਰੀਏ ਇਤਿਹਾਸ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤ ਵਿੱਚ

ਛੁਪੇ ਹੋਏ ਹੁਸਨ ਸੋਚ ਦੇ ਨਿਰਗੁਣ-ਸਰਗੁਣ, ਅਸੀਮ, ਬਹੁਪਰਤੀ ਪੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸਾਡੇ ਸਾਹਵੇਂ ਕਰਦੀ ਹੈ।" ਇਸੇ ਵਾਸਤੇ 'ਫਰੀਦ-ਨਾਨਕੀ ਕਾਇਦਾ', 'ਸਤਯੁਗੀ ਦਰਬਾਰ' ਅਤੇ 'ਇਮਾਨ ਦਾ ਤ੍ਰਿੰਜਣ' ਅਜਿਹੇ ਬੁਨਿਆਦੀ ਇਸ਼ਤਿਆਰੇ ਹਨ ਜੋ ਪੰਜਾਬੀ ਸਿਰਜਣਾ ਅਤੇ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰੀ ਦੇ ਨਵੇਂ ਨਜ਼ਰਿਆਤੀ ਪੈਰਾਡਾਈਮ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨਦੇਹੀ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਈਸ਼ਵਰ ਦਿਆਲ ਗੌੜ ਆਪਣੀ ਪਹਿਲੀ ਕਾਵਿ-ਪੁਸਤਕ 'ਸੁਰਮੇਦਾਨੀ' (1999) ਅਤੇ 'ਚਰਖਾ ਬੋਲੇ ਸਾਈਂ ਸਾਈਂ"(2006) ਨਾਲ ਪੰਜਾਬੀ ਕਾਵਿ-ਜਗਤ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਹਥਲੀ ਕਿਤਾਬ 'ਫਰੀਦਾ ਖਾਕੁ ਨ ਨਿੰਦੀਐ' 2016 ਵਿੱਚ ਛਪੀ ਖੂਬਸੂਰਤ ਸਰਵਰਕ ਵਾਲੀ ਕਿਤਾਬ ਹੈ, ਜੋ ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਨਕਲਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਰਹਿਤਲ ਦੀ ਸਿਰਜਨਾ ਦੇ ਤੱਤਾਂ ਰਾਹੀਂ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨਦੇਹੀ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਨਵੇਂ ਰਹਿਤਲੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਤੋਂ ਵੇਖਣ ਅਤੇ ਵਾਚਣ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇੱਕ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ, ਕਲਾਕਾਰ ਅਤੇ ਕਵੀ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਕੀਤੀ ਅਧਿਆਇ-ਵੰਡ ਉਸ ਦੀ ਸੁਹਜਮਈ ਕਾਵਿਕ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦਾ ਉੱਤਮ ਨਮੂਨਾ ਹੈ। ਯਾਰਾਂ ਅਸਾਂ ਨੂੰ ਆਣ ਸੁਆਲ ਕੀਤਾ, ਚਿੜੀ ਚੂਕਦੀ ਨਾਲ ਜਾ ਤੁਰੇ ਪਾਂਧੀ, ਤ੍ਰਿੰਜਣੀ ਕਾਵਿਕ-ਸਮਾਜ, ਤਸਵੀਰ ਅਤੇ ਤਸਵੀਰਸਾਜ਼, ਗਾਲਬ ਅਤੇ ਪ੍ਰਤੀ-ਗਾਲਬ ਪ੍ਰਵਚਨ, ਰੁੱਤ ਰਾਂਗਲੀ, ਰੁੱਤ ਬਸੰਤੀ ਆਦਿ ਛੇ ਅਧਿਆਏ ਹਨ। ਇਸ ਕਾਵਿਕ ਵਿਧੀ ਰਾਹੀਂ ਗੌੜ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਵਿਰਸੇ, ਇਤਿਹਾਸ ਅਤੇ ਵਸੀਹ ਸਾਹਿਤ ਪਰੰਪਰਾ ਵਿੱਚੋਂ ਪੰਜਾਬੀਅਤ ਦੇ ਨਕਸ਼ਾਂ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪੂਰਵ ਨਾਨਕ ਕਾਲ ਅਤੇ ਨਾਨਕ ਕਾਲ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸਾਹਿਤਕ, ਪਰੰਪਰਾਗਤ ਵਿਚਾਰਧਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਅਧਿਐਨ ਦਾ ਆਧਾਰ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਆਧਾਰ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਤ੍ਰਿੰਜਣੀ ਸਮਾਜ ਹੈ। ਇਸੇ ਨੂੰ ਹੀ ਗੌੜ ਲੋਕ-ਆਰਕਾਈਵ ਬਨਾਮ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਲੋਕਧਾਰਾ ਅਜਿਹੀ ਸ਼ੈਲੀ ਦੀ ਨੁਮਾਇੰਦਗੀ ਕਰਦੀ ਹੈ ਜੋ ਲੁੱਕਵੇਂ ਤੇ ਦੱਬੇ ਹੋਏ ਅਰਥ ਉਜਾਗਰ ਕਰਕੇ ਨਵੇਂ ਅਰਥ ਸਿਰਜਦੀ ਹੋਈ ਸਥਾਪਿਤ ਅਰਥਾਂ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤੀ ਜਾਂ ਅਸਹਿਮਤੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਗਿਆਨ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਗਲਬੇ/ ਸੱਤਾ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਵਿਚਾਰ-ਵਿਟਾਂਦਰੇ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਗੌੜ ਅਨੁਸਾਰ ਲੁਕਾਈ ਦੇ ਤਰਕ ਦਾ ਸਰੂਪ ਰੈਸ਼ਨਲ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਰਹਿਤਲੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਲੋਕ-ਕਥਾਵਾਂ, ਮੋਟਿਫ, ਲੋਕ-ਨਾਇਕ ਲੋਕਾਈ ਦੇ ਆਪਣੇ ਰਹਿਬਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੰਗ ਸੰਗ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਹਾਰੇ ਉਹ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਚਣੌਤੀ ਨੂੰ ਵੰਗਾਰਦੇ ਹਨ।

ਬੇਲੇ ਰੱਬ ਦਾ ਨਾਮ ਲੈ ਜਾ ਵੜਿਆ, ਹੋਇਆ ਧੁੱਪ ਦੇ ਨਾਲ ਜ਼ਹੀਰ ਮੀਆਂ।
ਉਹਦੀ ਨੇਕ ਸਾਇਤ ਰਜੂਆ ਆਣ ਹੋਈ, ਮਿਲੇ ਰਾਹ ਜਾਂਦੇ ਪੰਜ ਪੀਰ ਮੀਆਂ।
ਤੁੱਰਾ ਖਿਜ਼ਰ, ਰੁਮਾਲ ਸ਼ੱਕਰਗੰਜ ਦਿੱਤਾ, ਮੁੰਦਰੀ ਲਾਲ ਸ਼ਾਹਬਾਜ਼ ਜੀ ਨੂਰਪੁਰੀ।
ਖੰਜਰ ਸ਼ਈਅਦ ਜਲਾਲ ਬੁਖ਼ਾਰੀਏ ਦਾ, ਖੂੰਡੀ ਜ਼ਕਰੀਏ ਪੀਰ ਦੀ ਹਿੱਕ ਬੂਰੀ।
ਤੈਨੂੰ ਭੀੜ ਪਵੇ ਕਰੀ ਯਾਦ ਜੱਟਾ, ਵਾਰਿਸ ਸ਼ਾਹ ਨਾ ਜਾਣਨਾ ਪਲਕ ਦੂਰੀ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ, ਸਭਿਆਚਾਰ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਉਸ ਜ਼ਰਖ਼ੇਜ਼ ਸਮਰੱਥਾ ਜਾਂ ਕਾਵਿ-ਸ਼ਾਸਤਰ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਸਮਝਾਉਣ ਦਾ ਵਿਲੱਖਣ ਉਪਰਾਲਾ ਹੈ ਜੋ ਬਹੁ-ਪਰਤੀ ਅਤੇ ਬਹੁ-ਦਿਸ਼ਾਵੀ ਖਜ਼ਾਨੇ ਦੀ ਮਲਿਕਾ ਹੈ ਇਹ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸੱਚੇ-ਸੁੱਚੇ ਅਤੇ ਸਾਂਝੀ ਲੈਅ ਵਾਲੇ ਤ੍ਰਿੰਜਣੀਂ ਸਮਾਜ ਦਾ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ ਹੈ।

*****

ਪੁਸਤਕ:ਨਾਚਫਰੋਸ਼
ਲੇਖਕ:ਪਰਗਟ ਸਿੰਘ ਸਤੌਜ
ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ:ਕੈਲੀਬਰ ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨ, ਪਟਿਆਲਾ
ਕੁੱਲ ਪੰਨੇ :192

ਰੀਵਿਊਕਾਰ:
ਡਾ. ਵੀਰਪਾਲ ਕੌਰ,
ਸਹਾਇਕ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ,
ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਭਾਗ

ਪਰਗਟ ਸਿੰਘ ਸਤੌਜ ਦਾ ਨਾਵਲ 'ਨਾਚਫਰੋਸ਼' ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਪੈਰ ਪਸਾਰ ਰਹੇ ਆਰਕੈਸਟਰਾਂ ਵਰਗੇ ਧੰਦਿਆਂ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਨਾਵਲ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਧੰਦੇ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਜੀਵਨ ਬੇਸ਼ੱਕ ਬਾਹਰੋਂ ਲਿਸ਼ਕੋਰਾਂ ਮਾਰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਸਲ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਸੱਚ ਬੇਹੱਦ ਕੌੜਾ ਹੈ। ਦੇਖਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਆਰਕੈਸਟਰਾਂ ਵਾਲੇ ਗਰੁੱਪ ਨੱਚ-ਟੱਪ ਕੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਮਨੋਰੰਜਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਮਨੋਰੰਜਨ ਵਾਲਾ ਇਹ ਸੁਭਾਅ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦਾ ਮੁੱਢ-ਕਦੀਮ ਤੋਂ ਰਿਹਾ ਹੈ ਪ੍ਰੰਤੂ ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਸਾਡੇ ਪ੍ਰਚੱਲਿਤ ਨੱਚਣ-ਗਾਉਣ ਵਾਲੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਆਰਕੈਸਟਰਾ ਵਰਗੇ ਧੰਦੇ ਦੇ ਨਾਂ 'ਤੇ ਗੰਧਲਾ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਨਾਵਲਕਾਰ ਨੇ ਬਹੁਤ ਬਰੀਕ ਅਤੇ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਜਿੱਥੇ ਪਾਤਰਾਂ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਵੱਖੋ-ਵੱਖਰੇ ਪਹਿਲੂਆਂ ਤੋਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਹੀ ਉਸਨੇ ਇਸ ਧੰਦੇ ਦੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਵੱਧ ਰਹੇ ਰੁਝਾਨ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਲੱਗ ਰਹੀ ਢਾਹ ਦਾ ਵੀ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉੱਤੋਂ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਸਹਿਜ, ਸਾਫ਼ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਮਨੋਰੰਜਨ ਦਾ ਭੁਲੇਖਾ ਪਾਉਂਦਾ ਇਹ ਧੰਦਾ ਇਸ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਅਤਿਅੰਤ ਘਿਨਾਉਣੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ।

ਨਾਵਲਕਾਰ ਨੇ ਨਾਚਫਰੋਸ਼ ਦੇ ਇਸ ਕਿੱਤੇ ਨੂੰ ਕਈ ਪੱਖਾਂ ਤੋਂ ਉਭਾਰਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਕਿੱਤੇ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਮੁਸੀਬਤਾਂ ਅਤੇ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਨੂੰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਘਟਨਾਵਾਂ ਰਾਹੀਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਸਾਰੇ ਰੁਝਾਨ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਨਾਵਲਕਾਰ ਸਮਾਜਕ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਕਾਰਨਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਸਮਝਦਾ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਦੇ ਲਗਭਗ ਸਾਰੇ ਪਾਤਰ ਆਪਣੀ ਮਾੜੀ ਆਰਥਿਕਤਾ ਜਾਂ ਕੁਝ ਕੁ ਸਮਾਜਕ ਕਾਰਨਾ ਕਰਕੇ ਇਸ ਧੰਦੇ ਨਾਲ ਜੁੜਦੇ ਹਨ। ਬੇਸ਼ੱਕ ਸ਼ੁਰੂ-ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਇਹ ਧੰਦਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੁਪਨਿਆਂ ਦੇ ਦਰ ਖੋਲ੍ਹਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਜਦੋਂ ਉਹ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਸ ਦੀ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤ ਵਿੱਚ ਆ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਪਿੱਛੇ ਦੇ ਦਰਵਾਜੇ ਲਗਭਗ ਬੰਦ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜਿਸ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਇਹ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਜਾਂ ਤਾਂ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਅਜਿਹੇ ਰੂਪ

ਨਾਲ ਸਮਝੌਤਾ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਜਾਂ ਫਿਰ ਆਤਮ ਹੱਤਿਆ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ।

ਸਮੁੱਚੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਨਾਵਲ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਭਖ਼ਦੇ ਅਤੇ ਬਹੁ-ਚਰਚਿਤ ਮੁੱਦੇ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਸਮਾਂ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਇਸ 'ਤੇ ਗੌਰ ਨਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਤਾਂ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਸਾਡੇ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਇਸ ਦੇ ਗੰਭੀਰ ਨਤੀਜੇ ਭੁਗਤਣੇ ਪੈਣਗੇ ਜੋ ਸਾਡੇ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਪਰਿਵਾਰਕ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਕਲੇਸ਼ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੀਹੋਂ ਹਟ ਕੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਗਏ ਇਸ ਨਾਵਲ ਨੇ ਨਵੀਂ ਅਸਲੋਂ ਬਹਿਸ ਆਰੰਭ ਕੀਤੀ ਹੈ ਜੋ ਨਿਰਸੰਦੇਹ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੈ।

*****

ਪੁਸਤਕ : ਸਾਦਿਕ ਸੁਲਤਾਨ ਸ਼ੇਰ ਸ਼ਾਹ ਸੂਰੀ (ਨਾਵਲ)
ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ : ਚੇਤਨਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਲੁਧਿਆਣਾ
ਲੇਖਕ : ਮਨਮੋਹਨ ਬਾਵਾ
ਸਾਲ : 2018
ਕੁੱਲ ਪੰਨੇ : 400

ਰੀਵਿਊਕਾਰ :
ਡਾ. ਦਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ
ਸਹਾਇਕ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ,
ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਭਾਗ

ਮਨਮੋਹਨ ਬਾਵਾ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਜਗਤ ਵਿਚ ਅਨੇਕਾਂ ਵਿਧਾਵਾਂ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤ ਰੂਪਾਂ ਵਿਚ ਲਿਖਣ ਵਾਲਾ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਲੇਖਕ ਹੈ ਪ੍ਰੰਤੂ ਉਸ ਦੀ ਮੂਲ ਪਛਾਣ ਇਤਿਹਾਸ ਮਿਥਿਹਾਸ ਨੂੰ ਨਵੀਂ, ਵਿਲੱਖਣ ਅਤੇ ਲੋਕਪੱਖੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਗਲਪਕਾਰ ਵਜੋਂ ਹੈ। ਗਲਪ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਕਹਾਣੀਆਂ ਰਾਹੀਂ ਮਨਮੋਹਨ ਬਾਵਾ ਨੇ ਇਤਿਹਾਸ ਅਤੇ ਮਿਥਿਹਾਸ ਦੋਵਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸਿਰਜਣਾ ਦਾ ਵਾਹਕ ਬਣਾਇਆ ਹੈ ਪਰ ਨਾਵਲ ਉਸ ਨੇ ਨਿਰੋਲ ਇਤਿਹਾਸਕ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਹੀ ਰਚੇ ਹਨ। 2018 ਵਿਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੋਇਆ 'ਸਾਦਿਕ ਸੁਲਤਾਨ ਸ਼ੇਰ ਸ਼ਾਹ ਸੂਰੀ' ਮਨਮੋਹਨ ਬਾਵਾ ਦਾ ਛੇਵਾਂ ਨਾਵਲ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਨਾਮ ਤੋਂ ਹੀ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ, ਇਸ ਨਾਵਲ ਦਾ ਨਾਇਕ ਸ਼ੇਰ ਸ਼ਾਹ ਸੂਰੀ ਹੈ ਜਿਸਨੇ ਬਿਹਾਰ ਰਾਜ ਦੇ ਇਕ ਮਾਮੂਲੀ ਪ੍ਰਗਣੇਦਾਰ ਦੇ ਅਹੁਦੇ ਤੋਂ ਉੱਠ ਕੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਜਿਹੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਅਤੇ ਬਹੁ-ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਤੱਕ ਦਾ ਰੁਤਬਾ ਆਪਣੀ ਲਿਆਕਤ ਅਤੇ ਤਾਕਤ ਨਾਲ ਹਾਸਲ ਕੀਤਾ। ਸ਼ੇਰ ਸ਼ਾਹ ਸੂਰੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹ ਭਾਰਤ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਦੇਸ਼ ਸਮਝਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਮੁਗ਼ਲਾਂ ਨੂੰ ਬਾਹਰੋਂ ਆਏ ਧਾੜਵੀ ਸਮਝਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਮੁਗ਼ਲਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸਰਜ਼ਮੀਨ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਧੱਕਣ ਦਾ ਅਹਿਦ ਲਿਆ ਸੀ। ਮੁਗ਼ਲਾਂ ਵਰਗੀ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਅਤੇ ਖ਼ੂੰਖਾਰ ਕੌਮ ਨੂੰ ਇਕ ਵਾਰੀ ਉਸ ਨੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀ ਧਰਤੀ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਧੱਕ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।

ਇਸ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਮਨਮੋਹਨ ਬਾਵਾ ਭਾਵੇਂ ਸ਼ੇਰ ਸ਼ਾਹ ਸੂਰੀ ਦੁਆਰਾ ਮੁਗ਼ਲਾਂ ਨਾਲ ਲੜੀਆਂ ਦੋ ਵੱਡੀਆਂ ਲੜਾਈਆਂ 'ਚੌਸਾ ਦੀ ਲੜਾਈ' ਅਤੇ 'ਜਲੰਧਰ ਦੀ ਲੜਾਈ' ਨੂੰ ਤਫਸੀਲ ਸਹਿਤ ਵਰਣਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਇਹ ਸਾਰਾ ਨਾਵਲ ਸ਼ੇਰ ਸ਼ਾਹ ਸੂਰੀ ਦੇ ਕਿਰਦਾਰ ਦੀਆਂ ਸਿਫਤਾਂ, ਉਸ ਦੀ ਇਨਸਾਫ ਪਸੰਦੀ, ਉਸ ਦੇ ਮਾਨਵੀ ਗੁਣਾਂ ਅਤੇ ਉਸ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੇ ਲੋਕ ਪੱਖੀ ਕਾਰਜਾਂ ਨੂੰ ਅਜਿਹੇ ਕਲਾਤਮਕ ਬਿਰਤਾਂਤ ਵਿਚ ਬੰਨ੍ਹਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਪਾਠਕ ਸ਼ੇਰ ਸ਼ਾਹ ਸੂਰੀ ਦੇ ਜ਼ਮਾਨੇ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦਾ ਅਨੁਭਵ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਨਾਵਲ ਇਸ ਨੁਕਤੇ ਨੂੰ ਬੜੀ ਸ਼ਿੱਦਤ ਨਾਲ

ਉਭਾਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਸਧਾਰਨ ਬੰਦਾ ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਪਿਉ ਨੇ ਆਪਣੀ ਜਾਇਦਾਦ ਤੋਂ ਬੇਦਖਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੋਵੇ, ਉਸ ਨੇ ਨਾ ਕੇਵਲ ਬੇਮਿਸਾਲ ਰਾਜਸੀ ਸਫਲਤਾਵਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀਆਂ ਸਗੋਂ ਸਮਾਜਕ ਅਤੇ ਇਖਲਾਕੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਲੋਕ ਭਲਾਈ ਦੇ ਜੋ ਕਾਰਜ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਰਾਜ ਸਮੇਂ ਕੀਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਮਿਸਾਲ ਹੋਰ ਕਿਧਰੇ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ। ਸ਼ੇਰ ਸ਼ਾਹ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਸੀ "ਨਿਆਂ ਹੀ ਕਿਸੇ ਰਾਜ ਦਾ ਮੁੱਖ ਆਧਾਰ ਅਤੇ ਉੱਨਤੀ ਦਾ ਮੂਲ ਆਧਾਰ ਹੈ। ਅਨਿਆ, ਵੱਢੀਖੋਰੀ, ਰਿਸ਼ਵਤਖੋਰੀ ਭਿਅੰਕਰ ਅਤੇ ਦੂਸ਼ਿਤ ਵਸਤੂਆਂ ਹਨ।"

ਸ਼ੇਰ ਸ਼ਾਹ ਸੂਰੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪੰਜ ਸਾਲ ਦੇ ਸ਼ਾਸਨ ਦੌਰਾਨ ਪ੍ਰਜਾ ਦੀ ਭਲਾਈ ਲਈ ਉਹ ਕਾਰਜ ਕੀਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਉਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੋਏ ਕਿਸੇ ਵੀ ਹਿੰਦੂ, ਮੁਸਲਿਮ ਸ਼ਾਸਕ ਨੇ ਸੋਚਿਆ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਜਿਵੇਂ ਕਲਕੱਤੇ ਤੋਂ ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਤੱਕ ਜਰਨੈਲੀ ਸੜਕ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ, ਸਾਰੀ ਉਪਜਾਊ ਜ਼ਮੀਨ ਦੀ ਪੈਮਾਇਸ਼ ਕਰਵਾਉਣਾ, ਸੜਕਾਂ ਦੇ ਕੰਢੇ ਰੁੱਖ ਅਤੇ ਸਰਾਵਾਂ ਬਨਾਉਣਾ, ਚੋਰੀ ਅਤੇ ਡਾਕੇ ਦਾ ਸਖ਼ਤ ਕਨੂੰਨਾਂ ਰਾਹੀਂ ਮੁਕੰਮਲ ਖਾਤਮਾ ਕਰਨਾ, ਆਪਣੇ ਸਾਰੇ ਰਾਜ਼ ਵਿਚ ਇਕੋ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਿੱਕੇ ਚਲਾਉਣਾ ਉਸ ਦੇ ਅਜਿਹੇ ਕਾਰਜ ਸਨ ਜੋ ਉਸਨੂੰ ਅਸਲੀ ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਸਾਦਿਕ ਸੁਲਤਾਨ ਦਾ ਰੁਤਬਾ ਬਖਸ਼ਦੇ ਹਨ। ਉਸ ਨੇ ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਰਾਜ ਸਿਰਜਿਆ ਜਿਸ ਨੂੰ ਸਹੀ ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਕਲਿਆਣਕਾਰੀ ਰਾਜ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਮਨਮੋਹਨ ਬਾਵਾ ਨੇ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਸ਼ੇਰ ਸ਼ਾਹ ਸੂਰੀ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੇ ਕਾਰਜਾਂ ਨੂੰ ਗਲਪੀ ਬਿਰਤਾਂਤ ਵਿਚ ਢਾਲਣ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਉਸ ਦੇ ਕਿਰਦਾਰ ਨੂੰ ਇਕ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨੀ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਵਿਗਿਆਨੀ ਦੇ ਨਜ਼ਰੀਏ ਤੋਂ ਵੀ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਦਾ ਜਤਨ ਕੀਤਾ।

ਨਾਵਲ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਵੀ ਉਭਾਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਾਵੇਂ ਸ਼ੇਰ ਸ਼ਾਹ ਸੂਰੀ ਆਪ ਪੱਕਾ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸੀ ਪਰ ਉਸ ਨੇ ਧਰਮ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤੀ ਨੂੰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਰੱਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਮੁਲਾਜ਼ਮਾਂ ਵਿਚ ਹਰ ਧਰਮ ਦੇ ਬੰਦੇ ਸਨ। ਉਸ ਨੇ ਧਰਮ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਆਪਣੀ ਪਰਜਾ ਨਾਲ ਕੋਈ ਵਿਤਕਰਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਨਾਵਲ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਵਿਚ ਮਨਮੋਹਨ ਬਾਵਾ ਲਿਖਦੇ ਹਨ "ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਜੇ ਕਿਸੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਾ ਦੇਣਦਾਰ ਹੈ ਤਾਂ ਸਮਰਾਟ ਅਸ਼ੋਕ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਿਰਫ ਅਤੇ ਸਿਰਫ ਸ਼ੇਰ ਸ਼ਾਹ ਸੂਰੀ ਦਾ। ਇਸ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਪੂਰੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਾਲ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦਾ ਸਰਵਸ਼੍ਰੇਸ਼ਟ, ਲੋਕ ਪਰਵਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ।"

ਨਾਵਲਕਾਰ ਨੇ ਸ਼ੇਰ ਸ਼ਾਹ ਸੂਰੀ ਦੇ ਕਿਰਦਾਰ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਰਾਜ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੀਆਂ ਖੂਬੀਆਂ ਨੂੰ ਉਭਾਰਨ ਲਈ ਥਾਂ ਪੁਰ ਥਾਂ ਉਸ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਬਾਬਰ, ਹਮਾਯੂੰ ਵਰਗੇ ਉਸ ਦੇ ਸਮਕਾਲੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹਾਂ ਅਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਅਨੇਕਾਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹਾਂ

ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਪਾਠਕ ਉਸ ਦੇ ਸਾਦਿਕ ਸੁਲਤਾਨ ਵਾਲੇ ਕਿਰਦਾਰ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਸਮਝ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਸ਼ੇਰ ਸ਼ਾਹ ਕਹਿੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਖੁਦਾ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਬਾਦਸ਼ਾਹਤ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਖਿਦਮਤ ਕਰਨ ਅਤੇ ਭਲਾਈ ਕਰਨ ਲਈ ਬਖਸ਼ੀ ਹੈ।

ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਥਾਂ ਪੁਰ ਥਾਂ ਜੰਗਾਂ-ਯੁੱਧਾਂ ਬਾਰੇ, ਰਾਜਿਆਂ, ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਬਾਰੇ ਅਤੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਸੱਚਾਂ, ਰਹੱਸਾਂ ਬਾਰੇ ਲੇਖਕ ਅਜਿਹੀਆ ਟਿੱਪਣੀਆਂ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਆਪਣੇ ਘੜੇ ਨਾਵਲੀ ਕਿਰਦਾਰਾਂ ਤੋਂ ਕਰਵਾਉਂਦਾ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਜੀਵਨ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਸੱਚ ਸਹਿਜ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਮੋਏ ਹੋਏ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਇਸ ਨਾਵਲ ਦਾ ਇਕ ਅਹਿਮ ਪੱਖ ਰਾਜਿਆਂ ਮਹਾਰਾਜਿਆਂ ਦੀਆਂ ਬੇਗਮਾਂ, ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦੀਆਂ, ਨਾਚੀਆਂ, ਕਨੀਜ਼ਾਂ ਅਤੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਹੋਰ ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਬਾਰੀਕਬੀਨੀ ਨਾਲ ਚਿਤਰਨਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸ਼ਾਹੀ ਚਮਕ ਦਮਕ ਥੱਲੇ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਗੁਲਾਮਾਂ ਵਰਗੀ ਹਾਲਤ ਦੇ ਹੀ ਦੀਦਾਰੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਨਾਵਲ ਨੂੰ ਇਤਿਹਾਸਕ ਤੱਥਾਂ ਅਤੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਮਹੌਲ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਅਤੇ ਯਥਾਰਥਕ ਇਤਿਹਾਸਕ ਰੰਗਤ ਦੇਣ ਲਈ ਨਾਵਲਕਾਰ ਨੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਅਤੇ ਬਾਬਰ ਦੀ ਸ਼ਾਇਰੀ ਦਾ ਬਹੁਤ ਢੁਕਵਾਂ ਇਸਤੇਮਾਲ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਅੰਤ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਇਹ ਨਾਵਲ ਪੜ੍ਹਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕੋਈ ਵੀ ਸ਼ੇਰ ਸ਼ਾਹ ਸੂਰੀ ਦੀ ਜੰਗੀ ਸੂਝ-ਬੂਝ, ਕੁਸ਼ਲ ਅਤੇ ਕਲਿਆਣਕਾਰੀ ਰਾਜਪ੍ਰਬੰਧਕ, ਇਕ ਸੁਹਿਰਦ ਅਤੇ ਇਨਸਾਫ ਪਸੰਦੀ ਵਾਲੇ ਕਿਰਦਾਰ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋਏ ਬਿਨਾ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦਾ। ਇਹ ਨਾਵਲ ਅੱਜ ਦੇ ਰਾਜਪ੍ਰਬੰਧਕਾਂ ਲਈ ਵੀ ਰਾਹ ਦਸੇਰੇ ਅਤੇ ਚਾਨਣ ਮੁਨਾਰੇ ਦਾ ਕਾਰਜ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਸਲ ਵਿਚ ਰਾਜਪ੍ਰਬੰਧ ਹੁੰਦਾ ਕੀ ਹੈ।

*****

ਪੁਸਤਕ: ਬੇਤਰਤੀਬੀਆਂ (ਗ਼ਜ਼ਲ ਸੰਗ੍ਰਹਿ)
ਲੇਖਕ : ਜਗਵਿੰਦਰ ਜੋਧਾ
ਚੇਤਨਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ ਲੁਧਿਆਣਾ
ਮੁੱਲ 150
ਪੰਨੇ 80

ਰੀਵਿਊਕਾਰ:
ਦੀਪਕ ਕੁਮਾਰ
ਸਹਾਇਕ ਪ੍ਰੋਫ਼ੈਸਰ,
ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਭਾਗ

ਸਮਕਾਲ ਦੀ ਵਿਡੰਬਨਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਸਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਜਿੰਨਾ ਖ਼ਤਰਨਾਕ ਹੈ ਉਸ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਭਰਮਾਊ ਅਤੇ ਭੁਲੇਖਾਕਾਰੀ ਹੈ। ਸੱਤਾ ਦੇ ਖ਼ਤਰਨਾਕ ਰੋਲ ਤੋਂ ਕਿਸੇ ਦੇ ਵੀ ਮੁਨਕਰ ਨਾ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਇਸਦੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਅਮਲ ਅਤੇ ਵਰਤਮਾਨ ਪ੍ਰਸੰਗਾਂ ਦੀ ਆਪਸੀ ਡਾਇਲੈਕਟਿਸ ਬਹੁ-ਗਿਣਤੀ ਦੀ ਸਮਝ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੈ। ਪਬਲਿਕ ਸੈਕਟਰ, ਬੌਧਿਕ ਸਮਰਥਾ ਅਤੇ ਗਿਆਨ ਮੰਡੀ ਦੀ ਮਾਰ ਹੇਠ ਹੈ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਰੋਬੋਟ ਬਣਾਏ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਤਕਨੀਕੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਦਾ ਸ਼ੋਰ-ਗੁਲ ਉੱਚਾ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਸੱਤਾ ਦੇ ਪ੍ਰਤਿਰੋਧ ਵਜੋਂ ਉੱਸਰ ਰਹੇ ਪ੍ਰਵਚਨਾਂ ਨੂੰ ਮੌਨ ਕਰਨ ਦਾ ਹਰ ਸੰਭਵ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਸਮਕਾਲੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ 'ਤੇ ਝਾਤ ਮਾਰਿਆਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਮਕਾਲੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਸੱਤਾ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਵਿੱਚ ਉਸਾਰੇ ਜਾ ਰਹੇ ਪ੍ਰਵਚਨਾਂ ਦੇ ਸਮਾਨਾਂਤਰ ਸੱਤਾ ਦੇ ਹਿਤ ਵਿੱਚ ਭੁਗਤ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਵਚਨ ਵੀ ਵੱਡੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਹਨ।

ਸਮਕਾਲੀ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਇਸ ਜਟਿਲ ਅਤੇ ਬਹੁ-ਪਰਤੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਵਿੱਚ ਗ਼ਜ਼ਲ ਨੇ ਆਪਣੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪਛਾਣ ਬਣਾਈ ਹੈ। ਸਿੱਧ-ਪੱਧਰੀ, ਵਾਰਤਕ-ਨੁਮਾ ਅਤੇ ਵਿਚਾਰਧਾਰਕ ਆਧਾਰ ਤੋਂ ਕਮਜ਼ੋਰ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਸਮਾਨਾਂਤਰ ਗਹਿਨ-ਗੰਭੀਰ ਤੇ ਚਿੰਤਨੀ ਕਿਸਮ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਵੀ ਰਚੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ ਤੇ ਸਰਲ ਸੁਬੋਧ ਪ੍ਰਗੀਤ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਗ਼ਜ਼ਲ ਵਰਗੀ ਸੂਖ਼ਮ ਤੇ ਤਰਲ ਦ੍ਰਿਸ਼ਾਂ ਵਾਲੀ ਗ਼ਜ਼ਲ ਵੀ। ਵਾਰਤਕ-ਨੁਮਾ ਕਵਿਤਾ ਵਾਂਗ ਕਾਫ਼ੀਆ ਪੈਮਾਈ ਤੱਕ ਸੀਮਿਤ ਵਿਚਾਰਧਾਰਕ ਆਧਾਰ ਤੋਂ ਸੱਖਣੀਆਂ ਸ਼ਬਦ ਬਣਤਰਾਂ ਵੀ ਗ਼ਜ਼ਲ ਦੇ ਨਾਮ ਹੇਠ ਛਪ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਅਜਿਹੇ ਮਾਹੌਲ ਵਿੱਚ ਚੰਗੀ ਤੇ ਮਾੜੀ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਨਿਰਣਾ ਕਰਨਾ ਵੀ ਸੌਖਾ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂਕਿ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਸਮੀਖਿਅਕਾਂ ਜਾਂ ਚਿੰਤਕਾਂ ਵੱਲੋਂ ਰੱਦ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸਰਲ ਕਿਸਮ ਦੀ ਪ੍ਰਗੀਤਕ ਕਵਿਤਾ ਆਵਾਮ ਵੱਲੋਂ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਇਹ ਨਿਖੇੜਾ ਸਿੱਧਾ ਨਹੀਂ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਲਕੀਰੀ ਵੰਡ ਵਾਲਾ। ਜਿੱਥੋਂ ਤੱਕ ਗ਼ਜ਼ਲ ਦੀ ਪਛਾਣ ਦਾ ਸਵਾਲ ਹੈ ਇਸਨੂੰ ਸਾਡੇ ਬਹੁਤੇ ਆਲੋਚਕ ਜਾਗੀਰੂ ਦੌਰ ਦੀ ਵਿਧਾ ਮੰਨ ਕੇ ਅਤੇ ਕਾਫ਼ੀਏ ਦੇ ਬੰਧੇਜ਼ ਨੂੰ ਸੀਮਾ ਮੰਨ ਕੇ ਇਸਦੇ ਉਸਾਰੂ ਰੋਲ ਨੂੰ ਘਟਾ ਕੇ ਦੇਖਦੇ ਹਨ ਤੇ

ਕੁਝ ਇਸਨੂੰ ਮਾਨਵੀ ਸੰਵੇਦਨਾ ਦੇ ਅੰਤਰੀਵੀ ਅਤੇ ਬਾਹਰੀ ਭੇੜ ਵਿੱਚੋਂ ਅਰਥ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਸੰਤੁਲਿਤ ਕਿਸਮ ਦੀ ਵਿਧਾ ਮੰਨ ਕੇ ਇਸਨੂੰ ਅਰਬੀ ਫ਼ਾਰਸੀ ਰੁਮਾਨੀਅਤ ਦੀ ਸੰਕੀਰਣਤਾ ਤੋਂ ਅਗਾਂਹ ਹੋ ਕੇ ਵੇਖਣ ਦਾ ਹੌਸਲਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਬਦਲਦੀਆਂ ਸਮਾਜਿਕ ਰਾਜਨੀਤਕ ਆਰਥਿਕ ਪਰਸਥਿਤੀਆਂ ਨੂੰ ਗ਼ਜ਼ਲ ਰੂਪਾਕਾਰ ਨੇ ਸ਼ਿੱਦਤ ਨਾਲ ਫੜ੍ਹਿਆ ਹੈ ਓਥੇ ਇਸਦਾ ਬਹਿਰ ਵਿਧਾਨ ਵਾਲਾ ਢਾਂਚਾ ਵੀ ਮੋਕਲਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਜਿਸ ਦੇ ਉਚਾਰ ਪੰਜਾਬੀ ਗ਼ਜ਼ਲ ਅਤੇ ਜਗਵਿੰਦਰ ਜੋਧਾ ਦੀ ਗ਼ਜ਼ਲ ਵਿੱਚ ਦੇਖੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਯਕੀਨਨ ਬਹਿਰ ਦੀ ਪਾਬੰਦੀ ਗ਼ਜ਼ਲ ਲਈ ਲਾਜ਼ਮੀ ਕਰਾਰ ਹੈ ਪਰ ਅਨੁਭਵ ਅਤੇ ਵਿਚਾਰਧਾਰਕ ਸਾਰ ਤੋਂ ਸੱਖਣੀ ਸ਼ਬਦ ਘਾੜਤ ਅਤੇ ਮਹਿਜ਼ ਦੁਹਰਾਅ ਤੱਕ ਸੀਮਤ ਹੋਣਾ ਵੀ ਗ਼ਜ਼ਲ ਲਈ ਘਾਤਕ ਸਿੱਧ ਹੈ। ਗ਼ਜ਼ਲ ਪ੍ਰਤੀ ਅਜਿਹੇ ਰੁੱਖੇ ਵਤੀਰੇ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਅਜੋਕੀ ਪੰਜਾਬੀ ਗ਼ਜ਼ਲ ਪੰਜਾਬੀ ਮੁਹਾਵਰੇ ਅਤੇ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਸਮੇਤ ਪੁਖ਼ਤਗੀ ਨਾਲ ਖੜ੍ਹੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਉਮਰਾਂ ਤੇ ਅਨੁਭਵਾਂ ਦੇ ਗ਼ਜ਼ਲਗੋ ਇੱਕੋ ਵੇਲੇ ਗ਼ਜ਼ਲ ਕਹਿ ਰਹੇ ਹਨ।

ਜਗਵਿੰਦਰ ਜੋਧਾ ਇਸ ਖੇਤਰ ਦਾ ਗੌਲਿਆ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਨਾਮ ਹੈ ਜਿਸਨੇ ਗ਼ਜ਼ਲ ਸਿਰਜਣਾ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਸਮੀਖਿਆ ਅਤੇ ਅਨੁਵਾਦ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਵੀ ਬਾਖ਼ੂਬੀ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਹੁਣ ਤੱਕ ਉਸ ਦੇ ਤਿੰਨ ਗ਼ਜ਼ਲ ਸੰਗ੍ਰਹਿ 'ਮੀਲ ਪੱਥਰ ਤੇ ਮੁਸਾਫ਼ਿਰ', 'ਸਾਰੰਗੀ' ਅਤੇ 'ਬੇਤਰਤੀਬੀਆਂ' ਛਪ ਚੁੱਕੇ ਹਨ। ਜਿੱਥੇ ਉਸਦੀ ਸ਼ਾਇਰੀ ਅਹਿਸਾਸ ਦੀ ਤੀਬਰਤਾ ਦਾ ਸ਼ਿੱਦਤ ਨਾਲ ਬਿਆਨ ਕਰਦੀ ਹੈ ਓਥੇ ਪਰੰਪਰਕ ਧਾਰਨਾਵਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਉਸਦੀ ਸੁਰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਕਾਟਵੀਂ ਰਹੀ ਹੈ। ਉਸਦਾ ਤੀਸਰਾ ਗ਼ਜ਼ਲ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਬੇਤਰਤੀਬੀਆਂ ਦੇਖਦਿਆਂ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਬੇਤਰਤੀਬੀਆਂ ਸ਼ਾਇਰ ਦੇ ਅੰਤਰੀਵੀ ਅਤੇ ਬਾਹਰੀ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਭੇੜ ਵਿੱਚੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਮਨੁੱਖੀ ਪਛਾਣ ਦੀ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕਤਾ ਦਾ ਗੁਆਚਣਾ ਇਸ ਬੇਤਰਤੀਬੀ ਦਾ ਕਾਰਨ ਵੀ ਹੈ ਅਤੇ ਬੇਤਰਤੀਬੀਆਂ ਗ਼ਜ਼ਲ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦਾ ਕੇਂਦਰੀ ਸੂਤਰ ਵੀ। ਮੰਡੀ ਦੇ ਦੌਰ ਵਿੱਚ ਵਸਤਾਂ ਹੀ ਦਾਅ 'ਤੇ ਨਹੀਂ ਲਗਦੀਆਂ ਸਗੋਂ ਮਨੁੱਖੀ ਹੋਂਦ ਦੀ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕਤਾ ਵੀ ਦਾਅ 'ਤੇ ਲਗਦੀ ਹੈ। ਜੋਧੇ ਦੀ ਗ਼ਜ਼ਲ ਦੇ ਬਹੁਤੇ ਸ਼ਿਅਰ ਇਸੇ ਸੰਵੇਦਨਾ ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ ਮਨੁੱਖੀ ਹੋਂਦ ਦੇ ਅਰਥਹੀਣ ਹੋਣ, ਫਿਰ ਗੁਆਚਣ ਤੇ ਪੁਨਰ ਤਲਾਸ਼ਣ ਦੀ ਤਾਂਘ ਦੇ ਅਮਲ ਵਿੱਚੋਂ ਅਰਥ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਦੇ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕਤਾ ਦੇ ਗੁਆਚਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਸਮਾਜਿਕ ਮਰਿਆਦਾਗਤ ਚੌਖਟੇ ਦੀ ਲਛਮਣ ਰੇਖਾ ਵੀ ਹੈ ਅਤੇ ਪੂੰਜੀ ਦੇ ਵਿਸਥਾਰ ਦਾ ਆਮ ਬੰਦੇ ਲਈ ਵਿਕਾਸਮੁਖੀ ਨਾ ਹੋਣਾ ਵੀ। ਘਰ/ਸਮਾਜ ਜਿੱਥੇ ਮਨੁੱਖ ਲਈ ਸੰਚਾਲਿਤ ਸ਼ਕਤੀ ਵੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਪਛਾਣ ਦਾ ਜ਼ਰੀਆ ਵੀ ਓਥੇ ਘਰ ਮਨ ਦੀ ਉਡਾਨ ਲਈ ਪਿੰਜਰਾ ਵੀ ਹੈ। ਘਰ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਮਾਨਸਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਜੋੜ ਵੀ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ

ਅਤੇ ਠੀਕ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਉਸਨੂੰ ਇੱਕ ਅਨੁਸ਼ਾਸ਼ਨ ਵਿੱਚ ਬੰਨ ਕੇ ਉਸਦੀਆਂ ਅਸੀਮ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਅੱਗੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਚਿੰਨ੍ਹ ਵੀ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਸਦਕਾ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਰਚਨਾਤਮਕ ਸ਼ਕਤੀ ਖੀਣ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਹੋਂਦ ਖੁਰਦੀ ਹੈ। ਦੂਸਰਾ ਜੋਧੇ ਦੀ ਗ਼ਜ਼ਲ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕਤਾ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਨੂੰ ਸਵੈ-ਚਿੰਤਨ ਦੀ ਵਿਧੀ ਰਾਹੀਂ ਸਮਝਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਤੇ ਸਮਾਜ ਦੀਆਂ ਅੰਤਰੀਵੀ ਤੇ ਬਾਹਰੀ ਪਰਤਾਂ ਵਿਚਲੇ ਅਸਾਵੇਂਪਨ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨਦੇਹੀ ਜੋਧੇ ਦੀ ਗ਼ਜ਼ਲ ਦਾ ਆਧਾਰ ਬਣਦੀ ਹੈ। ਸ਼ਾਇਰ ਦੀ ਸੂਖ਼ਮਤਾ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਮਹਿਜ਼ ਚਿਤਰਨ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਉਸ ਸਥਿਤੀ ਦੇ ਅੰਤਰ-ਵਿਰੋਧਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝ ਕੇ ਉਸਦੇ ਸੰਭਾਵੀ ਹੱਲ ਵੱਲ ਸੇਧਿਤ ਹੋਣ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਬੇਤਰਤੀਬੀਆਂ ਵਿੱਚ ਮਨੁੱਖ, ਮਨ, ਪਰਿਵਾਰ, ਸਮਾਜ ਅਤੇ ਅਧਿਆਤਮ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਡਾਇਲੈਕਟਿਸ ਪਛਾਨਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਕਾਵਿ-ਪਾਤਰ ਲਈ ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਸਮਤੋਲ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣਾ ਸੌਖਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਅਸੰਭਵ ਵੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇੱਕ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਜਿਉਂ ਰਿਹਾ ਬੰਦਾ ਅਨੇਕ ਧਰਾਤਲਾਂ 'ਤੇ ਵਿਚਰ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਉਸਦੀ ਹੋਂਦ ਬਿਖ਼ਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕਤਾ ਦੀ ਪੁਨਰ-ਤਲਾਸ਼ ਦੀ ਸੁਰ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਜਾਂ ਉਦਾਸੀ ਵਾਲੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਜਬਤ, ਚਿੰਤਨੀ, ਸਹਿਜਤਾ ਅਤੇ ਸਵੈ-ਮੰਥਨ ਵਾਲੀ ਹੈ ਜੋ ਅਗਲੇ ਸਫ਼ਰ ਲਈ ਆਧਾਰ ਤਲਾਸ਼ ਰਹੀ ਹੈ। ਖ਼ੂਬਸੂਰਤ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਅਗਲਾ ਸਫ਼ਰ ਬਹੁ-ਨਾਦੀ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸੰਤੁਲਨ ਬਿਠਾਉਣ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸੀਮਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਤ ਨਾ ਕਰ ਕੇ ਪਰੰਪਰਾ/ਅਧਿਆਤਮ ਨਾਲ ਜੁੜੀਆਂ ਧਾਰਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਤਿਲਾਂਜਲੀ ਦੇਣ ਦੀ ਤਾਕੀਦ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਮਨੁੱਖ ਬਣੇ ਰਹਿਣ ਦੀ ਧਾਰਨਾ ਦਾ ਸਮਰਥਨ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਕਿਸੇ ਦੈਵੀ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਪਹਿਲ ਨੂੰ ਨਕਾਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਬੰਦੇ ਦਾ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ ਯਕੀਨ ਪੱਕਿਆਂ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਅਹਿਮ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਉਂਦਾ ਹੈ:

ਕਦ ਤੱਕ ਰਹਿਣਾ ਵਿੱਚ ਵਿਚਾਲੇ ਇਕ ਪਾਸੇ ਤਾਂ ਹੋਣਾ ਪੈਣਾ
ਜਾਂ ਮਰਿਆਦਾ-ਪਾਲਕ ਬਣਨਾ ਜਾਂ ਖ਼ੁਦ ਨਾਲ ਖਲੋਣਾ ਪੈਣਾ
ਇਕ ਵਹਿੰਗੀ ਵਿੱਚ ਫ਼ਰਜ਼ ਤੇ ਸੁਪਨੇ ਕੱਠਿਆਂ ਨਾ ਚਲ ਸਕਣੇ ਸਰਵਣ
ਅੰਨ੍ਹੇ ਮਾਂ ਪਿਓ ਨਾਲ ਹੀ ਤੈਨੂੰ ਮਰਿਆ ਮਨ ਵੀ ਢੋਣਾ ਪੈਣਾ

ਸਵੈ ਦੀ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕਤਾ ਦੀ ਇਸ ਪਛਾਣ ਦਾ ਅਗਲਾ ਪਸਾਰ ਕੁਝ ਵਿਸ਼ੇਸ ਚਿੰਨ੍ਹਾਂ ਰਾਹੀਂ ਅਰਥ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਜੋਧਾ ਘਰ ਤੇ ਸਮਾਜ ਦੇ ਦਵੰਦ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਦੇ ਮੈਟਾਫ਼ਰ ਰਾਹੀਂ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜੋਧੇ ਨੇ ਆਪਣੀ ਗ਼ਜ਼ਲ ਵਿੱਚ ਪਾਣੀ ਦੇ ਮੈਟਾਫ਼ਰ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖੀ ਮਨ ਦੀ ਮੂਕ ਸੰਗਿਆ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਪਾਣੀ ਦਾ ਸੁਭਾਅ ਨਿਵਾਣ ਵੱਲ ਵੀ ਹੈ ਅਤੇ ਕਿਨਾਰਿਆਂ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੋਣਾ ਵੀ। ਜੋਧੇ ਦੀ ਗ਼ਜ਼ਲ ਮਨੁੱਖੀ ਮਨ ਦੀਆਂ ਪਰਤਾਂ

ਫਰੋਲਦੀ ਹੋਈ ਇਸਨੂੰ ਪਾਣੀ ਜਿਹੇ ਸੁਭਾਅ ਦੀ ਸੰਗਿਆ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ਜਿਸਨੂੰ ਛੱਡਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ ਪਰ ਉਸਨੂੰ ਕੈਦ ਕਰ ਕੇ ਉਸਦੀ ਸਹਿਜਤਾ ਨੂੰ ਗ਼ਜ਼ਲ ਨਕਾਰਦੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਬੇਚੈਨ ਵੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ।

ਸਮਕਾਲ ਵਿੱਚ ਵਿਚਰਦੀ ਗ਼ਜ਼ਲ ਪਰੰਪਰਕ ਧਾਰਨਾਵਾਂ/ਮੁੱਲਾਂ ਦਾ ਨਕਾਰਨ ਮਨ ਜਾਂ ਸਮਾਜ ਦੇ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ ਸਗੋਂ ਸਮੁੱਚੀਆਂ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਧਾਰਮਿਕ ਬਣਤਰਾਂ ਦੇ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਵੀ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਨਕਾਰ ਕਾਵਿ ਪਾਤਰ ਦੇ ਅਧੂਰੇ ਗਿਆਨ, ਕੋਰੀ ਫ਼ਿਲਾਸਫ਼ੀ ਜਾਂ ਮਾਨਸਿਕ ਗੰਢ ਉੱਪਰ ਟਿਕਿਆ ਹੋਣ ਦੀ ਥਾਂ ਇਤਿਹਾਸਕ ਅਮਲ ਵਿੱਚੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸੋਝੀ ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਬਣਾ ਕੇ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਸਮਾਜਿਕ, ਧਾਰਮਿਕ ਜਾਂ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਮੁੱਲਾਂ ਦਾ ਨਕਾਰ ਕਰਨ ਵੇਲੇ ਜੋਧੇ ਦੀ ਸ਼ਾਇਰੀ ਮਹਿਜ਼ ਨਕਾਰ'ਤੇ ਹੀ ਨਹੀਂ ਰੁਕਦੀ ਸਗੋਂ ਨਵੀਂ ਦਿਸ਼ਾ ਵੱਲ ਸੇਧਿਤ ਹੁੰਦੀ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਨਵੀਂ ਦਿਸ਼ਾ ਵੱਲ ਸੇਧਿਤ ਹੋਣਾ ਹੀ ਕਵਿਤਾ/ ਗ਼ਜ਼ਲ/ ਸਾਹਿਤ ਰੂਪ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰਧਾਰਕ ਆਧਾਰ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸਾਡੀ ਬਹੁਤੀ ਰਚਨਾਕਾਰੀ ਦਾ ਸੰਕਟ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਨਕਾਰ ਤਾਂ ਕਰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਉਸਦੇ ਸਮਾਨਾਂਤਰ ਵਿਚਾਰਧਾਰਕ ਆਧਾਰ ਸਿਰਜਣ ਦੀ ਸੋਝੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ। ਗ਼ਜ਼ਲ ਦੀ ਅਸਵੀਕ੍ਰਿਤੀ ਦਾ ਕਾਰਨ ਵੀ ਸ਼ਾਇਦ ਇਹੀ ਸੀ ਕਿ ਇਸਨੂੰ ਮਹਿਜ਼ ਕਾਫ਼ੀਆ ਪੈਮਾਈ ਤੱਕ ਸੀਮਤ ਕਰ ਕੇ ਹੀ ਦੇਖਿਆ ਗਿਆ। ਸ਼ਾਇਰ ਦੀ ਖ਼ੂਬਸੂਰਤੀ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਜਿੱਥੇ ਸਮਾਜਿਕ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਅਤੇ ਵਿਚਾਰਧਾਰਕ ਕੋਣਾਂ ਤੋਂ ਸੰਵਾਦ ਰਚਾਉਂਦਾ ਹੈ ਓਥੇ ਗ਼ਜ਼ਲ ਦੇ ਮਕਾਨਕੀ ਕਿਸਮ ਦੇ ਸਮੀਖਿਆਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਸਿਰਜਕਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਤਿੱਖੇ ਸੁਆਲਾਂ ਦੇ ਰੂਬਰੂ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਗ਼ਜ਼ਲ ਦੀ ਰਵਾਇਤੀ ਕੱਟੜਤਾ ਅਤੇ ਵਸਤੂ ਸਾਰ ਪੱਖੋਂ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਦੀ ਦੁਹਰਾਈ ਨੂੰ ਕਾਵਿਕ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਰੱਦ ਕਰਦਾ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਜੋ ਸਮੀਖਿਆਕਾਰ ਇਸ ਵਿਧਾ ਨੂੰ ਸਮਕਾਲੀ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਦੇ ਕਾਵਿਕ ਰੂਪਾਂਤਰਣ ਲਈ ਕਾਰਗਰ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦੇ ਓਥੇ ਵੀ ਜੋਧਾ ਇਸ ਵਿਧਾ ਦੇ ਸਮਕਾਲ ਦੇ ਹਾਣੀ ਹੋਣ ਦੀ ਪੈਰਵੀ ਕਰਦਾ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ।

ਗ਼ਜ਼ਲ ਦੀ ਇਸ ਸੰਭਾਵਨਾ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਜੋਧੇ ਦੀ ਗ਼ਜ਼ਲ ਸ਼ਾਇਰ ਅਤੇ ਸਿਰਜਣਾ ਦੀ ਸੀਮਾ ਤੋਂ ਵੀ ਵਾਕਿਫ਼ ਹੈ। ਉਹ ਸ਼ਾਇਰੀ ਨੂੰ ਸਮਾਜ ਦੇ ਬਦਲ ਦਾ ਇੱਕੋ ਇੱਕ ਹਥਿਆਰ ਮੰਨਣ ਦੀ ਬਜਾਇ ਮਾਧਿਅਮ ਮੰਨ ਕੇ ਚਲਦਾ ਹੈ। ਉਸਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਇਲਮ ਵੀ ਹੈ ਕਿ ਕਵਿਤਾ ਅਤੇ ਕਵੀ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਮਹੀਨ ਪਰਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਉਸਦੀ ਸ਼ਾਇਰੀ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚਲੇ ਫ਼ਰਕ ਦਾ ਜ਼ਾਮਨ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਕਵਿਤਾ ਨੇ ਚੇਤਨਾ ਦੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਆਪਣਾ ਕਾਰਜ ਕਰਨਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸਾਰੂ ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਉਣੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਪਰ

ਕਵਿਤਾ ਨੇ ਅਖਬਾਰੀ ਰਿਪੋਰਟ ਜਾਂ ਪ੍ਰਚਾਰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਬਣਨਾ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਕਿ ਉਸਦਾ ਸਾਹਿਤਕ ਸੁਹਜ ਵੀ ਖੰਡਿਤ ਨਾ ਹੋਵੇ।

ਸਮਕਾਲੀ ਗ਼ਜ਼ਲ ਇਤਿਹਾਸਕ ਮਿਥਿਹਾਸਕ ਪ੍ਰਸੰਗਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜ ਕੇ ਆਧੁਨਿਕ ਬੋਧ ਦਾ ਸੰਕਟ ਅਤੇ ਤਵਾਜ਼ਨ ਦੋਵੇਂ ਸਿਰਜਦੀ ਹੈ। ਸਮਕਾਲੀ ਕਵਿਤਾ ਅਤੇ ਗ਼ਜ਼ਲ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਵੱਡੇ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਕਾਵਿ ਦ੍ਰਿਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਫੜ੍ਹਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਪਰ ਉਸਦੇ ਵਸਤੂ ਸਾਰ ਨੂੰ ਆਧੁਨਿਕ-ਬੋਧ ਦੇ ਸੁਹਜ ਅਤੇ ਵਿਚਾਰਧਾਰਕ ਪ੍ਰਸੰਗਾ ਵਿੱਚ ਢਾਲ ਕੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਨਾ ਹਰ ਰਚਨਾਕਾਰ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਨਹੀਂ ਆ ਰਿਹਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਬਹੁਤੀ ਰਚਨਾਕਾਰੀ ਮਿੱਥ ਜਾਂ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਜਾਂ ਤਾਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਦੁਹਰਾਉਣ ਤਕ ਮਹਿਦੂਦ ਹੈ ਜਾਂ ਉਸਦੇ ਸਾਰ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰਧਾਰਕ ਅਮਲ ਵਜੋਂ ਪਛਾਨਣ ਤੋਂ ਅਸਮਰੱਥ। ਉਹ ਘਟਨਾ ਦੇ ਪੂਰੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿੱਚੋਂ ਅਰਥ ਤਲਾਸ਼ਣ ਦੀ ਥਾਂ ਇੱਕ ਘਟਨਾ ਦੇ ਸਤਹੀ ਅਤੇ ਇੱਕ ਪਰਤੀ ਅਰਥਾਂ ਦਾ ਬੋਧ ਕਰਾਉਣ ਤੱਕ ਫ਼ੈਸ਼ਨ ਵਜੋਂ ਸਿਮਟੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਕਵਿਤਾ ਸਿਰਫ਼ ਮਿੱਥ ਭੰਜਕ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਮਿੱਥ ਦੀ ਪੁਨਰ-ਸਿਰਜਕ ਵੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇੱਕ ਕਾਵਿ-ਜੁਗਤ ਵੀ। ਪਰ ਮਿੱਥ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿੱਚ ਜੋ ਸੰਕਟ ਪੰਜਾਬੀ ਰਚਨਾਕਾਰੀ ਦਾ ਹੈ ਉਸਨੂੰ ਵੀ ਨਜ਼ਰ-ਅੰਦਾਜ਼ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਰਚਨਾਕਾਰੀ ਵਿੱਚ ਇਤਿਹਾਸਕ/ਮਿਥਿਹਾਸਕ ਪ੍ਰਸੰਗਾਂ ਦਾ ਵਿਸਫੋਟ ਉਸਦੇ ਸਮਾਨਾਂਤਰ ਸਿਰਜ ਕੀ ਰਿਹਾ ਹੈ ? ਬਾਰੇ ਵੀ ਸੋਚਣ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ। ਵਿਰਾਸਤ ਵਿੱਚ ਪਏ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਮਹਿਜ਼ ਨਕਾਰ ਕੇ ਸਮਕਾਲ ਨੂੰ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਤ ਕਰਨ ਦੀ ਰੁਚੀ ਬੜੀ ਤੀਬਰ ਹੈ। ਇਤਿਹਾਸ/ਮਿਥਿਹਾਸ ਦੇ ਪਾਤਰ ਜਿਵੇਂ ਬੁੱਧ, ਗੋਰਖ, ਕਬੀਰ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜਾਂ ਰਾਮ, ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ, ਅਹੱਲਿਆ ਆਦਿ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿੱਚ ਸਮਝਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਹੋ ਰਹੀ। ਹਰ ਧਾਰਾ ਜਾਂ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦਾ ਆਪਣਾ ਇੱਕ ਅਨੁਸ਼ਾਸ਼ਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਸ ਅਨੁਸ਼ਾਸ਼ਨ ਨੂੰ ਸਾਡੇ ਰਚਨਾਕਾਰ ਬੰਧੇਜ਼ ਮੰਨ ਕੇ ਹੀ ਕਿਉਂ ਚਲਦੇ ਹਨ ? ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਦੀਆਂ ਸਥਾਪਤੀ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਵਿੱਚ ਧਾਰਨਾਵਾਂ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਕਾਲ ਦੀਆਂ ਸਥਾਪਤੀ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਵਿੱਚ ਮੁਖਰ ਸੁਰਾਂ ਦਾ ਸਕਾਰਾਤਮਕ ਰੋਲ ਗਾਇਬ ਕਿਉਂ ਹੈ ? ਗੱਲ ਵਿਸਥਾਪਨ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਦੀ ਨਹੀਂ, ਵਿਸਥਾਪਨ ਦੇ ਸਮਾਨਾਂਤਰ ਸਿਰਜੀ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਜੀਵਨ ਸ਼ੈਲੀ ਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਕਿੰਨੀ ਕੁ ਸਾਰਥਕ ਹੈ ? ਔਰਤ ਨੂੰ ਘਰ ਦੀ ਗੁਲਾਮੀ ਵਿੱਚ ਪਰਿਭਾਸ਼ਤ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪੂੰਜੀ ਦਾ ਉਹ ਤਲਿੱਸਮ ਮਿਲਿਆ ਜਿਸਦੇ ਨਤੀਜਿਆਂ ਤੋਂ ਅਸੀਂ ਬਾਖ਼ੂਬੀ ਵਾਕਿਫ਼ ਹਾਂ। ਗੱਲ ਪਰੰਪਰਾ ਵਿਚਲੇ ਵਰਤਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਰੁਮਾਂਟਿਕ ਭਾਵ ਨਾਲ ਅਪਣਾਉਣ ਜਾਂ ਜੁੜੇ ਰਹਿਣ ਦੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਉੱਸਰ ਰਹੀ ਦੀ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕਤਾ ਦੀ ਹੈ। ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਗੌਤਮ ਕਬੀਰ ਜਾਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਗਿਆਨ ਦੀ ਖੜੋਤ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਮੇਰੀ ਜਾਚੇ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਇਸ ਬਾਰੇ ਜ਼ਰੂਰ ਸੋਚੇਗੀ

ਅਤੇ ਇਸਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਪ੍ਰਸੰਗਾਂ ਦੀਆਂ ਖ਼ੂਬਸੂਰਤੀਆਂ ਅਤੇ ਸੀਮਾਵਾਂ ਸਮੇਤ ਮੁੜ ਦੇਖੇਗੀ। ਜਗਵਿੰਦਰ ਜੋਧਾ ਉਹਨਾਂ ਇਤਿਹਾਸਕ ਮਿਥਿਹਾਸਕ ਪ੍ਰਸੰਗਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਚਿੰਤਨੀ ਬਿਰਤੀ ਉੱਤੇ ਘਟਣ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਪ੍ਰਸੰਗਾਂ ਦੀ ਦਵੰਦਾਤਮਕਤਾ ਨੂੰ ਪਛਾਣ ਕੇ ਸਮਕਾਲ ਨਾਲ ਮੇਚਦਾ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹਾ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਉਹ ਸ਼ਾਬਦਿਕ ਕਲਾਬਾਜ਼ੀਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਮੁੱਖਤਾ ਦੇਣ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਵਿਚਾਰ ਨੂੰ ਅਜੋਕੇ ਸੰਦਰਭਾਂ ਵਿੱਚ ਦੇਖਣ ਦਾ ਮੁਦੱਈ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲੀ ਗ਼ਜ਼ਲ ਪੁਸਤਕ ਸਾਰੰਗੀ ਵਿੱਚ ਵੀ ਮਿਥਿਹਾਸਕ ਹਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗਿਕਤਾ ਦੇ ਆਧੁਨਿਕ ਬੋਧ ਦਾ ਰੂਪਾਂਤਰਣ ਬਾਖ਼ੂਬੀ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਉਹ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਤਿੜਕਦੇ ਕਿਰਦਾਰ ਅਤੇ ਬਦਲਦੀ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਨਵੇਂ ਜਾਵੀਏ ਤੋਂ ਦੇਖਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਯਤਨ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਚੰਗੇ ਬੁਰੇ ਦੀ ਮਸਨੂਈ ਵੰਡ ਵਿੱਚ ਵੰਡ ਕੇ ਨਹੀਂ ਦੇਖਦਾ ਸਗੋਂ ਉਸਦੇ ਅੰਤਰੀਵੀ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਵਾਪਰ ਰਹੀਆਂ ਗੁੰਝਲਾਂ ਦਾ ਬਿਆਨ ਵੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸਾਰੰਗੀ ਅਤੇ ਬੇਤਰਤੀਬੀਆਂ ਵਿੱਚ ਇਸ ਤਰਾਂ ਦੇ ਸ਼ਿਅਰ ਦੇਖੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਇਸ ਕਿਤਾਬ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਵਸਤੂ ਸਾਰ ਵਾਲੀਆਂ ਗ਼ਜ਼ਲਾਂ ਧਿਆਨ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਮੁਸੱਲਸਲ ਬਣਤਰ ਵਾਲੀਆਂ ਪੰਜ ਗ਼ਜ਼ਲਾਂ ਨੂੰ ਅਲੱਗ ਦੇਖਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਸੁਭਾਅ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਇਹ ਗ਼ਜ਼ਲਾਂ ਕਿਤਾਬ ਵਿੱਚ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੱਖਰੀ ਰੰਗਤ ਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸੇ ਵੱਖਰਤਾ ਨੂੰ ਡਾ. ਸੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਭੂਮਿਕਾ ਵਿੱਚ ਇਸ ਤਰਾਂ ਵੇਖਦਾ ਹੈ, 'ਗ਼ਜ਼ਲ ਦਾ ਹਰ ਸ਼ਿਅਰ ਇੱਕ ਬਿੰਬ ਦੀ ਘਾੜਤ ਦਾ ਸਥਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਅਛੋਹ ਭਾਵ ਜਾਂ ਅਰਥ ਸੰਜੋਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਵਿਤਾ ਵਹਿਦਤ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।' ਇਹਨਾਂ ਗ਼ਜ਼ਲਾਂ ਦੀ ਪਿੱਠ ਭੂਮੀ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲੋਂ ਵੱਖਰੀ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਸਾਂਝ ਦਾ ਇੱਕ ਸੂਤਰ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਸਮਕਾਲ ਵਿੱਚ ਵਿਚਰ ਰਹੇ ਬੰਦੇ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਦੁਖਾਂਤ ਉਸ ਕੋਲ ਵਿਚਾਰਧਾਰਕ ਸਪੱਸ਼ਟਤਾ ਦਾ ਨਾ ਹੋਣਾ ਹੈ। ਵਿਭਿੰਨ ਕਿਸਮ ਦੇ ਗਿਆਨ-ਵਿਗਿਆਨਾਂ ਵਿੱਚ ਉਲਝਿਆ ਮੱਧਵਰਗੀ ਬੁੱਧੀਜੀਵੀ ਸੰਤਾਪ, ਬੇਵਸੀ ਅਤੇ ਦੋਹਰੀ ਕਿਸਮ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਜਿਉਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਹੈ। ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਅਤੀਤ ਦੀ ਰੋਮਾਂਟਿਕ ਸਮਝ ਜਾਂ ਭਾਵਾਤਮਕ ਸਾਂਝ ਹੈ ਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਕਰੂਰ ਯਥਾਰਥ ਦਾ ਬੋਧ ਹੈ। ਸੰਕਟ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਕਿਸੇ ਨਿਰਣੇ 'ਤੇ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚ ਰਿਹਾ। ਇਹ ਭਾਵਾਤਮਿਕ ਸਾਂਝ ਉਸਨੂੰ ਬੁੱਧ ਬਣਨ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਦੀ ਤਾਂ ਹੈ ਪਰ ਉਸਦੀਆਂ ਮਜਬੂਰੀਆਂ ਉਸਨੂੰ ਨਿਰਵਾਣ ਦੇ ਉਰਲੇ ਪਾਸੇ ਰੋਕੀ ਖੜ੍ਹੀਆਂ ਹਨ। ਦੂਸਰੀ ਪੜ੍ਹਤ ਇਹ ਵੀ ਬਣਦੀ ਹੈ ਇਹਨਾਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨਾਲ ਨਿੱਤ ਦੋ ਚਾਰ ਹੋ ਰਿਹਾ ਆਧੁਨਿਕ ਕਿਸਮ ਦਾ ਬੁੱਧ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਪਰੰਪਰਕ ਬੁੱਧ ਦੇ ਨਿਸ਼ਚਿਤਤਾਵਾਦੀ ਸਰੂਪ ਦਾ ਖੰਡਨ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਜਦੋਂ

ਉਹ ਜੋਗ ਮਤ ਨੂੰ ਮੁਖ਼ਾਤਿਬ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਦੋਂ ਵੀ ਉਹ ਪਰੰਪਰਕ ਗਿਆਨ ਨਾਲ ਸੰਵਾਦੀ ਮੁਦਰਾ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਕਿਸਮ ਦੇ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਉਹ ਨਿੱਕੀਆਂ ਨਿੱਕੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਅਤੇ ਖ਼ਾਹਿਸ਼ਾਂ ਨਾਲ ਵਿਸਥਾਪਤ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਵਿਸਥਾਪਨ ਕਿਸੇ ਨਵੇਂ ਰਸਤੇ ਵੱਲ ਅਹੁਲ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਬਦਲਦੀ ਵਿਆਕਰਨ ਨੂੰ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਕਿਤਾਬ ਦੀ ਅਖ਼ੀਰਲੀ ਗ਼ਜ਼ਲ ਵੀ ਇਤਿਹਾਸਕ ਮਿਥਿਹਾਸਕ ਪ੍ਰਸੰਗਾਂ ਦੀ ਪੁਣ-ਛਾਣ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਪੁਣ-ਛਾਣ ਸਮਕਾਲੀ ਯਥਾਰਥ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿੱਚ ਬੀਤੇ ਅੱਗੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਚਿੰਨ੍ਹ ਲਗਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਸਿਰਫ਼ ਪਰੰਪਰਾ ਵਿੱਚ ਪਏ ਗਿਆਨ ਦੀ ਗੁੱਠ ਵਿੱਚੋਂ ਯਥਾਰਥ ਨੂੰ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂ ਜੀਵਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ।

ਪੰਜਾਬੀ ਗ਼ਜ਼ਲ ਦਾ ਖ਼ੂਬਸੂਰਤ ਪਾਸਾਰ ਮੁਹੱਬਤ ਦਾ ਪ੍ਰਵਚਨ ਵੀ ਹੈ। ਜੋਧੇ ਦੀ ਗ਼ਜ਼ਲ ਵਿੱਚ ਪਿਆਰ ਦਾ ਨੁਕਤਾ ਰੋਸੇ ਗਿਲੇ ਜਾਂ ਸ਼ਿਕਵੇ ਦਾ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਸਾਰ ਤੱਤ ਨੂੰ ਪਛਾਨਣ ਦਾ ਯਤਨ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਮੁਹੱਬਤ ਦੇ ਸ਼ਿਅਰ ਦੀ ਤੰਦ ਵੀ ਆਤਮਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਲਕੀਰੀ ਵੰਡ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੈ। ਇਹ ਸ਼ਾਇਰੀ ਉਦਾਸੀ ਅਤੇ ਵੈਣਿਕਤਾ ਤੋਂ ਵੀ ਮੁਕਤ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਸ਼ਾਇਰੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਬੇਲੋੜਾ ਗਿਲਾਫ਼ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਥਾਂ ਅਣਕਹੇ ਵਿੱਚੋਂ ਵੀ ਅਰਥ ਤਲਾਸ਼ਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਅਣਕਿਹਾ ਇਸ ਸ਼ਾਇਰੀ ਦੀ ਸੂਖ਼ਮਤਾ ਦਾ ਜ਼ਾਮਨ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਕਿਤੇ ਸ਼ਿਕਵਾ ਹੈ ਵੀ ਤਾਂ ਉਹ ਬੜਾ ਸੂਖ਼ਮ ਅਤੇ ਸਹਿਜ, ਕਾਹਲਾਪਨ ਅਤੇ ਅਸਹਿਜਤਾ ਸਿਰਜਣਾ ਦੇ ਨੇੜੇ ਤੇੜੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਢੁੱਕਦੀ।

ਅੰਦਰਲਾ ਵਿਯੋਗ ਵੀ ਉਸ ਵੱਲੋਂ ਮੂੰਹ ਨਹੀਂ ਮੋੜਨ ਦਿੰਦਾ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਹੋਂਦ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਕਰਾਉਣ ਲਈ ਵੀ ਤਤਪਰ ਹੈ। ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ਉਸਦੇ ਸ਼ਿਅਰਾਂ ਦੇ ਮਿਸਰਿਆਂ ਦੀ ਆਪਸੀ ਸਾਂਝ ਰੜਕਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਸਾਂਝ ਵਸਤੂ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਚੁਭਦੀ ਹੈ। ਸਮੁੱਚੀ ਵਿਚਾਰ ਚਰਚਾ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੋਧੇ ਦੀ ਗ਼ਜ਼ਲ ਸਮਕਾਲ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਗਾਥਾ ਹੈ ਜਿਸਨੇ ਮੱਧਵਰਗੀ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਬੇਤਰਤੀਬ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਅਮਲ ਨਾਲ ਜੂਝਦੇ ਬੰਦੇ ਦੇ ਅਮਲ ਨੂੰ ਪ੍ਰਤੀਬਿੰਬਤ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਸਿਰਲੇਖ ਹੈ। ਗ਼ਜ਼ਲ ਵਰਗੀ ਕਰੜੀ ਬੰਦਿਸ਼ ਵਾਲੇ ਰੂਪਾਕਾਰ ਨੂੰ ਬੇਤਰਤੀਬੀਆਂ ਕਹਿਣਾ ਅਤੇ ਗ਼ਜ਼ਲ ਵਿੱਚ ਸਮਕਾਲ ਦੀਆਂ ਬੇਤਰਤੀਬੀਆਂ ਨੂੰ ਰੇਖਾਂਕਿਤ ਕਰਨ ਦਾ ਸੁਹਜਾਤਮਕ ਕਾਰਜ ਗ਼ਜ਼ਲ ਲਈ ਸ਼ੁਭ ਸ਼ਗਨ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਇਸਦੇ ਮਕਾਨਕੀ ਖਾਸੇ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਅਰੂਜ਼ੀਆਂ ਨੂੰ ਜਵਾਬ ਵੀ ਹੈ।

*****

ਪੁਸਤਕ : ਅੰਗੂਠੇ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨ
ਲੇਖਕ : ਡਾ. ਬਲਵਿੰਦਰ ਕੌਰ ਬਰਾੜ
ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ : ਲੋਕਗੀਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਮੋਹਾਲੀ-ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ
ਸਾਲ: 2016
ਕੁੱਲ ਪੰਨੇ : 204

ਰੀਵਿਊਕਾਰ:
ਡਾ. ਜਸਪ੍ਰੀਤ ਕੌਰ
ਸਹਾਇਕ ਪ੍ਰੋਫ਼ੈਸਰ,
ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਭਾਗ

ਪੂੰਜੀਵਾਦ ਅਤੇ ਸੂਚਨਾ ਤਕਨਾਲੋਜੀ ਦੇ ਅਜੋਕੇ ਯੁਗ ਵਿਚ ਪੂੰਜੀ ਸਮਾਜ ਦੀ ਹਰ ਸੰਰਚਨਾ ਦੇ ਕੇਂਦਰ ਵਿਚ ਹੈ। ਸਮਾਜ ਦੇ ਬਾਕੀ ਜੁੱਜ਼ ਇਸ ਦੇ ਇਰਦ-ਗਿਰਦ ਘੁੰਮਦੇ ਹਨ। ਸਰਮਾਇਆ ਜੁਟਾਉਣ ਦੇ ਅਲੱਗ-ਅਲੱਗ ਰਾਹ ਤਲਾਸ਼ਦਾ ਮਨੁੱਖ ਵੀ ਮਸ਼ੀਨ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਉਸ ਵਿਚੋਂ ਸਾਂਝ, ਅਪਣੱਤ ਭਾਵ ਸਦੀਵੀ ਮੋਹ ਛਿਣਭੰਗਰਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਵਿਚ ਖਲਾਅ ਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਮਹੌਲ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦਰਪੇਸ਼ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਪੈਸੇ ਦੀ ਘਾਟ ਕਾਰਨ ਪ੍ਰਵਾਸ ਵੱਲ ਰੁਖ ਕਰਨ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਇਕ ਧਿਆਨ ਖਿੱਚੂ ਸਮੱਸਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਵਿਸ਼ਵ ਵਰਤਾਰੇ ਵਿਚ ਪਦਾਰਥਵਾਦੀ ਯੁਗ ਅਧੀਨ ਸਵਾਰਥੀ ਬਣਿਆ ਮਨੁੱਖ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਹਰ ਵਰਤਾਰੇ ਨੂੰ ਬਜ਼ਾਰੂ ਸਮਝ ਵਪਾਰਕ ਆਧਾਰ ਤੇ ਰੱਖ ਕੇ ਚੱਲਦਾ ਨਜ਼ਰ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸੁਹਿਰਦ ਲੇਖਕ ਸਾਹਿਤ ਰਾਹੀਂ ਅਜਿਹੇ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਸਿਰਜ ਰਹੇ ਹਨ ਤਾਂ ਕਿ ਵਰਤਮਾਨ ਦੌਰ ਵਿਚ ਪਾਠਕ ਵਰਗ ਨੂੰ ਇਹਨਾਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਜਾਣੂੰ ਕਰਾ ਸਕਣ। ਬਲਵਿੰਦਰ ਕੌਰ ਬਰਾੜ ਰਚਿਤ ਨਾਵਲ 'ਅੰਗੂਠੇ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨ' ਇਸੇ ਸਫ਼ਰ ਦਾ ਇਕ ਪੜਾਅ ਹੈ।

'ਅੰਗੂਠੇ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨ' ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਬਲਵਿੰਦਰ ਕੌਰ ਬਰਾੜ ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀਅਤ ਦੇ ਬਦਲਾਉ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਦੇ ਨਵੇਂ ਦਿਸਹੱਦੇ ਅਲਾਪਦੀ, ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਬਹੁਪੱਖੀ ਮਸਲਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਗਲਪੀ ਰਚਨਾ ਦਾ ਮਰਕਜ਼ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਕਨੇਡਾ ਦੋਵੇਂ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਵਿਚਰੀ ਹੋਣ ਸਦਕਾ ਸਮਾਜਿਕ ਵਾਸਤਵਿਕਤਾ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਜਜ਼ਬਾਤਾਂ ਦੇ ਚਿਤਰਣ ਦਾ ਯਥਾਰਥਵਾਦੀ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਕਰਦੀ, ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਪ੍ਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਗੋਚਰ ਕਰਦੀ, ਸਕਾਰਾਤਮਕ ਰਵਈਆ ਰੱਖਦੀ, ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਹੱਲ ਵੱਲ ਵੀ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਇਸ ਬਿਰਤਾਂਤ ਰਾਹੀਂ ਸੰਯੁਕਤ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਦੇ ਸੁਖ ਦੱਸਦੀ ਗਰਜ਼ਾਂ ਦੇ ਸਿਖਰੀਂ ਅੱਪੜਨ ਨਾਲ ਸਾਂਝਾਂ ਟੁੱਟਣ ਦਾ ਕਾਰਨ

ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦਾ ਪੈਸੇ ਦੀ ਸਾਖ ਤੇ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋਣ ਨਾਲ ਖੁਰ ਰਹੇ ਅਪਣੱਤ ਦੇ ਵੇਰਵੇ ਦਿੰਦੀ ਪੂੰਜੀਵਾਦ ਨਿਜ਼ਾਮ ਅਧੀਨ ਮਨੁੱਖ 'ਚੋਂ ਖਾਰਜ ਹੋ ਰਹੀ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰਦੀ ਹੈ।

'ਅੰਗੂਠੇ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨ' ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਪੜ੍ਹੀ ਲਿਖੀ ਕੁੜੀ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਹੈ ਜੋ ਆਪਣੇ ਚਾਵਾਂ, ਸਧਰਾਂ, ਸੁਪਨਿਆਂ ਨੂੰ ਸਜਾਉਂਦੀ, ਸਹੇਜਦੀ, ਅਪਣੱਤ ਵੰਡਦੀ, ਹਰ ਹਾਲਾਤ ਅਨੁਸਾਰ ਢਲਦੀ, ਇਸ ਨਾਵਲ ਦੇ ਨਾਮ ਨੂੰ ਸਾਖਿਆਤ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਦਿਲ ਤੇ ਉਕਰਿਆ ਪਿਆਰ ਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਕਦਰਾਂ ਕੀਮਤਾਂ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਮਿਟਦੀਆਂ, ਮਨੁੱਖੀ ਕਾਰ-ਵਿਹਾਰ, ਸਥਿਤੀਆਂ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਅਨੁਭਵ ਸਾਹਿਤ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਤੱਖ ਹੋਂਦ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖੀ ਅਵਚੇਤਨ ਤੇ ਉਕਰਿਆ ਕੋਈ ਨਿਸ਼ਾਨ ਉਸ ਨੂੰ ਅਕਸਰ ਝੰਜੋੜਦਾ, ਚਿੰਤਨਸ਼ੀਲ ਤੇ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲ ਬਣਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਥੇ ਔਰਤ ਦੇ ਮਨ ਦੀ ਥਾਹ ਪਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਔਰਤ ਸਬਰ, ਸੰਤੋਖ, ਸੰਘਰਸ਼, ਸਮਰਪਣ, ਤਿਆਗ, ਪਰਿਵਾਰਕ ਮੇਲ ਲਈ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਨੂੰ ਨਿਭਾਉਣ ਨਾਲ ਪਰਿਵਾਰਕ ਸੰਰਚਨਾ ਦਾ ਕੇਂਦਰੀ ਥੰਮ੍ਹ ਬਣਦੀ ਹੈ। ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਰੱਖਣ ਲਈ ਆਦਰਸ਼ਵਾਦੀ ਔਰਤ ਆਪਣੀ ਪਛਾਣ ਧੀ, ਭੈਣ, ਪਤਨੀ, ਮਾਂ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੇ ਨਿਭਾਅ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਗੌਰਵਮਈ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਹੀ ਆਦਰਸ਼ਵਾਦੀ ਸਾਰਥਿਕਤਾ ਪ੍ਰਦੇਸੀ ਹਕੀਕਤਾਂ ਨਾਲ ਟਕਰਾਉਣ ਦੇ ਵੇਲੇ ਤਾਰ-ਤਾਰ ਹੁੰਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਸਮੇਟਦੀ ਹੈ। ਇਥੇ ਲੇਖਿਕਾ ਔਰਤ ਦੇ ਅੰਦਰੂਨੀ ਮਨ ਤੇ ਬਾਹਰੀ ਜਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ ਵਿਚ ਸੰਤੁਲਨ ਬਨਾਉਣ ਵਿਚ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋਈ ਹੈ।

ਇਹ ਨਾਵਲ ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਕੇ ਕਨੇਡਾ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਦਾ ਇਥੋਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪਾਸਾਰਾਂ ਨੂੰ ਹੰਗਾਲਦਾ, ਦੂਰਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਹੋ ਨਿੱਬੜਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਕਹੇ ਨਾਲੋਂ ਅਣਕਿਹਾ ਸੁਨੇਹਾ ਵਧੇਰੇ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਮੜਕ ਖਤਮ ਹੋਣ ਬਾਰੇ ਦੱਸਦੀ ਨਾਵਲਕਾਰਾ ਇਥੋਂ ਦੇ ਗੱਭਰੂਆਂ ਦਾ ਪੜ੍ਹਾਈ ਵੱਲੋਂ ਕਿਨਾਰਾ ਕਰਨਾ ਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ ਮਾਂ-ਬਾਪ ਹੱਥੋਂ ਨਿਕਲਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਨਸ਼ੇ ਤੇ ਕੰਮ ਦੇ ਮੌਕਿਆਂ ਦੀ ਘਾਟ, ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਿਤ ਹੋ ਰਹੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖੀ ਮਨੋਸੰਕਟ ਦੀਆਂ ਅਨੇਕਾਂ ਗੁੰਝਲਾਂ, ਨਿੱਕੀ ਕਿਸਾਨੀ ਸਿਰ ਚੜ੍ਹੇ ਕਰਜੇ ਕਾਰਨ ਵਧ ਰਹੇ ਮਾਨਸਿਕ ਤਣਾਅ ਜਿਹੇ ਬੁਨਿਆਦੀ ਮਸਲਿਆਂ 'ਤੇ ਝਾਤ ਪਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਸੁਪਨੇ, ਸਬਜਬਾਗ, ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਉਮੰਗਾਂ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਘਰਾਂ 'ਤੇ ਬਣੀਆਂ ਹਵਾਈ ਜਹਾਜ ਵਾਲੀਆਂ ਟੈਂਕੀਆਂ, ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਨ ਵੱਲ ਵਧਣ ਦਾ ਸਵੈ-ਵਿਖਿਆਨ ਹੈ। ਡਾਲਰਾਂ ਦੀ ਦੌੜ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਅੱਧਾ ਖਾਲੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਜਿਸ ਸਦਕਾ ਹੰਢਣਸਾਰ ਸਾਂਝਾਂ ਦਾ ਖਾਤਮਾ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ

ਆਰਥਿਕਤਾ 'ਤੇ ਇਕ ਸਵਾਲੀਆ ਨਿਸ਼ਾਨ ਲੱਗ ਗਿਆ ਹੈ। ਪ੍ਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਦੀ ਟੁੱਟ-ਭੱਜ, ਔਰਤ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਮਸਲੇ, ਨੌਜੁਆਨ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦਾ ਆਪਹੁਦਰਾਪਣ, ਬੱਚਿਆਂ ਅਤੇ ਮਾਪਿਆ ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਹੋ ਰਿਹਾ ਤਣਾਅ ਜਿਹੀਆਂ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਗੋਚਰ ਹੋਈਆਂ ਹਨ।

ਹਰ ਸੁਹਿਰਦ ਪਾਠਕ ਨੂੰ ਅਜਿਹੀਆ ਕਿਰਤਾਂ ਦਾ ਗੰਭੀਰ ਨੋਟਿਸ ਲੈਣਾ ਬਣਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਉਹ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਵਿਚਾਰਧਾਰਕ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਆਪਣੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਬਿੰਦੂ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨਦੇਹੀ ਕਰ ਸਕੇ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਸੇਧ ਦੇਣ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਰੋਲ ਅਦਾ ਕਰ ਸਕੇ। 'ਅੰਗੂਠੇ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨ' ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਪੰਜਾਬੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਮਾਜਿਕ ਵਾਸਤਵਿਕਤਾ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਦਰਪੇਸ਼ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦਾ ਕਥਾਰਸਿਸ ਵੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਹੱਲ ਵਜੋਂ ਨਵੇਂ ਪ੍ਰਤੀਮਾਨ ਸਿਰਜਣ ਹਿਤ ਸਾਕਾਰਾਤਮਕ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਵੀ ਉਜਾਗਰ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ।

*****

ਪੁਸਤਕ: ਬੋਲ ਮਰਦਾਨਿਆ (ਨਾਵਲ)
ਲੇਖਕ : ਜਸਬੀਰ ਮੰਡ
ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ : ਯੂਨੀਸਟਾਰ ਬੁੱਕਸ ਪ੍ਰਾ. ਲਿ. ਮੋਹਾਲੀ-ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ
ਸਾਲ:2015
ਕੀਮਤ: 250 ਰੁਪਏ
ਕੁੱਲ ਪੰਨੇ : 303

ਰੀਵਿਊਕਾਰ:
ਪ੍ਰੋ. ਗੁਰਪ੍ਰੀਤ ਸਿੰਘ
ਸਹਾਇਕ ਪ੍ਰੋਫ਼ੈਸਰ,
ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਭਾਗ

ਅਜੋਕੀ ਨਾਵਲਕਾਰੀ ਬਹੁਤ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਲੈ ਕੇ ਪੇਸ਼ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਨਾਵਲਕਾਰ ਨਾਵਲ ਦੀ ਵਿਧਾ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਤੇ ਪੂਰਨ ਨੀਝ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਰੂਪ ਅਤੇ ਵਸਤੂ ਪੱਖ ਤੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਨਾਵਲ ਦੇ ਅੰਤਰ-ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਜੁਗਤ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦਾ ਹਾਣੀ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਅਜੋਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲਕਾਰ ਆਪਣੀ ਨਾਵਲਕਾਰੀ ਲਈ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਦੀ ਚੋਣ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਨਿਭਾਅ ਸਬੰਧੀ ਬਹੁਤ ਖੁੱਲਾਂ ਲੈ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਸੇ ਕੜੀ ਵਿਚ ਨਾਵਲ 'ਬੋਲ ਮਰਦਾਨਿਆ' ਜਿੱਥੇ 15ਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਅੰਤ ਅਤੇ 16ਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਦੌਰ ਦੇ ਸਮਾਜ-ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਪ੍ਰਸੰਗਾਂ ਦੀ ਸੰਕੇਤਕ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਥੇ ਇਹ ਨਾਵਲ ਆਪਣੇ ਗੁਰੂ ਸਬੰਧੀ ਮਰਦਾਨੇ ਦੇ ਆਤਮ ਸਮਰਪਣ ਅਤੇ ਨਾਨਕ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦਾ ਪ੍ਰਵਚਨ ਵੀ ਸਿਰਜ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਜਸਬੀਰ ਮੰਡ ਸੁਲਝਿਆ ਹੋਇਆ ਕਥਾਕਾਰ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਕਥਾਕਾਰੀ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ 'ਬੋਲ ਮਰਦਾਨਿਆ' ਨਾਵਲ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕਰਕੇ ਨਵੀਆਂ ਪਿਰਤਾਂ ਪਾਈਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਹ 'ਔੜ ਦੇ ਬੀਜ' (1986), 'ਆਖਰੀ ਪਿੰਡ ਦੀ ਕਥਾ' (1992) ਅਤੇ 'ਖਾਜ' (2010) ਨਾਵਲ ਲਿਖ ਕੇ ਆਪਣੀ ਸੁਚਾਰੂ ਬੁੱਧੀ, ਤਾਰਕਿਕ ਸੋਚ, ਕਲਪਨਾ ਅਤੇ ਬਿਰਤਾਂਤਕਤਾ ਦੀ ਉੱਤਮ ਸ਼ੈਲੀ ਰਾਹੀਂ ਸਾਹਿਤਕ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਯੋਗ ਥਾਂ ਬਣਾ ਚੁੱਕਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਨਾਵਲ 'ਬੋਲ ਮਰਦਾਨਿਆ' ਉਸ ਦੀ ਕਥਾਕਾਰੀ ਦੀ ਚਰਮ ਸੀਮਾ ਹੈ।

'ਬੋਲ ਮਰਦਾਨਿਆ' ਨਾਵਲ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਪੜ੍ਹਤ ਨਾਲ ਇਸ ਨਾਵਲ ਦੇ ਸੰਦਰਭਾਂ ਅਤੇ ਪਿਛੋਕੜ ਪ੍ਰਤੀ ਮੁਢਲੀ ਸਮਝ ਹੀ ਬਣ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਇਹ ਕਾਰਨ ਨਹੀਂ ਕਿ ਨਾਵਲ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਜਾਂ ਸ਼ੈਲੀ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਹੈ ਸਗੋਂ ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਵੇਰਵਿਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਜਸਬੀਰ ਮੰਡ ਦੇ ਜ਼ਿਹਨ ਵਿਚ ਚੱਲ ਰਹੇ ਪ੍ਰਸੰਗ, ਪ੍ਰਤੀਕ ਅਤੇ ਚਿਹਨ ਚੱਕਰ ਜਦੋਂ ਨਾਵਲ ਦੇ ਚਿਤਰਪਟ 'ਤੇ ਉੱਤਰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਸੁਭਾਵਕ ਹੀ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਨਿਭਾਅ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਤਹਿਤ ਨਾਵਲ ਦੀ ਲਿਖਣ-

ਸ਼ੈਲੀ ਅਤੇ ਬਣਤਰ ਸਿੱਧੀ ਸਪਾਟ ਨਾ ਹੋ ਕੇ ਕੁਝ ਸੂਖਮ, ਸੰਘਣੀ ਅਤੇ ਅਸਧਾਰਨ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਇਸ ਕਥਾ ਦੀ ਡੂੰਘੀ ਅਤੇ ਸੂਖਮ ਨੀਝ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਪੜ੍ਹਤ ਨਾਲ ਪਾਠਕ ਇਸ ਕਥਾ ਵਿਚਲੇ ਸੰਕੇਤਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸਮਝ ਦੇ ਦਾਇਰੇ ਅੰਦਰ ਲਿਆਉਣ ਵਿਚ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਹੋ ਸਕਦਾ ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਇਸ ਕਥਾ ਵਿਚਲੀ ਰੂਹਾਨੀਅਤ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਕਥਾਕਾਰੀ ਵਿਚਲਾ ਲੈਅ ਦਾ ਗੁਣ ਹੋਵੇ।

'ਬੋਲ ਮਰਦਾਨਿਆ' ਨਾਵਲ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਅਤੇ ਮਰਦਾਨੇ ਦੇ ਸਾਂਝੇ ਸਫ਼ਰ ਦੀ ਦਾਸਤਾਨ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ, ਨਾਨਕ ਤੇ ਮਰਦਾਨੇ ਦੇ ਬਚਪਨ ਦੀਆਂ ਯਾਦਾਂ, ਸਾਥ ਨਿਭਾਉਣ ਦੇ ਕੌਲ, ਯਾਤਰਾਵਾਂ, ਯਾਤਰਾਵਾਂ ਦੌਰਾਨ ਮਿਲੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਸ਼ੰਕਾ ਨਵਿਰਤੀ, ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਅੰਤਿਮ ਪੜਾਅ ਅਤੇ ਮਰਦਾਨੇ ਦੇ ਵਿਛੋੜੇ ਪ੍ਰਤੀ ਬਿਰਤਾਂਤ ਇਸ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਹੋਏ ਹਨ। ਅਜਿਹੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਵਿਸ਼ੇ ਨੂੰ ਹੱਥ ਪਾਉਣਾ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਧਾਰਮਿਕ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਜੁੜੀਆਂ ਹੋਣ ਅਤੇ ਜਿਸ ਪ੍ਰਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸਾਮੱਗਰੀ ਦੇ ਮੂਲ ਸੋਮਿਆਂ ਦੀ ਘਾਟ ਹੋਵੇ, ਸਿਰਫ ਜੋਖਿਮ ਭਰਿਆ ਕਾਰਜ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਚੋਖੇ ਤਰੱਦਦ ਦੀ ਮੰਗ ਵੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜਸਬੀਰ ਮੰਡ ਨੇ ਇਸ ਕਾਰਜ ਨੂੰ ਸ਼ਿੱਦਤ ਨਾਲ ਨਿਭਾਇਆ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਅਜਿਹੇ ਭਾਵੁਕ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਖੱਪਿਆਂ ਵਾਲੇ ਵਿਸ਼ੇ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਤੀਖਣ ਬੁੱਧੀ, ਵਿਵੇਕਤਾ ਅਤੇ ਤਾਰਕਿਕ ਸੋਚ ਨਾਲ ਕਲਮਬੱਧ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਦੂਸਰੀ ਗੱਲ ਅਜਿਹੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਵੇਰਵਿਆਂ ਦੀ ਅਜੋਕੇ ਯੁਗ ਵਿਚ ਪੁਨਰ-ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਕਰਨ ਪਿੱਛੇ ਛੁਪਿਆ ਮਕਸਦ ਵੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਕੌਮ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਗੌਰਵ ਉਸ ਦੇ ਬਾਸ਼ਿੰਦਿਆਂ ਲਈ ਉੱਨਾ ਹੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਜਿੰਨਾ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਲਈ ਰੋਟੀ ਖਾਣਾ ਜਾਂ ਸਾਹ ਲੈਣਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਰੋਟੀ ਜਾਂ ਸਾਹ ਨਾਲ ਜਿੱਥੇ ਉਹ ਸਰੀਰਕ ਅਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਤੌਰ ਤੇ ਜਿਉਂਦੇ ਹਨ ਉਥੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਗੌਰਵ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਜਜ਼ਬਾਤਾਂ ਦੇ ਪੱਧਰ ਤੇ ਜਿਉਂਦੇ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਰਚਨਾ ਵਿਚੋਂ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਗੌਰਵ ਉਮਲਦਾ ਹੈ, ਜਿਸਨੂੰ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਬੰਦੇ ਅੰਦਰ ਇਤਿਹਾਸ ਪ੍ਰਤੀ ਪਿਆਰ ਅਤੇ ਆਦਰ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਇਹ ਨਾਵਲ ਅਜੋਕੇ ਦੌਰ ਵਿਚ ਚੋਖੀ ਸਾਰਥਕਤਾ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਅਤੇ ਸੂਚਨਾ ਤਕਨਾਲੋਜੀ ਦੇ ਇਸ ਯੁਗ ਵਿਚ ਜਿੱਥੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਮਾਨਸਿਕ ਪੱਧਰ ਤੇ ਵੱਡਾ ਖੋਰਾ ਲੱਗਿਆ ਹੈ ਅਜਿਹੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਅਜਿਹੀਆਂ ਮਨੋ-ਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਕੱਢਣ ਲਈ ਸਾਰਥਕ ਕਦਮ ਸਿੱਧ ਹੋ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਮੇਰੀ ਜਾਚੇ ਇਹ ਨਾਵਲ ਹਰ ਉਸ ਪੰਜਾਬੀ ਜਾਂ ਭਾਰਤੀ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਜੋ ਦੇਸ਼ ਦੀਆਂ ਵਿਗੜ ਚੁੱਕੀਆਂ ਸਮਾਜ-ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਹਾਲਤਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਚਿੰਤਤ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਤੋਂ ਬੇਮੁਖ ਨਾ ਹੋ ਕੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਭਲਾਈ ਲਈ ਕੁਝ ਕਰਨਾ ਲੋਚਦਾ ਹੈ।

*****

ਪੁਸਤਕ : ਅੱਕਾਂ ਦੀ ਕਵਿਤਾ
ਲੇਖਕ: ਦਰਸ਼ਨ ਬੁੱਟਰ
ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ : ਚੇਤਨਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਲੁਧਿਆਣਾ
ਸਾਲ : 2018
ਕੁੱਲ ਪੰਨੇ : 104
ਕੀਮਤ: 175 ਰੁਪਏ

ਰੀਵਿਊਕਾਰ:
ਡਾ. ਹਰਮਨ ਸਿੰਘ
ਸਹਾਇਕ ਪ੍ਰੋਫ਼ੈਸਰ,
ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਭਾਗ

ਦਰਸ਼ਨ ਬੁੱਟਰ ਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਥਾਨ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਇਕ ਵਿਲੱਖਣ ਪਛਾਣ ਸਥਾਪਤ ਕੀਤੀ ਹੈ। 'ਅੱਕਾਂ ਦੀ ਕਵਿਤਾ' ਦਰਸ਼ਨ ਬੁੱਟਰ ਦਾ ਅੱਠਵਾਂ ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਹੈ। ਇਸ ਕਿਤਾਬ ਵਿਚਲੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਕਵੀ ਦੇ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਦੀ ਫਿਜਾ ਵਿਚ ਪਰਤਣ ਤੇ ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਮੋਹ ਦੀ ਬਾਤ ਪਾਉਂਦਿਆਂ ਪਿੰਡ ਦੀ ਪਰਿਕਰਮਾ ਕਰਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਮਿੱਟੀ ਉਸ ਦੇ ਚੇਤਿਆਂ ਵਿਚ ਡੂੰਘੀ ਲਹਿ ਚੁੱਕੀ ਤੇ ਸਮੁੱਚੇ ਕਾਵਿ ਵਿਚ ਸਫਰ ਦੌਰਾਨ ਉਸ ਨੂੰ ਪੁਕਾਰਦੀ ਰਹੀ ਹੈ।

ਅੱਕਾਂ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਅਸਲ ਵਿਚ ਆਧੁਨਿਕ ਜੀਵਨ ਦੇ ਚਕਾਚੌਂਧ ਭਰੇ ਵਰਤਾਰਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਪਿੰਡ ਦੀ ਸਾਦਗੀ ਤੇ ਭੋਲੇ ਭਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਬਹੁਤਿਆਂ ਦੀਆਂ ਹੁਣ ਕੇਵਲ ਯਾਦਾਂ ਹੀ ਬਾਕੀ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੁਆਰਾ ਉਹ ਡੂੰਘੀਆਂ ਸਿਆਣਪਾਂ ਰੌਸ਼ਨ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਜੋ ਉਹਨਾਂ ਆਪਣੀ ਉਮਰ ਦੇ ਤਜ਼ਰਬੇ ਵਿਚੋਂ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਹਨ।

ਮੱਧ-ਵਰਗੀ ਧਿਰ ਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਹੇਠਲੇ ਪੱਧਰ ਤੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨਾਲ ਜੂਝ ਰਹੀ ਕਾਮਾ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦੇ ਵਿਭਿੰਨ ਪਾਤਰਾਂ ਦੀਆਂ ਸਮਾਜਿਕ ਆਰਥਿਕ ਅਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਪਰਤਾਂ ਇਸ ਕਿਤਾਬ ਵਿਚ ਫਰੋਲੀਆਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਗੋਧੂ, ਕਾਟੋ, ਤੇ ਪਿੱਦੀ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਮਰਨ ਹਾਲਾਤਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰ ਰਹੀ ਕਿਰਸਾਨੀ ਦੀ ਵੇਦਨਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟਾਅ ਮਿਲਿਆ ਹੈ।

ਇਹ ਕਾਵਿ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਦਰਸ਼ਨ ਬੁੱਟਰ ਦੀ ਹੌੜ ਉਮਰ ਦਾ ਕਾਵਿ ਅਨੁਭਵ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਿਚੋਂ ਕਈ ਥਾਂਈਂ ਕਵੀ ਦਾ ਆਤਮ ਮੰਥਨ ਝਲਕਦਾ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਦੁਆਰਾ ਉਹ ਪਿੰਡ ਅਤੇ ਉਸ ਵਿਚ ਵਸਦੇ ਭੋਲੇ ਭਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਨਵੇਂ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਸਮਝਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਹ 'ਰੋਜ਼ ਗਾਰਡਨ' ਦੀ ਟਹਿਣੀ ਉੱਤੇ ਖਿੜੇ ਗੁਲਾਬਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਉਜਾੜੀਂ ਉੱਗੇ ਅੱਕਾਂ ਵਿਚੋਂ ਵੀ ਕਵਿਤਾ ਤਲਾਸ਼ਦਾ

ਹੈ। ਭਾਨੇ ਭਾਨੀ ਮਾਰ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਘੁੱਗ ਵਸਦੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਰੜਕਦੀ ਹੈ, ਪਰਜਾਪਤਾਂ ਦਾ ਟਿੱਡਾ ਪਟਵਾਰੀ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਆਵੀ ਦੀ ਸਲਤਨਤ ਦਾ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਸੀਧੇ ਦੀ ਪਰਚੀ ਨਾਲ ਸਲਫਾਸ ਦੀ ਡੱਬੀ ਆਧੁਨਿਕ ਕਿਰਸਾਨੀ ਸੰਕਟ ਦੀ ਗਾਥਾ ਹੋ ਨਿੱਬੜਦੀ ਹੈ। ਹਲ ਵਾਹੁੰਦੇ ਬਾਪੂ ਦੀ ਹਲੀਮੀ ਅਤੇ ਨੇਕੀ ਅੱਗੇ ਲੱਖ ਸਿਆਣਪਾਂ ਤੇ ਡਿਗਰੀਆਂ ਮਾਮੂਲੀ ਜਾਪਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਵਿਚ ਕਿਧਰੇ ਮਾਂ ਵਿਹੂਣੇ ਬਚਪਨ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਅਣਦੇਖੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਹੈ। ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਆਧੁਨਿਕ ਜੀਵਨ ਵੀ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦਾ ਸ਼ੋਅਰੂਮ ਜਾਪਦਾ ਹੈ। ਕਵੀ ਨੂੰ ਆਧੁਨਿਕ ਸਮੇਂ ਦੇ ਹਾਣ ਦੇ ਹੋਣ ਲਈ ਪਥਰਾਉਂਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀ ਚਿੰਤਾ ਹੈ। ਇਹ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਪਿੰਡ ਪੱਧਰ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਕੇ ਵਾਈਟ ਹਾਊਸ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਤੱਕ ਜਾ ਪੁੱਜਦੀਆਂ ਹਨ ਜਿਸਦੇ ਭਿਆਨਕ ਤਬਾਹੀ ਦੇ ਮੰਜਰ ਵੀ ਖੂਨ ਨੂੰ ਸਫੈਦ ਬਣਾਈ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਕਵੀ ਨੂੰ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਨੂੰ ਅਜੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਹੱਕਾਂ ਲਈ ਆਪਣੀ ਅਵਾਜ਼ ਬੁਲੰਦ ਕਰਨੀ ਹੈ।

*****

ਪੁਸਤਕ: ਭਵਿੱਖ ਦਾ ਸਾਹਿਤ **ਲੇਖਕ ਡਾ. ਰਾਜਿੰਦਰ ਮਿਸ਼ਰਾ** **ਤਕਸ਼ਿਲਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ ਤਕਸ਼ਿਲਾ 98-ਏ,** **ਹਿੰਦੀ ਪਾਰਕ-ਦਰਿਆ ਗੰਜ, ਨਵੀਂ** **ਦਿੱਲੀ ਪੰਨੇ 206, ਕੀਮਤ 250,** **ਮਾਧਿਅਮ ਹਿੰਦੀ, 2004**	**ਰੀਵਿਊਕਾਰ:** **ਡਾ. ਗੁਰਜੰਟ ਸਿੰਘ** **ਸਹਾਇਕ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ,** **ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਭਾਗ**

1940 ਤੋਂ 1949 ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਜੌਰਜ਼ ਓਰਵੈੱਲ ਨੇ ਦੋ ਨਾਵਲ '1984' ਅਤੇ ਦੂਜਾ 'ਐਨੀਮਲ ਫਾਰਮ' ਲਿਖੇ। ਪਹਿਲਾ ਕਲਪਿਤ ਨਾਵਲ ਹੈ ਤੇ ਦੂਜਾ 'ਐਨੀਮਲ ਫਾਰਮ' ਜੋ ਕਿ ਸੋਵੀਅਤ ਸੰਘ ਦੇ ਉੱਪਰ ਵਿਅੰਗ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਸਾਹਿਤ ਲਿਖਣ ਕ੍ਰਿਤ-ਕਾਰਜ ਦੇ ਚਾਰ ਕਾਰਨ ਦੱਸੇ ਹਨ ਨਿਰੋਲ ਈਗੋ, ਸੁਹਜਵਾਦੀ ਉਤਸ਼ਾਹ, ਇਤਿਹਾਸਕ ਵੇਗ ਤੇ ਸਿਆਸੀ ਮਕਸਦ।

20ਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਅੰਤਮ ਦਹਾਕੇ ਵਿਚ ਸਿਫ਼ਤੀ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਆਈਆਂ ਹਨ, ਵਿਕਸਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਪਹਿਲਾਂ, ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ। ਇਸ ਹੱਥਲੀ ਪੁਸਤਕ 'ਭਵਿੱਖ ਦਾ ਸਾਹਿਤ' ਵਿਚ ਇਹ ਦਰਸਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਕਿ ਪੁਰਾਣੀ ਲੀਕ ਤੇ ਚੱਲ ਕੇ ਸਾਹਿਤ ਅਪਣਾ ਭਵਿੱਖ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਨਹੀਂ ਰੱਖ ਸਕਦਾ, ਉਸ ਨੂੰ ਸਮੇਂ ਨਾਲ ਬਦਲਣਾ ਪਵੇਗਾ। ਸਾਹਿਤ ਮਨੁੱਖ ਦੀਆਂ ਸਿਰਜਨਾਤਮਕ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਕਰਦਾ ਹੈ ਬਦਲਾਅ ਦੇ ਇਸ ਦੌਰ ਵਿੱਚ ਜਦ 'ਪੁਰਾਣੇ ਮੁੱਲਾਂ ਨੂੰ' ਖੋਰਾ ਲਗ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤਾਂ 'ਨਵੇਂ ਮੁੱਲਾਂ ਦੀ ਭਾਲ' ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਅੱਜ ਦਾ ਸਾਹਿਤ ਮਹਾਂਨਗਰਾਂ ਦੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਦਾ ਚਿਹਰਾ-ਮੁਹਰਾ ਬਣਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ- ਪੈਸਾ, ਹਿੰਸਾ, ਕਾਤਲ, ਕਾਮ, ਕਾਮੀ-ਫਿਲਮਾਂ ਸਹਿਜੇ-ਸਹਿਜੇ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਪੱਕੇ ਪੈਰੀ ਹੁੰਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਨਿੱਜੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਮਸ਼ੀਨ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤੈਅ ਕਰਨ ਲੱਗੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਮਸ਼ੀਨ ਦਾ ਪੁਰਜਾ ਬਣਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਅੱਜ ਦੇ ਲੋਕਤੰਤਰ ਵਿਚ ਇਕਾ-ਅਧਿਕਾਰਵਾਦੀ ਰੁਚੀਆਂ ਸਿਖਰ ਤੇ ਹਨ ਸੱਤਾ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਤੱਕ ਸੁੰਗੜ ਕੇ ਰਹਿ ਗਈ ਹੈ। ਮੀਡੀਆ ਸਮਨਾਂਤਰ ਦੂਰੀ ਤਾਂ ਰੱਖਦਾ ਹੈ ਪਰ ਆਖਰੀ ਪੱਤੇ ਨੂੰ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਹੀ ਸੁੱਟਦਾ ਹੈ। ਲੇਖਕ ਇੱਕ ਥਾਂ ਵਿਲੀਅਮ ਬਰਾਇਟ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਲੋਕਤੰਤਰ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਵੋਟਾਂ ਪੁਆ ਕੇ, ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਿਚੋਂ ਆਰਗੇਨਾਈਜ਼ ਮੈਨ ਨੂੰ ਪੈਦਾ ਕਰਕੇ ਫਾਸ਼ੀ ਸਮਾਜ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਮਨੁੱਖੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ 'ਸੰਗਠਨਵਾਦ' ਦੀ ਜਕੜ ਵਿਚ ਆ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਪਿੱਛੇ

ਕੰਮ ਕਰਦੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਜਿਵੇਂ ਵਪਾਰੀ ਟੈਕਨੋਕ੍ਰੇਟ, ਨੌਕਰਸ਼ਾਹ, ਮਾਫ਼ੀਆ, ਰਾਜਨੀਤੀਵਾਨ ਨੇ ਮਨੁੱਖੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਆਤੰਕਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਤੇ ਅੱਜ ਦੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਅਜਿਹੀ ਸੱਭਿਅਤਾ ਵਿਚ ਸਾਹ ਲੈਣਾ ਪੈ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਦਾ ਕੋਈ ਆਕਾਰ ਨਹੀਂ। 'ਧਰਮ' ਅਤੇ 'ਮੁੱਲਾਂ' ਉਪਰ ਵਿਗਿਆਨ ਤੇ ਤਕਨੀਕ ਭਾਰੂ ਪੈਂਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਜਿਸ ਨੇ ਮਨੁੱਖਤਾ ਨੂੰ 'ਦਾਸ ਯੁੱਗ' ਵੱਲ ਧਕੇਲ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਇਸ ਵਰਤਾਰੇ ਨੂੰ ਇਸ ਰੂਪ ਵਿਚ ਦੇਖਦੇ ਹਨ। ਲੇਖਕ-ਜੋਸ਼ਫ ਹੇਲਰ ਦੇ ਨਾਵਲ 'ਕੈਚ-22' ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ ਨਾਇਕ ਜੁਗਾਰਿਆਨ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਕਾਹਉਂਦਾ ਹੈ, "ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਮੇਰੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਦੇ ਲਈ ਸੰਘਰਸ਼ ਦੀ ਗੱਲ ਮੱਤ ਕਰੋ ਹੁਣ ਤੱਕ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਲੜਦਾ ਰਿਹਾ ਹਾਂ, ਪਰ ਹੁਣ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਲੜਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ।" ਮਨੁੱਖ ਲਈ 'ਸੁਤੰਤਰਤਾ' ਬੋਝ ਬਣ ਗਈ ਹੈ ਇਸਨੂੰ ਨਾ ਰੱਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਨਾ ਹੀ ਛੱਡਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਹੁਣ ਸਵਾਲ ਹੈ ਆਪਣੀ ਰੱਖਿਆ ਕਿਵੇਂ ਹੋਵੇ? ਹਿੰਸਾ, ਅਪਰਾਧ, ਹੱਤਿਆ, ਡਰੱਗਜ਼, ਕਰੂਰਤਾ, ਅਸ਼ਲੀਲ ਗੀਤ-ਸੰਗੀਤ ਇਹ ਅੱਜ ਦੇ ਧਰਮ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। 'ਮੁੱਲ' ਤੇ 'ਧਰਮ' ਪਿਛੇ ਰਹਿ ਗਏ ਹਨ। ਹੁਣ ਹੀਰੋ ਬਣਨ ਲਈ ਚੰਗਾ ਹੋਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ, ਪੈਸੇ ਲਈ ਹੀ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਸ਼ੌਂਕ ਲਈ ਵੀ 'ਸੀਰੀਅਲ ਕਿਲਰ' ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। 'ਆਧੁਨਿਕਤਾ' ਤੇ 'ਮੁੱਲਹੀਣਤਾ' ਇੱਕ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਸੰਸਾਰਕ ਸਮਾਜ 'ਓਪਨ ਸੈਕਸ' ਵੱਲ ਵਧ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੇ ਵਿਆਹ ਦੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਨੂੰ ਸੰਕਟ ਵਿਚ ਪਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਾਤਾਵਰਣ, ਕੋਰਟਾਂ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਤੇ 'ਲਿਊਤਾਰ' ਵਰਗੇ ਚਿੰਤਕਾਂ ਨੇ ਕਾਮੀ-ਅਰਥ-ਸ਼ਾਸਤਰ (Economic Libidinale) ਜਿਹੀਆਂ ਕਿਰਤਾਂ ਲਿਖਕੇ ਫ਼ਰੀ-ਸੈਕਸ ਦੀ ਵਕਾਲਤ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਾਸ਼ਟਰੀਅਤਾ ਵਿੱਚ ਅੰਤਰਾਸ਼ਟਰੀਅਤਾ ਪਨਪਣ ਲੱਗੀ ਹੈ। ਵਪਾਰ, ਮੀਡੀਆ ਤੇ ਰਾਜਨੀਤਕ ਇਕ ਛੜਯੰਤਰ ਤਹਿਤ ਇੱਕਠੇ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਵਿਗਿਆਪਨਾਂ ਦੇ ਜੋੜ ਰਾਹੀਂ 'ਫੈਸ਼ਨ' ਤੇ 'ਕਲਟ' ਨੇ ਜਨਮ ਲਿਆ ਹੈ ਕਥਨੀ ਤੇ ਕਰਨੀ ਵਿੱਚ ਵੱਡਾ ਅੰਤਰ ਆ ਗਿਆ ਹੈ ਜੋ ਕਿਹਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਉਹ ਕੀਤਾ ਨਹੀਂ ਜਾ ਰਿਹਾ ਅਤੇ ਜੋ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਉਹ ਕਿਹਾ ਨਹੀਂ ਜਾ ਰਿਹਾ।

ਸਾਹਿਤ ਲਈ ਚੁਣੌਤੀ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਪਤਨ ਵੱਲ ਵੱਧ ਰਹੇ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਫੇਰ ਤੋਂ 'ਮੁੱਲ' ਕਿਵੇਂ ਸਥਾਪਤ ਹੋਣ। ਸਾਹਿਤ ਧਰਮ ਨੂੰ ਨਕਾਰੇ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੀ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਲਈ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਪਵੇਗਾ। ਸਾਹਿਤ ਵਿੱਚ 'ਆਊਟ-ਸਾਈਡਰ' ਤੱਤ ਦੇ ਆ ਜਾਣ ਕਰਕੇ ਹੀਰੋ ਦਾ ਮਹੱਤਵ ਨਾ ਹੋਣ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਏਜ ਆਫ ਡਿਫੀਟ (ਪਰਾਜਿਤ) ਦਾ ਯੁੱਗ ਹੋਣ ਕਰਕੇ 'ਹੀਰੋ' ਦੀ ਥਾਂ 'ਐਂਟੀ ਹੀਰੋ' ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪੱਛਮੀ ਦੁਨੀਆਂ ਪੂਰਬੀ ਦੁਨੀਆਂ ਦਾ ਬ੍ਰੇਨ-ਵਾਸ਼ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ।

ਜੌਰਜ਼ ਓਰਵੈੱਲ ਨੇ 1940–49 ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਲਿਖੇ ਨਾਵਲ '1984' ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਉਸ ਨੇ 1984 ਤੱਕ ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਤਾਨਾਸ਼ਾਹੀ ਰਾਜ ਸਥਾਪਤ ਹੋ ਜਾਣ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸ ਨੇ ਦੂਸਰੀ ਕਿਤਾਬ 'ਐਨੀਮਲ ਫਾਰਮ' ਵਿੱਚ ਰੂਸੀ ਤਾਨਾਸ਼ਾਹੀ ਤੇ ਵਿਅੰਗ ਕੱਸਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਪਸ਼ੂ ਆਪਣੇ ਨੇਤਾ, 'ਮੇਜਰ' ਦੀ ਉਤੇਜਨਾ ਪਰ ਮਾਨਵ ਮਾਲਕ 'ਜੌਂਜ ' ਵਿਰੁੱਧ ਵਿਦਰੋਹ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਭਾਵ ਇਕ ਤਾਨਾਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਖ਼ਤਮ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੂਜਾ ਉਸ ਦੀ ਥਾਂ ਆ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਭਾਵ ਇਕ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੂਜੇ ਅੰਤਕ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਮਰੀਕੀ ਜਨਤੰਤਰ ਵੀ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆ ਲਈ ਤਾਨਾਸ਼ਾਹੀ ਹੈ।

ਅਲਵਿਨ ਟਫ਼ਲਰ ਦੀਆਂ ਦੋ ਕਿਤਾਬਾਂ 'ਪਾਵਰ ਸ਼ਿਫਟ' ਤੇ 'ਫਿਉਚਰ ਸ਼ਾਕ' ਨੇ ਭਵਿੱਖ ਦੇ ਸਾਹਿਤ ਲਈ ਰਸਤਾ ਬਣਾਇਆ ਹੈ 1980–85 ਤੋਂ ਨੇੜੇ ਲਿਖੀ ਕਿਤਾਬ 'ਥਰਡ ਵੇਵ' ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਫ਼ੈਸਲਾਕੁਨ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕਹੀ ਗਈ ਹੈ। ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਤੇ ਉਦਯੋਗ ਨੇ ਕਿਵੇਂ ਮਨੁੱਖੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਬਦਲਣਾ ਹੈ, ਅੱਜ ਪੂੰਜੀ ਅਤੇ ਹਿੰਸਾ ਦੇ ਨਾਲ–ਨਾਲ 'ਗਿਆਨ' ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਨਵੀਂ ਕਿਤਾਬ 'ਵਾਰ ਐਂਡ ਐਂਟੀ–ਵਾਰ' ਵਿੱਚ ਜੰਗ ਨੂੰ ਅੱਜ ਦਾ ਸੱਚ ਮੰਨਿਆ ਹੈ, ਅੱਜ ਸੰਸਾਰ ਗਲੋਬਲ ਹੋਣ ਵੱਲ ਵੱਧ ਰਿਹਾ ਹੈ ਵੱਖ–ਵੱਖ ਸਭਿਅਤਾਵਾਂ ਅਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀਆਂ ਵਿਚਕਾਰ ਟਕਰਾਵ ਵੱਧ ਵੀ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤੇ ਇਕ ਦੂਸਰੇ ਦੇ ਨੇੜੇ ਵੀ ਆ ਰਹੇ ਹਨ। ਖੇਤਰੀ, ਨਸਲੀ, ਸਥਾਨਕ, ਤੇ ਧਰਮਿਕ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਣਗੀਆਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੱਤਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਕਰਨਾ ਪਵੇਗਾ।

1970 ਵਿੱਚ ਅੰਤਰਾਸ਼ਟਰੀ ਆਯੋਗ, ਮੈਕਬਰਾਈਡ ਨੇ ਰਿਪੋਰਟ ਦਿਤੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ (Many Voices, one word) 'ਦੁਨੀਆਂ ਇੱਕ, ਵਿਚਾਰ ਅਨੇਕ'

'ਜਬ ਲਗੁ ਦੁਨੀਆ ਰਹੀਐ ਨਾਨਕ ਕਿਛੁ ਸੁਣੀਐ ਕਿਛੁ ਕਹੀਐ'

ਅੱਜ ਹਰ ਸਥਾਨ ਖੇਤਰ ਦੀਆਂ ਉਪਲਬਧੀਆਂ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਲੈ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਲੱਗ–ਅਲੱਗ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਬੰਨਣਾ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਤਿਹਾਸ ਨਾਵਲ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਤੇ ਨਾਵਲ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਆ ਰਹੇ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਫਿਲਮਾਂ, ਫੋਟੋਗ੍ਰਾਫੀ, ਫੈਸ਼ਨ, ਫਿਕਸ਼ਨ, ਕੌਮਿਕਸ, ਕੰਪਿਊਟਰ, ਪੇਂਟਿੰਗ, ਸੂਚਨਾ, ਸੰਗੀਤ, ਮਾਡਲਿੰਗ, ਮੀਡੀਆਂ, ਭਾਸ਼ਾ, ਵਿਗਿਆਪਨ, ਇਹ ਅਲੱਗ–ਅਲੱਗ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਗਏ, ਅਪਰੋਚ ਤੇ ਉਦੇਸ਼ ਇੱਕੋ ਹੀ ਹੈ। ਸੂਚਨਾ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਤੇ ਇੰਟਰਨੈੱਟ ਨੇ ਪੁਰਾਣੀ ਦੁਨੀਆਂ ਢਹਿ ਢੇਰੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ਪਰ ਨਵੀਂ ਦੁਨੀਆਂ ਦਾ ਬਲਿਊ ਪ੍ਰਿੰਟ ਸਾਹਮਣੇ ਨਹੀਂ ਆ ਰਿਹਾ। ਕੀ ਇਹ ਸਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਲ ਹੈ? ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀਆਂ ਵਿਚ ਵਿਸਫ਼ੋਟ ਵਾਲੀ ਸਥਿਤੀ ਬਣੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਅੱਜ ਦਾ ਗਹਿਰਾ ਹੁੰਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ

ਇਹ ਸੰਕਟ ਸੰਘਰਸ਼ ਅਤੇ ਲਗਾਤਾਰਤਾ ਭਵਿੱਖ ਦੇ ਸਾਹਿਤ ਲਈ ਇੱਕ ਨਵੇਂ ਗਲੋਬਲ–ਮਾਡਲ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਬਣ ਗਈ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਪੂਰਬ ਅਤੇ ਪੱਛਮ ਦੀਆਂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀਆਂ ਵਿਚ ਅੰਤਰ ਹੈ।

ਸਾਹਿਤ ਆਪਣੇ ਵਿਚ ਵੀ ਭਵਿੱਖ ਨੂੰ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਵਿੱਖ ਨੂੰ ਵੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਜਾਵੇਗਾ।ਲੇਖਕ ਰੂਸੀ ਵਿਦਵਾਨ ਆਕਤਾਵਿਓ–ਪਾਜ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ ਇਹ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ 'ਵਿਚਾਰਧਰਾਵਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸਮਾਜ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਉੱਤੇ ਪਿਆ ਪਰਦਾ ਸਹਿਜੇ–ਸਹਿਜੇ ਉੱਠ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਅੱਜ ਵਿਚਾਰਧਰਾਵਾਂ ਦਾ ਯੁੱਗ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ, ਹੁਣ ਅਸੀਂ ਯਥਾਰਥ ਨੂੰ ਅਤਿ ਨੇੜੇ ਤੋਂ ਦੇਖ ਰਹੇ ਹਾਂ।

ਅੱਜ ਮਾਸ ਮੀਡੀਆਂ ਤੇ ਟੈਕਨੋਲੋਜੀ ਨੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਯਥਾਰਥ ਤੋਂ ਦੂਰ ਕਰਕੇ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਸੁਪਨਿਆਂ ਦੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਲਿਆ ਖੜਾ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਮੀਡੀਆ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਆਦਤ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜਿਹੋ–ਜਿਹਾ ਉਹ ਦੇਖਦੇ ਹਨ ਇਹ ਇਕ ਨਸ਼ੇ ਵਾਲੀ ਹਾਲਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਸਾਹਿਤ ਤੇ ਮੀਡੀਆ ਜੁੜ ਕੇ ਤਸਵੀਰ ਬਦਲ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਅੱਜ ਮੱਧ ਵਰਗੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਲੋਕ–ਪ੍ਰਿਆ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਦੇ ਨੇੜੇ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਕੇਂਦਰ ਵਿਚ ਪਾਠਕ, ਸ੍ਰੋਤਾ ਤੇ ਦਰਸ਼ਕ ਹੈ। ਭਵਿੱਖ ਦਾ ਸਾਹਿਤ ਜਨ–ਸੰਚਾਰ ਦੇ ਮਾਧਿਅਮ ਨਾਲ ਉਸ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਨੂੰ ਵਿਆਪਕ ਰੂਪ ਦੇਵੇਗਾ। ਜਿਸ ਵਿਚੋਂ ਬਹੁਲਤਾਵਾਦ ਵਾਲੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਜਨਮ ਲਵੇਗੀ। ਇਸ ਸਾਈਬਰ ਵਰਤਾਰੇ ਵਿਚ ਜਨਮੇ 'ਸਾਈਬਰ ਮੈਨ ਵਾਲੇ ਖੇਮੇ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਲੋਕ ਸਮਾ ਜਾਣਗੇ।

ਅੱਜ ਦੇ ਸੰਭਾਵਨਾ ਭਰੇ ਯੁੱਗ ਵਿਚ ਮਸ਼ੀਨ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖ ਸਾਥ–ਸਾਥ ਰਹਿਣਗੇ। ਅੱਜ ਮਨੁੱਖ, ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਨੇੜੇ, ਵਿਚਰਨ ਦੀ ਬਜਾਏ ਸੰਭਾਵਨਾ ਇਹ ਬਣ ਗਈ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਅਤੇ ਮਸ਼ੀਨ ਮਿਲ ਕੇ ਭਵਿੱਖ ਦੇ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕਰਨਗੇ, ਮਸ਼ੀਨ ਤੇ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਜੋ ਸੰਬੰਧ ਸਥਾਪਿਤ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਹੈ। ਲੇਖਕ ਇਥੇ ਸਵਾਲ ਖੜਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਕੱਲ ਨੂੰ ਮਸ਼ੀਨ ਦੇ 'ਮੁੱਲਾਂ' ਆਧਾਰਿਤ ਜੀਏਗਾ ਜਾਂ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਆਪਣੇ ਕੋਈ ਮੁੱਲ ਨਹੀਂ ਹੋਣਗੇ? ਜਾਂ ਮਨੁੱਖ ਮਸ਼ੀਨ ਨੂੰ ਵੀ ਮੁੱਲਾਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰ ਦੇਵੇਗਾ? ਜਿਸ ਦੇ ਅਧਾਰ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਮੁੱਲ ਹੀ ਹੋਣਗੇ।

ਮਸ਼ੀਨ ਦੇ ਇਸ ਯੁੱਗ ਵਿਚ ਸਾਹਿਤ ਕਿਵੇਂ ਜੀਵੇਗਾ ਤੇ ਲਿਖਿਆ ਕਿਵੇਂ ਜਾਵੇਗਾ ਅੱਜ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ 'ਟੈਕਸਟ' ਦੀ ਬਜਾਏ 'ਕੰਟੈਂਟ' ਨੂੰ ਵੱਧ ਮਹੱਤਵ ਦਿੱਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗਤਾ ਕਦੇ ਵੀ ਖਤਮ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ।ਮਨੁੱਖ ਹੀ ਉਸਦਾ ਸਿਰਜਕ ਬਣਿਆ ਰਹੇਗਾ। ਨਵੀਆਂ ਤੇ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ ਵਿਚ ਸੰਘਰਸ਼ ਹੈ ਅੱਜ ਕੇਂਦਰੀਕਰਨ ਦਾ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਵਿਵਧਾਵਾਂ ਦਾ ਯੁੱਗ ਹੈ।

ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਪਾਸ ਵਿਗਿਆਨ ਨਾਲ ਜੁੜਨ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕੋਈ ਹੋਰ ਵਿਕਲਪ ਨਹੀਂ

ਹੈ। ਇਸ ਲਈ 'ਮਸ਼ੀਨ' ਨੂੰ ਮਨੁੱਖ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ, ਇਹ ਸਫਲ ਹੋਵੇਗੀ, ਸਮਾਂ ਹੀ ਦੱਸੇਗਾ। ਭੂ-ਮੰਡਲੀਕਰਨ ਅਤੇ ਤਕਨੀਕੀਕਰਨ ਦੇ ਨਾਲ ਸਭ ਕੁਝ ਬਦਲ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਕੇਂਦਰਵਾਦ ਬਿਖਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਨਵੇਂ ਕੇਂਦਰ ਬਣ ਰਹੇ ਹਨ। ਕੋਈ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਸਭ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਇੱਕ ਸਮਾਨ ਲਾਗੂ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ, ਹਰ ਸਮਾਜ ਦੀ ਆਪਣੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਕੋਈ ਵੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ 'ਸਮਾਜ' ਤੇ 'ਵਿਅਕਤੀ' ਨੂੰ ਤਾਂ ਬਦਲਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ ਪਰ 'ਸਵੈ' ਨੂੰ ਨਹੀਂ। ਸਮੇਂ ਦੇ ਨਾਲ ਚੱਲਣ ਲਈ ਵਿਅਕਤੀ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਬਦਲਣਾ ਪਵੇਗਾ।

ਕੁਝ ਲੋਕਾਂ ਦੁਆਰਾ 'ਨਿਯੰਤਰਨ' ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਵਿਚ ਉੱਤਰ-ਆਧੁਨਿਕਤਾ ਆ ਗਈ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਬਹੁਲਤਾਵਾਦੀ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਵਿਚਾਰਾਂ ਰਾਹੀਂ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਲੋਕਤੰਤਰ ਹੀ, ਭਵਿੱਖ ਦੇ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਅਧਾਰ ਹੋਵੇਗਾ। ਹਰ ਚੀਜ਼ ਦੇ ਨਾਲ ਸਾਹਿਤ ਵੀ ਗਲੋਬਲ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ। ਅੱਜ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਬਜਾਇ ਮਸ਼ੀਨਾਂ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਸਾਹਿਤ ਹੁਣ ਬੜੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਬਜਾਏ ਛੋਟੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਵੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਅਮਰੀਕਾ ਵਿਚ ਨੀਗਰੋ, ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਦਲਿਤ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਅਗਾਊਂ ਕੇਂਦਰ ਵਿਚ ਗੱਲ ਹੋਣ ਲੱਗੀ ਹੁਣ 'ਸ਼ਸਤਰ ਯੁੱਧ' ਨਹੀਂ 'ਬਜ਼ਾਰ ਯੁੱਧ' ਦਾ ਜਮਾਨਾ ਹੈ।

ਫ਼ੈਸ਼ਨ-ਡਰੈਸ ਤੇ ਵਿਗਿਆਪਨ ਵਿਚ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਵਧਦੀ ਸੰਖਿਆਂ ਨੇ ਨਵੇਂ ਸਾਹਿਤ ਲਈ ਮੈਟਾ-ਡੈਟਾ / ਰਾਅ ਮੈਟੀਰੀਅਲ ਦਾ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚੋਂ ਨਵੀਂ ਭਾਸ਼ਾ ਪਨਪ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਸ 'ਤਕਨਾਲੋਜੀ ਇੰਮਪੀਰਿਲਿਜ਼ਮ' ਨੇ ਪੂਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਪਿੰਗ ਸੈਂਟਰ ਵਿਚ ਬਦਲ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਨੂੰ ਹੀ 'ਨਵ-ਸਮਰਾਜਵਾਦ' ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਿਚ 'ਨਿਵੇਸ਼ ਕਰੋ ਤੇ ਪੈਸੇ ਕਮਾਓ' ਜਾਂ 'ਬਣਾਓ-ਕਮਾਓ-ਤੇ ਨਾਮ ਕਰ ਦਿਓ' ਦਾ ਨਾਅਰਾ ਜ਼ੋਰ ਫੜ ਰਿਹਾ ਹੈ ਪੂੰਜੀ ਦੀ ਤਾਕਤ ਵਧ ਰਹੀ ਹੈ ਤੀਸਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਕਸਿਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਟੈਕਨਾਲੋਜੀ ਸੰਸਾਰਕ ਸਮਾਜਾਂ ਨੂੰ ਝਟਕੇ ਦੇ ਰਹੀ ਹੈ। ਬੇਰੁਜਗਾਰੀ, ਭੁੱਖਮਰੀ, ਆਤੰਕਵਾਦ, ਯੁੱਧ, ਤਨਾਅ, ਯੋਨਵਾਦ ਅਜਿਹੇ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਨ ਨਵੇਂ ਸਾਮਰਾਜਵਾਦ ਦੀ ਆਮਦ ਹਨ। ਸੰਸਕ੍ਰਿਤਕ ਅਤੇ ਵਿਚਾਰਕ ਗੁਲਾਮੀ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਭਾਸ਼ਾ ਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ, ਇਹ ਵਰਤਾਰਾ ਜਦ ਸਾਡੇ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਲੇਜ਼ਬੀਅਨ ਜਿਹੀਆਂ ਅਲਾਮਤਾਂ ਰਾਹੀਂ ਦਾਖਲ ਹੋਵੇਗਾ/ ਜਾਂ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ ਸਾਡੇ ਸਮਾਜ ਲਈ ਵਿਸਫ਼ੋਟਕ ਸਥਿਤੀ ਬਣਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ ਤਾਂ ਫੇਰ ਇਸ ਵਿਚੋਂ ਜੋ ਸਾਹਿਤ ਉਪਜੇਗਾ ਉਹ ਗਲੋਬਲ/ਮਸ਼ੀਨੀ ਸਾਹਿਤ ਹੋਵੇਗਾ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਮਾਸ ਕਲਚਰਲ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਨਮ ਲਵੇਗਾ।

ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਕੇਂਦਰਵਾਦ ਅਮਰੀਕਾ ਦੀ ਧਰਤੀ ਤੇ ਪੈਦਾ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ

ਪਾਪ ਕਲਚਰ ਤੇ ਵਿਕਾਊ ਮਾਲ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਲਿਖੀਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਵੀ ਵਸਤੂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੰਨਿਆ ਜਾਣ ਲੱਗਾ ਹੈ। ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਮਾਡਲ ਨੇ ਉਪਭੋਗਤਾ ਦੇ ਸਾਰੇ ਮਾਡਲ ਬਦਲ ਦਿੱਤੇ ਹਨ। ਮਾਧਿਅਮ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ 'ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ' ਭਾਸ਼ਾ, ਆਰਥਿਕ ਖੇਤਰ ਵਿਚ 'ਡਾਲਰ' ਵਿਸ਼ਵ ਕਰੰਸੀ ਬਣ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਕੰਪਿਊਟਰ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਤੋਂ ਬਚਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਇਸ ਨੂੰ ਹੀ ਦੁਨੀਆਂ ਦਾ ਅਮਰੀਕੀ-ਕਰਨ ਕਿਹਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਇਤਿਹਾਸ ਨੇ ਜਿਹੜੀਆਂ ਆਰਥਿਕ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਨੂੰ ਨਵੇਂ 'ਅਰਥ ਅਤੇ ਦਮਨ' ਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਰੱਖਿਆ, ਉਸ 'ਵਿਸ਼ਵ ਦੇ ਸਾਹਿਤ' ਅਤੇ 'ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਵਿਸ਼ਵ' ਦਾ ਇੱਕ ਨਵਾਂ ਰੂਪ ਸਾਹਮਣੇ ਆਇਆ ਹੈ। ਲੇਖਕ ਨੇ ਇਕ ਥਾਂ ਰੋਨਲਡ-ਸੁਕੇਨਿਕ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ ਜਿਸ ਵਿਚ ਰੋਨਲਡ ਦੇ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਦਾ ਨਾਮ 'ਡੈੱਥ ਆਫ ਨਾਵਲ ਐਂਡ ਅਦਰ ਸਟੋਰੀਜ਼' ਜਿਸ ਵਿਚ, ਉਸ ਨੇ 'ਸਮੇਂ-ਯਥਾਰਥ' ਦਾ ਕੋਈ ਅਸਤਿਤਵ ਨਹੀਂ ਹੈ ਇਥੋਂ ਤੱਕ ਲੇਖਕ 'ਕਥਾਨਕ' ਦਾ ਵੀ ਅਸਤਿਤਵ ਨਹੀਂ ਹੈ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਵਾਸਤਵਿਕ ਵਿਚ ਭਵਿੱਖ ਦਾ ਸਾਹਿਤ ਕੰਪਿਊਟਰ ਤੇ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਿਖਿਆ ਜਾਵੇਗਾ ਪਰ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਕੰਪਿਊਟਰ ਲਿਖੇਗਾ। ਪਰ ਲਿਖੇਗਾ ਤਾਂ ਮਨੁੱਖ ਹੀ ਕੰਪਿਊਟਰ ਵਿਚੋਲੇ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰੇਗਾ ਭਾਵ ਮਰਦ ਅਤੇ ਔਰਤ ਦੇ ਪਿਆਰ ਨੂੰ ਅੰਕੜਿਆਂ/ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਦੀ ਗੇਮ ਵਿੱਚ ਨਾਪੇਗਾ। ਇਹ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਹਾਈਪਰ ਰਿਆਲਟੀ ਹੋਵੇਗੀ।

ਉੱਤਰ-ਆਧੁਨਿਕਤਾ ਦੇ ਕਾਰਨ ਕਥਾ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਨਵੀਆਂ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀਆਂ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਲੰਬੀ ਕਹਾਣੀ ਨੂੰ ਮਹਾ-ਕਥਾ, ਅੱਤ-ਕਥਾ ਤੇ ਵਿਚਾਰ-ਕਥਾ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਣ ਲੱਗਾ ਹੈ।

ਉੱਤਰ-ਆਧੁਨਿਕਤਾ ਵਿਚ ਅਤਿ-ਯਥਾਰਥ ਦਾ ਸਮਾਵੇਸ਼ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਵਿਰੋਧਾਂ-ਵਿਭੇਦਾਂ ਪਰ ਅਧਾਰਰਿਤ ਇਹ ਯਥਾਰਥ ਦਾ ਅੰਕਣ ਨਾ ਹੋ ਕੇ ਅਕਸ ਦਾ ਭਾਵ ਕੋਈ ਵੀ ਰਚਨਾ ਯਥਾਰਥ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਪਰ ਕਲਪਨਾ ਹੋ ਕੇ ਯਥਾਰਥ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਨਾਵਲ, ਕਹਾਣੀ, ਕਵਿਤਾ ਵਿਚਲਾ ਭੇਦ ਮਿਟ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸਾਹਿਤ ਉਹੀ ਚੱਲੇਗਾ ਜਿਹੜਾ ਸੰਚਾਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ ਨਾਲ ਜੁੜ ਸਕੇਗਾ। ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਲੇਖਣ ਨਾ ਹੋ ਕੇ ਚਿੱਤਰ ਲੇਖਨ ਜਾਂ ਵਿਊਜ਼ਲ ਰਾਈਟਿੰਗ ਹੋਵੇਗਾ, ਇਸਦੇ ਵਧਣ ਨਾਲ ਅੱਜ ਵਾਲੀ ਪੜ੍ਹਨ ਵਾਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਕੀ ਆਖਰੀ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ? ਮੁੱਲ ਬਹੁਤ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਬਦਲ ਰਹੇ ਹਨ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪਹਿਚਾਨਣਾ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੁੰਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਭਵਿੱਖ ਦਾ ਸਾਹਿਤ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਬਣ ਕੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਵੇਗਾ। ਧੁਨੀਆਂ ਦੀ ਨਵੀਂ 'ਲੈਅ' ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਨਵੇਂ 'ਬਿੰਬਾਂ' ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਨਵੇਂ 'ਅਨੁਭਵਾਂ' ਨੂੰ ਜਿਹੜੇ

ਸ਼ਬਦਾਂ ਨਾਲ ਸਜਾਏਗਾ ਉਹ ਹੀ 'ਸਾਹਿਤ' ਨਵੇਂ ਮਾਡਲ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਜ਼ਰ ਆਵੇਗਾ। ਬੇਸ਼ੱਕ ਨਾਵਲ ਤੇ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਅੰਤ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ ਪਰ ਅੱਜ ਵਾਲੀ ਕਥਾ ਵਿਚ ਵੱਡਾ ਫਰਕ ਜ਼ਰੂਰ ਆਵੇਗਾ। ਇਲੈਕਟ੍ਰਿਕ ਰਾਈਟਿੰਗ ਤੇ ਰੀਡਿੰਗ ਦਾ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਜ਼ਰੂਰ ਪਵੇਗਾ। ਭਵਿੱਖ ਦਾ ਸਾਹਿਤ ਨਵੇਂ ਮੀਡੀਆ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕਰੇਗਾ। ਇਹ ਸਾਈਬਰ-ਸਪੇਸ ਤੇ ਖੜਾ ਸਾਹਿਤ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਸ ਨਵੇਂ ਰਚੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ 'ਕਾਊਂਟਰ ਲਿਟਰੇਚਰ' ਕਿਹਾ ਜਾਵੇਗਾ, ਭਵਿੱਖ ਦੀ ਦੁਨੀਆ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵੀ ਹੋਵੇ, ਸਾਹਿਤ ਵੀ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ ਅਨੁਸਾਰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਢਾਲ ਲਵੇਗਾ।

ਬਾਇਲੋਜੀਕਲ ਮਸ਼ੀਨ ਰਾਹੀਂ 'ਚਿਪ' ਨੂੰ ਦਿਮਾਗ ਨਾਲ ਜੋੜ ਕੇ ਰਿਸੀਵਰ ਰਾਹੀਂ ਸੂਚਨਾਵਾਂ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਕੇ ਦਿਮਾਗੀ 'ਨਰਵਸ-ਸੈੱਲਜ਼' ਦੀਆਂ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਨੂੰ ਸਮਝ ਕਰ 'ਰਿਸੀਵਰ' ਨੂੰ ਵਾਇਰਲੈੱਸ ਰਾਹੀਂ ਭੇਜ ਦੇਵੇਗਾ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਕੰਪਿਊਟਰ ਟੀ.ਵੀ ਨੂੰ ਖੋਲਣ ਜਾਂ ਬੰਦ ਕਰਨ ਦੇ ਸਿਗਨਲ ਭੇਜੇਗਾ। ਇਸ ਦਾ ਅਸਰ ਸਮਾਜ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਸਾਹਿਤ ਤੇ ਵੀ ਪਵੇਗਾ। ਵਿਗਿਆਨ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਸਾਹਿਤ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਨੂੰ ਤੋੜ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਵਿਗਿਆਨ ਤਾਂ ਇਸੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਨਵੀਆਂ ਕ੍ਰਾਂਤੀਆਂ ਨੇ ਨਵੇਂ ਅਧਾਰ ਦਿੱਤੇ ਹਨ ਇਹਨਾਂ ਅਧਾਰਾਂ ਦੇ ਜ਼ਰੀਏ ਸਾਹਿਤ ਅੱਗੇ ਵਧੇਗਾ। ਇਹ ਸਾਹਿਤ 'ਵਿਸ਼ਵ' ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ 'ਸਥਾਨਕ' ਵੀ ਹੋਵੇਗਾ।

ਜੋ ਸਾਹਿਤ ਲਿਖਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਉਹ ਮਸ਼ੀਨ ਨਹੀਂ ਲਿਖ ਰਹੀ ਪਰ ਉਹ ਮਸ਼ੀਨ ਤੇ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ ਨਵੀਆਂ ਖੋਜਾਂ ਨੇ ਨਵੀਂ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਸਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਸੰਭਵ ਹੋਈ ਹੈ। ਈ-ਲਿਟਰੇਚਰ ਉਦੋਂ ਹੀ ਲੋਕਪ੍ਰਿਆ ਹੋਵੇਗਾ। ਜਦ ਉਹ ਸਮੇਂ ਦੇ ਸੰਪਾਦਨਾਂ ਨੂੰ ਪਹਿਚਾਣਦਾ ਹੋਵੇਗਾ।ਇਹ ਇਕ ਅਤਿਕਲਪਨਾ ਲੱਗ ਸਕਦੀ ਹੈ ਸਾਈਬਰ-ਨੈਟਿਕ ਯੁੱਗ ਵਿਚ 'ਮਨੁੱਖ ਮਸ਼ੀਨ' ਹੈ, ਅੱਗੇ ਚੱਲ ਕੇ ਇਹ ਵੀ ਨਾ ਕਿਹਾ ਜਾਵੇ ਕਿ 'ਮਸ਼ੀਨ ਹੀ ਮਨੁੱਖ' ਹੈ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖ ਹੀ ਮਸ਼ੀਨ ਹੈ। ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਸਿਵਲਾਈਜਿੰਗ ਮਸ਼ੀਨ ਸੱਚ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ? ਜਿਸ ਨਾਲ 'ਵਿਸ਼ਵਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ' ਅਤੇ 'ਸਾਈਬਰਨੈਟਿਕ' ਵਿਚਕਾਰ ਇੱਕ ਯੁੱਧ ਹੋਵੇਗਾ। ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਹਰ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਹਰ ਪੱਧਰ ਤੇ ਕੰਪਿਊਟਰ, ਰੋਬੋਟ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪਵੇਗਾ, ਇਹ ਕਲਪਨਾ ਲੱਗ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਇਹ ਬਹੁਤ ਛੇਤੀ ਯਥਾਰਥ ਵਿਚ ਬਦਲ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਸਹਿਜੇ-ਸਹਿਜੇ ਬਦਲ ਵੀ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਆਰਟੀਫ਼ੀਸ਼ੀਅਲ ਇੰਟੈਲੀਜੈਂਸੀ ਵਰਤਕੇ ਜੋ ਸਾਹਿਤ ਲਿਖਿਆ ਜਾਵੇਗਾ ਇਥੇ ਭੌਤਿਕ ਵਿਗਿਆਨ, ਮਾਨਸਿਕ ਵਿਗਿਆਨ ਦੇ ਨਾਲ ਜੁੜਨ ਤੇ ਸੰਭਵ ਹੋਵੇਗਾ ਇਹ ਸਾਈਬਰਨੈਟਿਕ ਦਾ ਸਾਹਿਤ ਹੋਵੇਗਾ। ਚੀਨ ਦੀ 'ਸਿਨਿਊਆ' ਨਿਊਜ਼ ਏਜੰਸੀ ਨੇ

ਵਰਚੂਅਲ ਨਿਊਜ਼ਰੀਡਰ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕਰਕੇ ਦੁਨੀਆਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਬੜੀ ਘਟਨਾ ਰਾਹੀਂ ਇਹ ਦਿਖਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਇਸਤੋਂ ਸਿਰਜਨਾਤਮਿਕ ਕਿਰਤ ਨੂੰ ਜਾਣਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ਇਉਂ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਕਿ ਐਸਾ ਜੀਵ ਜੋ 'ਅੱਧਾ ਮਾਨਵ' ਤੇ 'ਅੱਧਾ ਮਸ਼ੀਨ' ਰੂਪ ਵਿਚ ਵਿਚਰੇਗਾ 'ਸਿੰਗਮਾ' ਧਾਰਾਵਾਹਿਕ ਇਸਦੀ ਉਦਾਹਰਣ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਅੱਜ ਦੇ ਯੁੱਗ ਵਿਚ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੀ ਧੁੰਦ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਕਦੇ 'ਵਿਦਰੋਹੀ' ਹੈ ਕਦੇ 'ਯਥਾਸਥਿਤੀ' ਨਾਲ ਜੁੜੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸਮਝਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਇਸ ਉਪਰ ਡੂੰਘਾਈ ਵਿਚ ਵਿਚਾਰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੋਈ, ਜਿਹੜੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਉਹ ਵੀ ਬਿਖਰੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੱਛਮ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੇ ਸਾਏ ਕਾਰਨ ਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਨਵੀਂ ਤਬਦੀਲੀ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਜਪਾਨ, ਅਮਰੀਕਾ ਵਰਗੇ ਵਿਕਸਿਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਚਰਨਾ ਪਵੇਗਾ। ਭਵਿੱਖ ਦੇ ਸਵੈ-ਚਲਿਤ ਉਦਯੋਗ ਇੱਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਤੇਜ਼ ਰਫ਼ਤਾਰ ਵਾਲੀਆਂ ਕੰਪਿਊਟਿੰਗ ਮਸ਼ੀਨਾਂ ਰਾਹੀਂ ਨਿਯੰਤਰਨ ਹੋਣਗੇ। ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਕੱਲ ਵਿਚ ਸਮਾਜਿਕ-ਇੰਜੀਨੀਰਿੰਗ ਆ ਰਹੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸਵੈ-ਚਲਿਤ ਪਿਆਰ ਜਿਵੇਂ

ਮਰਦ: ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਦਾ ਹਾਂ।

ਔਰਤ: ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਦੀ ਹਾਂ।

ਇਹ ਨਵੀਂ ਤਰਾਂ ਦੀ 'ਸੱਭਿਅਤਾ' ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਭਵਿੱਖ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਮਸ਼ੀਨਾਂ ਰਾਹੀਂ ਕਰੇਗੀ। ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੀ ਸੁੰਤਤਰਤਾ ਤੋਂ ਦੂਰ ਕਠਪੁਤਲੀ ਵਾਲੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਇੱਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਹੈਰਾਨੀਜਨਕ-ਵਿਸਟਫ਼ੋਟਕ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਦੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਮਸ਼ੀਨ ਇੱਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਿਰਲੇਪ ਰਹਿ ਕੇ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਹੈ ਇਹ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ 'ਨੰਗੇ ਚਿੱਟੇ' ਸੱਚ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਖੜਾ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਸ਼ੋਭਾ-ਡੇ ਦੀ ਪੁਸਤਕ 'ਸਰਵਾਵਿੰਗ ਮੈਨ' ਵਿਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਦਰੋਹੀ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਖੜ੍ਹਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਸਾਈਬਰਨੈਟਿਕਸ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸੁਤੰਤਰ ਇੱਛਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਹ ਲਗਾਤਾਰਤਾ ਮਨੁੱਖ ਤੇ ਮਸ਼ੀਨ ਵਿਚਕਾਰ ਬਣੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਸ ਲਗਾਤਾਰਤਾ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਮਸ਼ੀਨਾਂ ਆ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਟੈਕਨੋਲੋਜੀ ਦੀ ਪ੍ਰਗਤੀ ਦੇ ਨਾਲ ਇਹ ਮਸ਼ੀਨੀਕਰਨ ਉਸ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਖੋਜ ਵਿਚ ਹੈ, ਜੋ ਮਸ਼ੀਨ ਦੇ ਸਭ ਕੁਝ ਪੀਸ ਦੇਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਵਿਕਸਿਤ ਦੇਸ਼ ਉੱਤਰ-ਆਧੁਨਿਕਤਾ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਜਾ ਚੁੱਕੇ ਹਨ ਪਰ ਭਾਰਤ ਆਧੁਨਿਕਤਾ ਤੇ ਉੱਤਰ ਆਧੁਨਿਕਤਾ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਵਾਲੇ ਸਮੇਂ ਦੇ, ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਮੰਥਨ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਭਾਰਤੀ ਸਾਹਿਤ ਤੇ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਪਛੜਨ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਮਸ਼ੀਨ ਵਿਚ ਆਤਮਾ ਨਹੀਂ ਰੱਖੀ ਜਾ ਸਕਦੀ, ਸਾਹਿਤ ਦੀਆਂ ਸੰਚਾਰ

ਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ ਬਦਲੀਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ, ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਅੰਤਰਿਕ ਚੇਤਨਾ ਖਤਮ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ। ਇਸ ਲਈ ਨਾ ਤਾਂ ਵਿਗਿਆਨ ਖਤਮ ਹੋਵੇਗਾ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਸਾਹਿਤ। ਬਸ ਉਸਦਾ ਚਿਹਰਾ-ਮੁਹਰਾ ਹੀ ਬਦਲੇਗਾ। ਭਵਿੱਖ ਦਾ ਸਾਹਿਤ ਦ੍ਰਿਸ਼-ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਜਾਵੇਗਾ, ਸ਼ਬਦ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਵਿਚ ਨਹੀਂ। ਉਹ ਕਿਸੇ ਇੱਕ ਵਿਧਾ ਵਿਚ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਪਰ ਇੱਕ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਨਹੀਂ।

ਕਾਰਡਵਿਲ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਕਿ 'ਗੋਪਨ' ਨੂੰ 'ਉਪਨ' ਕਰੇ ਸਾਹਿਤ ਉਹ ਹੀ ਚੰਗਾ ਹੈ ਜੋ ਜੀਵਨ ਤੇ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਗਲਤ ਧਾਰਨਾਵਾਂ ਨਾ ਦੇਵੇ ਇਹ ਪੂਰੇ ਸੌਂਦਰਯ ਬੋਧ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੋਵੇ, ਜਿਹੜਾ ਸਾਡੇ ਲਈ ਸੁੰਦਰ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਦੂਸਰੇ ਲਈ ਅਸੁੰਦਰ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸੁੰਦਰ ਅਤੇ ਅਸੁੰਦਰ ਦਾ ਪੈਮਾਨਾ ਦੇਸ਼-ਕਾਲ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਸਾਡੇ ਵਰਗਾਂ/ਵਰਗੀਆਂ (Class) ਤੇ ਸਥਿਤੀਆਂ ਵੀ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਅੰਤ ਵਿਚ ਇਹੀ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵੱਲੋਂ ਹਜ਼ਮ ਕੀਤੇ ਗਏ ਦੋ ਇਨਕਲਾਬ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਮੁਲਕਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਬਣ ਗਏ ਹਨ। 'ਗਿਆਨ' ਆਧਰਿਤ ਆਰਥਿਕਤਾ ਇੱਕ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਕਸਿਤ ਭਾਸ਼ਾ ਤੋਂ ਬਗੈਰ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ 'ਗਿਆਨ' ਤੇ 'ਗਿਆਨੀ' ਦੇ ਸਬੰਧ ਬਦਲ ਗਏ ਹਨ। ਇਹ ਸਬੰਧ 'ਮੰਡੀ' ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਹਨ। 'ਧਰਤੀ', 'ਕਿਰਤ', 'ਪੂੰਜੀ', ਦੂਜੇ ਦਰਜ਼ੇ ਤੇ ਚਲੇ ਗਏ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਕਦਰ ਪਹਿਲਾਂ ਜਿਹੀ ਨਹੀਂ ਰਹੀ। 'ਉਤਪਾਦਨ' ਦਾ ਧੁਰਾ 'ਗਿਆਨ' ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਰੋਲ ਰਵਾਇਤੀ ਰੋਲ ਤੋਂ ਬਿਲਕੁਲ ਵੱਖਰਾ ਹੈ। 'ਨਾਲੌਜ ਵਰਕਰ' ਦਾ ਰੋਲ ਵੱਖਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਸ ਵਰਤਾਰੇ ਨੇ ਪ੍ਰਗਤੀਵਾਦੀ, ਖੱਬੇ, ਸੱਜੇ, ਉਦਾਰ, ਸੋਸਲਿਸਟ, ਰਵਾਇਤਪ੍ਰਸਤ, ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ, ਲੱਗਭੱਗ ਸਾਰੇ ਅਪ੍ਰਸੰਗਿਕ ਬਣਾ ਦਿੱਤੇ ਹਨ। ਇਹ ਸਿਧਾਂਤਿਕ ਵਾਦ-ਵਿਵਾਦ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਮੱਧਮ ਪੈ ਚੁੱਕੇ ਹਨ। ਨਵੀਂ ਤਕਨਾਲੋਜੀ ਵਿਚ 'ਉਤਪਾਦਨ' 'ਵਿਅਕਤੀਗਤ' ਪਹਿਲਕਦਮੀ ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਹੋਵੇਗਾ/ਹੈ।

ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਸਮਾਜ ਬਾਹਰੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਅਸਰ ਹੇਠ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਭਾਸ਼ਾ ਤੇ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਨਵੀਂ ਸ਼ਕਤੀ, ਇਤਿਹਾਸ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਤੇ ਵਿਚਾਰਾਧਾਰਾ ਨੂੰ ਵੀ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਇੱਕ ਰੂਪ ਵਿਚ 'ਵਰਦਾਨ' ਵੀ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ 'ਸਰਾਪ' ਵੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜਿਉਂ ਹੀ ਕੋਈ ਬਾਹਰੀ ਭਾਸ਼ਾ ਕਿਸੇ ਬੰਦੇ ਨਾਲ ਜੁੜਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ 'ਆਮ' ਤੋਂ 'ਖਾਸ' ਤੇ 'ਮਾਸ' ਤੋਂ 'ਕਲਾਸ' ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾ ਰਾਹੀਂ ਇਹੀ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਆਕਸਫੋਰਡ ਦੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਰਿਪੋਰਟ ਮੁਤਾਬਿਕ ਨਵੀਆਂ ਖੋਜਾਂ ਨਾਲ ਬੇਰੁਜਗਾਰੀ ਵਧੇਗੀ ਉਸ ਮੁਤਾਬਿਕ 2030 ਤੱਕ 85 ਕਰੋੜ ਨੌਕਰੀਆਂ ਦੇ ਖਤਮ ਹੋਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਹਰ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਖਲ੍ਹਾ ਪੈਦਾ

ਹੋਵੇਗਾ। ਇਸ ਨੂੰ ਭਰਨ ਲਈ ਨਵੀਂ ਤਕਨੀਕ ਆਵੇਗੀ ਜੋ ਸਵੈ-ਚਾਲਿਤ ਮਸ਼ੀਨਾਂ ਤੇ ਰੋਬੋਟਾਂ ਨਾਲ ਲੈਸ ਹੋਵੇਗੀ ਇਹ ਵਰਤਾਰਾ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਨਿਗਲਣ ਤੱਕ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅੱਜ ਤੋਂ 200 ਸਾਲ ਪਹਿਲਾ 'ਫਰੈਂਕਸਟੀਨ' ਵੱਲੋਂ ਲਿਖੀ ਗਈ ਵਿਗਿਆਨਕਥਾ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਭਰਦੀ ਹੈ, ਕਿ ਅੱਜ ਤਕਨੀਕ ਤੇ ਵਿਗਿਆਨ ਦੁਆਰਾ ਪੈਦਾ ਕੀਤੇ Humanoid ਜਿਵੇਂ ਸੋਫੀਆਂ ਜਿਸ ਨੂੰ ਸਾਊਦੀ ਅਰਬ ਵਿੱਚ ਨਾਗਰਿਕਤਾ ਮਿਲੀ ਹੈ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਇਸਤੋਨੀਆਂ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ 'ਰੋਬੋਟ ਜੱਜ' ਬਣਿਆਂ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਮਈ 2019 ਵਿੱਚ ਪੰਜ ਲੱਖ ਤੋਂ ਘੱਟ ਵਾਲੇ ਕੇਸਾਂ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਦੇਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦੇਵੇਗਾ, ਇਹ ਗੱਲ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਸੁਣ ਸਕਦਾ ਹੈ ਚਿਹਰੇ ਦੇ 50 ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਹਾਵ-ਭਾਵ ਬਣਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸੰਕਰੀਨ ਪਲੇਅ ਲਿਖ ਸਕਦਾ ਹੈ ਮਾਈਕਰੋਸੋਫਟ ਲਿਟਲ-ਆਈਸ ਦੁਆਰਾ 10 ਹਜ਼ਾਰ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਲਿਖਿਆ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਫਿਊਚਰ ਲਾਈਫ ਇੰਸਟੀਚਿਊਟ ਦੁਆਰਾ ਲਿਖੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਕਿਤਾਬ ਨਵੇਂ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਦੱਸ ਪਾਉਂਦੀ ਹੈ ਨਵੀਂ ਤਕਨੀਕ ਹੈਲਥ, ਕਸਟਮਰ-ਸਰਵਿਸ, ਥੈਰਪੀ ਤੇ ਸਿੱਖਿਆ ਇਹਨਾਂ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਕਮੀਆਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਕੰਮ ਨੂੰ ਪੂਰਨ ਕਰਨ ਦੇ ਨੇੜੇ ਪਹੁੰਚ ਗਈ ਹੈ। ਇਹ ਤਕਨੀਕੀ ਵਿਕਾਸ ਨਿਰਦੇਸ਼ਕ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਬਣ ਸਕਦਾ ਪਰ ਨੌਕਰ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰੇਗਾ। ਇਸ ਸਾਰੇ ਵਰਤਾਰੇ ਦੇ ਆਉਣ ਨਾਲ ਭਵਿੱਖੀ ਸਾਹਿਤ 'ਤੇ ਅਸਰ ਪਵੇਗਾ।

*****

ਪੁਸਤਕ: ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ 'ਚ ਤ੍ਰੇੜਾਂ
ਲੇਖਕ : ਡਾ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ
ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ : ਕਨੇਡੀਅਨ ਸਿੱਖ ਸਟੱਡੀ ਤੇ ਟੀਚਿੰਗ ਸੁਸਾਇਟੀ, ਵੈਨਕੂਵਰ, ਬੀ.ਸੀ. ਕੈਨੇਡਾ
ਕੁੱਲ ਪੰਨੇ : 120
ਮੁੱਲ : 140 ਰੁਪਏ

ਰੀਵਿਊਕਾਰ:
ਕੁਲਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ
ਸਹਾਇਕ ਪ੍ਰੋਫ਼ੈਸਰ
ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਭਾਗ

'ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ 'ਚ ਤ੍ਰੇੜਾਂ' ਡਾ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੁਆਰਾ ਲਿਖਿਤ ਲੇਖਾਂ ਦੀ ਪੁਸਤਕ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਹੀ ਆਪਣੀ ਵਿਲੱਖਣਤਾ ਕਾਰਨ ਵੱਖਰੀ ਹੋਂਦ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਰਿਹਾ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਅਜੋਕੇ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਦੌਰ ਅੰਦਰ ਇਸਨੂੰ ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਸੰਕਟਾਂ ਵਿਚੋਂ ਗੁਜ਼ਰਨਾ ਪੈ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸਾਧਾਰਨ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਸਭਿਆਚਾਰ ਤੋਂ ਭਾਵ ਕਿਸੇ ਖਿਤੇ ਅੰਦਰ ਵਸਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਸਮੂਹਿਕ ਜੀਵਨ ਜਾਚ ਤੋਂ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਸਰੂਪ ਸਬੰਧੀ ਅਧਿਐਨ ਕਰਦਿਆਂ ਇਕ ਗੱਲ ਤਾਂ ਸਪਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਪਰਿਵਰਤਨਸ਼ੀਲ ਸੁਭਾਅ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਭਾਰਤੀ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਆਪਣੇ ਆਰੰਭ ਤੋਂ ਹੀ ਪਰਿਵਰਤਨਸ਼ੀਲ ਸੁਭਾਅ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਚਲਿਆ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ ਦੂਸਰੇ ਸਭਿਆਚਾਰਾਂ ਦੇ ਚੰਗੇ ਗੁਣ ਆਪਣੇ ਵਿਚ ਸਮਾਉਂਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਵੀ ਅਤਿਕਥਨੀ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਇਹ ਹੀ ਉਹ ਤੱਤ ਹੈ ਜੋ ਇਸ ਦੀ ਜੀਵੰਤਤਾ ਦਾ ਸੂਚਕ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਰਾਹੀਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਉਤੇ ਪੈ ਰਹੇ ਨਾਕਾਰਤਮਕ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਵਰਤਮਾਨ ਦੌਰ ਅੰਦਰ ਪੰਜਾਬੀ ਸਮਾਜ ਆਰਥਿਕ, ਰਾਜਨੀਤਕ, ਸਮਾਜਿਕ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਪੱਖੋਂ ਨਿਘਾਰ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਵੱਲ ਕੂਚ ਕਰਦਾ ਦਿਖਾਈ ਦੇ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਪਰੋਕਤ ਕਿਸਮ ਦਾ ਨਿਘਾਰ ਪੰਜਾਬੀ ਪਹਿਰਾਵੇ, ਖਾਣ ਪੀਣ, ਰਹਿਣ-ਸਹਿਣ ਅਤੇ ਸੋਚਣ ਵਿਚਾਰਨ ਦੇ ਢੰਗ ਰਾਹੀਂ ਸਪਸ਼ਟ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪੇਸ਼ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪੱਛਮੀ ਮੁਲਕਾਂ ਦਾ ਖੋਖਲਾ ਖਪਤ ਸਭਿਆਚਾਰ ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਲਾਵੇ ਵਿਚ ਲੈਣ ਲਈ ਤਰਲੋ ਮੱਛੀ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਗੰਭੀਰ ਚਿੰਤਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਹੈ। ਇਸ ਗਲਤ ਰੁਝਾਨ ਪ੍ਰਤੀ ਜਿੱਥੇ ਪੱਛਮੀ ਮੁਲਕਾਂ ਦੀ ਸੋਚੀ ਸਮਝੀ ਚਾਲ ਹੈ ਉਸਦੇ ਸਮਾਨਾਂਤਰ ਹੀ ਪ੍ਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਕੁਝ ਕੁ ਹੱਦ ਤੱਕ ਜਿੰਮੇਵਾਰ ਠਹਿਰਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਮੁਹਾਂਦਰਾ ਵਿਗਾੜਨ ਵਿਚ

ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਰੋਲ ਅਦਾ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦੀ ਖਾਤਿਰ ਭਾਵੇਂ ਪੁਰਾਣੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਹੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਧਰਤੀਆਂ ਉਤੇਂ ਜਾਂਦੇ ਰਹੇ ਹਨ ਪਰੰਤੂ ਪਿਛਲੇ ਕੁਝ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਗਏ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਪੰਜਾਬ ਅੰਦਰ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਮੇਲੇ ਕਰਵਾ ਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਬਜਾਰੀਕਰਨ ਵਿਚ ਅਹਿਮ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਈ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਮੇਲਿਆਂ ਦੁਆਰਾ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਖੋਖਲੇ ਖਪਤ ਸਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਨਹੀਂ ਆਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਅੰਦਰਲੇ ਅਨੇਕ ਸੰਕਲਪ ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਮਿਹਨਤ, ਇਮਾਨਦਾਰੀ, ਦਇਆ, ਸਹਿਣਸ਼ੀਲਤਾ ਅਤੇ ਲੋਕ ਭਲਾਈ ਆਦਿ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹਨ ਅਸਲੋਂ ਹੀ ਗੈਰਹਾਜ਼ਰ ਹਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਪ੍ਰਵਾਸ ਕਰਕੇ ਗਏ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਤੋਂ ਓਨਾ ਖ਼ਤਰਾ ਨਹੀਂ ਜਿੰਨਾ ਕਿ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਜੰਮੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਤੋਂ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬੀ ਸਮਾਜ ਆਰਥਿਕ ਪੱਖੋਂ ਲਗਾਤਾਰ ਨਿਘਾਰ ਵੱਲ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਇਸੇ ਕਾਰਨ ਲੇਖਕ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੁਝ ਲੋਕ ਪੈਸੇ ਦੀ ਭੁੱਖ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖਦਿਆਂ ਆਪਣੀਆਂ ਘੱਟ ਉਮਰ ਦੀਆਂ ਭਾਰਤੀ ਪੰਜਾਬੀ ਲੜਕੀਆਂ ਦੇ ਵਿਆਹ ਵੱਡੇਰੀ ਉਮਰ ਦੇ ਪ੍ਰਵਾਸੀਆਂ ਨਾਲ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਜਿਸਦੇ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਹੀ ਖ਼ਤਰਨਾਕ ਨਤੀਜੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਅਜਿਹੇ ਵਿਆਹ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਹੀ ਸਫ਼ਲ ਹੋਏ ਦਿਖਾਏ ਦੇ ਰਹੇ ਹਨ ਇਸਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਹੀ ਕਈ ਕਿਸਮਾਂ ਦੇ ਹਿੰਸਕ ਕਾਰਨਾਮਿਆ ਨੇ ਜਨਮ ਲਿਆ ਹੈ। ਸੋ ਇਹਨਾਂ ਹਿੰਸਕ ਕਾਰਨਾਮਿਆਂ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਸਾਨੂੰ ਆਪਣੀ ਲੋਭ-ਲਾਲਚ ਵਾਲੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਨਾ ਪਵੇਗਾ ਅਤੇ ਉਸਾਰੂ ਸੋਚ ਅਪਣਾਉਣੀ ਸਮੇਂ ਦੀ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਲੋੜ ਹੈ। ਲੇਖਕ ਇਹ ਵੀ ਦਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਵਿਦੇਸ਼ਾ ਵਿਚ ਕੀਤੇ ਵਿਆਹਾਂ ਅੰਦਰ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਹਿੰਸਾਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਪੰਜਾਬੀ ਮੁਟਿਆਰਾਂ ਹੀ ਬਣੀਆਂ ਹਨ। ਅੱਜ ਦੇ ਸਮੇਂ ਪੰਜਾਬੀ ਮਾਂ ਪਿਓ ਨੂੰ ਅਜਿਹੇ ਵਰਤਾਰੇ ਪ੍ਰਤੀ ਸੁਚੇਤ ਹੋਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਲੇਖਕ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਮਾਜਿਕ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਉੱਤੇ ਆਰਥਿਕ ਰਿਸ਼ਤੇ ਭਾਰੂ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ।

ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਅੰਦਰ ਅਣਖ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹੱਤਤਾ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨ ਤੋਂ ਇਹ ਗੱਲ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਅਜੋਕੇ ਸਮੇਂ ਅਣਖ ਵੱਖਰੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਦਾ ਸੰਕੇਤਕ ਹੋ ਨਿਬੜਿਆ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਅੱਜ ਅਸੀਂ ਇਕੀਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਜੀਅ ਰਹੇ ਹਾਂ ਪਰੰਤੂ ਸਾਡੀ ਸੋਚ ਮੱਧਕਾਲੀ ਜਗੀਰਦਾਰੀ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕੀ। ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਅੰਦਰਲਾ ਅਣਖ ਦਾ ਜਜ਼ਬਾ ਬਹੂ ਬੇਟੀਆਂ ਨੂੰ ਇਨਸਾਫ ਦਿਵਾਉਣ ਖਾਤਰ ਵਰਤਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਨਾ ਕਿ ਆਪਣੇ ਸੌੜੇ ਹਿੱਤਾਂ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿਚ ਰੱਖ ਕੇ। ਲੇਖਕ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਅਣਖ ਦੇ ਸਹੀ ਅਰਥਾਂ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਕਰਵਾਉਂਦਾ ਹੈ।

ਲੇਖਕ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੁਝ ਲੋਕਾਂ ਵੱਲੋਂ ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਵੀ ਲੜਕੀਆਂ ਨਾਲ ਪੱਖਪਾਤੀ ਨਜ਼ਰੀਆ ਅਪਣਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਸਮਾਜ ਲਈ ਬੜਾ ਹੀ ਸ਼ਰਮਨਾਕ ਹੈ। ਅਜੋਕੇ ਸਮੇਂ ਸਾਨੂੰ ਲੜਕੇ ਅਤੇ ਲੜਕੀ ਵਿਚ ਫ਼ਰਕ ਨਹੀਂ ਸਮਝਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਇਹੋ ਸਮੇਂ ਦੀ ਨਜ਼ਾਕਤ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚ ਗੀਤ-ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਭੂਮਿਕਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਗੀਤਾਂ ਦੁਆਰਾ ਕਿਸੇ ਸਮਾਜ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਦੇਖੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਕਿਉਂਕਿ ਗੀਤ ਬਦਲਵੇਂ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਸਮਾਜ ਦੀ ਹੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਲੇਖਕ ਇਸ ਗੱਲ ਪ੍ਰਤੀ ਜਿਆਦਾ ਚਿੰਤਤ ਹੈ ਕਿ ਅਜੋਕੀ ਨੌਜਵਾਨ ਪੀੜ੍ਹੀ ਜਿਹੜੇ ਗੀਤਾਂ ਅਤੇ ਗਾਇਕਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਨਾਇਕ ਸਮਝ ਰਹੀ ਹੈ ਉਹ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਹੀ ਦਿਸ਼ਾ ਦੇ ਉਲਟ ਕੁਰਾਹੇ ਪਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਗਾਇਕੀ ਅਤੇ ਗੀਤਕਾਰੀ ਦਿਨੋ-ਦਿਨ ਗੰਧਲੀ ਹੁੰਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ ਜਿਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਗੀਤ ਸੰਗੀਤ ਸਾਡੀ ਨੌਜਵਾਨ ਪੀੜੀ ਨੂੰ ਪਰੋਸਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਉਸੇ ਅਨੁਸਾਰ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸੋਚ ਬਣਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਬਹੁਤ ਹੀ ਚਿੰਤਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਹੈ। ਲੇਖਕ ਇਸ ਗੱਲ ਤੋਂ ਵੀ ਮੁਨਕਰ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਲਈ ਇਹ ਖ਼ਤਰਾ ਜਿਆਦਾਤਰ ਪ੍ਰਵਾਸੀ ਗਾਇਕ ਹੀ ਸਿਰਜ ਰਹੇ ਹਨ।

ਸਾਹਿਤ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਸਹੀ ਦਿਸ਼ਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਵਿਚ ਅਹਿਮ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸਾਹਿਤ ਸਿਰਜਕਾਂ ਨੂੰ ਅਜਿਹਾ ਨਰੋਆ ਸਾਹਿਤ ਸਿਰਜਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਪੰਜਾਬੀ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਅਮੀਰ ਵਿਰਾਸਤ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਕਰਵਾਏ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਸਾਕਾਰਾਤਮਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰੇ। ਲੇਖਕ ਬੇਨਤੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਅਜਿਹੀ ਸਾਹਿਤ ਸਿਰਜਣਾ ਤੋਂ ਗੁਰੇਜ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਸਾਡੀ ਆਉਣ ਵਾਲੀ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਨੂੰ ਪਤਨ ਵੱਲ ਲੈ ਜਾਵੇ।

ਲੇਖਕ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਚੁਣੋਤੀਆਂ ਭਰੇ ਦੌਰ ਅੰਦਰ ਸਾਨੂੰ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਪ੍ਰਤੀ ਸੁਚੇਤ ਹੋਣ ਲਈ ਆਖ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਰਾਹੀਂ ਜਿਹੜਾ ਵਿਕਾਸ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਦਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਉਹ ਹੋਰਨਾਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਰਾਹੀਂ ਕਦੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਆਪਣੀ ਅਮੀਰ ਵਿਰਾਸਤ ਕਾਰਨ ਆਪਣਾ ਵੱਖਰਾ ਸਥਾਨ ਰੱਖਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਅਮੀਰੀ ਨੂੰ ਬਰਕਰਾਰ ਰੱਖਣਾ ਸਾਡਾ ਸਭ ਦਾ ਫ਼ਰਜ਼ ਬਣਦਾ ਹੈ।

ਜਾਤ ਪਾਤ ਭਾਰਤੀ ਸਮਾਜ ਦਾ ਇਕ ਕੋਹੜ ਹੈ। ਸਮਾਂ ਪਾ ਕੇ ਇਹ ਵਰਤਾਰਾ ਪੰਜਾਬੀ ਸਮਾਜ ਅੰਦਰ ਵੀ ਭਾਰਤੀ ਸਮਾਜ ਵਾਲਾ ਵਰਤਾਰਾ ਬਣ ਚੁੱਕਿਆ ਹੈ। ਲੇਖਕ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਅੰਦਰ 'ਜਾਤ ਅਭਿਮਾਨ ਮਾਨਵਤਾ ਵਿਰੋਧੀ' ਲੇਖ ਰਾਹੀਂ ਭਾਰਤੀ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਮਾਜ ਅੰਦਰ ਫੈਲੇ ਜਾਤ ਦੇ ਕੋਹੜ ਦੀ ਅਸਲ ਤਸਵੀਰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਲੇਖਕ ਇਸ ਲੇਖ ਅੰਦਰ ਗੁਰਮਤਿ ਫ਼ਲਸਫ਼ੇ ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਬਣਾਉਦਿਆਂ ਜਾਤ ਪਾਤ ਤੋਂ ਉਪਰ ਉਠਣ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਅਜਿਹਾ ਕਰਕੇ ਹੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਮਾਜ ਦੀ ਤਰੱਕੀ ਸਹੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬੀਆਂ 'ਚ ਨਸ਼ਿਆਂ ਦੀ ਅਧਿਕ ਵਰਤੋਂ ਲੇਖ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਨਸ਼ਿਆਂ ਦੀ ਲਾਹਨਤ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲਣ ਲਈ ਅਰਜੋਈ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਲੇਖਕ ਧਾਰਮਿਕ ਆਗੂਆਂ, ਰਾਜਨੀਤੀਵਾਨਾਂ, ਅਧਿਆਪਕ ਵਰਗ ਅਤੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਸਮੁੱਚੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਅੱਗੇ ਇਸ ਲਾਹਨਤ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲਣ ਲਈ ਆਖ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਹੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਮਾਜ ਤਰੱਕੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਅਜੋਕੇ ਸਮੇਂ ਮੈਰਿਜ ਭਵਨਾਂ ਦੀ ਚਮਕ ਦਮਕ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਦੀਵਾਲਾ ਕੱਢ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਲੇਖਕ ਮੈਰਿਜ-ਭਵਨ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਥਾਂ ਸਾਦੇ ਟੈਂਟ ਲਾ ਕੇ ਵਿਆਹ ਕਰਨ ਨੂੰ ਤਰਜੀਹ ਦੇਂਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਅਜੋਕੇ ਸਮੇਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸਮਾਜ ਅੰਦਰਲੀ ਆਰਥਿਕ ਸਮੱਸਿਆ ਨੂੰ ਮੱਦੇਨਜ਼ਰ ਰੱਖਦਿਆਂ ਅੱਜ ਦੀ ਮੁੱਖ ਲੋੜ ਬਣਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਮੈਰਿਜ-ਭਵਨਾਂ ਵਿਚ ਵਿਆਹ ਪੰਜਾਬੀ ਸਮਾਜ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਉਪਰ ਕਰਜ਼ੇ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣ ਰਹੇ ਹਨ ਇਸ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਸਾਦਾ ਵਿਆਹ ਪਰੰਪਰਾ ਨੂੰ ਅਪਣਾਉਣਾ ਅੱਜ ਦੀ ਮੁੱਖ ਲੋੜ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਅੰਦਰ ਕਿਰਤ ਪ੍ਰਤੀ ਅਣਗਹਿਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਮੂਲ ਸੁਭਾਅ ਪ੍ਰਤੀ ਨਾਕਾਤਮਕ ਸੋਚ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਹੋ ਨਿਬੜ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਭਾਵ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਅੰਦਰ ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਗਲਤ ਰੁਚੀਆਂ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਦੀਆਂ ਦਿਖਾਈ ਦੇ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਅੱਜ ਤੱਕ ਦੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਇਤਿਹਾਸ ਰਾਹੀਂ ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਜਿਹੜੀਆਂ ਵੀ ਕੌਮਾਂ ਨੇ ਕਿਰਤ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸਮਝਿਆ, ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸਮਿਆਂ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਕੌਮਾਂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਹੀ ਖ਼ਤਰੇ ਵਿਚ ਪੈਂਦੀ ਰਹੀ ਹੈ। ਲੇਖਕ ਸਾਨੂੰ ਜਾਪਾਨੀ ਲੋਕਾਂ ਵਾਂਗ ਆਪਣੇ ਕੰਮ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਹੀ ਲਗਨ ਨਾਲ ਕਰਨਾ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਵਿਚ ਸਫ਼ਲਤਾ ਦੀਆਂ ਕੁੰਜੀਆਂ ਲੁਕੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ।

*****

ਪੁਸਤਕ: ਸੈਕੰਡ ਸੈਕਸ
ਲੇਖਕ-ਸੀਮਨ ਦ ਬੋਅਵਾਰ

ਰੀਵਿਊਕਾਰ:
ਅਮਨਦੀਪ ਕੌਰ
ਸਹਾਇਕ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ,
ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਭਾਗ

ਔਰਤ ਪਛਾਣ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਫਰਾਂਸਿਸੀ ਚਿੰਤਕ 'ਸੀਮੋਨ ਦ ਬੋਅਵਾਰ' ਦੀ ਵਿਸ਼ਵ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਪੁਸਤਕ 'ਦ ਸੈਕੰਡ ਸੈਕਸ' 1949 ਵਿਚ ਛਪੀ। ਸੀਮੋਨ ਦੀ ਇਸ ਬਹੁ-ਚਰਚਿਤ ਪੁਸਤਕ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਹੋਰ ਰਚਨਾਵਾਂ 'ਸ਼ੀ ਕੇਮ ਟੂ ਸਟੇਅ' (1941), 'ਦ ਬਲੱਡ ਆਫ ਅਦਰਸ' (1945), 'ਆਲ ਮੈਨ ਆਰ ਮੋਰਟਲ' (1946), 'ਮੇਂਡਕਿਰਸ' (1954), 'ਏ ਵੈਰੀ ਈਜ਼ੀ ਡੈੱਥ' (1964), 'ਬਿਊਟੀਫੁੱਲ ਇਮੇਜਜ਼' (1966), 'ਦ ਵੂਮੈਨ ਡੈਸਟ੍ਰਾਇਡ' (1968) ਨਾਵਲ, ਇਕ ਨਾਟਕ 'ਯੂ ਸਲੈਸ ਮਾਊਥ' (1954) ਅਤੇ ਦਰਸ਼ਨ ਦੀ ਇਕ ਹੋਰ ਕਿਤਾਬ 'ਦ ਏਥਿਕਸ ਆਫ ਐਬੀਗੁਇਟੀ' ਛਪੀਆਂ ਜਿਹਨਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਨਿਵੇਕਲਾ ਸਥਾਨ ਹੈ। ਸੀਮੋਨ ਦੀ 'Le Deuxieme-Sexe' ਪੁਸਤਕ ਦਾ ਅਨੁਵਾਦ ਕਈ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ 'The Second Sex' ਹਿੰਦੀ ਵਿਚ 'ਇਸਤਰੀ ਉਪੇਕਸ਼ਿਤਾ' ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ 'ਦ ਸੈਕੰਡ ਸੈਕਸ' ਸਿਰਲੇਖ ਅਧੀਨ ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਅਨੁਵਾਦ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦਾ ਅਨੁਵਾਦ ਜਸਵੀਰ ਕੌਰ ਨੇ 2014 ਵਿਚ ਕੀਤਾ (ਤਰਕਭਾਰਤੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਬਰਨਾਲਾ, ਕੁੱਲ ਪੇਜ਼ 512, ਮੁੱਲ-600)। ਪੰਜਾਬੀ ਪਾਠਕਾਂ ਲਈ ਇਹ ਅਨੁਵਾਦਿਤ ਪੁਸਤਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਅਹਿਮ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਵਿਚ ਸਿਰਫ਼ ਅਤੇ ਸਿਰਫ਼ ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਦੁੱਖਾਂ-ਦਰਦਾਂ ਦੀ ਹੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਸਗੋਂ ਉਹਨਾਂ ਸਾਰੇ ਕਾਰਨਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਜੋ ਔਰਤ ਦੀ ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਲਈ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਹਨ।

ਔਰਤ ਦੀ ਹੋਣੀ ਕੀ ਹੈ?, ਔਰਤ ਅਤੇ ਮਰਦ ਦੀ ਲਿੰਗ ਭਿੰਨਤਾ ਦੇ ਕੀ ਆਧਾਰ ਹਨ?, ਉਹ ਸਾਰੀਆਂ ਸਮਾਜਿਕ, ਆਰਥਿਕ ਅਤੇ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਕ ਸਥਿਤੀਆਂ ਜਿਹਨਾਂ ਕਾਰਨ ਔਰਤ ਦੀ ਸਥਿਤੀ 'ਗੌਣ' ਹੈ? ਇਹਨਾਂ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਰਾਹੀਂ ਸਮਝਣ ਸਮਝਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਨੂੰ ਦੋ ਭਾਗਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਪਹਿਲਾ ਭਾਗ 'ਤੱਥ ਅਤੇ ਮਿੱਥ'

ਦੂਜਾ ਭਾਗ 'ਅੱਜ ਦੀ ਔਰਤ' ਹੈ।

ਸੀਮੋਨ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਉਸ ਸਮਾਜਿਕ ਪ੍ਰਬੰਧ ਅਤੇ ਇਸ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚ ਸਿਰਜੇ ਉਹਨਾਂ ਸਾਰੇ ਧਾਰਮਿਕ ਗ੍ਰੰਥਾਂ, ਸ਼ਾਸਤਰਾਂ, ਮਿੱਥਾਂ ਦਾ ਖੰਡਨ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਔਰਤ ਦੀਆਂ ਸੀਮਾਵਾਂ ਨੂੰ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਲਿਖਦੀ ਹੈ ਕਿ 'ਔਰਤ ਜੰਮਦੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਉਸਨੂੰ ਔਰਤ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਮਾਜ ਹੈ, ਜੋ ਉਸਨੂੰ ਔਰਤ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ।' ਇਸ ਸਮਾਜਿਕ ਸੰਸਥਾ ਵੱਲੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਇਸ ਕਦਰ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂ ਸਿਰਜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਕਿ ਔਰਤ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਗੁਲਾਮੀ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਪਿਆਰ ਅਤੇ ਸੁਖਦ ਅਹਿਸਾਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸੇ ਗੁਲਾਮੀ ਵਿਚੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਸੰਕਟਾਂ ਨੂੰ ਉਹ ਆਪਣੀ ਹੋਣੀ ਮੰਨ ਕੇ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਨੂੰ ਹੀ ਹੀਣ ਭਾਵਨਾ ਵਿਚ ਦੇਖਦੀ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਾਣੀ ਦੇ 'ਮਰਦ' ਹੋਣ ਦਾ ਮਤਲਬ ਗੌਰਵਮਈ ਹੋਣਾ ਹੈ ਅਤੇ 'ਔਰਤ' ਹੋਣ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਬੇਵੱਸ, ਲਾਚਾਰ, ਵਿਚਾਰੀ। ਮਰਦ ਪੱਖੀ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਹੀ ਮਰਦ ਨੂੰ ਹੋਰ ਜ਼ੁਲਮ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਲਈ ਉਕਸਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਸੀਮੋਨ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ, ਕਿ ਮਰਦਾਵੀਂ ਪ੍ਰਜਣਨ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਹੋਣਾ ਜੇ ਨਰ ਬੱਚੇ ਲਈ ਅਭਿਮਾਨ ਦਾ ਕਾਰਨ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਸ ਤੋਂ ਸੱਖਣੇ ਹੋਣਾ ਮਾਦਾ ਬੱਚੇ ਲਈ ਤ੍ਰਿਸਕਾਰ ਕਿਉਂ ਪੈਦਾ ਕਰੇ? ਔਰਤ ਦੇ ਅਸਤਿਤਵ ਨੂੰ 'ਮਾਂ' ਜਾਂ 'ਦੇਵੀ' ਰੂਪ ਵਿਚ ਹੀ ਅਪਣਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਇਹਨਾਂ ਦੋਵਾਂ ਰੂਪਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਉਸਦੀ 'ਔਰਤ' ਰੂਪ ਵਿਚ ਕੋਈ ਹੋਂਦ ਹੀ ਨਹੀਂ ਮੰਨੀ ਜਾਂਦੀ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ 'ਗੌਣ' ਹੋਣ ਦਾ ਦਰਜਾ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਸੀਮੋਨ ਦੱਸਦੀ ਹੈ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ 'ਤੇ ਔਰਤ ਉਤਪਾਦਨ ਖੇਤਰ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੁੰਦੀ ਗਈ ਅਤੇ ਖੇਤੀ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਮਰਦਾਵੀਂ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਲੋੜ ਵਧਦੀ ਗਈ। ਜਿਵੇਂ-ਜਿਵੇਂ ਮਰਦਾਵੀਂ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਲੋੜ ਵਧਦੀ ਗਈ ਤਿਵੇਂ-ਤਿਵੇਂ ਮਰਦ ਔਲਾਦ ਦਾ ਮਹੱਤਵ ਵਧਦਾ ਗਿਆ ਅਤੇ 'ਮਾਂ' ਬਣਨਾ ਪਵਿੱਤਰ ਕੰਮਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋ ਗਿਆ। ਸੀਮੋਨ ਇਸਨੂੰ ਔਰਤ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਅਤੇ ਵੱਡੀ ਹਾਰ ਮੰਨਦੀ ਹੈ। ਚੰਗੀ ਮਾਂ ਅਤੇ ਚੰਗੀ ਪਤਨੀ ਬਣਨ ਦੀ ਸਿਖਲਾਈ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸਭ ਤੋਂ ਹੈਰਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ, ਕਿ 'ਮਾਂ' ਬਣਨ ਕਾਰਨ ਔਰਤ ਨੂੰ ਪਵਿੱਤਰਤਾ ਦਾ ਦਰਜਾ ਵੀ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਅਤੇ 'ਮਾਂ' ਬਣਨ ਲਈ ਔਰਤ ਨਾਲ ਜੁੜੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਕੁਦਰਤੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆਵਾਂ ਕਾਰਨ ਔਰਤ ਕਮਜ਼ੋਰ, ਹੀਣੀ ਅਤੇ ਅਪਵਿੱਤਰ ਵੀ ਹੈ। ਔਰਤ, ਮਰਦ ਦੀਆਂ ਇਹਨਾਂ ਵਿਭਿੰਨਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਵਾਚਣਾ ਕੁਦਰਤੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਇਹ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਮਰਦ ਵੱਲੋਂ ਆਪਣੀ ਸੱਤਾ ਅਤੇ ਸੱਤਾ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣ ਲਈ ਠੋਸ ਆਧਾਰ ਜ਼ਰੂਰ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਅੱਜ ਔਰਤ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਨੂੰ ਆਰਥਿਕ ਆਧਾਰ ਮਿਲ ਵੀ ਰਹੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਵੀ

ਸਮਾਜਿਕਤਾ, ਨੈਤਿਕਤਾ ਅਤੇ ਲੋਕ-ਵਿਹਾਰ ਉਸਦੇ ਲਈ ਰੁਕਾਵਟਾਂ ਬਣੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਸੀਮੋਨ ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਦੋਹਰੇ ਕਿਰਦਾਰ ਦੀ ਵੀ ਗੱਲ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਕਿ ਇਕ ਪਾਸੇ ਤਾਂ ਔਰਤਾਂ ਆਪਣੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਔਰਤਪੁਣੇ ਨੂੰ ਵਰਤਦੀਆਂ ਵੀ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਖਿਝਿਆ ਆਦਮੀ ਆਪਣੇ ਹੱਕਾਂ 'ਤੇ ਪੈਰ੍ਹਾ ਦਿੰਦਾ ਹੋਇਆ ਆਪਣੇ ਸਥਾਪਿਤ ਕਿਰਦਾਰ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵੀ ਪ੍ਰਪੱਕ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਬਹੁਤ ਵਾਰ ਔਰਤਾਂ ਆਪਣੀ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਮਰਦ ਉੱਤੇ ਉਸੇ ਵਾਂਗ ਸ਼ਾਸ਼ਨ ਕਰਨ ਭਾਵ ਮਰਦ ਹੋ ਜਾਣ ਨੂੰ ਹੀ ਆਪਣੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦਾ ਹੱਲ ਮੰਨ ਲੈਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਪਰ ਸੀਮੋਨ ਦਾ ਮੰਨਣਾ ਹੈ, ਕਿ ਮਰਦ ਔਰਤ ਦੋਵਾਂ ਨੂੰ ਇਕ-ਦੂਜੇ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਆਪਸ ਵਿਚ ਭੇਦ ਦੀ ਲਕੀਰ ਖਿੱਚ ਕੇ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਦਰਾਰ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ। ਉਹ ਮਰਦ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਖੜ੍ਹਦੀ ਸਗੋਂ ਔਰਤ, ਮਰਦ ਦੀ ਬਰਾਬਰਤਾ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਸਥਿਤੀਆ ਨੂੰ ਵਾਚਦੀ ਹੈ ਜੋ ਇਸ ਗੈਰ-ਬਰਾਬਰਤਾ ਲਈ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਹੈ।

ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਚਿੰਤਨ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਪਾਠਕਾਂ ਲਈ ਕਾਫ਼ੀ ਮਹੱਤਵ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਰਾਹੀਂ ਵਿਸ਼ਵ-ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਮਰਦ ਦੁਆਰਾ ਸਿਰਜਤ ਉਹਨਾਂ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਪੜਚੋਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਜਿਹਨਾਂ ਰਾਹੀਂ ਔਰਤ ਦੀ ਸਥਿਤੀ 'ਗੁਲਾਮਾਂ' ਵਰਗੀ ਅਤੇ ਮਰਦ ਦੀ ਸਥਿਤੀ 'ਮਾਲਕਾਂ' ਵਰਗੀ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਦੀ ਅਤੇ ਰੱਦਦੀ ਹੋਈ ਲੇਖਿਕਾ 'ਔਰਤ-ਮਰਦ' ਰਿਸ਼ਤੇ ਦੇ ਸੁਖਾਵੇਂ ਅਤੇ ਸਹਿਜ ਅਰਥ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ।

*****

ਪੁਸਤਕ :ਸਿਆਸਤ ਦਾ ਰੁਸਤਮੇ ਹਿੰਦ
(ਹਰਕਿਸ਼ਨ ਸੁਰਜੀਤ ਦਾ ਰਾਜਸੀ ਜੀਵਨ)
ਵਿਧਾ:ਜੀਵਨੀ
ਲੇਖਕ:ਸ਼ਮੀਲ
ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ :ਲੋਕਗੀਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ
ਮੁੱਲ : 80/-
ਪੰਨੇ : 168

ਰੀਵਿਊਕਾਰ:
ਹਰਪ੍ਰੀਤ ਕੌਰ,
ਸਹਾਇਕ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ,
ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਭਾਗ,

ਸ਼ਮੀਲ ਦੁਆਰਾ ਲਿਖੀ ਗਈ ਜੀਵਨੀ ਪੁਸਤਕ 'ਸਿਆਸਤ ਦਾ ਰੁਸਤਮੇ ਹਿੰਦ' ਭਾਰਤੀ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਸਰਗਰਮ ਕਾਰਕੁੰਨ ਹਰਕਿਸ਼ਨ ਸੁਰਜੀਤ ਦੇ ਜੀਵਨ ਸਮਾਚਾਰ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਹੱਥਲੀ ਪੁਸਤਕ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਵਿਚ ਸ਼ਮੀਲ ਨੇ 'ਵਾਇਆ ਸੁਰਜੀਤ ਹੈਲੋ ਟੂ ਇਕਵੀ ਸਦੀ" ਸਿਰਲੇਖ ਅਧੀਨ ਹਰਕਿਸ਼ਨ ਸੁਰਜੀਤ ਦੇ ਰਾਜਸੀ ਜੀਵਨ ਉੱਪਰ ਸਰਸਰੀ ਝਾਤ ਮਾਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਜੀਵਨੀ ਲਿਖਣ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਹਰਕਿਸ਼ਨ ਸੁਰਜੀਤ ਅਜਿਹੀ ਵਿਲੱਖ਼ਣ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਹੈ ਜਿਸ ਉੱਪਰ ਕਮਿਊਨਿਸਟਾਂ ਅਤੇ ਗੈਰ ਕਮਿਊਨਿਸਟਾਂ ਨੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਆਪਣਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਸੇਧਿਆ ਹੈ। ਪਾਰਟੀ ਵਿਚ ਉਸਦੀ ਇਤਿਹਾਸਕ ਭੂਮਿਕਾ ਨੂੰ ਅਣਗੋਲਿਆ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਅਣਗੋਲੇ ਪੱਖ ਨੂੰ ਹੀ ਸ਼ਮੀਲ ਨੇ ਹੱਥਲੀ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਮਾਨਤਾ ਦੇਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਜਿਸਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਉਹ ਖ਼ੁਦ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਪੁਸਤਕ ਨੂੰ ਦੋ ਭਾਗਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਪਹਿਲੇ ਭਾਗ ਵਿਚ ਜੀਵਨੀਕਾਰ ਨੇ ਕਮਿਊਨਿਜ਼ਮ ਦੀ ਸਾਰਥਿਕਤਾ, ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਪਾਰਟੀ ਦਾ ਮੁੱਢ ਬੱਝਣਾ, ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਪਾਰਟੀ ਦਾ ਏਜੰਡਾ ਤੇ ਸਿਧਾਂਤ, ਭਾਰਤੀਆਂ ਅੰਦਰ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਖ਼ਿਆਲ ਦੇ ਬੀਜ ਬੀਜਣ ਲਈ 'ਕਿਰਤੀ' ਰਸਾਲੇ ਦਾ ਯੋਗਦਾਨ, ਮਾਰਕਸਵਾਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ, ਕਮਿਊਨਿਸਟਾਂ ਦਾ ਸਾਹਿਤ, ਕਲਾ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਉੱਪਰ ਪ੍ਰਭਾਵ, ਪਾਰਟੀ ਦੀ CPI ਅਤੇ CPM ਵਿਚ ਵੰਡ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਸੰਕਟ ਆਦਿ ਬਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਰਚਨਾਂ ਦੀ ਅਗਰਭੂਮੀ ਉੱਤੇ ਵਿਚਾਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਹਰਕਿਸ਼ਨ ਸੁਰਜੀਤ ਦੀ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਨੂੰ ਨਿਖ਼ਾਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਯਤਨ ਅਧੀਨ ਉਸਨੇ ਸੁਰਜੀਤ ਦੁਆਰਾ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੀ ਮੰਗ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਨਿਤਰਨਾ, ਪੰਜਾਬ ਮਸਲੇ ਨੂੰ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਫਿਰਕੂ ਰੰਗਤ ਦੇਣ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਨਾ, ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਚਿੱਠੀਆਂ ਲਿਖ ਕੇ ਪੰਜਾਬ ਸੂਬੇ ਦੇ ਭਖ਼ਦੇ ਮਸਲੇ ਪ੍ਰਤੀ ਸੁਚੇਤ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਕਮਿਊਨਿਸਟਾਂ ਤੇ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਸੁਰਜੀਤ ਦੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਆਲੋਚਨਾ ਆਦਿ ਪੱਖਾਂ ਨੂੰ ਰਚਨਾਂ ਦੀ ਪਿੱਠ-ਭੂਮੀ ਉੱਤੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ

ਹੈ।

ਦੂਜਾ ਭਾਗ ਹਰਕਿਸ਼ਨ ਸੁਰਜੀਤ ਦੀ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਦੇ ਤਿੰਨ ਪੱਖਾਂ ਦਾ ਗਰਾਫ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪਹਿਲਾ ਪੱਖ ਉਸਦੀ ਨਿੱਜੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਅਧੀਨ ਜੀਵਨੀਕਾਰ ਨੇ ਪਿੰਡ ਬੰਡਾਲਾ ਵਿਚ ਸੁਰਜੀਤ ਦੇ ਜਨਮ, ਪਰਿਵਾਰ, ਪਰਿਵਾਰਕ ਪਿਛੋਕੜ, ਪੜ੍ਹਾਈ, ਵਿਆਹ ਆਦਿ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸੰਜਮਮਈ ਸ਼ੈਲੀ ਵਿਚ ਸਿੰਜਿਆ ਹੈ। ਦੂਜਾ ਪੱਖ ਸੁਰਜੀਤ ਅੰਦਰਲੀ ਸਾਹਿਤਕ ਲਗਨ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤਕ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਨਾਲ ਸੰਬਿੰਧਿਤ ਹੈ ਜਿਵੇਂ; ਸੁਰਜੀਤ ਦੁਆਰਾ ਸਕੂਲੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਦੌਰਾਨ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਲਿਖਣੀਆਂ, ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਕਵੀ ਸਭਾ ਬਣਾਉਣੀ, ਆਪਣੇ ਨਾਮ ਨਾਲ 'ਸੁਰਜੀਤ' ਤਖ਼ੱਲਸ ਜੋੜਨਾ, 'ਸਾਹਿਤ ਸਰੋਵਰ' ਮੈਗਜ਼ੀਨ ਵਿਚ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਛਪਵਾਉਣੀਆਂ, 'ਦੁਖੀ ਦੁਨੀਆਂ' ਅਖ਼ਬਾਰ ਅਤੇ 'ਸਾਡਾ ਯੁੱਗ' ਮੈਗਜ਼ੀਨ ਦੀ ਸੰਪਾਦਕੀ ਕਰਨੀ, 'ਦੁਖੀ ਕਿਸਾਨ' ਅਤੇ 'ਚਿੰਗਾਰੀ' ਮੈਗਜ਼ੀਨ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰਨਾ, 'ਲੋਕ ਲਹਿਰ' ਮੈਗਜ਼ੀਨ ਅਤੇ 'ਦੇਸ ਸੇਵਕ' ਅਖ਼ਬਾਰ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨਾ ਆਦਿ।

ਤੀਜਾ ਪੱਖ ਉਸਦੇ ਰਾਜਸੀ ਸਫਰ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੈ, ਜੋ ਸੋਲਾਂ-ਸਤਾਰਾਂ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਕਚਹਿਰੀ ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ ਉੱਪਰ ਝੰਡਾ ਲਹਿਰਾਉਣ ਦੀ ਘਟਨਾ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਹੋਰ ਪੜਾਵਾਂ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ, ਦੇਵਗੋੜਾ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਗਠਨ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਕਾਂਗਰਸ ਅੰਦੋਲਨ ਭਖ਼ਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਅੰਦੋਲਨ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਕਚਹਿਰੀਆਂ ਦੇ ਨੇੜੇ ਫੋਰਸ ਲਗਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ, ਉਸ ਸਮੇਂ ਸਤਾਰਾਂ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਹਰਕਿਸ਼ਨ ਸੁਰਜੀਤ ਨੇ ਸਫਾਈ ਕਰਮਚਾਰੀ ਦਾ ਭੇਸ ਬਦਲ ਕੇ ਕਚਿਹਰੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਛੱਤ ਉੱਪਰ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਝੰਡਾ ਲਹਿਰਾਉਣ ਦੇ ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ 2 ਸਾਲ ਦੀ ਕੈਦ ਕੱਟੀ। ਇੱਥੋ ਹੀ ਉਹ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪਿੜ੍ਹ ਵਿਚ ਪੈਰ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਦੋ ਧੜ੍ਹਿਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਇੱਕ ਧੜਾ ਕਿਰਤੀ ਲਹਿਰ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਕਿਸਾਨ ਅਤੇ ਗਦਰੀ ਪਿਛੋਕੜ ਵਾਲੇ ਘੱਟ ਪੜ੍ਹੇ-ਲਿਖੇ ਕਮਿਊਨਿਸਟਾਂ ਦਾ ਸੀ। ਦੂਜਾ ਧੜ੍ਹਾ ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜੋਸ਼ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੇ ਪੜ੍ਹੇ-ਲਿਖੇ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਰੀ ਪਿਛੋਕੜ ਵਾਲੇ ਕਮਿਊਨਿਸਟਾਂ ਦਾ ਸੀ। 1934 ਵਿਚ ਜਿਲ੍ਹਿਆਂ ਵਾਲੇ ਬਾਗ ਵਿਖੇ ਜੋਸ਼ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਅਧੀਨ ਚਲ ਰਹੀ ਮੀਟਿੰਗ ਦੌਰਾਨ ਉਹ ਜੋਸ਼ ਦੇ ਸੰਪਰਕ ਵਿਚ ਆਇਆ ਸੀ।

1935-36 ਵਿਚ ਹਰਕਿਸ਼ਨ ਸੁਰਜੀਤ ਨੇ ਕਾਂਗਰਸ ਕਮੇਟੀਆਂ ਅਤੇ ਕਿਸਾਨ ਸਭਾਵਾਂ ਬਣਾਉਣ ਵਿਚ ਅਹਿਮ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਈ ਅਤੇ ਪਿੰਡ ਵਾਸੀਆਂ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਸਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਵੀ ਨਹਿਰੂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਬੰਡਾਲੇ ਵਿਖੇ ਕਾਨਫਰੰਸ ਕਰਵਾਈ। 1938 ਵਿਚ ਉਹ ਅਬੋਹਰ ਵਿਖੇ ਹੋ ਰਹੀ ਕਾਨਫ਼ਰੰਸ ਦੌਰਾਨ ਭੜਕਾਉ ਤਕਰੀਰ ਕਰਨ ਦੇ ਦੋਸ਼ ਦੇ ਤਹਿਤ ਪੰਜ-ਛੇ ਮਹੀਨਿਆਂ ਲਈ ਜ਼ੇਲ ਵਿਚ ਨਜ਼ਰਬੰਦ

ਰਿਹਾ। ਰਿਹਾਅ ਹੋਣ ਉਪਰੰਤ ਜਦੋਂ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਦੇਸ਼-ਨਿਕਾਲੇ ਦਾ ਫਤਵਾ ਜ਼ਾਰੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਤਾਂ ਸਹਾਰਨਪੁਰ ਜਾ ਡੇਰੇ ਲਾਏ। ਸਹਾਰਨਪੁਰ ਉਸਦੀ ਮੁਲਾਕਤ ਸੁਭਾਸ਼ ਚੰਦਰ ਬੋਸ ਨਾਲ ਹੋਈ ਜੋ ਕਿਰਤੀ ਕਮਿਊਨਿਸਟਾਂ ਦੀ ਹਮਾਇਤ ਵਿਚ ਸੀ। ਦੂਜੇ ਵਿਸ਼ਵ-ਯੁੱਧ ਦੌਰਾਨ ਕਮਿਊਨਿਸਟਾਂ ਦੀਆਂ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀਆਂ ਦੇ ਚੱਲਦਿਆਂ ਹਰਕਿਸ਼ਨ ਸੁਰਜੀਤ ਨੇ ਵੀ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਅਤੇ ਦਸ ਦਿਨ ਪੁਲਿਸ ਦਾ ਤਸ਼ੱਦਦ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਕੀਤਾ।

ਵੰਡ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾ ਸੱਜਾਦ ਜ਼ਹੀਰ ਦਾ ਮੁਸਲਿਮ ਕੌਮ ਅਤੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਬਾਰੇ ਲਿਖਿਆ ਥੀਸਸ ਜਦੋਂ ਹਰਕਿਸ਼ਨ ਸੁਰਜੀਤ ਨੇ ਪੜ੍ਹਿਆ ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਆਧਾਰਾਂ 'ਤੇ ਸਿੱਖ ਹੋਮਲੈਂਡ ਥੀਸਸ ਲਿਖਿਆ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਆਧਾਰਾਂ 'ਤੇ ਸਜਾਦ ਜ਼ਹੀਰ ਮੁਸਲਮਾਨਾ ਨੂੰ ਇੱਕ ਕੌਮ ਮੰਨ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਸ ਥੀਸਸ ਵਿਚ ਥੋੜ੍ਹੀ-ਬਹੁਤੀ ਤਬਦੀਲੀ ਕਰਕੇ ਬਾਅਦ ਵਿਚ CPI ਵਲੋਂ ਡਾ. ਗੰਗਾਧਰ ਦੇ ਨਾਮ ਹੇਠ ਛਪਵਾਇਆ ਗਿਆ। ਇਸਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਅਨੁਵਾਦ ਪੰਜਾਬ ਸੂਬਾ ਕਮੇਟੀ ਨੇ 1946 ਵਿਚ ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਮਲਹੋਤਰਾ ਤੋਂ ਅਨੁਵਾਦ ਕਰਵਾ ਕੇ ਛਾਪਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ 1945 ਵਿਚ ਸੂਬਾ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਸੁਰਜੀਤ ਨੂੰ ਅਜਿਹੀ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਮੈਂਬਰ ਬਣਾ ਕੇ ਪੰਜਾਬ ਭੇਜਿਆ ਸੀ ਜੋ ਕਿਰਤੀ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਪਾਰਟੀ ਅਤੇ ਜੋਸ਼ ਦੀ ਕੇਂਦਰੀ ਪਾਰਟੀ ਵਿਚ ਵੱਧ ਰਹੇ ਤਣਾਅ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਦੇ ਮਕਸਦ ਲਈ ਬਣਾਈ ਗਈ ਸੀ। 1950 ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਸੁਰਜੀਤ ਪਾਰਟੀ ਦਾ ਪੰਜਾਬ ਸੂਬਾ ਸਕੱਤਰ ਬਣਿਆ ਤਾਂ ਕਿਰਤੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪਾਰਟੀ ਭੰਗ ਕਰਕੇ CPI ਦੀ ਮੈਬਰਸ਼ਿਪ ਲੈ ਲਈ।

ਇਹਨਾਂ ਅਹਿਮ ਰਾਜਸੀ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਹੱਥਲੀ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਹਰਕਿਸ਼ਨ ਸੁਰਜੀਤ ਦੁਆਰਾ 24 ਦਸੰਬਰ 1952 ਵਿਚ ਹੋਈਆਂ ਅਸੈਂਬਲੀ ਚੋਣਾਂ ਵਿਚ ਜਿੱਤ ਹਾਸਿਲ ਕਰਨੀ, 1958 ਵਿਚ ਖੁਸ਼ ਹੈਸੀਅਤ ਟੈਕਸ ਵਿਰੁੱਧ ਮੋਰਚਾ ਕੱਢਣਾ ਤੇ ਕੇਂਦਰੀ ਸਰਕਾਰ ਤੋਂ ਅਸਤੀਫ਼ਾ ਦੇਣਾ, 1992 ਵਿਚ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਮੁੱਖ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਪਾਰਟੀ ਦਾ ਜਨਰਲ ਸਕੱਤਰ ਚੁਣਿਆ ਜਾਣਾ ਅਤੇ 1996 ਵਿਚ ਦੇਵਗੋੜਾ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ 13 ਪਾਰਟੀਆਂ ਦੇ ਸਮਝੋਤੇ ਵਾਲੀ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਗਠਨ ਕਰਨਾ ਆਦਿ ਰਾਜਸੀ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਵਿਸਥਾਰਿਤ ਰੂਪ ਵਿਚ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਰਕਿਸ਼ਨ ਸੁਰਜੀਤ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਸਧਾਰਨ ਜੱਟ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿਚ ਜਨਮ ਲੈ ਕੇ, ਪਰਿਵਾਰਕ ਪਿਛੋਕੜ ਵਿਚਲੀਆਂ ਘਾਟਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰ ਕੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਸਰ ਕਰਨ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਹੈ। ਉਹ 16-17 ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਅਪਣੇ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਇਰਾਦੇ ਅਤੇ ਮਜ਼ਬੂਤ ਹੌਂਸਲੇ ਨਾਲ ਘਰੋਂ ਨਿਕਲਦਾ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਪਹਿਚਾਣ ਬਣਾਉਣ ਤੱਕ ਦਾ ਸਫ਼ਰ ਤੈਅ ਕਰਦਾ ਹੈ।

*****

ਪੁਸਤਕ : ਸਿਧਾਰਥ (ਨਾਵਲ)
ਲੇਖਕ : ਹਰਮਨ ਹੈਸ ਪੰਜਾਬੀ ਅਨੁਵਾਦ:
ਡਾ. ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ
ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ:ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨ ਬਿਊਰੋ, ਪੰਜਾਬੀ
ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਪਟਿਆਲਾ
ਸਾਲ : 2015
ਕੀਮਤ : 250 ਰੁਪਏ
ਕੁੱਲ ਪੰਨੇ : 94

ਰੀਵਿਊਕਾਰ :
ਪ੍ਰੋ. ਕਪਿਲ ਸ਼ਰਮਾ
ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਭਾਗ

ਇਸ ਕਿਤਾਬ ਦਾ ਅਸਲ ਰਚੇਤਾ ਜਰਮਨੀ ਦਾ ਵਿਦਵਾਨ ਹਰਮਨ ਹੈਸ ਹੈ। ਇਹ ਨਾਵਲ ਜਰਮਨ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ 'ਸਿਧਾਰਥ' ਸਿਰਲੇਖ ਅਧੀਨ 1923 ਵਿਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਇਸ ਦਾ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਅਨੁਵਾਦ ਮਿਸਟਰ ਹਿਲਡਾ ਰੋਜ਼ਨਰ ਨੇ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਉਲੱਥਾ ਡਾ. ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਨਾਵਲ ਦਾ ਫਿਲਮੀ ਰੂਪਾਂਤਰਣ ਅਮਰੀਕਾ ਦੇ ਨਿਰਦੇਸ਼ਕ ਕੋਨਰਡ ਰੁੱਕਸ ਨੇ ਇਸੇ ਸਿਰਲੇਖ ਅਧੀਨ ਕੀਤਾ। ਹਰਮਨ ਹੈਸ ਨੇ ਆਪਣਾ ਸਾਹਿਤਕ ਸਫਰ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਪਰ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਰੁਝਾਨ ਨਾਵਲ ਦੀ ਵਿਧਾ ਵੱਲ ਹੋ ਗਿਆ । 'ਸਿਧਾਰਥ', 'ਪੂਰਬ ਦਾ ਸਫਰ', 'ਦਾ ਗਲਾਸ ਬੀਡ ਗੇਮ' ਅਤੇ 'ਸੇਟੀਫਨ ਵੁਲਫ' ਇਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਬਾਕਮਾਲ ਲਿਖਤਾਂ ਹਨ। ਸਿਧਾਰਥ ਨਾਵਲ ਲਈ ਲੇਖਕ ਨੇ 1946 ਵਿਚ ਨੋਬਲ ਪੁਰਸਕਾਰ ਹਾਸਲ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਨਾਵਲ 1969 ਵਿਚ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਪਟਿਆਲਾ ਵੱਲੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਨਾਵਲ ਨੂੰ ਦੋ ਭਾਗਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਭਾਗ ਪਹਿਲਾ ਅਤੇ ਭਾਗ ਦੂਜਾ। ਸਿਧਾਰਥ, ਗੌਤਮ, ਜਾਗ੍ਰਿਤੀ, ਕਮਲਾ, ਮਲਾਹ, ਗੋਵਿੰਦ ਇਸ ਨਾਵਲ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਪਾਤਰ ਹਨ। ਨਾਵਲ ਦਾ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਕੇਂਦਰ ਬਿੰਦੂ ਇਕ ਸਧਾਰਨ ਸਿਧਾਰਥ ਦੇ ਬੁੱਧਤਵ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਤੱਕ ਦੇ ਸਫ਼ਰ ਨੂੰ ਪਹੁੰਚਣ ਦੇ ਸਫ਼ਰ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਨਾਵਲਕਾਰ ਸਿਧਾਰਥ ਦੇ ਮਾਧਿਅਮ ਨਾਲ ਇਹ ਸਿੱਧ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਬੁੱਧ ਨੂੰ ਅੱਜ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆ ਜਾਣਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਜਮਾਂਦਰੂ ਹੀ ਗਿਆਨ ਉਪਲਬਧ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਗੋਂ ਇਕ ਸਧਾਰਨ ਮਨੁੱਖ ਸੀ ਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਸੱਚ ਪਾਉਣ ਦੀ ਤੜਪ ਬੜੀ ਗਹਿਰੀ ਸੀ। ਆਪਣੀ ਜਗਿਆਸਾ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰ ਅਤੇ ਆਤਮਾ; ਉੱਤੇ ਕਈ ਤਜਰਬੇ ਹੰਢਾਏ। ਇਸ ਨਾਵਲ ਦਾ ਸਮੁੱਚਾ ਬਿਰਤਾਂਤ ਸਿਧਾਰਥ ਦੇ ਗਿਆਨ ਅਵਸਥਾ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਣ ਦੇ ਸਫ਼ਰ ਨੂੰ ਕਲਮਬੱਧ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਨਾਵਲ ਪੜ੍ਹਨ ਉਪਰੰਤ ਜਿੱਥੇ ਮਨੁੱਖੀ ਮਨ ਦੀਆਂ ਕਈ ਤੰਦਾਂ ਸੁਲਝਦੀਆਂ ਹਨ

ਉਥੇ ਅਸੀਂ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਹਿਮਾਂ ਭਰਮਾਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਵੀ ਹੁੰਦੇ ਹਾਂ। ਨਾਵਲ ਵਿਚਲਾ ਮੁੱਖ ਪਾਤਰ ਸਿਧਾਰਥ ਜਪ, ਤਪ, ਵਰਤ ਆਦਿ ਸਾਰੇ ਕਰਮ ਕਾਂਡਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡੇ 'ਤੇ ਹੰਢਾਉਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਉਥੇ ਖੜ੍ਹਾ ਹੀ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣਾ ਸਫ਼ਰ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਉਹ ਸੰਸਾਰ ਭਰ ਦੇ ਕਈ ਭਰਮਾਂ ਤੋਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਲਈ ਆਪਣੇ ਆਪ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋਇਆ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਸਾਨੂੰ ਕਿਤਾਬੀ ਗਿਆਨ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਕੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਸੱਚ ਨੂੰ ਭਾਲਣ ਲਈ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਮੰਜ਼ਿਲ ਪਾਉਣ ਲਈ ਨਕਸ਼ੇ 'ਤੇ ਦੱਸੇ ਰਸਤਿਆਂ 'ਤੇ ਚੱਲਣਾ ਜਰੂਰੀ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਨਕਸ਼ੇ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰਨ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ ਸਗੋਂ ਦੇ ਨਕਸ਼ੇ ਦੇ ਦੱਸੇ ਰਸਤਿਆਂ ਉੱਤੇ ਚੱਲਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਦਾ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਪਾਤਰ ਸਿਧਾਰਥ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੀ ਨਰਾਜਗੀ ਦੀ ਕੋਈ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਾ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਅੰਤ ਆਪਣੀ ਮੰਜਿਲ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸਿਧਾਰਥ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਅੰਤਲੇ ਪੜਾਅ ਉੱਤੇ ਇਸ ਨਤੀਜ਼ੇ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸੱਚ ਅਸਲੀਅਤ ਵਿਚ ਕੁਦਰਤ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਕਾਇਨਾਤ ਨਾਲ ਨਿਰਸਵਾਰਥ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਗੋਬਿੰਦ ਜੋ ਮਹਾਤਮਾ ਬੁੱਧ ਦਾ ਚੇਲਾ ਬਣਨਾ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਅੰਤ ਤੱਕ ਆਪਣੀ ਖੋਜ ਨੂੰ ਸਮਾਪਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਪਾਉਂਦਾ। ਪ੍ਰੰਤੂ ਸਿਧਾਰਥ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚੋਂ ਗੁਜ਼ਰਦੇ ਹੋਏ ਇਹ ਸਮਝ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰੇ ਜੀਵਨ ਅਨੁਭਵ ਸੱਚੇ ਹਨ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਿਸੇ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਸਦੀਵੀ ਸ਼ਾਂਤੀ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਲਈ ਹਮੇਸ਼ਾ ਮਾਰਗਦਰਸ਼ਕ ਨਹੀਂ ਬਣ ਪਾਉਂਦੇ। ਸਦੀਵੀ ਸੱਚ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਮਗਰੋਂ ਸਿਧਾਰਥ ਕਿਸੇ ਵੀ ਮੱਤ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਉਹ ਗੋਬਿੰਦ ਦੇ ਪੱਛਣ 'ਤੇ ਇਹ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ 'ਉਸਦਾ ਮੱਤ ਕੇਵਲ ਪਿਆਰ ਹੈ' ਤਾਂ ਇਸ ਪਿਆਰ ਦਾ ਸਵਰੂਪ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡੀ ਹੈ, ਸਦੀਵੀ ਹੈ, ਸੱਚ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਦੀ ਇਸੇ ਸੰਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਸਮਾਪਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਨਾਵਲਕਾਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਉਦੇਸ਼ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਕਥਾ ਨੂੰ ਬੜੇ ਹੀ ਸੁਚੱਜੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਨਿਯੋਜਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਦੇ ਪਾਠਕ ਦੀ ਉਤਸੁਕਤਾ ਅਖੀਰ ਤੱਕ ਕਾਇਮ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ।

*****

ਪੁਸਤਕ :ਨਾਲ ਮੇਰੇ ਕੋਈ ਚੱਲੇ **ਲੇਖਕ: ਡਾ. ਖੁਸ਼ਵਿੰਦਰ ਕੁਮਾਰ** **ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ: ਚੇਤਨਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਪੰਜਾਬੀ ਭਵਨ, ਲੁਧਿਆਣਾ।** **ਕੁੱਲ ਪੰਨੇ :142** **ਮੁੱਲ : 250**	**ਰੀਵਿਊਕਾਰ:** **ਡਾ. ਵੀਰਪਾਲ ਕੌਰ,** **ਸਹਾਇਕ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ,** **ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਭਾਗ**

ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਵਿਚ ਘੁੰਮਣ ਦੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਬੜੀ ਪੁਰਾਣੀ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਮੱਧਕਾਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਇਸ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਦੇ ਅੰਸ਼ ਜਨਮ-ਸਾਖ਼ੀਆਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵੇਖ ਸਕਦੇ ਹਾਂ, ਜਦਕਿ ਆਧੁਨਿਕ ਸਾਹਿਤਕਾਰਾਂ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਯਾਤਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸਫ਼ਰਨਾਮੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕਲਮਬੱਧ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਸਫ਼ਰਨਾਮਾ ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਵਿਧਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਯਾਤਰਾ ਸਮਾਚਾਰ ਵਰਨਣ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਨਾਮਵਰ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਮਸਲਨ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਕਮਲਾ ਅਕਾਲੀ, ਬਲਰਾਜ ਸਾਹਨੀ, ਬਲਵੰਤ ਗਾਰਗੀ, ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ ਹਮਦਰਦ ਅਤੇ ਮਨਮੋਹਨ ਬਾਵਾ ਦੁਆਰਾ ਲਿਖੇ ਸਫ਼ਰਨਾਮੇ ਕਾਫ਼ੀ ਚਰਚਿਤ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਸਫ਼ਰਨਾਮਿਆਂ ਦੀ ਦੂਜੇ ਲਿਖੇ ਸਫ਼ਰਨਾਮਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਵੱਖਰਤਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਮਹਿਜ ਸੂਚਨਾ ਤਕ ਸੀਮਿਤ ਨਾ ਹੋ ਕੇ ਘੁੰਮੇ ਹੋਏ ਦੇਸ਼ਾਂ-ਪ੍ਰਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਅਤੇ ਉੱਥੋਂ ਦੇ ਸਮਾਜਕ, ਆਰਥਿਕ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨੂੰ ਬੜੇ ਦਿਲਚਸਪ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਹੁਣ ਤੱਕ ਲਿਖੇ ਗਏ ਸਫ਼ਰਨਾਮਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਸਫ਼ਰਨਾਮੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਧਰਤੀ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਹਨ ਪਰ ਕੁਝ ਯਾਤਰਾ ਪੁਸਤਕਾਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਭਿੰਨ-ਭਿੰਨ ਖੇਤਰਾਂ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਵੀ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ।

ਵਿਚਾਰਧੀਨ ਪੁਸਤਕ 'ਨਾਲ਼ ਮੇਰੇ ਕੋਈ ਚੱਲੇ' ਡਾ. ਖੁਸ਼ਵਿੰਦਰ ਕੁਮਾਰ ਦੁਆਰਾ ਲਿਖੀ ਇਸ ਲੜੀ ਦੀ ਅਗਲੀ ਪੁਸਤਕ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਲੇਖਕ ਨੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿਚ ਕੀਤੀ ਯਾਤਰਾ ਨੂੰ ਕਲਮਬੱਧ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਸਮਰਪਣ ਸਮੇਂ ਹੀ ਲੇਖਕ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਪ੍ਰੋੜਤਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਘੁਮੱਕੜਪੁਣਾ ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ ਨੇ ਕਿੱਤੇ ਦੌਰਾਨ ਵਿਰਸੇ ਵਿਚ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਹੋਰ ਮੋਕਲਾ ਕਰਕੇ ਦੇਖੀਏ ਤਾਂ ਇਹ ਘੁਮੱਕੜਪੁਣਾ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰੰਪਰਾਗਤ ਵਿਰਾਸਤ ਵਿੱਚੋਂ ਵੀ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਜਿਸਦਾ ਸਬੰਧ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੀਆਂ ਯਾਤਰਾਵਾਂ ਨਾਲ ਜਾ ਜੁੜਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਰਾਸਤ ਵਿਚੋਂ ਮਿਲੀ ਇਸ ਘੁਮੱਕੜ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਕਾਰਨ ਲੇਖਕ ਨੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ

ਵੱਖ-ਵੱਖ ਖਿੱਤਿਆਂ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਕੀਤੀ। ਇਹ ਯਾਤਰਾ ਉਸਦੇ ਅਨੁਭਵ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣਦੀ ਗਈ ਅਤੇ ਲਗਭਗ 30 ਸਾਲਾਂ ਦੇ ਵਕਫ਼ੇ ਬਾਅਦ ਇਸ ਅਨੁਭਵ ਨੂੰ ਕਿਤਾਬੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕਲਮਬੱਧ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਲੇਖਕ ਨੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀ ਵਿਭਿੰਨਤਾ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਇਹ ਜਾਨਣ ਦਾ ਯਤਨ ਵੀ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਕਿਹੜੀਆਂ ਸਾਂਝੀਆਂ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਤੰਦਾਂ ਹਨ, ਜਿਹੜੀਆਂ ਇਸ ਬਹੁ-ਕੌਮੀ, ਬਹੁ-ਧਰਮੀ ਅਤੇ ਬਹੁ-ਭਾਸ਼ਾਈ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਏਕਤਾ ਦੇ ਧਾਗੇ ਵਿਚ ਪਰੋਈ ਬੈਠੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਸਮੁੱਚੀ ਪੁਸਤਕ ਨੂੰ ਲੇਖਕ ਨੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕਾਂਡਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡ ਕੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਆਰੰਭ ਵਿਚ ਲੇਖਕ ਦੇ ਆਪਣੇ ਸ਼ਬਦ "ਮੇਰੇ ਲਈ ਸੈਰ ਸਮਾਂ ਪਾਸ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਸ਼ੁਗਲ ਨਹੀਂ; ਮੇਰਾ ਇਸ਼ਕ ਹੈ, ਜਨੂੰਨ ਹੈ, ਰੂਹ ਦੀ ਖੁਰਾਕ ਹੈ, ਜਿਆਰਤ ਹੈ" ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਲੇਖਕ ਤੁਰ-ਫਿਰ ਕੇ ਦੁਨੀਆਂ ਦਾ ਮੇਲਾ ਵੇਖਣ ਦਾ ਸ਼ੌਂਕੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਜਨੂੰਨ ਹੀ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਉਹ 'ਗਊਮੁਖ-ਤਪੋਵਨ' ਦੇ ਟੂਰ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਸਮੇਂ ਆਪਣੇ ਦੋ ਸਾਥੀਆਂ ਸੁਖਮਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਨਵਤੇਜ਼ ਸ਼ਰਮਾ ਦੇ ਬਿਮਾਰ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਆਪਣੇ ਟੂਰਿਸਟ ਗਾਈਡ ਅਵਤਾਰ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਦੇਖ-ਭਾਲ ਲਈ ਛੱਡ ਕੇ ਇਕੱਲਾ ਹੀ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਸੰਦੀਪ ਅਤੇ ਰਮੇਸ਼ ਨਾਲ ਨਿਕਲ ਪਿਆ। ਆਪਣੇ ਇਰਾਦੇ ਦਾ ਪੱਕਾ ਲੇਖਕ ਖ਼ਤਰਨਾਕ ਰਾਹਾਂ ਉੱਤੋਂ ਦੀ ਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ, ਮੋਨੀ ਬਾਬਾ ਦੀ ਕੁਟੀਆ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਨਾਲ ਖਾਣਾ ਖਾ ਕੇ ਅਤੇ ਸ਼ੁਗਲ ਕਰਕੇ ਆਪਣੀ ਥਕਾਵਟ ਲਾਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਲੇਖਕ ਦੇ ਦ੍ਰਿੜ ਇਰਾਦੇ ਨੂੰ ਆਸਾਮ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਸਮੇਂ ਵੀ ਵੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਕਿਸੇ ਹਿੱਸੇ ਵਿਚ ਹਿੰਦੀ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਹਿੱਸੇ ਵਿੱਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਵੱਧ ਹੈ। ਗੱਲ ਕੀ ਹੋਰਨਾਂ ਸੂਬਿਆਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਗੱਲਬਾਤ ਕਰਨ ਲਈ ਹਿੰਦੀ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਰਲਵੀਂ-ਮਿਲਵੀਂ ਭਾਸ਼ਾ, ਜਿਸਨੂੰ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਗਿਆਨ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਲਿੰਕ-ਭਾਸ਼ਾ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਨਾਲ ਕੰਮ ਚਲਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਪਰ ਲੇਖਕ ਦੁਆਰਾ ਆਸਾਮ ਵਿਚ ਆਸਾਮੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਕੁਝ ਸ਼ਬਦ ਜਿਵੇਂ ਸਾਹ(ਚਾਹ), ਸਮਸ(ਚਮਚ), ਬਾਲ੍ਹੋ ਨੈ(ਠੀਕ ਹੈ), ਭਾਤ ਖਾਵੋ ਚੱਲੋ(ਰੋਟੀ ਖਾਣ ਚੱਲੀਏ) ਆਦਿ ਸਿੱਖਣਾ ਅਤੇ ਵਿਦਾਇਗੀ ਸਮਾਰੋਹ ਸਮੇਂ ਆਸਾਮੀ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਮਨੋਦਸ਼ਾ ਨੂੰ ਸਾਂਝਾ ਕਰਨਾ ਲੇਖਕ ਦੀ ਜਗਿਆਸੂ ਬਿਰਤੀ ਦਾ ਪ੍ਰਮਾਣ ਹੈ।

ਭਾਸ਼ਾ ਦੋ ਵੱਖਰੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਮੇਲ ਲਈ ਪਹਿਲਾ ਆਧਾਰ ਸਥਾਪਿਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਦੂਜੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਸਾਨੂੰ ਸਮਝ ਨਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਭਾਸ਼ਾ ਸਾਡੇ ਲਈ ਭਾਸ਼ਾ ਨਾ ਹੋ ਕਿ ਸਿਰਫ਼ ਸ਼ੋਰ ਬਣ ਕੇ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜਿਸਦੀ ਉਦਾਹਰਨ ਲੇਖਕ ਲਈ ਆਸਾਮ ਯਾਤਰਾ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਦਿਨ ਹੀ ਵੇਖੀ ਜਾ ਸਕਦੀ

ਹੈ। ਮਸਲਨ "ਬੋਲੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਲੱਖਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਵੀ ਸ਼ਬਦ ਮੇਰੇ ਲਈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਮੇਰੀ ਪਹੁੰਚ ਵਿਚ ਸੀ। ਮਨ ਸੋਚਦਾ ਭੀੜ ਵਿਚ ਹੁੰਦਿਆਂ ਵੀ ਇਕੱਲਾ ਸੀ।"

ਇਹ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਾਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਪ੍ਰਤੀ ਵੀ ਸੁਚੇਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਇੰਨੇ ਸਾਲਾਂ ਬਾਅਦ ਵੀ ਅਸੀਂ ਕਿਸੇ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਪੂਰੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਸਾਂਝੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਜੋਂ ਵਿਕਸਿਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕੇ ਜਿਸਦੀ ਇੱਕ ਹੋਰ ਉਦਾਹਰਨ ਅਸੀਂ ਲੇਖਕ ਨੂੰ ਕੇਰਲਾ ਕਾਨਫ਼ਰੰਸ ਦੌਰਾਨ ਆਈ ਦਿੱਕਤ ਸਮੇਂ ਵੇਖ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਲੇਖਕ ਦੇ ਆਪਣੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ;

"ਸਾਡਾ ਸਾਰਥੀ ਭਾਵ ਗੱਡੀ ਦਾ ਡਰਾਈਵਰ ਸੁਲਫੀਕਾਰ ਬੜਾ ਸਾਊ ਤੇ ਸੁਘੜ ਸੀ। ਪਿਛਲੇ 3 ਦਿਨ ਦੇ ਸਫ਼ਰ ਵਿਚ ਉਹ ਹੀ ਸਾਡਾ ਦੁਭਾਸ਼ੀਆਂ ਸੀ। ਪੂਰੇ ਦੱਖਣ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਦਿੱਕਤ ਬਹੁਤ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਹਿੰਦੀ ਉਹ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਅਤੇ ਆਮ ਦੱਖਣ ਭਾਰਤੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਟੁੱਟੀ ਫੁੱਟੀ ਹੀ ਜਾਣਦਾ ਹੈ।"

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਾਸ਼ਾ ਜਿੱਥੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਦੂਜੇ ਮਨੁੱਖ ਨਾਲ ਜੋੜਦੀ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਕਿਸੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰਲੇ ਨਾਲ ਵੀ ਜੋੜਦੀ ਹੈ। ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਕਲਾਤਮਕ ਵਰਤੋਂ ਇੱਕ ਉਘੜਵਾਂ ਲੱਛਣ ਹੈ। ਸਫ਼ਲ ਸਫ਼ਰਨਾਮਾ ਲੇਖਕ ਦੇ ਵਧੀਆ ਸ਼ੈਲੀਕਾਰ ਬਣਨ ਪਿੱਛੇ ਉਸਦੇ ਭਾਸ਼ਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਦਾ ਵੱਡਾ ਹੱਥ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਵਸਤੂ-ਸਥਿਤੀਆਂ ਮੁਤਾਬਕ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਮੋੜ ਦੇਣਾ ਅਤੇ ਲੋਕਯਾਨਿਕ ਸਮੱਗਰੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨਾ ਆਦਿ। ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿੱਚ ਵੀ ਲੇਖਕ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਕਲਾਤਮਿਕ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਅਖਾਣਾ ਅਤੇ ਮੁਹਾਵਰਿਆਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਦੋ-ਦੋ ਹੱਥ ਕਰਨੇ, ਤੱਤੇ ਪਾਣੀਆਂ ਨਾਲ ਘਰ ਨਹੀਂ ਫੁੱਕਦੇ, ਬੱਕਰੇ ਦੀ ਮਾਂ ਕਦ ਤੱਕ ਖੈਰ ਮਨਾਊ, ਘੁੱਗ ਵੱਸਣਾ, ਗਲੋਟੇ ਵਾਂਗ ਉਧੜਨਾ, ਮੱਛੀ ਵਾਂਗ ਪੱਥਰ ਚੱਟ ਕੇ ਮੁੜਨਾ ਅਤੇ ਸਰ ਕਰਨਾ ਆਦਿ।

ਹਰ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਨਿਵੇਕਲੀ ਪਛਾਣ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜੋ ਉਸਦੇ ਸਮਾਜਕ, ਧਾਰਮਿਕ ਅਤੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਕਾਰਨ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸਭਿਆਚਾਰ ਕਿਉਂਕਿ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚੋਂ ਉਪਜਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮੋੜਵੇਂ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸਮਾਜ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦਾ ਸਮੂਹ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਹਰ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਸਭਿਆਚਾਰ ਲੈ ਕੇ ਤੁਰਦਾ ਹੈ। ਇਸਦੀ ਉਦਾਹਰਨ ਵੀ ਪੁਸਤਕ ਦੇ 'ਹਾਏ ਮੈਂ ਮਰ ਜਾਵਾਂ' ਕਾਂਡ ਵਿੱਚ ਵੇਖੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਲੇਖਕ ਨੂੰ ਆਸਾਮ ਦੇ ਬਸ਼ਿੰਦੇ ਪੰਜਾਬੀ, ਪੰਜਾਬ, ਇੱਥੋਂ ਦੇ ਰਹਿਣ-ਸਹਿਣ, ਖਾਣ-ਪੀਣ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਬਾਰੇ ਛੋਟੀਆਂ-ਛੋਟੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਪੁੱਛਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਜਦੋਂ ਉਹ ਲੇਖਕ ਨੂੰ 'ਪੰਜਾਬ ਸਰ' ਨਾਲ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਜਿਸਨੂੰ ਸੁਣ ਕੇ ਲੇਖਕ

ਦਾ ਸੀਨਾ ਗਜ ਚੋੜਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਉਹ ਇਕੱਲਾ-ਕਾਰਾ ਬੰਦਾ ਇੱਕ ਸਭਿਆਚਾਰ, ਕੌਮ ਅਤੇ ਸੂਬੇ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧ ਹੋ ਨਿਬੜਦਾ ਹੈ।

ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਧਾਰਮਿਕ ਯਾਤਰਾਵਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰੰਪਰਾ ਬੜੀ ਪੁਰਾਣੀ ਹੈ। ਬਹੁ-ਗਿਣਤੀ ਲੋਕ ਆਸਥਾ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਮੱਥਾ ਟੇਕਣ ਨੂੰ ਗ਼ਨੀਮਤ ਸਮਝਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਲੇਖਕ ਨੂੰ ਜਿੱਥੇ ਧਾਰਮਿਕ ਸਥਾਨਾਂ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਮਾਨਸਿਕ ਸਕੂਨ ਦਿੰਦੀ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਉਹ 'ਤਰੱਕੀ ਬਨਾਮ ਪੁਨਰ ਵਿਸਥਾਪਨ' ਲੇਖ ਵਿੱਚ ਮਨੁੱਖ ਦੁਆਰਾ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਕੀਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਘਾਣ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਮਨੁੱਖੀ ਲਾਲਸਾਵਾਂ ਕਾਰਨ ਸਾਡੇ ਪਹਾੜ, ਹਰਿਆਵਲ ਅਤੇ ਚਸ਼ਮਿਆਂ ਨੂੰ ਨੁਕਸਾਨ ਪਹੁੰਚਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਸਮੁੱਚੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਪੁਸਤਕ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਸਰਲ ਹੈ ਅਤੇ ਬਿਆਨ ਸੁਭਾਵਕ ਹੈ। ਪੁਸਤਕ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਕਿਤੇ ਵੀ ਅਕੇਵਾਂ ਮਹਿਸੂਸ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਬਲਕਿ ਲੇਖਕ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਪਾਠਕ ਵੀ ਇਹਨਾਂ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਘੁੰਮਦਾ ਹੈ। ਪਾਠਕ ਦੀ ਲਗਾਤਾਰ ਜਗਿਆਸਾ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣ ਲਈ ਲੇਖਕ ਕੋਲ ਸੁਹਿਰਦ ਨਜ਼ਰੀਆ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਉਸਦੀ ਰਚਨਾ ਵਿੱਚੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਝਲਕਦਾ ਹੈ।

*****

ਪੁਸਤਕ : ਅੱਧ ਚਾਨਣੀ ਰਾਤ
ਲੇਖਕ: ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ

ਰੀਵਿਊਕਾਰ :
ਪ੍ਰੋ. ਜਗਜੋਤ ਸਿੰਘ
ਸਹਾਇਕ ਪ੍ਰੋਫ਼ੈਸਰ,
ਸਮਾਜ ਵਿਗਿਆਨ ਵਿਭਾਗ

ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਨਾਵਲਕਾਰ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿਚ ਮਲਵਈ ਜੀਵਨ ਦੇ ਯਥਾਰਥ ਦਾ ਭਰਪੂਰ ਵਰਣਨ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਆਂਚਲਿਕ ਨਾਵਲ ਨੂੰ ਯਥਾਰਥਵਾਦੀ ਨਾਵਲ ਦੀ ਖਾਸ ਵੰਨਗੀ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਆਂਚਲਿਕ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਖਿੱਤੇ ਅੰਦਰ ਵਸਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਯਥਾਰਥ ਨੂੰ ਚਿਤਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਭਾਰਤੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਵਿਚ ਅਨੇਕ ਆਂਚਲ ਮਿਲਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਹਰੇਕ ਆਂਚਲ ਦਾ ਆਪਣਾ ਸਭਿਆਚਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਉਥੋਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਵੱਖਰੀ ਦਿੱਖ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਆਂਚਲ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਆਪਣੀ ਬੋਲੀ, ਰਹਿਣ ਸਹਿਣ, ਖਾਣ-ਪੀਣ, ਮੇਲੇ-ਤਿਉਹਾਰ, ਸੰਸਕਾਰ ਆਦਿ ਵਿਲੱਖਣ ਰੰਗਤ ਵਾਲੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਆਂਚਲਿਕ ਨਾਵਲਕਾਰ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿਚ ਆਂਚਲਿਕ ਲੋਕ ਜੀਵਨ ਦੀ ਗਹਿਰਾਈ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਵਾਲੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਜਾਗੀਰਦਾਰੀ ਸਮਾਜ ਦੇ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਣ ਕਾਰਨ ਅਤੇ ਪੂੰਜੀਵਾਦ ਦੇ ਦਿਨੋ ਦਿਨ ਵਧ ਰਹੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਕਾਰਨ ਮਨੁੱਖੀ ਮਨਾਂ ਵਿਚ ਜੋ ਵਿਸ਼ਾਦ ਅਤੇ ਤਣਾਉ ਭਰਿਆ ਹੈ ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿਚ ਬਾਖ਼ੂਬੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਵਲਾਂ ਨੂੰ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਯਥਾਰਥਵਾਦ ਦੀ ਕੋਟੀ ਵਿਚ ਵੀ ਰੱਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹਨਾਂ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖੀ ਰਿਸ਼ਤੇ-ਨਾਤਿਆਂ ਦਾ ਨਿਰੋਲ ਸਮਾਜਿਕ ਸੰਦਰਭ ਹੀ ਮੂਰਤੀਮਾਨ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਸਗੋਂ ਖੇਤਰੀ ਉਪ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀਆਂ ਲੋਕਧਾਰਾਈ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ ਅਤੇ ਜੀਵਨ ਵਿਧੀ ਦੀਆਂ ਰਹੁ ਰੀਤਾਂ ਵੀ ਭਰਪੂਰ ਰੂਪ ਵਿਚ ਉੱਘੜ ਕੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ।

ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿਚ ਪੇਂਡੂ ਜੀਵਨ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਸਥਿਤੀਆਂ ਨੂੰ ਜ਼ਰੀਆ ਬਣਾ ਕੇ ਚਿਤਰਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿਚ ਮੱਧਲੇ ਦਰਜੇ ਦੀ ਕਿਰਸਾਨੀ ਅਤੇ ਦਲਿਤ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦੇ ਪਾਤਰਾਂ ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਬਣਾ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦਾ ਕਾਰਨ

ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਦਾ ਦਿਨੋ ਦਿਨ ਵਧਦੇ ਰਹਿਣ ਅਤੇ ਜੀਵਨ ਨਿਰਬਾਹ ਦੇ ਸਾਧਨਾਂ ਦਾ ਉਸੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸੀਮਤ ਰਹਿਣਾ ਹੈ। ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਉਲਝਣਾਂ ਵਿਚ ਉਲਝੇ ਪਾਤਰ ਜੀਵਨ ਦੀ ਉਪਰਾਮਤਾ ਵਾਲੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚੋਂ ਵੀ ਅਰਥ ਦੀ ਖੋਜ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿਚ ਮਲਵਈ ਜੀਵਨ ਬੜੀ ਰੀਝ ਨਾਲ ਚਿਤਰਿਆ ਹੈ।

'ਅੱਧ ਚਾਨਣੀ ਰਾਤ' ਨਾਵਲ ਵੀ ਪੂੰਜੀਵਾਦ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅਧੀਨ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚਲੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀਆਂ ਕਦਰਾਂ ਕੀਮਤਾਂ ਵਿਚ ਆਏ ਪਰਿਵਰਤਨਾਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਰਚਨਾ ਹੈ। ਡਾ. ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਰਾਹੀ ਅਨੁਸਾਰ " ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਦਾ 'ਅੱਧ ਚਾਨਣੀ ਰਾਤ' ਆਦਰਸ਼ਵਾਦੀ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਤੋਂ ਮੂਲੋਂ ਹੀ ਮੁਕਤ ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਰਚਨਾ ਹੈ ਜੋ ਪਤਨਸ਼ੀਲ ਆਰਥਿਕ ਖੜੋਤ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਗ੍ਰਸੇ ਹੋਏ ਸਾਡੇ ਕਿਸਾਨੀ ਸਮਾਜ ਦੇ ਨੈਤਿਕ ਅਪਵਰਤਨ ਦੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤਕ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਨੂੰ ਰੂਪਮਾਨ ਕਰਦੀ ਹੈ। "

'ਅੱਧ ਚਾਨਣੀ ਰਾਤ' ਵਿਚਲਾ ਮਦਨ ਜਾਗੀਰਦਾਰੀ ਤੇ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦਾ ਹੋਇਆ ਚੌਫਾੜਤਾ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੈ। ਜਾਗੀਰਦਾਰੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚ ਜਮੀਨ ਅਤੇ ਪਰਿਵਾਰਕ ਮਲਕੀਅਤ ਦੀ ਅਤਿਅੰਤ ਮਹੱਤਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਆਪਣੀ ਜ਼ਮੀਨ ਨਾਲ ਭਾਵੁਕ ਰਿਸ਼ਤਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਵਰਤਾਰੇ ਅਧੀਨ ਜਾਇਦਾਦ ਹੀ ਸਭ ਕੁਝ ਹੈ। ਜ਼ਮੀਨ ਜਾਇਦਾਦ ਲਈ ਕੀਤਾ ਹਰ ਕੰਮ ਜਾਇਜ਼ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। 'ਅੱਧ ਚਾਨਣੀ ਰਾਤ' ਵਿਚ ਮੋਦਨ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਤੇ ਘਣੇ ਕੇ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿਚ ਟਕਰਾਉ ਦਾ ਮੂਲ ਕਾਰਨ ਇਹ ਕਦਰਾਂ ਕੀਮਤਾਂ ਹਨ। ਮੋਦਨ ਕੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨਾਲ ਘਣੇ ਕੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨੇ ਵਧੀਕੀ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਬਦਲਾ ਲੈਣਾ ਮੋਦਨ ਦਾ ਫਰਜ਼ ਬਣਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਮੋਦਨ ਦਾ ਪਿਉ ਪਾਲਾ ਜੇਲ੍ਹੋਂ ਆਉਂਦਾ ਹੀ ਮਰ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦਾ ਵੱਡਾ ਮੈਂਬਰ ਮੋਦਨ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਘਣੇ ਨੰਬਰਦਾਰ ਤੋਂ ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਦਾ ਉਸ ਦਾ ਫਰਜ਼ ਬਣਦਾ ਸੀ। ਮੋਦਨ ਘਣੇ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਦੀਆਂ ਵਿਉਂਤਾਂ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਮੋਦਨ ਇੱਕ ਸਾਊ ਸੁਭਾਅ ਦਾ ਮਨੁੱਖ ਹੈ ਕੋਈ ਪੇਸ਼ਾਵਰ ਕਾਤਲ ਨਹੀਂ। ਉਸ ਦੇ ਬਦਲੇ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਸਾਊ ਸੁਭਾਅ ਮੋਦਨ ਦੇ ਤਣਾਉ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਅਣਖ ਲਈ ਮੋਦਨ ਘਣੇ ਦਾ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਅਣਖ ਤੇ ਬਦਲਾ ਪੇਂਡੂ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚ ਬਹਾਦਰੀ ਦਾ ਸਬੂਤ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮੋਦਨ ਜਿਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਲਈ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦਿੱਤੀ ਹੈ, ਉਸ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦਾ ਵਤੀਰਾ ਉਸ ਦੀ ਇੱਛਾ ਦੇ ਉਲਟ ਹੈ। ਮੋਦਨ ਨੂੰ ਜੇਲ੍ਹੋਂ ਆ ਕੇ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਭਰਾ

ਘਣੇ ਦੇ ਮੁੰਡਿਆਂ ਨਾਲ ਹੀ ਮਿਲ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਗੱਲ ਨਾਲ ਮੋਦਨ ਅੰਦਰੋਂ ਟੁੱਟ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਜਿਸ ਪਰਿਵਾਰ ਲਈ ਜੇਲ੍ਹ ਕੱਟ ਕੇ ਆਇਆ ਹੈ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਦੀ ਕੋਈ ਕਦਰ ਨਹੀਂ। ਉਹ ਦੁੱਖ ਨਾ ਸਹਾਰਦਾ ਹੋਇਆ ਉਹਨਾਂ ਤੋਂ ਆਪਣਾ ਨਾਤਾ ਤੋੜਨ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਕਦਰਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਪੇਂਡੂ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਵਿਗਾੜ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਰੂਪਮਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਾਗੀਰਦਾਰੀ ਕਦਰਾਂ ਕੀਮਤਾਂ ਪੂੰਜੀਵਾਦ ਆਉਣ ਕਾਰਨ ਖਤਮ ਹੋ ਗਈਆਂ ਹਨ ਪਰ ਪੇਂਡੂ ਸਮਾਜ ਦੇ ਲੋਕ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਕਦਰਾਂ ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਪਨਾਉਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰੀ ਹਨ। ਅੱਜ ਦੇ ਦੌਰ ਵਿਚ ਵੀ ਇਹ ਨਾਵਲ ਪੂਰਨ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਾਰਥਿਕ ਹੈ।

*****

ਪੁਸਤਕ: ਰੂਪਧਾਰਾ
ਲੇਖਕ: ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਕੰਵਲ
ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ:ਲੋਕਗੀਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ
ਕੁੱਲ ਪੰਨੇ : 238
ਮੁੱਲ : 120/-

ਰੀਵਿਊਕਾਰ:
ਪ੍ਰੋ. ਮਨਦੀਪ ਕੌਰ
ਸਹਾਇਕ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ,
ਕਾਮਰਸ ਵਿਭਾਗ

'ਰੂਪਧਾਰਾ' ਨਾਵਲ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਕੰਵਲ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੈ। ਲੋਕਗੀਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਵਲੋਂ 2012 ਵਿਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਕੁੱਲ 238 ਪੰਨ੍ਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਸਦੀ ਕੀਮਤ 120 ਰੁਪਏ ਹੈ। ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਕੰਵਲ ਨੇ ਨਿਮਨ ਕਿਰਸਾਨੀ ਦਾ ਦੁਖਾਂਤ ਆਪਣੇ ਹੱਡੀ ਹੰਢਾਏ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਆਪਣੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿਚ ਇਸਦਾ ਚਿਤਰਨ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸੁਚੱਜੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਨਿਮਨ ਕਿਰਸਾਨੀ ਜਿਹੜੀ ਅਜੋਕੇ ਸਮੇਂ ਖੁਦਕੁਸ਼ੀਆਂ ਦੇ ਰਾਹ ਪਈ ਹੋਈ ਹੈ ਇਸਦਾ ਆਰੰਭ ਭਾਰਤ ਦੇ ਆਜ਼ਾਦ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਹੋ ਚੁਕਿਆ ਸੀ। ਨਿਮਨ ਕਿਰਸਾਨੀ ਦਾ ਦਿਨੋ ਦਿਨ ਵਧਦਾ ਸੰਕਟ ਅਤੇ ਦਰਪੇਸ਼ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਨਾਵਲਕਾਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵਿਸ਼ੇ ਵਜੋਂ ਚੁਣਿਆ ਹੈ।

ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਕੰਵਲ ਦੇ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਨਾਵਲ ਨਿਮਨ ਕਿਰਸਾਨੀ ਦੀਆਂ ਆਰਥਿਕ ਸਮਾਜਿਕ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਹਨ। 'ਰੂਪਧਾਰਾ' ਨਾਵਲ ਵੀ ਨਿਮਨ ਕਿਰਸਾਨੀ ਦੇ ਦੁਖਾਂਤ ਦਾ ਵਰਣਨ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸੁਚੱਜੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਹੀ ਨਾਵਲਕਾਰ ਇਹ ਗੱਲ ਪਾਠਕਾਂ ਨਾਲ ਸਾਂਝੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਨਿਮਨ ਕਿਰਸਾਨੀ ਵਿਚੋਂ ਹੁੰਦੀ ਆਮਦਨੀ ਵੇਖ ਬੂੜ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪਿਓ ਆਪਣੀ ਜ਼ਮੀਨ ਦਾ ਕੁਝ ਹਿੱਸਾ ਵੇਚ ਕੇ ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਬੂੜ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪੜਾਉਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਪੜਾਈ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵੀ ਬੂੜ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕੋਈ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦਾ ਸਾਧਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਉਸਦਾ ਪਿਓ ਬੂੜ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਨੌਕਰੀ ਲਵਾਉਣ ਲਈ ਆਪਣੀ ਬਾਕੀ ਬਚਦੀ ਜ਼ਮੀਨ ਵੀ ਵੇਚਣ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜ਼ਮੀਨ ਨੂੰ ਵੇਚ ਵੱਟ ਕੇ ਆਪਣੇ ਮੁੰਡੇ ਬੂੜ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਨੌਕਰੀ ਲਵਾਉਣ ਵਿਚ ਕਾਮਯਾਬੀ ਹਾਸਲ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਲੇਖਕ ਪਾਠਕਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਇਹ ਦਰਸਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਭਾਰਤ ਦੇ ਆਜ਼ਾਦ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਨਿਮਨ ਕਿਰਸਾਨੀ ਦੀ ਹਾਲਤ ਕੋਈ ਬਹੁਤੀ ਚੰਗੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਗੋਂ ਇਨਾਂ ਪਰਿਵਾਰਾਂ

ਦਾ ਜੀਵਨ ਦੁੱਖਾਂ ਤਕਲੀਫਾਂ ਨਾਲ ਗ੍ਰਸਤ ਹੋ ਚੁੱਕਿਆ ਸੀ। ਭਾਵ ਕਿ ਉਸ ਵੇਲੇ ਨਿਮਨ ਕਿਰਸਾਨੀ ਦੀ ਹਾਲਤ ਪੇਤਲੀ ਪੈਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਸੀ ਅਤੇ ਜਿਵੇਂ-ਜਿਵੇਂ ਸਮਾਂ ਬੀਤਦਾ ਗਿਆ ਇਹ ਵਰਤਾਰਾ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚਲਦਾ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਸੰਪਤੀ ਦੇ ਸਾਧਨਾਂ ਉੱਤੇ ਮਰਦ ਕਾਬਜ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਦੁੱਲੇ ਵਰਗੇ ਵਿਅਕਤੀ ਹਰ ਚੀਜ਼ ਅਤੇ ਸਾਧਨ ਉੱਪਰ ਆਪਣਾ ਹੱਕ ਜਮਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਅਜਿਹੇ ਵਿਅਕਤੀ ਆਪਣੀਆਂ ਨੂੰਹਾਂ ਧੀਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਬਖਸ਼ਦੇ ਸਗੋਂ ਉਨਾਂ ਦਾ ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਕਰਨ ਵਿਚ ਪਿੱਛੇ ਨਹੀਂ ਹਟਦੇ। ਇਸ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਵੀ ਦੁੱਲਾ ਸਿੰਘ ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਖਲਨਾਇਕ ਪਾਤਰ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਆਪਣੀਆਂ ਨੂੰਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਹਵਸ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਜਗਰੂਪ ਦੀ ਜਠਾਣੀ ਤੇਜੋ ਭਾਵੇਂ ਆਪਣੇ ਸਹੁਰੇ ਦੁੱਲੇ ਸਿੰਘ ਦੇ ਜਿਨਸੀ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਅੱਗੇ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਬੋਲਦੀ ਪਰੰਤੂ ਜਗਰੂਪ ਦਾ ਜ਼ਮੀਰ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸਹੁਰੇ ਅੱਗੇ ਵਿਦਰੋਹ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਦਾ ਹੈ। ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਸਹੁਰੇ ਆਪਣੇ ਸੰਪਤੀ ਸਾਧਨਾਂ ਕਾਰਨ ਆਪਣੀਆਂ ਨੂੰਹ-ਧੀਆਂ ਦਾ ਜਿਨਸੀ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਕਰਦੇ ਦੇਖੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਦਾਜ ਦੀ ਪ੍ਰਥਾ ਭਾਰਤੀ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਮਾਜ ਅੰਦਰ ਪੁਰਾਤਨ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਲਗਾਤਾਰ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਚੱਲੀ ਆ ਰਹੀ ਹੈ। ਨਾਵਲਕਾਰ ਆਪਣੇ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਇਸ ਸਮੱਸਿਆ ਨੂੰ ਵੀ ਆਪਣੀ ਰਚਨਾ ਵਸਤੂ ਦਾ ਆਧਾਰ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬੀ ਸਮਾਜ ਅੰਦਰ ਫੈਲੇ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਦੀ ਕਨਸੋਅ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਕੰਵਲ ਆਪਣੇ ਇਸ ਨਾਵਲ ਰਾਹੀਂ ਪਾਠਕਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਬਿਆਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਬੂੜ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪਿਓ ਆਪਣੇ ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ ਨੌਕਰੀ ਲਗਵਾਉਣ ਲਈ ਰਿਸ਼ਵਤ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਅੱਗੇ ਚੱਲ ਕੇ ਉਹੀ ਬੂੜ ਸਿੰਘ ਲੋਕਾਂ ਤੋਂ ਰਿਸ਼ਵਤ ਲੈਣੀ ਆਰੰਭ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਉਹ ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਗਲਤ ਕੰਮਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਸਹੀ ਠਹਿਰਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਨਾਲ ਜਿੱਥੇ ਸਾਹੂਕਾਰਾਂ ਦੇ ਖ਼ਜਾਨੇ ਮਾਲਾ-ਮਾਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਉੱਥੇ ਗਰੀਬ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਧੱਕੇਸ਼ਾਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਉਪਰੋਕਤ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਜਿੱਥੇ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਮਾਲਣ ਵਰਗੀ ਜਾਂ ਤੇਜੋ ਵਰਗੀ ਔਰਤ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਮਰਦ ਦੇ ਜੁਲਮਾਂ ਨੂੰ ਹੱਸ ਕੇ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਉਥੇ ਹੀ ਰੂਪ ਵਰਗੀ ਸੁਚੇਤ ਪਾਤਰਾਂ ਦੇ ਵੀ ਦੀਦਾਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਪਿੱਛੇ ਮੁੱਖ ਕਾਰਨ ਰੂਪ ਦਾ ਸਿੱਖਿਅਤ ਹੋਣਾ ਹੈ। ਮਰਦ ਦੀ ਗੁਲਾਮੀ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਆਪਣੀ

ਉਪਜੀਵਿਕਾ ਆਪ ਕਮਾਉਣ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋਣ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਰੂਪ ਜਾਗ੍ਰਿਤ ਹੋ ਰਹੀ ਔਰਤ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਔਰਤ ਮੁਕਤੀ ਲਈ ਉਹ ਵਿਆਕੁਲ ਹੋਈ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਮਾਲਣ ਜਿੱਥੇ ਇੱਕ ਸਾਧਾਰਨ ਔਰਤ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦੀ ਹੈ ਉੱਥੇ ਜਗਰੂਪ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੀ ਚੇਤੰਨ ਔਰਤ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧਤਾ ਕਰਦੀ ਦਿਖਾਈ ਦੇ ਰਹੀ ਹੈ।

ਜਿਵੇਂ ਜਿਵੇਂ ਬੰਦਾ ਆਧੁਨਿਕ ਜੀਵਨ ਜਾਚ ਅਪਨਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਸੇ ਦੇ ਸਮਾਨਾਂਤਰ ਹੀ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਮੁੱਲਾਂ ਵਿਚ ਗਿਰਾਵਟ ਆ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਬੂੜ ਸਿੰਘ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਮਾਲਣ ਨੂੰ ਅੰਤਾਂ ਦਾ ਮੋਹ ਕਰਦਾ ਸੀ ਨੌਕਰੀ ਲੱਗਣ ਤੋਂ ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਬਾਅਦ ਹੀ ਹੀਰਾ ਮੰਡੀ ਲਾਹੌਰ ਦੀਆਂ ਵੇਸਵਾਵਾਂ ਕੋਲ ਜਾਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।ਆਰਥਿਕਤਾ ਦੇ ਬਦਲਣ ਨਾਲ ਵਿਅਕਤੀ ਭਾਵੇਂ ਅਮੀਰ ਤਾਂ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਆਪਣੇ ਨੈਤਿਕ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਮਿਆਰਾਂ ਤੋਂ ਲਗਾਤਾਰ ਡਿੱਗਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਰਨੇਕ ਨਾਮ ਦਾ ਪਾਤਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਆਪਣੀ ਭੈਣ ਨੂੰ ਬੁਰੀ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ ਦੇਖਣ ਵਾਲੇ ਜੈਬੂ ਵਰਗੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਤਾਂ ਕੀ ਕਰਨਾ ਸਗੋਂ ਉਸ ਨਾਲ ਰਲ ਕੇ ਹੀ ਸਰਾਬ ਪੀਂਦਾ ਹੈ। ਭੈਣ ਜਿੱਥੇ ਆਪਣੀ ਰਾਖੀ ਦੀ ਜਿੰਮੇਵਾਰੀ ਆਪਣੇ ਭਰਾਵਾਂ ਤੋਂ ਸਮਝਦੀ ਹੈ ਇਥੇ ਹਰਨੇਕ ਇਸ ਜਿੰਮੇਵਾਰੀ ਤੋਂ ਅਵੇਸਲਾ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਸਿਰਫ ਆਪਣੀ ਸ਼ਰਾਬ ਪੀਣ ਦੀ ਆਦਤ ਸਕਦਾ ਆਪਣੀ ਭੈਣ ਨਾਲ ਹੁੰਦੇ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਪ੍ਰਤੀ ਵੀ ਆਵਾਜ਼ ਨਹੀਂ ਉਠਾਉਂਦਾ।

ਗੱਲ ਭਾਵੇਂ ਭਾਰਤੀ ਸਮਾਜ ਦੀ ਹੋਵੇ ਭਾਵੇਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸਮਾਜ ਦੀ ਔਰਤ ਨੂੰ ਆਰੰਭ ਤੋਂ ਹੀ ਮਰਦ ਦੁਆਰਾ ਦਬਾ ਕੇ ਰੱਖਣ ਦੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਭਾਰੂ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਵੀ ਕਈ ਪਾਤਰ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਇਸੇ ਧਾਰਨਾ ਦੀ ਹਾਮੀ ਭਰਦੇ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੇ ਹਨ।ਬੂੜ ਸਿੰਘ, ਉਸਦਾ ਪੁੱਤਰ ਹਰਨੇਕ, ਇਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਜਗਰੂਪ ਦਾ ਸਹੁਰਾ ਦੁੱਲਾ ਸਿੰਘ, ਜੈਬੂ ਆਦਿ ਜਿਹੇ ਪਾਤਰ ਔਰਤ ਨੂੰ ਸਿਰਫ ਆਪਣੀ ਕਾਮ ਵਾਸਨਾ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਬਣਾਉਂਣ ਵਾਲੇ ਪਾਤਰ ਹਨ। ਔਰਤ ਦੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਸਿਰਫ ਕਾਮ ਪੂਰਤੀ ਦੇ ਸਾਧਨ ਵਜੋਂ ਹੀ ਦੇਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਉਤਪਾਦਨ ਦੇ ਸਾਧਨਾਂ ਉੱਤੇ ਮਰਦ ਦਾ ਕਬਜਾ ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਹੀ ਚਲਿਆ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਉਹ ਔਰਤ ਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਹੀ ਦਬਾਉਣ ਵਿੱਚ ਸਫ਼ਲ ਹੁੰਦਾ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਪਰੋਕਤ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਵੀ ਉਤਪਾਦਨ ਦੇ ਸਾਧਨਾਂ ਦੀ ਮਾਲਕੀ ਮਰਦਾਵੀ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਉਤਪਾਦਨ ਦੇ ਸਾਧਨਾਂ ਤੇ ਕਾਬਜ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਹੀ

ਦੁੱਲਾਂ ਸਿੰਘ ਆਪਣੀਆਂ ਨੂੰਹਾਂ ਜਿਹੜੀਆਂ ਕਿ ਉਸਦੀਆਂ ਧੀਆਂ ਬਰਾਬਰ ਲਗਦੀਆਂ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਹਵਸ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਚਾਲਾਂ ਚੱਲਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਨਾਵਲਕਾਰ ਨੇ ਨਿਮਨ ਕਿਰਸਾਨੀ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਦੀ ਆਰਥਿਕ ਮੰਦਹਾਲੀ ਦਾ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਨਿਮਨ ਕਿਰਸਾਨੀ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਹੀ ਮੁਸੀਬਤਾਂ ਭਰਿਆ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰਨ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਹੋਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਵੀ ਬੂੜ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪਿਤਾ ਆਪਣੀ ਕਮਜੋਰ ਆਰਥਿਕਤਾ ਕਾਰਨ ਆਪਣੇ ਮੁੰਡੇ ਬੂੜ ਨੂੰ ਜਮੀਨ ਵੇਚ ਕੇ ਪੜ੍ਹਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜਦੋਂ ਨੌਕਰੀ ਦੀ ਵਾਰੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੀ ਜਮੀਨ ਹੀ ਵੇਚਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਹੋਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਹੋ ਸਥਿਤੀ ਕਿਸੇ ਇਕ ਬੂੜ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪਿਤਾ ਦੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਪੰਜਾਬ ਅੰਦਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪਰਿਵਾਰ ਇਸ ਸਮੱਸਿਆ ਨਾਲ ਜੂਝਦੇ ਆ ਰਹੇ ਅਤੇ ਅੱਜ ਵੀ ਜੂਝ ਰਹੇ ਹਨ। ਸੋ ਨਾਵਲਕਾਰ ਪਾਠਕਾਂ ਅੱਗੇ ਨਿਮਨ ਕਿਰਸਾਨੀ ਦੇ ਆਰਥਿਕ ਦੁਖਾਤਾਂ ਦੀ ਦਾਸਤਾਨ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ।

*****

ਪੁਸਤਕ: ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ (ਏ.ਡੀ. 1000–1526)
ਸੰਪਾਦਕ : ਫੌਜਾ ਸਿੰਘ
ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨ :ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨ ਬਿਊਰੋ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ
ਸਾਲ : 2014
ਕੀਮਤ: 400 ਰੁਪਏ

ਰੀਵਿਊਕਾਰ:
ਹਰਦੀਪ ਕੌਰ
ਸਹਾਇਕ ਪ੍ਰੋਫ਼ੈਸਰ,
ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਭਾਗ

ਹੱਥਲੀ ਕਿਤਾਬ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ (ਏ.ਡੀ. 1000–1526) ਦਾ ਬਹੁਪੱਖੀ ਅਧਿਐਨ ਹੈ। ਇਹ ਕਿਤਾਬ ਉੱਨੀ ਅਧਿਆਇਆਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਸਲਤਨਤ ਕਾਲ ਦੌਰਾਨ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਤਸਵੀਰ ਉਹ ਇਸ ਕਿਤਾਬ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਇਸਲਾਮ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਨਹੀਂ ਜਾਣਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਇਸੇ ਲਈ ਇਸ ਕਿਤਾਬ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਅਧਿਆਇ ਵਿੱਚ ਇਸਲਾਮ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ, ਉਸਦੇ ਬਾਨੀ ਅਤੇ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਬੜੀ ਬਾਰੀਕੀ ਨਾਲ ਚਿੱਤਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਕਿ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੈਗੰਬਰ ਮੁਹੰਮਦ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਸਲਾਮ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਬਾਈ ਸਾਲਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਕੌਮ ਨੂੰ ਸੰਗਠਿਤ ਕੀਤਾ ਜੋ ਪਹਿਲਾਂ ਕਦੀ ਵੀ ਇੰਝ ਸੰਯੁਕਤ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅਜਿਹੇ ਧਰਮ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਈਸਾਈ ਅਤੇ ਯਹੂਦੀ ਮਤ ਤਿਆਗ ਕੇ ਅਪਣਾਇਆ ਅਤੇ ਇੱਕ ਮਹਾਨ ਸਾਮਰਾਜ ਦੀ ਨੀਂਹ ਰੱਖੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਸਭਿਅਕ ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਵੱਡਾ ਹਿੱਸਾ ਆ ਗਿਆ ਸੀ।

ਪੈਗੰਬਰ ਮੁਹੰਮਦ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ 'ਖ਼ਲੀਫੇ' ਦੀ ਪ੍ਰੰਪਰਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ। ਖ਼ਲੀਫਿਆਂ ਦੇ ਅਧੀਨ ਮੁਸਲਿਮ ਸਾਮਰਾਜ ਦੀਆਂ ਹੱਦਾਂ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਰਬ ਦਾ ਸਾਰਾ ਟਾਪੂਹਾਰ ਸਮਾ ਗਈਆਂ। ਈਰਾਨ, ਮੱਧਪੂਰਬੀ ਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਉੱਤਰੀ ਅਫ਼ਰੀਕਾ ਅਤੇ ਪੱਛਮ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਗਈਆਂ। ਸੋ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਸ ਕਿਤਾਬ ਰਾਹੀਂ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਗਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਸਲਾਮ ਦਾ ਪਾਸਾਰ ਦੁਨੀਆ ਵਿੱਚ ਫੈਲ ਗਿਆ।

ਇੱਥੇ ਮੁਸਲਿਮ ਰਾਜ ਦੇ ਵਿਸਥਾਰ ਦੇ ਅਹਿਮ ਪੱਖ ਨੂੰ ਵੀ ਉਜਾਗਰ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਕਿ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇੱਕ ਮੁੱਢਲੇ ਕਾਨੂੰਨ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਸੈਨਿਕਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਆਗਿਆ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ ਕਿ ਜੋ ਲੁੱਟ ਦਾ ਮਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਲੱਗੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੰਜ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਚਾਰ ਹਿੱਸੇ ਸੈਨਿਕ ਆਪ ਰੱਖ ਲੈਣ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੈਨਿਕ ਕਾਫ਼ਰਾਂ ਦੇ

ਵਿਰੁੱਧ ਯੁੱਧ ਕਰਕੇ ਆਪਣਾ ਫਰਜ਼ ਪੂਰਾ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਨਾਲ ਹੀ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਧਨਵਾਨ ਬਣਾਉਣ ਦੇ ਮੌਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਵਾਧਾ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਸਨ। ਜਿੱਤ ਇਸਲਾਮੀ ਸੈਨਾ ਦੀ ਮੁੱਢਲੀ ਲੋੜ ਅਤੇ ਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼ ਬਣ ਗਈ। ਮੁਸਲਿਮ ਕਮਾਂਡਰ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਬਹਾਦਰੀ ਵੱਲ ਘੱਟ ਹੀ ਧਿਆਨ ਦਿੰਦੀਆਂ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਛੋਟੀ ਲੜਾਈ ਜਾਂ ਵੱਡਾ ਯੁੱਧ ਦੋਹਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਜੈ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ ਸੀ, ਨਾ ਕਿ ਆਪਣੇ ਸੈਨਿਕ ਦੀ ਬਹਾਦਰੀ ਨੂੰ ਵਿਖਾਉਣਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਸ ਕਿਤਾਬ ਵਿੱਚ ਇਹ ਦੱਸਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੁਸਲਿਮ ਹਾਕਮਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਰਾਜ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਕੀਤਾ।

ਹੱਥਲੀ ਕਿਤਾਬ 'ਚ ਨੌਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਆਰੰਭ ਤੋਂ ਦਸਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਅੱਧ ਤੱਕ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਹੋਏ ਮਹਾਨ ਰਾਜਸੀ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਪਰਿਵਰਤਨਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਸ ਸਮੇਂ ਕਸ਼ਮੀਰ, ਗੁਰਜਰਪ੍ਰਤੀਹਾਰ, ਜਲੰਧਰ, ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਰਾਜੇ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਸਨ ਅਤੇ ਅਜਿਹੇ ਸਮੇਂ ਹਿੰਦੂਸਾਹੀ ਰਾਜੇ ਜੈ ਪਾਲ ਨੇ ਇੱਕ ਹਿੰਦੂ ਸਾਮਰਾਜ ਦੀ ਨੀਂਹ ਰੱਖੀ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਗ਼ਜ਼ਨੀ ਅੰਦਰ ਤੁਰਕ ਗੁਲਾਮਾਂ ਨੇ ਇੱਕ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਰਾਜ ਕਾਇਮ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਉੱਤੇ ਮਹਿਮੂਦ ਗਜ਼ਨਵੀ ਦੇ ਹਮਲਿਆਂ ਦੀ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਮਹੱਤਤਾ ਦੱਸਦੇ ਹੋਏ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸਨੇ ਲਗਾਤਾਰ ਹਮਲੇ ਕਰਕੇ ਹਿੰਦੂਸ਼ਾਹੀ ਰਾਜ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਤੁਰਕਾਂ ਦਾ ਰਾਜ ਕਾਇਮ ਹੋਇਆ।

ਇਸ ਕਿਤਾਬ ਦੇ ਇਕ ਅਧਿਆਇ ਵਿੱਚ ਹਿੰਦੂ ਭਾਰਤ ਦੇ ਤੁਰੰਤ ਪਤਨ ਦੇ ਕਾਰਨਾਂ ਨੂੰ ਵਿਸਥਾਰਪੂਰਵਕ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਮੁਮਲੂਕਾਂ, ਖ਼ਲਜੀਆਂ, ਤੁਗਲਕਾਂ ਦੇ ਰਾਜ ਸਮੇਂ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤੁਗਲਕ ਵੰਸ਼ ਦੇ ਅਖੀਰਲੇ ਸਮੇਂ ਦਿੱਲੀ ਸਲਤਨਤ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਤੈਮੂਰ ਨੇ ਭਾਰਤ ਉੱਤੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ? ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿੱਚ ਤੈਮੂਰ ਦੀ ਵਾਪਸੀ ਸਮੇਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਹੋਈ ਤਬਾਹੀ ਦਾ ਵਰਣਨ ਵੀ ਵਿਸਥਾਰਮਈ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੱਯਦ ਵੰਸ਼ ਅਤੇ ਲੋਧੀ ਵੰਸ਼ ਦਾ ਰਾਜ ਸਥਾਪਿਤ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਸਾਰੇ ਸਲਤਨਤ ਕਾਲ ਦੇ ਦੌਰ ਦੌਰਾਨ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਰਾਜਸੀ ਅਤਿਆਚਾਰਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਕੀਤੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਇਸ ਕਿਤਾਬ ਰਾਹੀਂ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਸਲਤਨਤ ਕਾਲ ਸਮੇਂ ਪੰਜਾਬ 'ਚ ਲਾਗੂ ਰਾਜਸੀ ਸਿਧਾਂਤ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਖ਼ਲੀਫਾ, ਬਾਦਸ਼ਾਹ, ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਖੇਤਰ, ਸੁਲਤਾਨਾਂ ਦੇ ਨਿਰਕੁੰਸ਼ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦੇ ਕਾਰਨਾਂ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਉੱਤੇ ਪਾਬੰਦੀਆਂ, ਖੁਤਬਾ, ਰਾਜ ਵਿੱਚ

ਸਰਦਾਰਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ, ਦਿੱਲੀ ਰਾਜ ਉੱਤੇ ਈਰਾਨੀ ਪ੍ਰਭਾਵ, ਮੁਸਲਿਮ, ਧਾਰਮਿਕ ਸੰਸਥਾ ਆਦਿ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਸਥਾਨਿਕ ਸ਼ਾਸਨ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੀਆਂ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਸ਼ਿਕ, ਦੇਹ (ਪਿੰਡ), ਸਥਾਨਿਕ ਜ਼ਿੰਮੀਦਾਰ, ਇਕਤਾ ਅਤੇ ਇਕਤਾਦਾਰ, ਮਾਲੀਆ ਪ੍ਰਣਾਲੀ, ਜਕਾਤ, ਜ਼ਜੀਆਂ, ਖਰਾਜ਼ ਆਦਿ ਟੈਕਸਾਂ, ਡਾਕ ਪ੍ਰਬੰਧ, ਸੜਕਾਂ, ਸਿੱਖਿਆ ਬਾਰੇ ਵੀ ਚਾਨਣਾ ਪਾਉਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਹੱਥਲੀ ਪੁਸਤਕ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਇਸਲਾਮ ਦੇ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਮੁੱਖ ਤੌਰ 'ਤੇ ਤੁਰਕਾਂ ਦੇ ਪੰਜ ਸੌ ਸਾਲਾਂ ਦੇ ਸ਼ਾਸ਼ਨ ਦੌਰਾਨ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਰੂਪ-ਰੇਖਾ ਵਿੱਚ ਆਏ ਵੱਡੇ ਪਰਿਵਰਤਨਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਕਿਤਾਬ ਰਾਹੀਂ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਸਲਤਨਤ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਮਾਜਿਕ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਨਵੇਂ ਧਰਮ ਇਸਲਾਮ ਦੇ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਾਰਣ ਆਏ ਵੱਡੇ ਪਰਿਵਰਤਨ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਸਮਾਜਿਕ ਜੀਵਨ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪਹਿਲੂਆਂ ਨੂੰ ਬੜੀ ਗੰਭੀਰਤਾ ਨਾਲ ਵਾਚਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਹਿੰਦੂ ਸਮਾਜ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਬਾਰੇ ਬਿਆਨ ਕਰਦਿਆਂ ਵਰਣ, ਜਾਤਾਂ, ਵਿਆਹ ਪ੍ਰਬੰਧ, ਇਸਤਰੀਆਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ, ਵਿਧਵਾ ਦੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਦਸ਼ਾ, ਸਤੀ ਪ੍ਰਥਾ, ਜ਼ੌਹਰ, ਵੇਸਵਾਵ੍ਰਿਤ, ਸਦਾਚਾਰ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਮੁਸਲਿਮ ਵਰਗ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰਦਿਆਂ ਗੁਲਾਮ, ਉਲਮਾ ਆਦਿ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਆਰਥਿਕ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦਿਆਂ ਇਸ ਕਿਤਾਬ ਵਿੱਚ ਖਣਿਜ ਪਦਾਰਥਾਂ, ਮੁੱਖ ਦਸਤਕਾਰੀਆਂ, ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕਿੱਤਿਆਂ, ਵਣਜ-ਵਪਾਰ, ਅਲਾਉਦੀਨ ਖ਼ਿਲਜੀ ਦੀ ਨਿਯੰਤ੍ਰਿਤ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ, ਢੋਆ-ਢੁਆਈ ਵਾਲਾ ਵਪਾਰ, ਦਲਾਲ, ਸ਼ਾਹੂਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਸਿੱਕੇ ਵਟਾਂਦਰਾ, ਆਯਾਤ, ਮੌਸਮੀ ਮੰਡੀਆਂ, ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਆਦਿ ਬਾਰੇ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਰਾਹੀਂ ਸੁਲਤਾਨਾਂ ਦੇ ਰਾਜ ਕਾਲ ਸਮੇਂ ਭਾਸ਼ਾ ਤੇ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਿੰਦੀ, ਪੰਜਾਬੀ ਤੇ ਉਰਦੂ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਹੋਇਆ। ਸਲਤਨਤ ਕਾਲ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਨਗਰਾਂ ਅਤੇ ਕਸਬਿਆਂ ਉੱਤੇ ਵੀ ਇਸ ਕਿਤਾਬ ਨੇ ਰੌਸ਼ਨੀ ਪਾਈ ਹੈ।

ਸਮੁੱਚੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਹੱਥਲੀ ਪੁਸਤਕ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ, ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨਿਕ, ਸਮਾਜਿਕ, ਆਰਥਿਕ, ਧਾਰਮਿਕ, ਸਾਹਿਤਕ ਅਤੇ ਕਲਾਤਮਕ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਬੜੀ ਗੰਭੀਰਤਾ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਤਿਹਾਸ ਲੇਖਣੀ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਅਹਿਮ ਪੱਖ ਪ੍ਰਾਥਮਿਕ ਸ੍ਰੋਤਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਇਸ ਕਿਤਾਬ ਦੀ ਭਰੋਸੇਯੋਗਤਾ ਨੂੰ ਬਲਵਾਨ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਸੋ ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਲਤਨਤ ਕਾਲ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਜਾਣਨ ਦਾ ਅਹਿਮ ਸੋਮਾ ਹੈ।

*****

ਪੁਸਤਕ : ਆਲ ਮਾਈ ਸਨਜ਼
ਲੇਖਕ: ਆਰਥਰ ਮਿਲਰ
ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ : ਗੋਪਸਨ ਪੇਪਰ ਲਿਮਿਟੇਡ
ਸਾਲ : 2017
ਕੁੱਲ ਪੰਨੇ : 98

ਰੀਵਿਊਕਾਰ:
ਦੀਪਾਂਸ਼ੂ
ਕਲਾਸ : ਬੀ.ਏ. 3
ਰੋਲ ਨੰਬਰ: 4305

ਮਨੁੱਖ ਇਕ ਸਮਾਜਿਕ ਪ੍ਰਾਣੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀਆਂ ਇਸ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦੇ ਹੋਏ ਕੁਝ ਜਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ ਬਣਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਜਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਨਿਭਾਉਣਾ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾ ਧਰਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਅਸੀਂ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਸਦਾਚਾਰਕਤਾ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਵਿਚਰਾਂਗੇ ਭਾਵ ਨੈਤਿਕ ਕਦਰਾਂ ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰਅੰਦਾਜ ਕਰ ਦੇਵਾਂਗੇ ਤਾਂ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਵਿਗਾੜਾਂ ਤੋਂ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਨੁਕਸਾਨ ਸਾਨੂੰ ਹੀ ਝੱਲਣੇ ਪੈਣਗੇ। ਕਿਸੇ ਵੀ ਗੱਲ ਪ੍ਰਤੀ ਭਾਵੁਕਤਾ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਕਈ ਵਾਰ ਉਸ ਦੀਆਂ ਸਮਾਜ ਪ੍ਰਤੀ ਜਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ ਤੋਂ ਪਿਛਾਂਹ ਹਟਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਕਈ ਵਾਰ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜਾਨੀ ਮਾਲੀ ਨੁਕਸਾਨ ਝੱਲਣੇ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਅਜਿਹੇ ਹੀ ਵਿਸ਼ੇ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਆਰਥਰ ਮਿਲਰ ਦਾ ਨਾਟਕ 'ਆਲ ਮਾਈ ਸਨਜ਼' (All My Sons)।

ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਗੋਪਸਨ ਪੇਪਰ ਲਿਮਿਟੇਡ ਦੁਆਰਾ 2017 ਵਿਚ ਛਾਪੀ ਗਈ। ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਕੁੱਲ 98 ਪੰਨੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਸ ਦੀ ਕੀਮਤ 100 ਰੁਪਏ ਹੈ।ਆਰਥਰ ਮਿਲਰ ਦੇ ਇਸ ਇਸ ਨਾਟਕ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਵ ਵਿਚ ਕਈ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿਚ ਉਥਾਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਵਿਸ਼ਵ ਪੱਧਰ ਤੇ ਪੜ੍ਹੀ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਬਹੁਤ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਰਚਨਾ ਹੈ।

ਇਸ ਨਾਟਕ ਵਿਚ ਨਾਟਕਕਾਰ ਨੇ ਜੋਇ ਕੈਲਰ ਨਾਮ ਦੇ ਇਕ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਜੀਵਨ ਕਹਾਣੀ ਰਾਹੀਂ ਸਾਨੂੰ ਬਹੁਤ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸੰਦੇਸ਼ ਦੇਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਜੋਇ ਕੈਲਰ ਇਸ ਨਾਟਕ ਦਾ ਮੁੱਖ ਪਾਤਰ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਸਮਾਜਿਕ, ਨੈਤਿਕ ਅਤੇ ਸਦਾਚਾਰਕ ਜਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਭੁੱਲ ਬੈਠਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਨਿਜੀ ਹਿਤਾਂ ਅਤੇ ਪਰਿਵਾਰਕ ਮੋਹ ਲਈ ਸਮਾਜਿਕ ਜਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਨਕਾਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਸਮਾਂ ਪਾ ਕੇ ਉਸ ਲਈ ਹਾਨੀਕਾਰਕ ਸਾਬਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਸੋਚ ਦਾ ਮਾਲਕ ਹੈ ਜੋ ਆਪਣੇ ਆਰਥਿਕ ਫਾਇਦੇ ਲਈ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਪਰ ਗ਼ਲਤ ਫੈਸਲੇ ਲੈ ਲੈਂਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਨਾਟਕ ਤੋਂ ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਸਿੱਖਿਆ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਪਰਿਵਾਰਕ ਜਿੰਦਗੀ, ਨਿੱਜੀ ਜਿੰਦਗੀ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਜਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਸੰਤੁਲਨ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਇਕ ਸੰਤੁਲਿਤ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰ ਸਕੇ ਅਤੇ ਜਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਕਿਸਮ ਦਾ ਨੁਕਸਾਨ ਨਾ ਝੱਲੇ। ਇਸ ਨਾਟਕ ਦਾ ਮੂਲ ਉਦੇਸ਼ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀਆਂ ਸਮਾਜਿਕ ਜਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ ਤੋਂ ਜਾਣੂੰ ਕਰਾਉਣਾ ਹੈ। ਇਹ ਨਾਟਕ ਜਰੂਰ ਪੜ੍ਹਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

*****

ਪੁਸਤਕ: ਕਥਾ ਰੰਗ
ਸੰਪਾਦਕ : ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ ਸੰਧੂ, ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਚੀਮਾ
ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ : ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨ ਬਿਊਰੋ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ
ਸਾਲ : 2013
ਕੁੱਲ ਪੰਨੇ : 200
ਕੀਮਤ : 80 ਰੁਪਏ

ਰੀਵਿਊਕਾਰ :
ਅਨਮੋਲ ਕੌਰ
ਕਲਾਸ : ਬੀ.ਏ. ਭਾਗ 3
ਰੋਲ ਨੰਬਰ: 4203

'ਕਥਾ ਰੰਗ' ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਮੁੱਢ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਹੁਣ ਤੱਕ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਅਤੇ ਵਿਕਾਸ ਤੋਂ ਜਾਣੂੰ ਕਰਵਾਉਣਾ ਹੈ। ਅਧੁਨਿਕ ਪਾਠਕ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਇਸ ਦੌਰ ਵਿਚ ਜਿੰਦਗੀ ਦੇ ਪਾਸਾਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਬਹੁਤ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਲੰਘਦਾ ਕਾਫੀ ਕੁਝ ਸਾਕਾਰਾਤਮਕ ਪਿੱਛੇ ਛੱਡਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। 'ਕਥਾ ਰੰਗ' ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਦੀ ਸੰਪਾਦਨਾ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸਲਾਹੁਣਯੋਗ ਉਪਰਾਲਾ ਹੈ ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਅਜੋਕੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਮਾਜਕ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸਾਂਝਾਂ ਦੀ ਬਾਤ ਪਾਈ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਦਾ ਕੇਂਦਰੀ ਨੁਕਤਾ ਸਮਾਜਿਕ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਨਜਿੱਠਣ ਦਾ ਰਾਹ ਦੱਸਣਾ ਹੈ।

'ਕਥਾ ਰੰਗ' ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਮੁਸਾਫਿਰ ਦੀ ਕਹਾਣੀ '27 ਜਨਵਰੀ' ਸਾਡੇ ਗਣਤੰਤਰ ਦੇ ਹਕੀਕੀ ਰੂਪ ਦੀ ਇਕ ਝਲਕ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਸਥਾਪਿਤ ਹਾਕਮ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵੱਲੋਂ ਆਮ ਕਾਮਾ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਨਾਲ ਹੁੰਦੇ ਵਿਤਕਰੇ ਨੂੰ ਵੀ ਬਿਆਨ ਕਰਦੀ ਹੈ। 'ਮੁੜ ਵਿਧਵਾ ਕਹਾਣੀ' ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਸੇਖੋਂ ਨੇ ਲਿਖੀ ਹੈ। ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਵਿਧਵਾਵਾਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਜਿਹੜੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਬਾਰੇ ਦੱਸਦੀ ਹੈ। 'ਪਠਾਣ ਦੀ ਧੀ' ਕਹਾਣੀ ਸੁਜਾਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਮਾਪਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਹੋਰ ਵਧੇਰੇ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲ ਹੋਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਦੁੱਗਲ ਦੀ ਲਿਖੀ ਕਹਾਣੀ 'ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ' ਵਿਚ ਅੱਜ ਦੇ ਬਹੁ-ਚਰਚਿਤ ਮੁੱਦੇ ਭਰੂਣ ਹੱਤਿਆ ਨੂੰ ਫੋਕਸ ਵਿਚ ਲਿਆਉਣਾ ਹੈ। 'ਭੇਤ ਵਾਲੀ ਗੱਲ' ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਧੀਰ ਦੀ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਅੱਜ ਤੋਂ ਚਾਰ-ਪੰਜ ਦਹਾਕੇ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਲੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸੰਗਠਿਤ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਹੈ। 'ਧਰਤੀ ਹੇਠਲਾ ਬੌਲਦ' ਕਹਾਣੀ ਕੁਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਵਿਰਕ ਦੀ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਮਾਝੇ ਦੇ ਜੁਝਾਰੂ ਅਤੇ ਦੁੱਖਾਂ

ਮੁਸੀਬਤਾਂ ਅੱਗੇ ਨਾ ਹਾਰਨ ਵਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਚਰਿੱਤਰ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ। 'ਇਕ ਬਾਲੜੀ ਦੋ ਪਤਾਸੇ' ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸਰਨਾ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੈ। ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਗੁਨਾਹ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਨੂੰ ਦੱਸਦੇ ਹੋਏ ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਲੁਕੀ ਚੰਗਿਆਈ ਵਿਹਾਰਕ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਤੋਂ ਵਰਜ਼ਦੀ ਹੈ। 'ਮੋਹੜੀ' ਕਹਾਣੀ ਪ੍ਰੇਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੀ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਹੈ ਜੋ ਬੰਦੇ ਦੇ ਆਪਣੀ ਮਿੱਟੀ ਅਰਥਾਤ ਜੱਦੀ ਪਿੰਡ ਨਾਲ ਮੋਹ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦੀ ਹੈ। 'ਸ਼ਹੀਦ' ਕਹਾਣੀ ਗੁਲਜ਼ਾਰ ਸਿੰਘ ਸੰਧੂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੈ। ਇਹ 1947 ਦੀ ਭਾਰਤ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵੰਡ ਸਮੇਂ ਉੱਠੇ ਫਿਰਕੂ ਪਾਗਲਪਨ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦੀ ਹੈ। 'ਜਿਉਣ ਜੋਗੇ' ਕਹਾਣੀ ਸੁਖਵੰਤ ਕੌਰ ਮਾਨ ਦੀ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਅਜਿਹੀ ਕਹਾਣੀ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਸੰਕਟ ਦੇ ਅਤਿ-ਭਿਆਨਕ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਡਿੱਗਣੋਂ ਬਚਾਉਂਦੀ ਹੈ। 'ਮੂਨ ਦੀ ਅੱਖ' ਕਹਾਣੀ ਮੋਹਨ ਭੰਡਾਰੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ 1984 ਵਿਚ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਮੁੱਖ ਨੇਤਾ ਦੇ ਕਤਲ ਪਿੱਛੋਂ ਇਕ ਫਿਰਕੇ ਦੇ ਕੀਤੇ ਯੋਜਨਾਬੱਧ ਕਤਲਾਂ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਹੈ। ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ ਭੁੱਲਰ ਦੀ ਲਿਖੀ ਕਹਾਣੀ 'ਇੱਕੀਵੀਂ ਸਦੀ' ਸਾਡੇ ਸਮਾਜ ਵਿਚਲੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਸਾਡੀਆਂ ਭਾਈਚਾਰਕ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਦੇ ਦਿਨੋ ਦਿਨ ਘੱਟ ਹੋਣ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਦਰਸਾਉਂਦੀ ਹੈ। 'ਬਠਲੂ ਚਮਿਆਰ' ਕਹਾਣੀ ਅਤਰਜੀਤ ਨੇ ਲਿਖੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਗਰੀਬ, ਦਲਿਤ ਤੇ ਕਾਮਾ ਵਰਗ ਦੇ ਆਦਮੀ ਦਾ ਪੰਚਾਇਤ ਵੱਲੋਂ ਕੀਤੇ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਬਾਰੇ ਦੱਸਦੀ ਹੈ। ਕਿਰਪਾਲ ਕਜ਼ਾਕ ਦੀ ਲਿਖੀ ਕਹਾਣੀ 'ਜਿੱਥੋਂ ਸੂਰਜ ਉੁਗਦਾ ਹੈ' ਵਿਚ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਨੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਵੱਡੇ ਜੀਮੀਦਾਰਾਂ ਤੇ ਗਰੀਬ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਦੋ ਧੜਿਆਂ ਦੇ ਆਪਸੀ ਟਕਰਾਓ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਹੈ। 'ਡੰਮ੍ਹ' ਕਹਾਣੀ ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ ਸੰਧੂ ਦੀ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਬਿਰਤਾਂਤ ਇਕ ਗਰੀਬ ਕਿਸਾਨ ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਅੰਤਿਮ ਸਸਕਾਰ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਦੇ ਇਰਦ ਗਿਰਦ ਘੁੰਮਦਾ ਹੈ।

'ਕਥਾ ਰੰਗ' ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਜੀਵਨ ਦੇ ਰਾਹਾਂ 'ਤੇ ਸਹੀ ਤੋਰ ਤੁਰਨ ਦੇ ਰਾਹ ਰੁਸ਼ਨਾਉਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਤੋਂ ਸਾਨੂੰ ਬਹੁਤ ਕੁੱਝ ਸਿੱਖਣ ਨੂੰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਜੋਕਾ ਪਾਠਕ ਸਮਾਜਕ ਕਦਰਾਂ ਕੀਮਤਾਂ ਤੋਂ ਦਰਕਿਨਾਰ ਹੁੰਦਾ ਨਜ਼ਰ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅਜਿਹੇ ਸਮੇਂ ਸਮਾਜਿਕ ਸਾਂਝਾਂ, ਅਪਣੱਤ ਨੂੰ ਸਾਹਿਤ ਆਪਣੇ ਕਲਾਵੇ ਵਿਚ ਲੈ ਕੇ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਨਵੀਂ ਮੁੱਲਵਾਨ ਸੇਧ ਦੇ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਾਰਜ ਹਿਤ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ 'ਕਥਾ ਰੰਗ' ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੁਆਰਾ ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਸਮਾਜਿਕ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਤੋਂ ਜਾਣੂੰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਰਵਾਉਂਦਾ ਸਗੋਂ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਹੱਲ ਦੀ ਮੁੱਲਵਾਨ ਸੂਝ ਵੀ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਵਾਉਂਦਾ ਹੈ।

*****

ਪੁਸਤਕ : ਬੂਹੇ ਬਾਰੀਆਂ
ਲੇਖਕ : ਨਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਕਪੂਰ
ਮੁੱਲ : 50 ਰੁਪਏ

ਰੀਵਿਊਕਾਰ :
ਰਿੰਕੂ
ਕਲਾਸ ਬੀ.ਏ. ਭਾਗ ਪਹਿਲਾ
ਰੋਲ ਨੰਬਰ : 2610

ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਨਾਮ ਤੋਂ ਹੀ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਤੁਹਾਡੇ ਦਿਲੋ-ਦਿਮਾਗ ਦੀਆਂ ਬੰਦ ਬੂਹੇ-ਬਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਖੋਲ੍ਹਣ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਰੱਖਦੀ ਹੈ। ਪੁਸਤਕ ਵਿਚਲੇ ਸਾਰੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਤੀਹ ਲੇਖ ਸਮਾਜਿਕ ਵਾਸਤਵਿਕਤਾ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਆਧਾਰ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਲੇਖਾਂ ਨੂੰ ਆਦਰਸ਼ਵਾਦੀ ਪੱਖ ਤੋਂ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਸਾਰੇ ਲੇਖਾਂ ਦਾ ਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼ ਅੱਜ ਦੇ ਮਨੁੱਖ ਲਈ ਇਕ ਰਾਹ ਦਸੇਰੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਦਿਲੋ-ਦਿਮਾਗ ਦੇ ਬੰਦ ਬੂਹੇ-ਬਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਖੋਲ੍ਹ ਸਕੇ। ਲੇਖਕ ਦੇ ਸਾਰੇ ਲੇਖ ਸਾਡੇ ਧਿਆਨ ਨੂੰ ਕੇਂਦਰਿਤ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਪਹਿਲੇ ਲੇਖ 'ਨਾਢੂ ਖਾਂ ਅਤੇ ਪਾਟੇ ਖਾਂ' ਵਿਚ ਲੇਖਕ ਨੇ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਵਧਦੇ ਸੁਆਰਥੀ ਅਤੇ ਮਤਲਬੀ ਲੋਕਾਂ 'ਤੇ ਵਿਅੰਗ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਅਗਲੇ ਲੇਖ 'ਨਾਂ ਵਿਚ ਕੀ ਪਿਆ ਹੈ' ਵਿਚ ਇਹ ਦੱਸਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਕਿ ਮਰਨ ਉਪਰੰਤ ਨਾਮ ਕੇਵਲ ਨਾਮ ਹੀ ਰਹਿ ਜਾਣਗੇ ਪਰ ਕੰਮ ਹਮੇਸ਼ਾ ਅਮਰ ਰਹਿਣਗੇ। ਵੱਡੇ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਨਾਮ ਸਾਡੇ ਕੰਮਾਂ ਨੂੰ ਦੱਸ ਤਾਂ ਸਕਦਾ ਹੈ ਪਰ ਕਦੇ ਮਹਿਸੂਸ ਨਹੀਂ ਕਰਵਾ ਸਕਦਾ। ਮਹਿਸੂਸ ਸਾਡੇ ਕੰਮ ਕਰਵਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਲੇਖਕ ਨੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਅਜੋਕੀ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਅਨੁਸਾਰ ਨਾਮ ਰੱਖਣ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਹੈ ਨਾ ਕਿ ਧਾਰਮਿਕ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਅਨੁਸਾਰ। ਲੇਖ 'ਸਫ਼ਰ ਤੇ ਮੁਸਾਫ਼ਰੀ' ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਅਸਲ ਵਿਚ ਸਫਰ ਕਰਨਾ ਦੱਸਿਆ। ਮੈਂ ਹੁਣ ਤੱਕ ਮੁਸਾਫਰੀ ਹੀ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਸਫਰ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਉਸਾਰਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। 'ਮੌਤ' ਅਤੇ 'ਨਾਸਤਕ' ਲੇਖ ਮੈਨੂੰ ਜਿਵੇਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਸਮਾਉਣ ਲੱਗ ਪਏ ਸਨ।ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਸਪਸ਼ਟ ਹੋਇਆ ਕਿ ਅਸੀਂ ਮੌਤ ਤੋਂ ਨਹੀਂ, ਮਰਨ ਤੋਂ ਡਰਦੇ ਹਾਂ । ਇਕ ਨਾਸਤਕ ਲਈ ਮੌਤ ਕੇਵਲ ਇਕ ਅੰਤਲੀ ਕ੍ਰਿਆ ਹੈ। ਮੈਂ ਸੋਚਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਨਾਸਤਕ ਹੋਣਾ ਕੋਈ ਮਾੜਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। 'ਆਉ ਗੱਲਾਂ ਕਰੀਏ!' ਅਤੇ 'ਸੰਜਮ, ਸੰਯੋਗ ਅਤੇ ਸਲੀਕਾ' ਲੇਖਾਂ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਬੋਲਣ ਦੀ ਕਲਾ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਜ਼ਿਆਦਾ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣਨਾ ਅਤੇ ਬੋਲਣਾ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਸੰਦ। ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਸੰਜ਼ਮ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਹਰ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਸਲੀਕਾ ਵੀ ਇਸਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਆਉਂਦਾ ਹੈ।

ਅਖਬਾਰਾਂ ਵਿਚ ਰਿਸ਼ਵਤ ਸਬੰਧੀ ਕਈ ਲੇਖ ਪੜ੍ਹੇ, ਪਰ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚਲਾ ਲੇਖ 'ਰਿਸ਼ਵਤ' ਸਮਾਜ ਵਿਚਲੇ ਖੋਖਲੇਪਣ ਨੂੰ ਤੀਜੀ ਅੱਖ ਨਾਲ ਵੇਖਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। 'ਜਦੋਂ ਸਾਲ ਪੰਜਾਹਵਾਂ ਚੜ੍ਹਦਾ ਹੈ' ਅਤੇ 'ਪ੍ਰਸੰਨ ਲੰਮੀ ਉਮਰ' ਅਤੇ 'ਜਵਾਨੀ ਅਤੇ ਬੁਢਾਪਾ' ਲੇਖਾਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਮੈਨੂੰ ਇਕੋ ਜਿਹੇ ਜਾਪੇ। ਇਹਨਾਂ ਲੇਖਾਂ ਦਾ ਮੂਲ ਵਿਸ਼ਾ ਬੁਢਾਪੇ ਦੀ ਉਮਰ ਦੇ ਦੁੱਖਾਂ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਹੈ। ਇਹ ਤਿੰਨੇ ਲੇਖ ਬੁਢਾਪੇ ਤੋਂ ਡਰ ਵਰਗੇ ਭਾਵਾਂ ਤੋਂ ਬੰਦੇ ਦਾ ਖਹਿੜਾ ਛੁਡਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਲੇਖਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਬੁਢਾਪਾ ਕੋਈ ਸਰਾਪ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਨਵੀਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਜਿਉਂਣ ਦਾ ਵਰਦਾਨ ਹੈ।

ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਕੋਲੋਂ ਇਕ ਵਾਰ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਕਿੰਨਾ ਪਿਆਰ ਕਰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਦਾ ਇਹ ਜਵਾਬ ਸੀ ਕਿ ਇਸਦਾ ਉੱਤਰ ਦੁਨੀਆ ਦੀ ਕੋਈ ਵੀ ਮਾਂ ਨਹੀਂ ਦੇ ਸਕਦੀ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸਦਾ ਕੋਈ ਜਵਾਬ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚਲਾ ਲੇਖ 'ਮਾਂ ਗੁਲਮੋਹਰ ਦੀ ਛਾਂ' ਲੇਖ ਵਿਚ ਇਹਨਾਂ ਹੀ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਲੇਖਕ ਨੇ ਮਾਂ ਦੇ ਪਿਆਰ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਗੁਲਮੋਹਰ ਦੇ ਰੁੱਖ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਛਾਂ ਠੰਢੀ ਸੀਤਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। 'ਸ਼ਰਮ ਅਤੇ ਸ਼ਰਮਾਉਣਾ' ਲੇਖ ਅਨੁਸਾਰ ਸ਼ਰਮਾਉਣਾ ਇਕ ਕਲਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਬੰਦੇ ਦੇ ਅਸਤਿਤਵ ਨੂੰ ਉਸਾਰਦੀ ਹੈ।

'ਵਿਹਲੜ' ਲੇਖ ਲੇਖਕ ਦੁਆਰਾ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਜੋ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਹਨ ਤਾਂ ਸਹੀ ਪਰ ਕੇਵਲ ਸਾਹ ਲੈਂਦੇ ਮਨੁੱਖ ਹਨ। ਲੇਖਕ ਅਨੁਸਾਰ ਵਿਹਲੜ ਲੋਕ ਸਮਾਜ ਦੇ ਦਰਸ਼ਕ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਲੇਖ 'ਕਵੀ ਅਤੇ ਕਵਿਤਾ' ਕਿਸੇ ਵੀ ਭਾਵੁਕ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਕਵਿਤਾ ਲਿਖਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਦਾ ਹੈ। ਕਵਿਤਾ ਲਿਖਣਾ ਦਿਲ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਲਿਖਣ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੈ। 'ਜਾਨਵਰ' ਲੇਖ ਵਿਚ ਲੇਖਕ ਨੇ ਸਪਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਜਾਨਵਰ ਹੀ ਸਮਾਜ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਭਰੋਸੇ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਾਣੀ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਸਵਾਰਥ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਹ ਕਦੇ ਝੂਠ ਨਹੀਂ ਬੋਲਦੇ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਚੰਗਾ ਬਤੀਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਲੇਖ ਰਾਹੀਂ ਲੇਖਕ ਅਜੋਕੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਆਲੋਚਨਾ ਕਰਦਾ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅਗਲੇ ਲੇਖ 'ਮੁਕੱਦਮੇਬਾਜੀ' ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਮੁਕੱਦਮੇਬਾਜੀ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਆਪਣੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਕੀਤਾ। ਅੱਜ ਵੀ ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਲੱਖਾਂ ਮੁਕੱਦਮੇ ਅਣਸੁਲਝੇ ਪਏ ਹਨ। ਇਸ ਲੇਖ ਨੇ ਮੁਕੱਦਮੇਬਾਜੀ ਦੇ ਅੰਦਰੂਨੀ ਪਾਜਾਂ ਨੂੰ ਖੋਲ੍ਹਿਆ ਹੈ। 'ਨਰਕ ਅਤੇ ਸਵਰਗ' ਲੇਖ ਵਿਚ ਲੇਖਕ ਨੇ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਥਾਵਾਂ ਨੂੰ ਧਰਮ ਦੇ ਦੋ ਪੁੱਤ ਆਖਿਆ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਮਾੜਾ ਅਤੇ ਦੂਜਾ ਚੰਗਾ ਹੈ। ਅਗਲੇ ਦੋ ਲੇਖ 'ਭੂਤ-ਪ੍ਰੇਤ' ਅਤੇ 'ਵਹਿਮ-ਭਰਮ' ਸ਼ਗਨ ਅਪਸ਼ਗਨ ਵਰਗੇ ਸੰਕਲਪਾਂ ਨੂੰ ਖੋਹਲ ਕੇ ਬਿਆਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਆਦਰਸ਼ਵਾਦੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਉਸਾਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਨਾਸਤਕ ਲਈ ਭੂਤ ਪ੍ਰੇਤ

ਮਖੌਲ ਦਾ ਸਾਧਨ ਹਨ ਅਤੇ ਆਸਤਕ ਲਈ ਰੱਬ ਦੇ ਦੁਸ਼ਮਣ। ਸ਼ਗਨ-ਅਪਸ਼ਗਨ ਦੋਵੇਂ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਅੰਦਰੋਂ ਖਾਂਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਲੇਖਕ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਇਕ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਜਾਂ ਵਾਪਰੀ ਕ੍ਰਿਆ ਮੰਨਿਆ ਹੈ। ਬਿੱਲੀ ਨੂੰ ਜੇਕਰ ਤੁਸੀਂ ਹੁਣ ਆਪਣੇ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਵੇਖੋਂ ਤਾਂ ਇਹ ਸੋਚਣਾ ਕਿ ਉਹ ਸਿਰਫ ਆਪਣੇ ਘਰ ਦਾ ਰਸਤਾ ਨਾਪ ਰਹੀ ਹੈ, ਹੋਰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ। 'ਸ਼ਹੀਦ' ਅਤੇ 'ਗੱਦਾਰੀ' ਲੇਖਾਂ ਵਿਚ ਅਜੋਕੇ ਭਖ਼ਦੇ ਮਸਲਿਆਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਦੇਸ਼ ਲਈ ਮਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰਾਰ ਦੇਣ ਲਈ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਹੱਥ ਪੈਰ ਕੰਬਣ ਲੱਗਦੇ ਹਨ ਪਰ ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਗੱਦਾਰ ਮਰ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਉਸਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਕਹੇ ਬਿਨਾ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦੀ। ਇਸ ਦੀ ਸਹੀ ਉਦਾਹਰਨ ਸ਼ਹੀਦ-ਏ-ਆਜ਼ਮ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਲਈ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। 'ਈਰਖ਼ਾ ਅਤੇ ਸਾੜਾ' ਲੇਖ ਸਾਨੂੰ ਅਸਲ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਕਰਨੀ ਸਿਖਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਕਿੰਨੇ ਸੁਆਰਥੀ ਹਾਂ ਉਹ ਸਾਡੀ ਈਰਖਾ ਦੱਸਦੀ ਹੈ। 'ਸ਼ਿਕਾਇਤ' ਲੇਖ ਸਾਨੂੰ ਚੁਗਲੀ ਕਰਨ ਤੋਂ ਖ਼ਬਰਦਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਦੀ ਪਿੱਠ ਪਿੱਛੇ ਉਸਦੀ ਬੁਰਾਈ ਕਰਨਾ ਅਸਲ ਵਿਚ ਸਾਡਾ ਉਸ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀ ਡਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਇਹ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਵਿਚ ਬਦਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਕਦੇ ਵੀ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ 'ਮੈਂ ਨਕਲ ਮਾਰੀ'। ਅਸੀਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਇਹ ਕਹਿੰਦੇ ਫਿਰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ 'ਅਸੀਂ ਨਕਲ ਨਹੀਂ ਮਾਰੀ'। ਅਸੀਂ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਨਕਲ ਮਾਰ ਰਹੇ ਹਾਂ ਅਤੇ ਹੁਣ ਵੀ ਲਗਾਤਾਰ ਮਾਰ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਇਸ ਨੂੰ ਇਕ ਪੱਖ ਤੋਂ ਵੇਖਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਨਕਲ ਮਾਰਨ ਤੋਂ ਭਾਵ ਕਿਸੇ ਦੀ ਨਕਲ ਕਰਨਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕੱਪੜੇ ਪਾਉਣ ਵਿਚ ਨਕਲ ਕਰਨਾ ਆਦਿ। ਅਗਲਾ ਲੇਖ 'ਤੁਰਨ ਦਾ ਹੁਨਰ' ਸਾਨੂੰ ਅਸਲ ਵਿਚ ਤੁਰਨ ਦਾ ਸਲੀਕਾ ਸਿਖਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਤੁਰਨ ਨਾਲ ਅਸੀਂ ਵੱਡੀ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਬਿਮਾਰੀ ਨਾਲ ਲੜ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਤੁਰਨਾ ਇਕ ਕਲਾ ਹੈ ਜੋ ਉਮਰ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਪਰਿਵਰਤਿਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। 'ਆਪਣਾ ਮਕਾਨ' ਲੇਖ ਵਿਚ ਲੇਖਕ ਨੇ ਮਕਾਨ ਦੀ ਅਹਿਮੀਅਤ ਨੂੰ ਦਰਸਾਇਆ ਹੈ। ਮਕਾਨ ਕੇਵਲ ਇੱਟਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਭਾਵਾਂ ਨਾਲ ਉਸਾਰਦਾ ਹੈ। ਮਨ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਉਸ ਦੀ ਕੰਧ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਮਕਾਨ ਭਾਵੇਂ ਛੋਟਾ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਵੱਡਾ ਆਪਣੇ ਲਈ ਤਾਜਮਹੱਲ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸਭ ਤੋਂ ਸੋਹਣਾ।

'ਬਹਾਨੇ' ਅਤੇ 'ਮਹਿਮਾਨ' ਦੋਵੇਂ ਲੇਖਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਸੂਖਮ ਜਿਹਾ ਸੰਬੰਧ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਅੱਜ ਕੱਲ ਕੋਈ ਵੀ ਔਖਾ ਕੰਮ ਕਰਨ ਤੋਂ ਭੱਜਦੇ ਹਾਂ ਭਾਵ ਬਹਾਨੇ ਘੜਦੇ ਹਾਂ। ਇਹ ਸਾਡੀ ਉਸ ਕੰਮ ਪ੍ਰਤੀ ਸੋਚ ਦੀ ਸ਼ੈਲੀ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਬੈਠੇ-ਬੈਠੇ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਕੰਮ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਝੱਟ ਹਾਂ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਾਂ ਪਰ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮਿਹਨਤ ਵਾਲਾ ਕੰਮ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਸੋਚਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦੇ ਹਾਂ। ਮਹਿਮਾਨ ਕਦੇ ਰੱਬ ਵਾਂਗ ਪੂਜੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਪਰ ਹੁਣ ਅਸੀਂ ਉਸ ਰੱਬ ਨੂੰ ਫੋਨ ਕਰਕੇ ਸੱਦਦੇ ਹਾਂ।

ਅੱਜ ਕੱਲ ਮਹਿਮਾਨ ਵੀ ਪੁੱਛ ਕੇ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਏ ਕਿ ਨਾ ਆਏ।

ਪੁਸਤਕ ਦਾ ਅੰਤਲਾ ਲੇਖ 'ਤੁਹਾਡਾ ਖ਼ਤ ਨਹੀਂ ਆਇਆ' ਹੈ। ਇਸ ਲੇਖ ਵਿਚ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਗਿਰਾਵਟ ਦੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਖ਼ਤ ਦਿਲ ਚੋਂ ਨਿਕਲੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਲਿਖਤੀ ਰੂਪ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਕਿਸੇ ਦਾ ਖ਼ਤ ਪੜ੍ਹਨਾ ਉਸਦਾ ਦਿਲ ਪੜ੍ਹਨ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੈ। ਖ਼ਤ ਲਿਖਣਾ ਮੋਬਾਈਲ ਦੁਆਰਾ ਭੇਜੇ ਸੁਨੇਹਿਆਂ ਤੋਂ ਕਿਤੇ ਬਿਹਤਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦੁਆਰਾ ਲੇਖਕ ਪਾਠਕ ਦੇ ਦਿਲੋ-ਦਿਮਾਗ ਦੀਆਂ ਬੰਦ ਬੂਹੇ-ਬਾਰੀਆਂ ਖੋਲ੍ਹਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਹਰ ਵਰਗ ਦੇ ਪਾਠਕ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।

*****

ਪੁਸਤਕ : ਚੁੱਪ ਮਹਾਂਭਾਰਤ
(ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ)
ਲੇਖਕ: ਪਰਮਜੀਤ ਢੀਂਗਰਾ
ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ : ਸਪਤਰਿਸ਼ੀ ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ
ਸਾਲ: 2018
ਕੁੱਲ ਪੰਨੇ : 143
ਕੀਮਤ: 200 ਰੁਪਏ

ਰੀਵਿਊਕਾਰ:
ਗਗਨਦੀਪ ਕੌਰ
ਕਲਾਸ : ਐਮ.ਏ. (ਪੰਜਾਬੀ)
ਭਾਗ ਦੂਜਾ
ਰੋਲ ਨੰਬਰ : 7951

ਭਾਰਤ ਵਰਗੇ ਬਹੁ-ਧਰਮੀ, ਬਹੁ-ਭਾਸ਼ਾਈ ਅਤੇ ਬਹੁ-ਸਭਿਆਚਾਰੀ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਏਕਤਾ ਦੀ, ਜਮਹੂਰੀਅਤ ਪੱਖੋਂ ਨਿਪੁੰਨ ਹੋਣ ਦੀ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਤੇ ਆਰਥਿਕ ਪੱਖੋਂ ਵਿਕਸਿਤ ਦੇਸ਼ ਹੋਣ ਦੀ ਦੁਹਾਈ ਪਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਵਾਸਤਵਿਕਤਾ ਕੁਝ ਹੋਰ ਹੈ। ਇਸ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਜੋ ਕਿ ਆਰਥਿਕ ਵਸੀਲਿਆਂ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਕ ਸਿਸਟਮ ਤੇ ਕਾਬਜ ਹੈ, ਆਪਣੇ ਨਿਜੀ ਮੁਨਾਫਿਆਂ ਖਾਤਰ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਸਮੁੱਚੇ ਅਵਾਮ ਦਾ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਹ ਵਰਤਾਰਾ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਹਰ ਪੱਧਰ ਤੇ ਅਸਥਿਰਤਾ ਅਤੇ ਅਸੰਤੁਲਨ ਪੈਦਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੀਆਂ ਸਥਿਤੀਆ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਲਈ ਜੀਵੰਤ ਰਹਿਣਾ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਅਰਾਜਕਤਾ ਭਰੇ ਮਹੌਲ ਵਿਚ ਸਾਹਿਤਕਾਰਾਂ ਦਾ ਫ਼ਰਜ਼ ਬਣਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਅਜਿਹੀਆਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਨੂੰ ਸਾਹਿਤਕ ਪ੍ਰਵਚਨ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਤਾਂ ਜੋ ਅਵਾਮ ਨੂੰ ਜਾਗਰੂਕ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ। ਪਰਮਜੀਤ ਢੀਂਗਰਾ ਦਾ ਪਠੇਲਾ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ 'ਚੁੱਪ ਮਹਾਂਭਾਰਤ' ਇਸੇ ਸ਼ੰਖਲਾ ਦੀ ਇਕ ਕੜੀ ਹੈ।

ਪਰਮਜੀਤ ਢੀਂਗਰਾ ਇਕ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਗਿਆਨੀ, ਸਾਹਿਤ ਸਮੀਖਿਅਕ, ਅਧਿਆਪਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਸੇਵੀ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਸਮਾਜ ਦੀ ਅਤੇ ਇਸ ਵਿਚ ਪੱਸਰੇ ਸਮੁੱਚੇ ਦਾਇਰਿਆਂ ਦੀ ਖੂਬ ਸਮਝ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਸਮਾਜ ਵਿਚਲੀਆਂ ਉਹਨਾਂ ਊਣਤਾਈਆਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਜਮਹੂਰੀ ਸਿਸਟਮ ਅਤੇ ਉੱਪਰਲਾ ਵਰਗ ਜਿੰਮੇਵਾਰ ਹਨ ਅਤੇ ਇਸ ਦੀ ਮਾਰ ਕਿਸਾਨਾਂ ਅਤੇ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਵਰਗੇ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਝੱਲਣੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਤੀਜਾ ਪੁਰਖ ਸਰਬਗਿਆਤਾ ਬਿਰਤਾਂਤਕਾਰ ਵਜੋਂ ਪਰਮਜੀਤ ਢੀਂਗਰਾ ਦੁਆਰਾ ਰਚੀਆਂ 'ਚੁੱਪ ਮਹਾਂਭਾਰਤ' ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਰਤਮਾਨ ਦੌਰ ਦੇ ਵਿਕੋਲਿਤਰੇ ਸਮਾਜਿਕ, ਆਰਥਿਕ, ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਕ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਥੀਮਕ ਆਧਾਰ ਬਣਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਪਰਮਜੀਤ ਢੀਂਗਰਾ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਬਣਤਰ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਚੱਲਤ ਅਤੇ ਰਿਵਾਇਤੀ ਰੂਪਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੱਢ ਕੇ ਇਹਨਾਂ ਦਾ

ਨਵੀਨੀਕਰਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਸੰਕੇਤਕ ਗਲਪੀ ਭਾਸ਼ਾ ਕਥਾ ਦੇ ਵਹਾਅ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ੇ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਵਿਚ ਚੋਖਾ ਵਾਧਾ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿਹੜੇ ਅਜੋਕੇ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਸਮਾਜਿਕ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਦਰਪੇਸ਼ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਹਨ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਪਾਠਕ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਵਿਚਲੀ ਰਾਜਨੀਤਕ ਅਰਾਜਕਤਾ, ਦੇਸ਼ ਵਿਚਲੀਆਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਜਾਤਾਂ/ਜਮਾਤਾਂ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ, ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸੰਤਾਲੀ ਅਤੇ ਚੁਰਾਸੀ ਦੇ ਦੁਖੜੇ ਝੱਲਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਦਾਸਤਾਨ, ਨਸ਼ਿਆਂ ਰੂਪੀ ਗੁਰਬਤ, ਬਹੁ-ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਕੰਪਨੀਆਂ ਦਾ ਸਥਾਨਕ ਛੋਟੇ ਸਨਅਤਾਂ ਨੂੰ ਖਾ ਜਾਣਾ ਆਦਿ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨਾਲ ਆਹਮੋ-ਸਾਹਮਣੇ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦੇ ਅੱਗੇ ਆਮ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਲੱਕ ਟੁੱਟ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਕੋਲ ਇਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਬਚ ਨਿਕਲਣ ਦਾ ਕੋਈ ਚਾਰਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਬੇਵਸ ਅਤੇ ਮਾਯੂਸ ਹੋਇਆ ਉਹ ਕਿਸੇ ਚੰਗੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਝੂਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਹੰਢਾਉਂਦਾ ਹੋਇਆ ਪੰਜਾਬੀ ਪਾਠਕ ਜਦੋਂ ਇਹਨਾਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਇਹ ਕਹਾਣੀਆਂ ਜਖਮ ਤੇ ਲੱਗੀ ਮਰਹਮ ਵਰਗੀਆਂ ਲੱਗਦੀਆਂ ਹਨ।

ਪਰਮਜੀਤ ਢੀਂਗਰਾ ਨੇ ਆਪਣੇ ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਰੂਪ ਅਤੇ ਵਸਤੂ ਪੱਖ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਤਜ਼ਰਬੇ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਤਜ਼ਰਬਿਆਂ ਨੇ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਮਨੁੱਖੀ ਯਥਾਰਥ ਨੂੰ ਹੋਰ ਨਿਖਾਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਹਰ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਕੇਂਦਰੀ ਨੁਕਤਾ ਪਾਠਕ ਦੀ ਰੂਹ ਨੂੰ ਹਲੂਣਦਾ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਨੇ ਕਹਾਣੀ ਰਚਨਾ ਲਈ ਵਰਤੀਆਂ ਬਿਰਤਾਂਤਕ/ਕਥਾਕਾਰੀ ਦੀਆਂ ਜੁਗਤਾਂ ਸਦਕਾ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਨਵੇਂ ਮੀਲ ਪੱਥਰ ਗੱਡੇ ਹਨ। ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਨੇ ਪਿਛਲਝਾਤ ਵਿਧੀ, ਯਥਾਰਥੀ ਵਿਧੀ, ਨਾਟਕੀ ਵਿਧੀ ਅਤੇ ਤੀਜਾ ਪੁਰਖ ਸਰਬਗਿਆਤਾ ਬਿਰਤਾਂਤਕਾਰ ਵਿਧੀ ਰਾਹੀਂ ਇਹਨਾਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ। ਕੁੱਲ ਮਿਲਾ ਕੇ ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚਲੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਪਰਮਜੀਤ ਢੀਂਗਰਾ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਕਲਾ ਦਾ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਨਮੂਨਾ ਹਨ।

ਅਜੋਕੇ ਯੁਗ ਵਿਚ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਹੌਲ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਸਾਹ ਲੈ ਰਿਹਾ ਹੈ ਉਹ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਜਿਉਂ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ ਸਗੋਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਕੱਟ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਲੋੜ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਮਾਜ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਾਡੀਆਂ ਅਗਲੀਆਂ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਜਿਉਂ ਸਕਣ। ਇਸ ਵਿਚ ਸਾਹਿਤ ਜੇਕਰ ਵੱਡੀ ਭੂਮਿਕਾ ਅਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਹਥਲੇ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਨੂੰ ਜਰੂਰ ਪੜ੍ਹਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਸੁਹਿਰਦ ਪਾਠਕ ਨੂੰ ਵਰਤਮਾਨ ਸਮਾਜਿਕ ਸਥਿਤੀਆਂ ਦਾ ਗਿਆਨ ਹੋ ਸਕੇ ਅਤੇ ਉਹ ਸੰਭਾਵੀ ਆਦਰਸ਼ਕ ਭਵਿੱਖ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਕਰ ਸਕੇ।

*****

ਪੁਸਤਕ: ਧਰਤੀ ਦੀਆਂ ਧੀਆਂ
ਲੇਖਕ: ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ ਭੁੱਲਰ
ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ: ਲੋਕਗੀਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ
ਸਾਲ: 2007
ਕੁੱਲ ਪੰਨੇ: 128 ਪੰਨੇ
ਕੀਮਤ: 125 ਰੁਪਏ

ਰੀਵਿਊਕਾਰ:
ਰਮਨੀਕ ਕੌਰ
ਬੀ.ਕਾਮ. ਭਾਗ ਪਹਿਲਾ
ਰੋਲ ਨੰਬਰ: 1468

ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ ਭੁੱਲਰ ਦਾ ਬੇਹੱਦ ਹੀ ਸੰਜੀਦਾ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ 'ਧਰਤੀ ਦੀਆਂ ਧੀਆਂ' ਜਿਸ ਵਿਚ ਲੇਖਕ ਨੇ ਔਰਤ ਦੇ ਅੰਦਰਲੇ ਮਨ ਦੀਆਂ ਪਰਤਾਂ ਨੂੰ ਫਰੋਲਣ ਦਾ ਇਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਬਿਹਤਰੀਨ ਜਤਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਨਸਾਨ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਕਈ ਭੂਮਿਕਾਵਾਂ ਨਿਭਾਉਂਦਾ ਹੋਇਆ ਅੱਗੇ ਵਧਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਕਈ ਵਾਰ ਇਹ ਅੱਗੇ ਵਧਣ ਦਾ ਸਿਲਸਿਲਾ ਉਸ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਕਿਤੇ ਠਹਿਰ ਕੇ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਭੂਤ ਕਾਲ ਦੀਆਂ ਯਾਦਾਂ ਵਰਤਮਾਨ ਵਿਚ ਵੀ ਦਿਖਾਈ ਪੈਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਹ ਆਪਣਾ ਇਕ ਕਿਰਦਾਰ ਛੱਡ ਕੇ ਦੂਸਰੇ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਨਾ ਥੋੜਾ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਸਮਝਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਘਟਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਹੀ ਉਸ ਨੂੰ ਇਹ ਸਮਝਾ ਵੀ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੁਣ ਨਵੇਂ ਕਿਰਦਾਰ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਲੋਕਗੀਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਦੁਆਰਾ 2007 ਵਿਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤੀ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਕੁੱਲ 128 ਪੰਨੇ ਹਨ ਅਤੇ ਕੀਮਤ 125 ਰੁਪਏ ਹੈ।

ਲੇਖਕ ਦਾ ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਚਿੱਤਰ ਵੀ ਉਲੀਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਛੋੜੇ ਦਾ ਸੰਤਾਪ ਜੋ ਇਕ ਔਰਤ ਆਪਣੇ ਮਨ ਉੱਪਰ ਝੱਲਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦੀ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਘਰ ਵਿਚ ਵਿਆਹ ਕੇ ਆਉਣ ਵਾਲੀ ਹੋਰ ਔਰਤ ਵੀ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਪੀੜ੍ਹਾ ਨੂੰ ਝੱਲੇ।ਲੇਖਕ ਨੇ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਵੀ ਬਿਹਤਰੀਨ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਰ ਰਿਸ਼ਤੇ ਦਾ ਨਾਮ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ । ਔਰਤ ਦੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਵੀ ਕਈ ਵਾਰ ਮੋਹ ਦੀਆਂ ਐਸੀਆਂ ਤੰਦਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਨਾਮ ਦੇਣਾ ਤਾਂ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਰੂਹਾਂ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਜਾਂ ਆਪਸੀ ਸਮਝ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਪੁੰਘਰਦਾ ਜਨਮ ਲੈਂਦਾ ਹੋਇਆ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਇਕਸੁਰਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ।

ਲੇਖਕ ਅਨੁਸਾਰ ਔਰਤ ਦਾ ਮਨ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨਾਲ ਨੱਕੋ ਨੱਕ ਭਰਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਜੀਵਨ ਸਾਥੀ ਦੀ ਵੀ ਉਸ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਇਕ ਤਸਵੀਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਪਰ

ਅਸਲੀਅਤ ਖ਼ੁਆਬ ਨਾਲੋਂ ਉਲਟ ਹੋਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਉਹ (ਔਰਤ) ਜਿਸ ਨਾਲ ਵੀ ਸਮਾਜਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਜੁੜੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਉਸ ਤੋਂ ਹੀ ਓਪਰੇ ਮਨ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਕਰਵਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ।

ਲੇਖਕ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਵੀ ਬਿਆਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਦੁਨੀਆ ਉਮੀਦ 'ਤੇ ਖੜ੍ਹੀ ਹੈ। ਆਸ ਹੀ ਔਰਤ ਨੂੰ ਕਈ ਵਾਰ ਉਹ ਕੰਮ ਕਰਵਾ ਛੱਡਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਹ ਨਾ ਕਰ ਲੈਣ ਦਾ ਦ੍ਰਿੜ ਇਰਾਦਾ ਕਰੀ ਬੈਠੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਉਮੀਦ ਵਿਚ ਕਿ ਸ਼ਾਇਦ ਇਸ ਵਾਰ ਉਹ ਗੱਲ ਬਣ ਜਾਵੇ ਜਿਸ ਦੀ ਉਹ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।ਲੇਖਕ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਕਿਸੇ ਦੀ ਅੱਖ ਦੇ ਹੰਝੂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹ ਪਾਉਣਾ ਹਰ ਕਿਸੇ ਦੇ ਵੱਸ ਦੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਕਈ ਵਾਰ ਕਿਸੇ ਦੇ ਮਨ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਦੀ ਦੇਰ ਨਾਲ ਸਮਝ ਆਉਣਾ ਬਹੁਤ ਦੇਰ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਔਰਤ ਵੱਲੋਂ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਚਲਾਕੀਆਂ ਕਈ ਵਾਰ ਖ਼ੁਦਗਰਜ਼ੀ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਸੀਮਾਵਾਂ ਪਾਰ ਕਰ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਪਿੱਛੇ ਬਚਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਸਿਰਫ ਤਬਾਹੀ।

ਲੇਖਕ ਇਸ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਕ ਤੱਥ ਦੇ ਸੱਚ ਨੂੰ ਵੀ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਕਿਸੇ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਕੈਦ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਣੇ ਮਨ ਰੂਪੀ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਕੈਦ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਫ਼ਰਜ ਪਹਿਲਾਂ ਕਾਲਪਨਿਕ ਜੇਲ੍ਹ ਚੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਣ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸਮਾਜਿਕ ਤਾਣਾ ਬਾਣਾ ਹਰ ਰਿਸ਼ਤੇ ਦਾ ਇਕ ਨਾਮ ਮੰਗਦਾ ਹੈ।ਜਿਸ ਰਿਸ਼ਤੇ ਨੂੰ ਤੁਸੀਂ ਨਾਮ ਨਹੀਂ ਦੇ ਪਾਉਂਦੇ ਹੋ ਤਾਂ ਸਮਾਜ ਉਹਨਾਂ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਸਮਾਜਿਕ ਰਿਸ਼ਤੇ ਨਾਤਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਅਭੇਦ ਕਰ ਛੱਡਦਾ ਹੈ।

ਲੇਖਕ ਆਪਣੀ ਇਸ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਇਸ ਤੱਥ ਦੀ ਸਚਾਈ ਵੀ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਔਰਤਾਂ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਵੀ ਰਿਸ਼ਤੇ ਵਿਚ ਅਭੇਦ ਹੋਣ ਦੀ ਕਲਾ ਆਦਮੀਆਂ ਨਾਲੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਔਤਰ ਸਾਰੇ ਕਿਰਦਾਰ ਬਾਖ਼ੂਬੀ ਨਿਭਾਉਂਦੀ ਹੋਈ ਵੀ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਵਸੀ ਇਕ ਅਣਭੋਲ ਬਾਲੜੀ ਨੂੰ ਵੀ ਜਿੰਦਾ ਰੱਖਦੀ ਹੈ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੇਖਕ ਆਪਣੀਆਂ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦੇ ਮਾਧਿਅਮ ਰਾਹੀਂ ਔਰਤ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਪਹਿਲੂਆਂ ਤੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਦੁਵਿਧਾਵਾਂ ਨੂੰ ਬਾਖ਼ੂਬੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਾ ਹੈ।

*****

ਪੁਸਤਕ : ਦੁਖੀਏ ਮਾਂ-ਪੁੱਤ (ਨਾਵਲ)
ਲੇਖਕ : ਗਿਆਨੀ ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਸੀਤਲ
ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ : ਲਾਹੌਰ ਬੁੱਕ ਸ਼ਾਪ, ਲੁਧਿਆਣਾ
ਕੁੱਲ ਪੰਨੇ : 168
ਕੀਮਤ : 100 ਰੁਪਏ

ਰੀਵਿਊਕਾਰ:
ਮਨਜੋਤ ਕੌਰ
ਬੀ.ਕਾਮ. ਭਾਗ ਦੂਜਾ
ਰੋਲ ਨੰਬਰ : 1709

ਪੰਜਾਬ ਮਹਾਨ ਯੋਧਿਆਂ ਅਤੇ ਸੂਰਬੀਰਾਂ ਦੀ ਧਰਤੀ ਹੈ। ਇਸ ਧਰਤੀ ਤੇ ਬੜੇ ਹੀ ਮਹਾਨ ਰਾਜਿਆਂ ਨੇ ਰਾਜ ਕੀਤਾ। ਇਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਹੈ ਸ਼ੇਰ-ਏ-ਪੰਜਾਬ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਧਰਤੀ ਤੇ 40 ਸਾਲ ਰਾਜ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਇਸ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਪੰਜਾਬ ਵੱਲ ਅੱਖ ਚੱਕ ਕੇ ਵੀ ਨਾ ਵੇਖ ਸਕੇ। ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਦਾਖ਼ਲ ਹੋਣ ਦੀ ਜ਼ੁਰਅਤ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਕਾਲੇ ਦਿਨਾਂ ਦਾ ਸਮਾਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ।

ਇਤਿਹਾਸ ਗਵਾਹ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਹੱਥੋਂ ਬਹੁਤ ਜ਼ੁਲਮ ਅਤੇ ਮੁਸ਼ਕਿਲਾਂ ਝੱਲੀਆਂ। ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੇ ਜ਼ੁਲਮਾਂ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਸੁਣਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਗਿਆਨੀ ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਸੀਤਲ ਦਾ ਲਿਖਿਆ ਇਹ ਨਾਵਲ 'ਦੁਖੀਏ ਮਾਂ-ਪੁੱਤ' ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਪਤਨੀ ਰਾਣੀ ਜਿੰਦਾਂ ਅਤੇ ਪੁੱਤਰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਦੀ ਦੁਖਦਾਈ ਕਹਾਣੀ ਬਿਆਨ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਨਾਵਲ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਦੇ ਜਨਮ ਤੋਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਖੁਸ਼ੀ ਦੀ ਲਹਿਰ ਦੌੜ ਪੈਂਦੀ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਦੇ ਮਗਰ ਹੀ ਸ਼ੇਰ-ਏ-ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਮੌਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਦੁੱਖਾਂ ਦੇ ਬੱਦਲ ਛਾ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਮਹਾਰਾਜੇ ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਰਾਜਭਾਗ 'ਤੇ ਕਈ ਰਾਜਿਆਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹੱਕ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਅਤੇ ਥੋੜੇ ਥੋੜੇ ਸਮੇਂ ਲਈ ਕਈ ਵਿਅਕਤੀ ਰਾਜ ਸਿੰਘਾਸਨ 'ਤੇ ਬੈਠੇ ਅਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਮਹਾਰਾਜਾ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਇਕ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਰਾਜਾ ਬਣਾਉਣ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਤੋਂ ਸਭਾ ਦੇ ਕੁਝ ਲੋਕ ਨਾਖ਼ੁਸ਼ ਸਨ। ਰਾਣੀ ਜਿੰਦਾਂ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸੂਝ ਬੂਝ ਦਿਖਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਸਾਰੇ ਰਾਜਪ੍ਰਬੰਧ ਦੀ ਵਾਗਡੋਰ ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਲੈ ਲਈ। ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਰਾਣੀ ਜਿੰਦਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਅਤੇ ਤਖ਼ਤ ਦੇ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਇਕ ਰੁਕਾਵਟ ਲੱਗਣ ਲੱਗੀ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਇਸ ਰੁਕਾਵਟ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਹਰ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਤੇ ਅਖੀਰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਤੇ

ਮਹਾਰਾਣੀ ਜਿੰਦਾਂ ਵਿਛੜ ਗਏ। ਰਾਣੀ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਨਿਕਾਲਾ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਤੇ ਮਹਾਰਾਜੇ ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਲੰਦਨ ਲੈ ਗਏ। ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਮਹਾਰਾਜੇ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਧਰਤੀ ਆਪਣੇ ਲੋਕ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਤੋਂ ਦੂਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਮਹਾਰਾਜੇ ਨੂੰ ਈਸਾਈ ਧਰਮ ਦਾ ਗਿਆਨ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਕੇ ਆਪਣੀ ਪਹਿਚਾਣ ਤੋਂ ਹੀ ਦੂਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਅੰਤ ਮਹਾਰਾਜਾ ਆਪਣੀ ਮਾਤਾ ਨੂੰ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਜਨਮ ਭੂਮੀ ਨੂੰ ਮੁੜ ਵੇਖਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਨੂੰ ਮਨ ਵਿਚ ਲੈ ਕੇ ਹੀ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਿਆ।

ਗਿਆਨੀ ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਸੀਤਲ ਦਾ ਇਹ ਨਾਵਲ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਤੋਂ ਸਾਨੂੰ ਜਾਣੂੰ ਕਰਵਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਲੇਖਕ ਨੇ ਨਾਵਲ ਦੇ ਹਰ ਇਕ ਪੰਨੇ ਵਿਚ ਇੰਨੀ ਰੂਹ ਪਾਈ ਹੈ ਕਿ ਨਾਵਲ ਪੜ੍ਹਦੇ ਪਾਠਕ ਦੇ ਦਿਲ ਤੱਕ ਮਾਂ ਪੁੱਤ ਦੇ ਵਿਛੋੜੇ ਦੀ ਪੀੜ ਪਹੁੰਚਦੀ ਹੈ। ਅਜੋਕੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਅਤੇ ਵਿਰਸਾ ਲੁਪਤ ਹੁੰਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿ ਸਾਡੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਗੌਰਵ ਨੂੰ ਭੁੱਲਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ ਅਤੇ ਇਸ ਨਾਲ ਸਾਨੂੰ ਜਾਣੂ ਜ਼ਰੂਰ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਗੌਰਵਮਈ ਇਤਿਹਾਸ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਹੋਣ ਲਈ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਇਹ ਨਾਵਲ ਜਰੂਰ ਪੜ੍ਹਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

*****

ਪੁਸਤਕ : ਗੰਧਲੇ ਪਾਣੀ
ਲੇਖਕ : ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ
ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ : ਯੂਨੀਸਟਾਰ ਬੁੱਕਸ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ
ਮੁੱਲ: 300
ਕੁੱਲ ਪੰਨੇ : 198

ਰੀਵਿਊਕਾਰ :
ਸਮਰੀਤ ਕੌਰ
ਕਲਾਸ : ਬੀ.ਏ. ਭਾਗ ਦੂਜਾ
ਰੋਲ ਨੰਬਰ : 3277

'ਗੰਧਲੇ ਪਾਣੀ' ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਦੁਆਰਾ ਲ਼ਿਖਿਆ ਗਿਆ ਅਜਿਹਾ ਨਾਵਲ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਲੇਖਕ ਨੇ ਬੇਬਾਕ ਹੋ ਕੇ ਦੇਹ-ਵਪਾਰ ਦੇ ਧੰਦੇ ਨੂੰ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਨੰਗਿਆਂ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰ ਧਰਤੀ ਉੱਤੇ ਪਿਛਲੇ ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਲਗਾਤਾਰ ਅੱਗ ਵਾਂਗ ਫੈਲ ਰਹੇ ਦੇਹ-ਵਪਾਰ ਦੇ ਸ਼ਰਮਨਾਕ ਕਿੱਤੇ ਦੇ ਕਾਰਨ ਵੀ ਦਰਸਾਏ ਗਏ ਹਨ। ਮੁੱਖ ਕਾਰਨ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਨਸ਼ਾ ਵਰਤਮਾਨ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਜਵਾਨੀ ਨੂੰ ਘੁਣ ਵਾਂਗ ਖਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅੰਦਰੂਨੀ ਤੇ ਬਾਹਰੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਖੋਖਲਾ ਵੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਨੌਜਵਾਨ ਨਾ ਹੀ ਸਹੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗ੍ਰਹਿਸਤੀ ਜੀਵਨ ਜਿਉਂ ਸਕਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਲਈ ਰੋਜ਼ੀ ਰੋਟੀ ਦਾ ਕੋਈ ਇੰਤਜ਼ਾਮ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਨਤੀਜਨ ਜਦ ਘਰ ਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਆਰਥਿਕ ਮੁਸ਼ਕਿਲਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਹੱਲ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੁਆਰਾ ਇਹੀ ਧੰਦਾ ਅਪਨਾਉਣ ਬਾਰੇ ਸੋਚਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਸਵੀਟੀ ਨਾਮ ਦੀ ਔਰਤ ਪਾਤਰ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦੀ ਬਿਮਾਰੀ ਅਤੇ ਭਰਾ ਦੀ ਨਸ਼ੇ ਦੀ ਆਦਤ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਆਰਥਿਕ ਤੰਗੀ ਨਾਲ ਜੂਝਦੀ ਹੋਈ ਉਹ ਵੀ ਇਸ ਧੰਦੇ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਬਣਾ ਲੈਂਦੀ ਹੈ।

ਹਥਲੇ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਨਾਵਲਕਾਰ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਨੌਜਵਾਨ ਪੀੜ੍ਹੀ ਵਿਚ ਵਧ ਰਹੀ ਨਸ਼ੇ ਦੀ ਆਦਤ ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਨਸ਼ਿਆਂ ਕਾਰਨ ਰਿਸ਼ਤੇ ਨੂੰ ਪਿੱਛੇ ਛੱਡਕੇ ਪੈਸੇ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਤਰਜੀਹ ਵੀ ਬਿਆਨ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਸਵੀਟੀ ਦੇ ਭਰਾ ਸ਼ੰਟੀ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਕਿ ਉਸਦੀ ਭੈਣ ਦੇਹ ਵਪਾਰ ਦਾ ਧੰਦਾ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਉਸਨੂੰ ਰੋਕਦਾ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਉਸ ਕੋਲੋਂ ਰੋਅਬ ਨਾਲ ਪੈਸੇ ਮੰਗਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਸ਼ੇ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਘਟਨਾ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਨਸ਼ੇੜੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਮਰੀ ਜ਼ਮੀਰ ਦੀ ਸੂਚਕ ਹੈ।

ਕਈ ਵਾਰ ਤਾਂ ਆਪਣੀ ਕਿਸੇ ਸਹੇਲੀ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਇਸ ਕੰਮ ਦੇ ਮੁਨਾਫੇ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣ ਕੇ ਵੀ ਕਈ ਕੁੜੀਆਂ ਅਜਿਹੇ ਧੰਦਿਆਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਇਸ ਧੰਦੇ ਵਿਚੋਂ ਨਾ ਨਿਕਲ ਪਾਉਣਾ, ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਇਕ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਇਕ ਲੜਕੀ ਦੂਜੀ ਦੇ ਬਾਹਰੀ ਪਹਿਰਾਵੇ ਦੀ ਚਮਕ ਦਮਕ ਦਾ ਕਾਰਨ (ਜਿਸਮਫ਼ਰੋਸ਼ੀ) ਜਾਣਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਵੀ ਦੂਜੀ ਕੁੜੀ ਨੂੰ

ਪਛਾੜਨ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਇਸੀ ਧੰਦੇ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਵਧੀਆ ਮਹਿੰਗੇ ਕੱਪੜੇ ਪਾ ਕੇ ਦਿਖਾਉਂਦੀ ਹੇ।

ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਲੇਖਕ ਨੇ ਮਤਰਾਏ ਬਾਪ ਦੁਆਰਾ ਧੀ ਨਾਲ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਦੁਰ-ਵਿਹਾਰ ਦੀ ਸਚਾਈ ਨੂੰ ਵੀ ਨੰਗਿਆਂ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਕੁਲਵਿੰਦਰ ਨਾਮ ਦੀ ਪਾਤਰ ਜੋ ਪੜ੍ਹਨ ਦੀ ਸ਼ੌਕੀਨ ਸੀ ਪਰ ਆਪਣੇ ਮਤਰਾਏ ਬਾਪ ਦੀ ਕਾਮੁਕ ਭੁੱਖ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋਣ ਪਿੱਛੋਂ ਇਸ ਧੰਦੇ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਵੀ ਅਧੂਰੀ ਹੀ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਨਾਵਲਕਾਰ ਨੇ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਦੂਜਾ ਪਾਸਾ ਵੀ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਕਿ ਕਈ ਕੁੜੀਆਂ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਚਲਾਈ ਸਵੈ-ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦੀ ਮੁਹਿੰਮ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਕੇ ਆਪਣੀ ਜਿੰਦਗੀ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਜਿਉਂ ਰਹੀਆਂ ਹਨ।

ਨਾਵਲਕਾਰ ਨੇ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਹਰ ਪਾਸਿਓਂ ਹਾਰ ਖਾ ਚੁੱਕੀ ਔਰਤ ਦੀ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਰਜਨੀ ਨਾਮ ਦੀ ਪਾਤਰ ਥਾਂ-ਥਾਂ ਵਿਕਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਆਪਣਾ ਧੰਦਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਬੇਟੀ ਮੀਨੂੰ ਨੂੰ ਅਜਿਹੇ ਕੰਮ ਤੋਂ ਵਰਜ਼ਦੀ ਵੀ ਹੈ। ਇਹ ਘਟਨਾ ਜਿਸਮਫ਼ਰੋਸ਼ੀ ਧੰਦੇ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਇਸ ਧੰਦੇ ਦੀ ਸਚਾਈ ਨੂੰ ਜਾਣਦੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਆਪਣੀਆਂ ਧੀਆਂ ਨੂੰ ਇਸ ਧੰਦੇ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੀਆਂ।

ਹੱਥਲੇ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਮੰਤਰੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਹੋਟਲ ਵਿਚ ਰਾਤ ਰਹਿਣ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚ ਸ਼ਰੇਆਮ ਅਜਿਹੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਕੁੜੀਆਂ ਨਾ ਮਿਲਣ ਤੇ ਮੁੰਦਰਾਂ ਵਰਗੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਅਜਿਹੀ ਹਵਸ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਬਣਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਘਟਨਾ ਰਾਹੀਂ ਨਾਵਲਕਾਰ ਨੇ ਇਸ ਧੰਦੇ ਨੂੰ ਪੁਲਿਸ ਦੀ ਹਮਾਇਤ ਦਾ ਚਿਤਰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਨਾਵਲਕਾਰ ਦਾ ਨਾਵਲ ਲਿਖਣ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਅਜਿਹੇ ਧੰਦਿਆਂ ਬਾਰੇ ਜਾਗਰੂਕ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰ ਧਰਤੀ ਉੱਤੇ ਇਹ ਧੰਦਾ ਅੱਗ ਵਾਂਗ ਫੈਲ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸੁਚੇਤ ਕਰਨਾ ਨਾਵਲਕਾਰ ਆਪਣਾ ਫਰਜ਼ ਸਮਝਦਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਇਸ ਖਿਲਾਫ ਕਦਮ ਨਾ ਉਠਾਏ ਗਏ ਤਾਂ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਧਰਤੀ ਦੇਹ-ਵਪਾਰ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਬਣ ਕੇ ਰਹਿ ਜਾਵੇਗੀ। ਸਾਡਾ ਸਭਿਆਚਾਰ, ਸੰਸਕਾਰ ਅਤੇ ਕਦਰਾਂ ਕੀਮਤਾਂ ਬੀਤੇ ਵੇਲੇ ਦੀਆਂ ਧੁੰਦਲੀਆਂ ਯਾਦਾਂ ਬਣ ਕੇ ਰਹਿ ਜਾਣਗੀਆਂ। ਜਿਹਨਾਂ ਦੀ ਹਾਲਾਤ ਰੁੱਖ ਤੋਂ ਟੁੱਟੇ ਸੁੱਕੇ ਪੱਤੇ ਵਰਗੀ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ ਜੋ ਕਦੇ ਦੁਬਾਰਾ ਨਹੀਂ ਜੁੜਨਗੇ ਫਿਰ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਪਛਤਾਵੇ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਰਹੇਗਾ। ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰਤਾ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਲਈ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਅਜਿਹੇ ਕੰਮਾਂ ਤੋਂ ਰਾਹਤ ਦਿਵਾਉਣੀ ਹੀ ਪਵੇਗੀ ਅਤੇ ਅਜਿਹੇ ਕਾਰਜ ਲਈ ਚੇਤਨਾ ਫੈਲਾਉਣੀ ਬਹੁਤ ਜਰੂਰੀ। 'ਗੰਧਲੇ ਪਾਣੀ' ਨਾਵਲ ਵਰਗੀਆਂ ਸਾਹਿਤਕ ਰਚਨਾਵਾਂ ਇਹ ਕੰਮ ਬਾਖੂਬੀ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਹਨ।

*****

ਪੁਸਤਕ : ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਮੇਲ
ਲੇਖਕ: ਖੁਸ਼ਵੰਤ ਸਿੰਘ
(ਅਨੁਵਾਦ: ਗੁਲਜ਼ਾਰ ਸਿੰਘ ਸੰਧੂ)
ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ : ਲੋਕ ਗੀਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ
ਸਾਲ: 2004
ਕੀਮਤ: 50 ਰੁਪਏ
ਕੁੱਲ ਪੰਨੇ : 110

ਰੀਵਿਊਕਾਰ :
ਜਗਸੀਰ ਸ਼ਰਮਾ
ਐਮ.ਐਸ.ਸੀ.
(ਬਾਇਓਟੈੱਕ) ਭਾਗ ਦੂਜਾ
ਰੋਲ ਨੰਬਰ : 7275

ਸਾਹਿਤ ਮਨੁੱਖ ਲਈ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਰਾਹ ਦਸੇਰਾ ਹੈ। ਜਿੱਥੇ ਇਹ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸਮਾਜ ਦੀਆਂ ਸਮਕਾਲੀ ਸਥਿਤੀਆਂ, ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਤੋਂ ਜਾਣੂੰ ਕਰਵਾਉਂਦਾ ਹੈ ਉਥੇ ਇਹ ਤਤਕਾਲੀ ਮਸਲਿਆਂ ਤੋਂ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਭਵਿੱਖ ਲਈ ਜਾਗਰੂਕ ਵੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸਮੁੱਚੀਆਂ ਸਾਹਿਤਕ ਵਿਧਾਵਾਂ ਵਿਚੋਂ ਨਾਵਲ ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਵਿਧਾ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਸਮੱਗਰ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਰੱਖਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਨਾਵਲ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸਮਾਜ ਪ੍ਰਤੀ ਚੇਤੰਨਤਾ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਧਾ ਨੂੰ ਵਰਤਦੇ ਹੋਏ ਖੁਸ਼ਵੰਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨਾਵਲ 'ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਮੇਲ' (A Train To Pakistan) ਰਾਹੀਂ ਵੰਡ ਦੇ ਦੁਖਾਂਤ ਨੂੰ ਅਤੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਉਹਨਾਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ ਜਿਹੜੀਆਂ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਡੂੰਘੀਆਂ ਪਰਤਾਂ ਤੇ ਅਸਰ ਅੰਦਾਜ਼ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ।

1947 ਦੀ ਵੰਡ ਸਮੇਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੁਖਾਂਤ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਭੁਗਤਣੇ ਪਏ। ਇਕ ਪਿੰਡ ਦੀ ਉਦਾਹਰਣ ਲੈਂਦਿਆਂ ਖੁਸ਼ਵੰਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅਜ਼ਾਦੀ ਸਮੇਂ ਜੋ ਵੀ ਘਟਨਾਵਾਂ ਵਾਪਰੀਆਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸੁਚੱਜੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਅਜ਼ਾਦੀ ਵੇਲੇ ਡਾਕੂ ਕਿਸਮ ਦੇ ਲੋਕ ਬੜੇ ਅਰਾਮ ਨਾਲ ਸਥਿਤੀਆਂ ਦਾ ਨਜ਼ਾਇਜ ਫਾਇਦਾ ਉਠਾਉਂਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਕਿਸੇ ਦੇ ਘਰ ਵਿਚ ਲੁੱਟ-ਖਸੁੱਟ ਕਰ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਪਿੰਡ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਸੇ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜੋ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਦਾ ਜਾਂ ਪੁਲਿਸ ਨੂੰ ਇਤਲਾਹ ਕਰਦਾ। ਪੁਲਿਸ ਦੀ ਤਫ਼ਤੀਸ਼ ਵਿਚ ਜਿਆਦਾ ਰੁਚੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਅਸਲੀ ਕਾਤਲਾਂ ਨੂੰ ਫੜ੍ਹਨ ਦੀ ਬਜਾਏ ਪਿੰਡ ਦੇ ਨਾਮੀ ਡਾਕੂ ਜਾਂ ਬਦਮਾਸ਼ ਨੂੰ ਫਰਜੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਫੜ੍ਹ ਕੇ ਕੁੱਟ ਮਾਰ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਸਿਰਫ ਇਹੀ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਤਫ਼ਤੀਸ਼ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਗੱਲ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀ ਖੁਸ਼ਵੰਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਹ ਬਿਆਨ ਕੀਤੀ ਹੈ ਕਿ ਮੌਜੂਦਾ ਭਾਰਤ ਵਿਚੋਂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਕੱਢ ਕੇ ਧੱਕੇ ਨਾਲ ਮੌਜੂਦਾ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿਚ ਭੇਜੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿਚੋਂ ਸਿੱਖ ਅਤੇ ਹਿੰਦੂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਭਾਰਤ

ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਲੋਕ ਬੜੇ ਔਖੇ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਜੰਮਣ ਭੋਇੰ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਸਰਕਾਰ ਵਿਚ ਜੋ ਲੋਕ ਵੱਡੇ ਅਹੁਦੇ ਤੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ ਉਹ ਆਪਣੀ ਡਿਊਟੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਆਪਣੇ ਜਿਸਮ ਦੀ ਅੱਗ ਨੂੰ ਲਾਚਾਰ ਕੁੜੀਆਂ ਬੁਲਾ ਕੇ ਬੁਝਾਉਂਦੇ ਰਹਿੰਦੇ। ਜਿਸ ਪਿੰਡ ਦਾ ਖੁਸ਼ਵੰਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ ਉਹ ਪਾਕਿਸਤਾਨ-ਭਾਰਤ ਸੀਮਾ 'ਤੇ ਹੈ। ਉਹ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਜਿਕਰ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਨਾਵਲੀ ਕਥਾਨਕ ਵਿਚ ਬਿਆਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਲਾਸ਼ਾਂ ਨਾਲ ਭਰੀਆਂ ਰੇਲਾਂ ਜੋ ਭਾਰਤ ਤੋਂ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵੱਲ ਜਾਂਦੀਆਂ ਜਾਂ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਤੋਂ ਭਾਰਤ ਵੱਲ ਆਉਂਦੀਆਂ, ਇਸੇ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚੋਂ ਦੀ ਹੋ ਕੇ ਲੰਘਦੀਆਂ ਤੇ ਸਾਰੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਲੋਕ ਲਾਸ਼ਾਂ ਨਾਲ ਭਰੀਆਂ ਰੇਲਾਂ ਦੇਖ ਕੇ ਸਹਿਮ ਉੱਠਦੇ। ਪ੍ਰੇਮੀ ਜੋੜਿਆਂ ਦਾ ਭਵਿੱਖ, ਇਕ ਮੁਸਲਮਾਨੀ ਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਇਕ ਹਿੰਦੂ ਦੇਸ਼ ਬਣਨ ਕਰਕੇ ਖਤਮ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਦੋਵੇਂ ਪਾਸਿਆਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਵੰਡ ਦਾ ਸੰਤਾਪ ਬਰਾਬਰ ਹੰਢਾਇਆ। ਖੂਨ ਨਾਲ ਸੋਨੇ ਰੰਗੀ ਮਿੱਟੀ ਦਾ ਰੰਗ ਲਾਲ ਹੋਇਆ ਜਾਪਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਸਮੁੱਚੇ ਸਮਾਜਿਕ ਯਥਾਰਥ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ਵੰਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੇ ਇਸ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਬਾਖੂਬੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਇਹ ਵਰਤਾਰੇ ਉਕਸਾਊ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਭਾਵੁਕ ਪੱਧਰ ਤੇ ਨੀਰਸ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਕਦੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹਨ ਬਲਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਅਤੀਤ ਪ੍ਰਤੀ ਜਾਗਰੂਕ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਕਿ ਉਹ ਅਜਿਹੀਆਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਵਾਲੀਆ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਤੋਂ ਕੁਝ ਸਿੱਖ ਸਕੇ ਅਤੇ ਭਵਿੱਖ ਪ੍ਰਤੀ ਚੰਗੀਆਂ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਉਤਪੰਨ ਕਰ ਸਕੇ ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਲਈ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਕਰ ਸਕੇ। ਅਜੋਕੇ ਉਥਲ-ਪੁਥਲ ਦੇ ਅਤੇ ਅਰਾਜਕਤਾ ਦੇ ਜ਼ਮਾਨੇ ਵਿਚ ਜੋ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਬੰਦਾ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਜਿਊਣਾ ਲੋਚਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਮਾਜਿਕ ਸਥਿਤੀ ਲਈ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ 'ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਮੇਲ' ਨਾਵਲ ਵਰਗੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਤੋਂ ਸੇਧ ਲੈਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।

*****

ਪੁਸਤਕ: ਕਲਮ ਤੇ ਅਕਲ **ਲੇਖਕ: ਪਿੰਕੀ ਗਰੇਵਾਲ** **ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ : ਰੂਪ ਪਬ. ਜਲੰਧਰ (1972)** **ਕੁੱਲ ਪੰਨੇ: 190** **ਕੀਮਤ: 8 ਰੁਪਏ**	**ਰੀਵਿਊਕਾਰ:** **ਅਰਸ਼ਦੀਪ ਸਿੰਘ** **ਕਲਾਸ : ਬੀ.ਏ. ਭਾਗ ਦੂਜਾ** **ਰੋਲ ਨੰਬਰ : 3208**

ਪਿਛਲੇ ਦਿਨੀਂ ਮੈਂ ਪਿੰਕੀ ਗਰੇਵਾਲ ਰਚਿਤ ਨਾਵਲ 'ਕਲਮ ਤੇ ਅਕਲ' ਪੜ੍ਹਿਆ। 190 ਪੰਨਿਆਂ ਦੇ ਇਸ ਨਾਵਲ ਦੀ ਕੀਮਤ ਕੇਵਲ 8 ਰੁਪਏ ਹੈ। ਇਹ ਨਾਵਲ ਗੁਰਬਚਨ ਕੌਰ ਵਰਗੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਲੰਦਨ ਤੱਕ ਦੇ ਸਫ਼ਰ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਔਰਤ ਦੀ ਜਿੰਦਗੀ ਬਾਰੇ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਉਸ ਨੂੰ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਮੁਸ਼ਕਿਲਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪਾਤਰ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੁਝ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਪਾਤਰ ਗੁਰਬਚਨ ਕੌਰ, ਪਾਰਬਤੀ ਤਸਲੀਮ, ਮਨਜੀਤ ਸਿੰਘ ਭੋਲਾ, ਸਿੱਧੂ ਸਾਹਬ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਕਪੂਰ, ਉਰਮਲਾ, ਕਾਦਰਨਾਥ ਪਟਿਆਲਵੀ, ਦਿਲਦਾਰ ਆਦਿ ਹਨ। ਇਹ ਸਾਰਾ ਨਾਵਲ ਗੁਰਬਚਨ ਪਾਤਰ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਘੁੰਮਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਵਿਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਮਕਾਨ ਮਾਲਕ ਦੀ ਕੁੜੀ ਦਾ ਨਾਮ ਪ੍ਰੀਤਮ ਕੌਰ ਪਿੰਕੀ ਹੈ ਜੋ ਆਕਸਫੋਰਡ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਪੁਰਾਣੇ ਖਿਆਲਾਂ ਵਾਲੀ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਭਰਾ ਵਿਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਡਾਕਟਰ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਥੇ ਹੀ ਇਕ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਕੁੜੀ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰੀਤਮ ਦੇ ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ ਉਸਦੇ ਦਾਦਾ-ਦਾਦੀ ਜੀ ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਹੀ ਛੱਡ ਕੇ ਵਿਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਪੱਕੇ ਤੌਰ ਤੇ ਰਹਿਣ ਲੱਗ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਪ੍ਰੀਤਮ ਨੂੰ ਵੀ ਵਿਦੇਸ਼ ਬੁਲਾ ਲਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਡਰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਪ੍ਰੀਤਮ ਵੀ ਆਪਣੇ ਭਰਾ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਨਾ ਕਰੇ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਉਸ ਉੱਤੇ ਨਿਗਰਾਨੀ ਰੱਖਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ। ਉਸ ਦੇ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਨੇ ਉਸ ਦਾ ਵਿਆਹ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਇਕ ਮੁੰਡੇ ਦਿਲਦਾਰ ਨਾਲ ਕਰਨਾ ਚਾਹਿਆ, ਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਉਹ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਆਇਆ। ਉਸ ਦੇ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਉਸ ਨੂੰ ਉਸ ਪਾਰਟੀ ਵਿਚ ਲੈ ਕੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਜਿੱਥੇ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਦਿਲਦਾਰ ਵੀ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪਤਨੀ ਸ਼ਰਮੀਲਾ ਨੂੰ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਵਿਚ ਲੰਗਰ ਬਣਾਉਂਦੇ ਅੱਗ ਲੱਗ ਗਈ ਸੀ ਅਤੇ ਹੁਣ ਉਹ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਦਾ ਦੁਬਾਰਾ ਵਿਆਹ ਕਰਨ ਬਾਰੇ ਸੋਚ ਰਹੇ ਸਨ।

ਪ੍ਰੀਤਮ ਦੇ ਘਰ ਕਿਰਾਏਦਾਰ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਸੋਹਣੀ,

ਸ਼ਰੀਫ਼ ਤੇ ਹਰ ਗੱਲ ਮੰਨਣ ਵਾਲੀ ਕੁੜੀ ਗੁਰਬਚਨ ਸੀ। ਪਰ ਉਹ ਕਿਸੇ ਕੰਮ ਤੇ ਨਹੀਂ ਲੱਗੀ ਹੋਈ ਸੀ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਉਹ ਕਿਰਾਇਆ ਸਮੇਂ ਸਿਰ ਦੇ ਦਿੰਦੀ ਸੀ। ਪ੍ਰੀਤਮ ਨੂੰ ਇਹ ਗੱਲ ਬਹੁਤ ਅਜੀਬ ਲੱਗੀ। ਉਸਨੇ ਉਸਤੋਂ ਕਈ ਵਾਰ ਪੁੱਛਣਾ ਚਾਹਿਆ ਪਰ ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਸਦੀ ਫੁੱਟਬਾਲ ਦੀ ਲਾਟਰੀ ਲੱਗੀ ਹੈ।

ਪ੍ਰੀਤਮ (ਪਿੰਕੀ) ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਦੀ ਚਿੱਠੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਕਵੈਂਟਰੀ ਵਾਪਸ ਆ ਜਾਵੇ ਕਿਉਂਕਿ ਗੁਰਬਚਨ ਦਾ ਛੇ ਹਫਤਿਆਂ ਤੋਂ ਕੁਝ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗ ਰਿਹਾ। ਫਿਰ ਪਿੰਕੀ ਨੂੰ ਗੁਰਬਚਨ ਦੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚੋਂ ਉਸਦੀ ਡਾਇਰੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਤੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਆਂਟੀ ਸ਼ਰਮੀਲਾ ਦੀ ਮੌਤ ਨਹੀਂ ਹੋਈ ਸਗੋਂ ਉਹ ਇਕ ਖੁਦਕੁਸ਼ੀ ਸੀ। ਫਿਰ ਉਸ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰਬਚਨ (ਬਚਨੀ) ਨੂੰ ਲੋਕ ਬਦਚਲਨ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ ਜੋ ਕਿ ਬਿਲਕੁਲ ਗਲਤ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹ ਇਹ ਸਹਾਰ ਨਹੀਂ ਸਕੀ।

ਉਸਦੀ ਡਾਇਰੀ ਤੋਂ ਪਤਾ ਚੱਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਬਚਨੀ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ ਤਾਂ ਉਸਦੀ ਇਕ ਸਹੇਲੀ ਪਾਰਬਤੀ ਸੀ ਜੋ ਉਸ ਨਾਲ ਇੰਗਲੈਂਡ ਆਈ ਸੀ। ਪਾਰਬਤੀ ਦੇ ਪਿਤਾ ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਸ ਦੀ ਮਾਤਾ ਨੂੰ ਲੋਕ ਬਦਚਲਨ ਕਹਿਣ ਲੱਗ ਪਏ। ਉਸਦਾ ਭਰਾ ਤਸਲੀਮ ਇੰਗਲੈਂਡ ਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਥੇ ਉਸਨੇ ਆਪਣਾ ਇਕ ਅਖਬਾਰ ਚਲਾਇਆ ਤੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਲੋਕ ਹੈਰਾਨ ਸਨ ਕਿ ਇਹ ਘੱਟ ਪੜ੍ਹਿਆ ਲਿਖਿਆ ਮੁੰਡਾ ਕਿਵੇਂ ਅਖਬਾਰ ਚਲਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਪਿੰਡ ਪੈਸੇ ਭੇਜਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਅਤੇ ਜਲਦੀ ਹੀ ਪਾਰਬਤੀ ਅਤੇ ਗੁਰਬਚਨ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕੰਪੋਜ਼ਿੰਗ ਦੇ ਕੰਮ ਲਈ ਇੰਗਲੈਂਡ ਬੁਲਾ ਲਿਆ।

ਪਾਰਬਤੀ ਤੇ ਬਚਨੀ ਨੂੰ ਲੈਣ ਲਈ ਉਸਦਾ ਭਰਾ ਤਸਲੀਮ ਤੇ ਉਸਦੇ ਸਾਥੀ ਲੈਣ ਲਈ ਆਏ। ਉਥੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਤੇ ਉਰਮਲਾ ਨਾਲ ਮੇਲ ਹੋਇਆ। ਉਹ ਉਰਮਲਾ ਦੇ ਘਰ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇੰਗਲੈਂਡ ਘੁਮਾਇਆ। ਉਹ ਇੰਗਲੈਂਡ ਦਾ ਸਾਫ ਸੁਥਰਾ ਵਾਤਾਵਰਨ ਖੁੱਲੀਆਂ ਸੜਕਾਂ ਆਦਿ ਦੇਖ ਕੇ ਹੈਰਾਨ ਸਨ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਸਵਰਗ ਜਾਪਦਾ ਸੀ। ਉਥੇ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰੀ ਧਰਤੀ ਹੇਠਾਂ ਚੱਲਣ ਵਾਲੀਆਂ ਕਾਰਾਂ ਦੇਖੀਆਂ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਦਰਿਆ ਥੇਮਜ਼, ਵਾਈਟ ਹਾਊਸ ਆਦਿ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸਥਾਨ ਦੇਖੇ।

ਭੋਲਾ ਮਨਜੀਤ ਰਾਏ ਦੇ ਨਾਵਲ ਪੜ੍ਹਦਾ ਹੈ ਉਸਨੂੰ ਲੋਕ ਆਮ ਕਰਕੇ ਬੋਲਾ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਉੱਚਾ ਸੁਣਦਾ ਹੈ ਤੇ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਉਹ ਨਰਾਜ਼ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਉਰਮਲਾ ਉਸਨੂੰ ਮਨਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਭੋਲਾ, ਉਸਲੀਮ, ਸੁਲੱਖਣ, ਕਪੂਰ ਚੰਦ, ਕਾਦਰਨਾਥ ਪਟਿਆਲਵੀ ਸਭ ਰਾਤ ਨੂੰ ਸ਼ਰਾਬ ਪੀਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਉਰਮਲਾ ਨੂੰ ਸਾਰਾ ਘਰ ਦਾ ਕੰਮ ਤੇ ਰਸੋਈ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਉਸਨੂੰ ਬੁਖਾਰ ਚੜ੍ਹ

ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਾਰੋ (ਪਾਰਬਤੀ) ਨੇ ਤਸਲੀਮ ਕੁੱਟਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸਨੇ ਸ਼ਰਾਬ ਪੀ ਕੇ ਉਰਮਲਾ ਨੂੰ ਗਲਤ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ ਵੇਖਿਆ ਸੀ। ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਉਰਮਿਲਾ ਅਤੇ ਪਾਰਬਤੀ ਬਜ਼ਾਰੋਂ ਘਰ ਦਾ ਸਮਾਨ ਲੈਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਤਸਲੀਮ ਤੇ ਬਚਨੀ ਰਹਿ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਤਸਲੀਮ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰਨ ਲਈ ਗੁਰਬਚਨ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਇਕਬਾਲ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਇਹ ਸਭ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਪਿੰਕੀ ਸੋਚਦੀ ਹੈ ਕਿ ਬਚਨੀ ਸਾਡੇ ਘਰ ਕਿਸ ਮਕਸਦ ਲਈ ਆਈ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਇਕਬਾਲ (ਜਿਸ ਦਾ ਪਿੰਕੀ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਹੋਣਾ ਸੀ) ਨੂੰ ਜਾਣਦੀ ਹੈ ਤੇ ਸ਼ਰਮੀਲਾ ਆਂਟੀ ਨੂੰ ਵੀ ਜਾਣਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ ਹੈ ਤੇ ਸ਼ਰਮੀਲਾ ਆਂਟੀ ਦੀ ਉਸਨੂੰ ਲਿਖੀਆਂ ਚਿੱਠੀਆਂ ਤੇ (ਜਿਸ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਸੀ ਕਿ ਹੁਣ ਉਹ ਮਰਨ ਲੱਗੀ ਹੈ ਤੇ ਉਸਦੇ ਰਾਜ ਨੂੰ ਕੋਈ ਹੋਰ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ) ਤੇ ਪੈਸੇ ਵੀ ਮਿਲਦੇ ਹਨ।

ਪਿੰਕੀ ਉਸਦੀਆਂ ਹੋਰ ਕਿਤਾਬਾਂ ਚੁੱਕ ਕੇ ਆਪਣੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਲੈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਸੋਚਦੀ ਹੈ ਕਿ ਬਚਨੀ ਜੋ ਕਿ ਇਕ ਲੈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਸੋਚਦੀ ਹੈ ਕਿ ਬਚਨੀ ਜੋ ਕਿ ਇਕ ਬਹੁਤ ਸੁੰਦਰ ਤੇ ਸਮਝਦਾਰ, ਪੜ੍ਹੀ ਲਿਖੀ ਸੀ ਉਸਦਾ ਕੀ ਬਣਿਆ ਹੋਣਾ। ਉਹ ਇਹ ਸੋਚ ਕੇ ਸੌਂ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਹੀ ਇਹ ਨਾਵਲ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਨਾਵਲ ਸਾਡੇ ਲਈ ਇਕ ਰਹੱਸ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬਚਨੀ ਨਾਲ ਕੀ ਹੋਵੇਗਾ? ਉਹ ਕਿੱਥੇ ਗਈ ਹੋਵੇਗੀ? ਉਸਨੇ ਦਿਲਦਾਰ ਨਾਲ ਜਾਂ ਗੋਰਡਨ ਨਾਲ ਕਿਸ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਹੋਇਆ ਹੋਵੇਗਾ। ਅਜਿਹੇ ਕਈ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਪਾਠਕਾਂ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਉਤਪੰਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਇਸ ਨਾਵਲ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਬਿਲਕੁਲ ਸਰਲ ਅਤੇ ਪੇਂਡੂ ਭਾਸ਼ਾ ਵੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਕਈ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਵੀ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਮੁਹਾਵਰੇ ਅਤੇ ਅਖਾਣ ਖੂਬ ਵਰਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ "ਵਾਰਸ ਸ਼ਾਹ ਲੁਕਾਈਏ ਖਲਕ ਕੋਲੋਂ ਭਾਵੇਂ ਆਪਣਾ ਹੀ ਗੁੜ ਖਾਈਏ ਜੀ"

ਇਹ ਨਾਵਲ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਔਰਤ ਨੂੰ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਕਿਹੜੀਆਂ ਪਰੇਸ਼ਾਨੀਆਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਜੇਕਰ ਕਿਸੇ ਦਾ ਪਤੀ ਮਰ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਲੋਕ ਬਦਚਲਨ ਕਹਿਣ ਲੱਗ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਜਾਂ ਬੁਰੀ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ ਵੇਖਦੇ ਹਨ ਜਾਂ ਬੁਰੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਵਰਤਦੇ ਹਨ। ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਸਿਰਫ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਹੀ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਪ੍ਰਦੇਸ ਵਿਚ ਵੀ ਸਮੱਸਿਆ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਨਾਵਲ ਇਹ ਵੀ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅੱਜ ਦੇ ਯੁਗ ਵਿਚ ਪੈਸਾ ਹੀ ਸਭ ਕੁਝ ਹੈ ਜੇ ਪੈਸਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਤਾਂ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਪਾਰਬਤੀ ਦੇ ਪਿਤਾ ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਲੋਕ ਉਸ ਦੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਬਦਚਲਨ ਕਹਿਣ ਲੱਗ ਗਏ ਪਰ ਤਸਲੀਮ ਦੇ ਵਿਦੇਸ਼ ਜਾ ਕੇ ਪੈਸੇ ਭੇਜਣ ਤੇ

ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਆਰਥਿਕ ਸਥਿਤੀ ਠੀਕ ਹੋਣ ਨਾਲ ਲੋਕ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮਾਣ-ਸਨਮਾਨ ਦੇਣ ਲੱਗਾ।

ਇਸਦਾ ਸਿਰਲੇਖ 'ਕਲਮ ਤੇ ਅਕਲ' ਬਿਲਕੁਲ ਠੀਕ ਢੁਕਦਾ ਹੈ। ਇਸਦੇ ਦੋ ਕਾਰਨ ਹਨ ਪਹਿਲਾ ਤਸਲੀਮ ਜੋ ਕਿ ਘੱਟ ਪੜ੍ਹਿਆ ਲਿਖਿਆ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਆਪਣੀ ਅਕਲ ਤੇ ਦਿਮਾਗ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕਰਕੇ ਵਿਦੇਸ਼ ਜਾ ਕੇ ਬਿਨਾ ਪੈਸਿਆਂ ਜਾਂ ਘੱਟ ਪੈਸਿਆਂ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਖੁਦ ਦਾ ਅਖਬਾਰ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਆਪਣੀ ਅਕਲ ਅਤੇ ਕਲਮ ਨਾਲ ਪੈਸਾ ਕਮਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਅਤੇ ਦੂਜਾ ਗੁਰਬਚਨ ਆਪਣੀ ਕਲਮ ਅਤੇ ਅਕਲ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਬਾਰੇ ਜੋ ਉਸ ਨਾਲ ਵਾਪਰਦਾ ਹੈ ਬਾਰੇ ਆਪਣੀ ਡਾਇਰੀ ਵਿਚ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਆਪਣਾ ਬਦਲਾ ਲੈ ਸਕੇ ਜਾਂ ਦੋਸ਼ੀਆਂ ਨੂੰ ਸਜਾ ਦਵਾ ਸਕੇ।

*****

ਪੁਸਤਕ : ਤੂੰ ਕਿ ਮੈਂ (ਨਾਵਲ)
ਲੇਖਕ : ਫ਼ਖ਼ਰ ਜਮਾਨ
ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ : ਚੇਤਨਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਲੁਧਿਆਣਾ
ਸਾਲ:2015
ਕੀਮਤ: 150 ਰੁਪਏ
ਕੁੱਲ ਪੰਨੇ : 203

ਰੀਵਿਊਕਾਰ:
ਹਰਮੀਤ ਕੌਰ
ਕਲਾਸ : ਬੀ.ਏ. ਭਾਗ ਦੂਜਾ
ਰੋਲ ਨੰਬਰ : 2605

ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਨਾਵਲਕਾਰ ਜ਼ਨਾਬ ਫ਼ਖ਼ਰ ਜਮਾਨ ਕਿਸੇ ਜਾਣ-ਪਹਿਚਾਣ ਦੇ ਮੁਹਤਾਜ਼ ਨਹੀਂ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ 'ਸੱਤ ਗਵਾਚੇ ਲੋਕ', 'ਇਕ ਮਰੇ ਬੰਦੇ ਦੀ ਕਹਾਣੀ', 'ਬੰਦੀਵਾਨ', 'ਕਮਜਾਤ', 'ਤੂੰ ਕਿ ਮੈਂ' ਆਦਿ ਨਾਵਲ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਝੋਲੀ ਵਿਚ ਪਾਏ, ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਇਹ ਦੂਸਰੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦਾ ਬਹੁਤ ਚਰਚਿਤ ਨਾਵਲਕਾਰ ਹੈ। ਮਨੁੱਖੀ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਲੇਖਕ ਦਾ ਮਨਭਾਉਂਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਹੈ। 'ਤੂੰ ਕਿ ਮੈਂ' ਨਾਵਲ ਇਕ ਬੜਾ ਹੀ ਵਿਲੱਖਣ ਕਿਸਮ ਦਾ ਨਾਵਲ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਕਾਵਿ ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਵਾਰਤਿਕ ਦਾ ਬੜਾ ਖ਼ੂਬਸੂਰਤ ਸੰਗਮ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਦਾ ਪੂਰਾ ਬਿਰਤਾਂਤ 25 ਅਧਿਆਇਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਹਰ ਅਧਿਆਇ ਦਾ ਮੁੱਢ ਕਾਵਿ ਭਾਸ਼ਾ ਨਾਲ ਬੱਝਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਲੋਕ ਕਾਵਿ, ਸੂਫੀ ਕਾਵਿ, ਭਗਤੀ ਕਾਵਿ ਅਤੇ ਕਈ ਹੋਰ ਕਾਵਿ-ਰੂਪਾਂ ਦੇ ਰੰਗਾਂ ਦੀ ਚਾਸ਼ਨੀ ਚੜ੍ਹਾਈ ਹੋਈ ਹੈ।ਨਾਵਲ ਦਾ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਮਸਲਾ ਸਮੁੱਚੀ ਲੋਕਾਈ ਵਿਚ ਪ੍ਰੇਮ ਭਾਵ ਪੈਦਾ ਕਰਕੇ ਦੇਸਾਂ ਦੀਆਂ ਬਣਾਈਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਰਹੱਦਾਂ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਸਰਹੱਦਾਂ ਲਕੀਰਾਂ ਵੰਡਾਂ ਅਤੇ ਸੀਮਾਵਾਂ ਤੇ ਬੈਠੇ ਸਾਰੇ ਸੈਨਿਕਾਂ ਦੀਆਂ ਸੱਧਰਾਂ ਤਾਂਘਾਂ ਪੀੜ੍ਹਾਂ ਸਾਂਝੀਆਂ ਹਨ। ਨਾਵਲਕਾਰ ਆਪਣੇ ਪਹਿਲੇ ਅਧਿਆਇ ਦੀਆਂ ਪਹਿਲੀਆਂ ਹੀ ਸਤਰਾਂ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਗੱਲ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਲਿਖਦਾ ਹੈ,

"ਇਹ ਕਿਸੇ ਇਕ ਦੇਸ਼, ਸ਼ਹਿਰ ਜਾਂ ਇਕ ਪਿੰਡ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਕਥਾ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਪਿੰਡਾਂ ਦੀ ਕਥਾ ਹੈ।"

ਨਾਵਲ ਦਾ ਮੁੱਖ ਪਾਤਰ ਖੈਰੂ ਜਿਸਦਾ ਮਾਪਿਆਂ ਨੇ ਬੜੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਨਾਮ ਖੈਰੂ ਬਖਸ਼ ਰੱਖਿਆ ਸੀ ਪਰ ਸਮੇਂ ਦੀ ਮਾਰ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਖੈਰੂ ਸੁਦਾਈ, ਕਮਅਕਲਾ, ਕਮਦਿਮਾਗਾ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਹੋਰ ਕਿਹੜੇ ਕਿਹੜੇ ਤਖੱਲਸ ਜੋੜ ਦਿੱਤੇ ਹਨ। ਨਾਵਲ ਜਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਅੱਗੇ ਵਧਣ ਅਤੇ ਹਮੇਸ਼ਾ ਸੰਘਰਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਉਤਸ਼ਾਹ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਦੀਆਂ ਅੰਦਰੂਨੀ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਤੋਂ ਜਾਣੂੰ ਕਰਵਾਉਣ ਦਾ ਜਤਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਕਿ ਜਦੋਂ ਇਰਾਦਾ ਮਜ਼ਬੂਤ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਜਿੱਤ

ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹੋਵੇਗੀ। ਖੈਰੂ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦਾ ਜੋ ਸੁਪਨਾ ਵੇਖਦਾ ਹੈ, ਅੰਤ ਵਿਚ ਉਸ ਨੂੰ ਹਕੀਕਤ ਵਿਚ ਬਦਲ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਸੁਪਨੇ ਨੂੰ ਹਕੀਕਤ ਰੂਪ ਦੇਣ ਨੂੰ ਉਹ ਬੜੀ ਜੱਦੋ ਜਹਿਦ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਆਪਣੀਆਂ ਅੰਦਰੂਨੀ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕਜੁੱਟ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਪ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਫੈਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਉਸ ਅੰਦਰੋਂ ਚਾਰ ਪਾਤਰ ਹੋਰ ਜਨਮ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਜੋ ਉਸਦਾ ਆਪਣਾ ਹੀ ਵਜ਼ੂਦ ਹਨ। ਦੋਸਤੀ ਅਮਨ ਸ਼ਾਂਤੀ ਤੇ ਮੁਹੱਬਤ। ਇਹ ਚਾਰੇ ਪਾਤਰ ਸੰਘਰਸ਼ ਵਿਚ ਉਸ ਦਾ ਸਾਥ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਨਾਵਲ ਦੇ ਅੰਤਲੇ ਅਧਿਆਇ ਵਿਚ ਇਹ ਸਾਰੇ ਪਾਤਰ ਖੈਰ ਬਖ਼ਸ਼ ਜਿਸ ਨੂੰ ਸੁਦਾਈ, ਕਮਅਕਲਾ, ਕਮਦਿਮਾਗਾ, ਮਿਰਗੀ ਮਾਰਿਆ ਨਾਵਾਂ ਨਾਲ ਬੁਲਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਉਸ ਅੰਦਰ ਮੁੜ ਸਮਾ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਨਾਵਲ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਖੈਰੂ ਬਖ਼ਸ਼ ਪੂਰੀ ਖਲਕਤ ਤੋਂ ਇਹ ਸੁਆਲ ਪੁੱਛਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਮਲਾ ਕੌਣ ਏ 'ਤੂੰ ਕਿ ਮੈਂ' । ਸਮੁੱਚਾ ਬਿਰਤਾਂਤ ਬੜੇ ਹੀ ਸਲੀਕੇ ਅਤੇ ਸੁਚੱਜੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਬੁਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਰੌਚਕਤਾ ਪਹਿਲੇ ਅਧਿਆਇ ਤੋਂ ਪੱਚੀਵੇਂ ਅਧਿਆਇ ਤੱਕ ਬਰਕਰਾਰ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ।

*****

ਪੁਸਤਕ: ਖਿੜਕੀਆਂ
ਲੇਖਕ : ਨਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਕਪੂਰ
ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ : ਲੋਕਗੀਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ
ਸਾਲ: 2013
ਕੁੱਲ ਪੰਨੇ : 352

ਰੀਵਿਊਕਾਰ:
ਅਕਾਸ਼ਦੀਪ ਸ਼ਰਮਾ
ਕਲਾਸ :ਬੀ.ਕਾਮ. ਭਾਗ ਪਹਿਲਾ
ਰੋਲ ਨੰਬਰ : 1412

ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਬੜਾ ਕੁਝ ਵਾਪਰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਕੁਝ ਘਟਨਾਵਾਂ ਅਤੇ ਅਨੁਭਵ ਸਾਡੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਮੁੱਲਵਾਨ ਤਜ਼ਰਬਾ ਬਣ ਕੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਸਰਮਾਇਆ ਹੋ ਨਿੱਬੜਦੇ ਹਨ। ਕੁਝ ਖੁਸ਼ੀ ਦੇ ਪਲ ਅਤੇ ਅਹਿਸਾਸ ਹੀ ਸਾਡੀਆਂ ਜਿੱਤਾਂ ਹਾਰਾਂ ਸਿਰਜਦੇ ਹਨ ਜੋ ਸਾਡੇ ਲਈ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਵਿਚਾਰ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਅਜਿਹੇ ਹਰੇਕ ਵਿਚਾਰ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਇਕ ਹੋਰ ਲੁਪਤ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਕੋਈ ਵੀ ਵਿਚਾਰ ਨਾ ਪੂਰਾ ਸੁਣਨਾ ਸੰਭਵ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਸੁਨਾਉਣਾ। ਅਜਿਹੇ ਭਾਵਪੂਰਤ ਵਿਚਾਰ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਤੁਸੀਂ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਾ ਸਕਦੇ ਹੋ ਕਿ ਨਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਕਪੂਰ ਦੀ ਪੁਸਤਕ ਸਾਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਝਾਤੀ ਮਾਰਨ ਅਤੇ ਹੋਰਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਝਾਕਣ ਦਾ ਅਵਸਰ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚਲੇ ਲੇਖ ਜੀਵਨ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪਹਿਲੂਆਂ ਅਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਅਵਸਥਾਵਾਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਨਿਰਾਸ਼ਤਾ ਦੂਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਕੁਝ ਸੋਚਣ ਦਾ ਉਤਸ਼ਾਹ ਵਧਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਸ਼ਿੱਦਤ ਨਾਲ ਜਿਉਣ ਤੇ ਮਾਨਣ ਦੀ ਤਾਂਘ ਵਧਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਲੇਖ ਸਾਨੂੰ ਜਿੰਦਗੀ ਦੀ ਸਮਝ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜਿਸ ਨਾਲ ਸਵੈ-ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਵਧਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਲੇਖ ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਸਿੱਖਿਆ ਵੀ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਦੂਜਿਆਂ ਦੇ ਅਨੁਭਵਾਂ ਤੇ ਜੀਵਨ ਤਜ਼ਰਬਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਕੁਝ ਨਾ ਕੁਝ ਸਿੱਖਦੇ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚਲੇ ਲੇਖ ਸਾਨੂੰ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਪੁਰਸ਼ ਨਾਲੋਂ ਵੱਧ ਗਿਆਨ ਇਸਤਰੀਆਂ ਕੋਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਹੜੇ ਵਿਅਕਤੀ ਅਸੂਲਾਂ ਦੇ ਪੱਕੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਉਹ ਬੁਰੇ ਤੋਂ ਬੁਰੇ ਹਾਲਾਤਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਆਪਣੇ ਅਸੂਲ ਨਹੀਂ ਛੱਡਦੇ। ਲੇਖ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਮਾੜੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਕੋਸਣ ਦੀ ਥਾਂ ਉਸ ਦੀ ਰਜ਼ਾ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਆਪਣੇ ਯਤਨ ਵਧਾਉਣ ਉੱਤੇ ਧਿਆਨ ਕੇਂਦਰਿਤ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਅਸੀਂ ਕੁਝ ਸਿੱਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਆਪਣੇ ਗੁਰੂ ਜਾਂ ਅਧਿਆਪਕ ਕੋਲ ਇਸ ਭਾਵਨਾ ਨਾਲ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਕੁਝ ਨਹੀਂ

ਜਾਣਦੇ। ਅਜਿਹਾ ਇਸ ਕਰਕੇ ਕਿਉਂਕਿ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਅਤੇ ਤੁਹਾਡੇ ਵਿਚਕਾਰ ਗਿਆਨ ਦੀ ਦੀਵਾਰ ਆ ਜਾਵੇਗੀ ਜੋ ਇਕ ਹਉਮੈਂ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰ ਜਾਵੇਗੀ। ਜਿੰਦਗੀ ਦੇ ਚੰਗੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਸਾਨੂੰ ਸਾਡੇ ਮਾੜੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਖੜ੍ਹਨ ਅਤੇ ਸਹਾਰਾ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਭੁੱਲਣਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੀਦਾ। ਸਾਨੂੰ ਦੂਜਿਆਂ ਦਾ ਸਵੈ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹਮੇਸ਼ਾ ਵਧਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਅਸੀਂ ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਉਸ ਨੂੰ ਘਟੀਆਂ ਵਖਾਉਣ ਲਈ ਉਸ ਦਾ ਮਖੌਲ ਉੜਾ ਕੇ ਜਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਸ਼ਰਮਾਸਾਰ ਕਰਕੇ ਉਸ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਹੀਂ ਘਟਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਅਜਿਹੇ ਕਿੰਨੇ ਹੀ ਹੋਰ ਊਰਜ਼ਾ ਵਧਾਊ ਨੁਕਤੇ ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਜਿੰਦਗੀ ਹੋਰ ਵੀ ਸਰਲ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਨਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਕਪੂਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨਿੱਜੀ ਤਜ਼ਰਬਿਆਂ, ਜੀਵਨ ਅਨੁਭਵਾਂ ਤੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਹੋਰ ਸੈਂਕੜੇ ਮਹਾਨ ਵਿਅਕਤੀਆ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ, ਭਾਸ਼ਣਾਂ ਅਤੇ ਲਿਖਤਾਂ ਦੇ ਅੰਸ਼ ਵੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਇੰਝ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚਲੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵੱਲ ਖੁੱਲਦੀਆਂ ਖਿੜਕੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚਲੀਆਂ ਖਿੜਕੀਆਂ ਚੋਂ ਜੀਵਨ ਦੇ ਬਾਹਰਲੇ ਅਤੇ ਅੰਦਰਲੇ ਸਰੀਰਕ ਤੇ ਰੂਹਾਨੀ ਸੁਨੇਹੇ ਅਤੇ ਸੰਕੇਤ ਮਿਲਦੇ ਹਨ।

*****

ਪੁਸਤਕ: ਲੰਘ ਗਏ ਦਰਿਆ
ਲੇਖਕ : ਦਲੀਪ ਕੌਰ ਟਿਵਾਣਾ
ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ : ਆਰਸੀ ਪਬਲਿਸ਼ਰਜ਼ ਦਿੱਲੀ
ਸਾਲ 2014

ਰੀਵਿਊਕਾਰ:
ਹਰਦੀਪ ਸਿੰਘ
ਬੀ.ਏ.- ਭਾਗ ਦੂਜਾ
ਰੋਲ ਨੰਬਰ : 3212

'ਲੰਘ ਗਏ ਦਰਿਆ' ਨਾਵਲ ਦਲੀਪ ਕੌਰ ਟਿਵਾਣਾ ਦਾ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਦਲੀਪ ਕੌਰ ਟਿਵਾਣਾ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਨਾਮਵਰ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ 1971 ਵਿਚ 'ਏਹੁ ਹਮਾਰਾ ਜੀਵਣਾ' ਨਾਵਲ ਉੱਤੇ ਸਾਹਿਤ ਅਕਾਦਮੀ ਪੁਰਸਕਾਰ ਮਿਲਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਨੇ ਹੋਰ ਵੀ ਬਹੁਤ ਰਚਨਾਵਾਂ ਲਿਖੀਆਂ। 'ਲੰਘ ਗਏ ਦਰਿਆ' ਨਾਵਲ 2014 ਵਿਚ ਆਰਸੀ ਪਬਲਿਸ਼ਰਜ਼, ਦਿੱਲੀ ਵੱਲੋਂ ਛਾਪਿਆ ਗਿਆ। ਇਹ ਨਾਵਲ ਕੁੱਲ ਨੱਬੇ ਪੰਨਿਆਂ ਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦਾ ਮੁੱਲ ਪਚਵੰਜਾ ਰੁਪਏ ਹੈ।

ਇਸ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਪਟਿਆਲੇ ਦੇ ਉਸ ਇਤਿਹਾਸਕ ਦੌਰ ਦਾ ਜਿਕਰ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਲਿਖਤੀ ਇਤਿਹਾਸ ਨੇ ਕਦੇ ਵੀ ਜਿਕਰ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ। ਇਸ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਵੱਡੀ ਸਰਕਾਰ (ਮਹਾਰਾਜਾ ਭੁਪਿੰਦਰ ਸਿੰਘ) ਬਾਰੇ, ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਖਾਸ ਸਰਦਾਰ ਬਖਸ਼ੀਸ਼ ਸਿੰਘ ਬਾਰੇ ਅਤੇ ਪਟਿਆਲੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਹਾਲਾਤਾਂ ਬਾਰੇ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ।

ਪਟਿਆਲੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਨਾਲ ਵਗਦੀ ਨਦੀ ਵਿਚ ਬਰਸਾਤ ਦਾ ਪਾਣੀ ਚੜ੍ਹ ਆਉਂਦਾ ਸੀ ਤੇ ਫਿਰ ਮਹਾਰਾਜ ਆਪ ਸੋਨੇ ਦੀ ਨੱਥ ਤੇ ਚੂੜਾ ਨਦੀ ਦੀ ਭੇਂਟ ਕਰਕੇ, ਨਦੀ ਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤ ਕਰਵਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੀ ਵੀ ਸਰਦਾਰੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਸਰਦਾਰ ਇਮਾਨਦਾਰ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਪਰ ਹੁਣ ਸਾਨੂੰ ਨਾ ਤਾਂ ਉਹ ਨਦੀਆਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ ਨਾ ਮਹਾਰਾਜੇ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਹੁਣ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਸਰਦਾਰੀਆਂ। ਨਾਵਲ ਪੜ੍ਹਕੇ ਸਾਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਸਰਦਾਰਨੀਆਂ (ਇਸਤਰੀਆਂ) ਆਪਣੇ ਸਰਦਾਰਾਂ (ਪੁਰਸ਼ਾਂ) ਦੀ ਹਰ ਗੱਲ ਮੰਨਦੀਆਂ ਸਨ। ਜਿਵੇਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਅਤੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੇ ਆਮ ਹੀ ਇਕ ਤੋਂ ਵੱਧ ਵਿਆਹ ਹੁੰਦੇ ਸਨ ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਹ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰ ਲੈਂਦੀਆਂ ਸਨ।

ਅਸੀਂ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਅੱਗੇ ਜਾ ਕੇ ਵੇਖਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਡੌਲੀ ਆਪਣੀ ਮਨਮਰਜੀ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਮਨਪਸੰਦ ਵਿਅਕਤੀ ਪ੍ਰੋ. ਸ਼ਰਮਾ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਪਹਿਲੇ ਸਮਿਆਂ ਵਿਚ ਸਰਦਾਰਾਂ ਅਤੇ ਸਰਦਾਰਨੀਆਂ ਦੇ ਵਿਆਹ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮਾਪਿਆਂ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਹੀ ਜਾਤੀ ਵਿਚ ਹੁੰਦੇ ਸਨ।

ਜਿਵੇਂ ਆਪਾਂ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਵੇਖਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਕੁੱਕੂ, ਹਰਪ੍ਰੀਤ ਅਤੇ ਗੁਰਬਖ਼ਸ਼ੀਸ਼ ਸਿੰਘ ਦਾ ਵਿਆਹ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਦੁਆਰਾ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਪਹਿਲਾਂ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਦੂਜੇ ਪ੍ਰਤੀ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਵਡੇਰਿਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਪਿਆਰ, ਸਤਿਕਾਰ, ਆਦਰ ਤੇ ਮਾਣ ਮਰਿਆਦਾ ਹੁੰਦੀ ਸੀ ਪਰ ਇਹ ਦਿਨ ਪ੍ਰਤੀ ਦਿਨ ਘਟਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਵੀ ਇਸੇ ਗੱਲ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਕੁੱਕੂ ਅਤੇ ਹਰਪ੍ਰੀਤ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ ਪ੍ਰਤੀ ਸਤਿਕਾਰ, ਆਦਰ ਹੈ। ਸ਼ਾਇਦ ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਮਾਪਿਆਂ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਵੀ ਗੱਲ 'ਤੇ ਬਹਿਸ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀਆਂ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਡੌਲੀ ਵਿਚ ਕੋਈ ਆਦਰ, ਸਤਿਕਾਰ ਵਾਲੀ ਭਾਵਨਾ ਸਾਨੂੰ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ।

ਪਹਿਲਾਂ ਲੋਕ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਇਮਾਨਦਾਰੀ ਨਾਲ ਨਿਭਾਉਂਦੇ ਸੀ ਪਰ ਅੱਜ ਕੱਲ ਪਤੀ-ਪਤਨੀ ਵਰਗੇ ਨਜ਼ਦੀਕੀ ਰਿਸ਼ਤੇ ਵਿਚ ਵੀ ਪਿਆਰ ਤੇ ਮਾਣ ਸਤਿਕਾਰ ਘੱਟ ਹੁੰਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਵਲ ਵਿਚਲੇ ਵੇਰਵਿਆਂ ਤੋਂ ਸਾਨੂੰ ਪਤਾ ਚੱਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਦੇ ਸਮਿਆਂ ਵਿਚ ਸਰਦਾਰਨੀਆਂ ਅਤੇ ਸਰਦਾਰ ਆਪਣੇ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਨੂੰ ਅੰਤ ਤੱਕ ਨਿਭਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਨਾਵਲੀ ਵੇਰਵੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹਰਪ੍ਰੀਤ ਦਾ ਪਤੀ ਆਪਣੇ ਦੋ ਬੱਚਿਆਂ ਅਤੇ ਹਰਪ੍ਰੀਤ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦਾ ਘਾਣ ਕਰਦਾ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਕ ਮੇਮ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰਬਖ਼ਸ਼ੀਸ਼ ਦੀ ਪਤਨੀ ਵੀ ਆਪਣੀ ਧੀ (ਡੌਲੀ) ਤੇ ਪਤੀ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਦਿੱਲੀ ਚਲੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਰੋਜ਼ੀ ਵੀ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਨਾਲ ਬੈਠ ਕੇ ਸਮੱਸਿਆ ਨੂੰ ਸੁਲਝਾਉਣ ਦੀ ਥਾਂ ਆਪਣੇ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਨੂੰ ਤਿਲਾਂਜਲੀ ਦਿੰਦੀ ਹੋਈ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਨੂੰ ਛੱਡ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਸਾਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਲੋਕ ਆਪਣੀ ਅਜਾਦੀ, ਪੈਸਾ ਅਤੇ ਆਪਣਾ ਨਾਮ ਬਨਾਉਣ ਲਈ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦਾ ਘਾਣ ਕਰਦੇ ਹਨ ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਰਿਸ਼ਤਾ ਪਤੀ ਪਤਨੀ ਦਾ ਹੋਵੇ, ਮਾਪਿਆਂ ਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਕੋਈ ਵੀ ਹੋਰ ਸਮਾਜਿਕ ਰਿਸ਼ਤਾ ਹੋਵੇ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਇਸ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਕੁੱਕੂ ਵਰਗੇ ਇਮਾਨਦਾਰ ਅਤੇ ਸਿਆਣੇ ਪਾਤਰ ਵੀ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਆਪਣੇ ਸਾਰੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਇਮਾਨਦਾਰੀ ਅਤੇ ਮਾਣ ਮਰਿਆਦਾ ਨਾਲ ਨਿਭਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਕੁੱਕੂ ਦੀ ਮੰਗਣੀ ਚਤੌੜ ਵਾਲੇ ਛੋਟੇ ਕੌਰ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਲਈ ਉਸ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੈ।

ਇਸ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਇਕ ਹੋਰ ਇਤਿਹਾਸਕ ਵੇਰਵੇ ਦੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਹਾਕਮਾਂ ਨੂੰ ਭਾਰਤ ਵਿਚੋਂ ਭਜਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਤਾਂ ਉਹ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਬਟਵਾਰਾ ਕਰਵਾ ਗਏ ਸਨ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਇਕ ਅਲੱਗ ਹੀ ਰੂਪ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਆਂਢੀ ਗੁਆਂਢੀ ਦਾ ਦੁਸ਼ਮਨ, ਦੋਸਤ ਦੋਸਤ ਦਾ ਦੁਸ਼ਮਨ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਦੁਸ਼ਮਨ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਮਨੁੱਖਤਾ ਖਤਮ ਹੋ

ਗਈ ਸੀ। ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਵੱਡੇ ਪੱਧਰ ਤੇ ਕਤਲੇਆਮ ਹੋਇਆ ਜਿਸ ਦਾ ਜਿੰਮੇਵਾਰ ਮਨੁੱਖ ਸੀ। ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਇਹ ਨਾਵਲ ਬਹੁਤ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੋ ਨਿੱਬੜਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਮਨੋਸਥਿਤੀ ਦੀਆਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਪਰਤਾਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਮਨ ਵਿਚਲੇ ਹਉਮੈਂ, ਗੁੱਸੇ ਦਾ ਵੇਗ ਅਤੇ ਹੰਕਾਰ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਉਜਾੜ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਗੁੱਸੇ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਗੁਰਬਖ਼ਸ਼ੀਸ਼ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਣੀ ਧੀ ਡੌਲੀ ਤੇ ਫਿਰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਗੋਲੀ ਮਾਰ ਲਈ। ਨਾਵਲ ਵਿਚਲੇ ਇਸ ਵੇਰਵੇ ਤੋਂ ਮਾਪਿਆਂ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਪਿਆਰ ਦੇ ਉੱਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਗੁੱਸੇ ਦੇ ਹਾਵੀ ਹੋਣ ਦੀ ਗੱਲ ਦਾ ਪਤਾ ਚੱਲਦਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਗੁਰਬਖ਼ਸ਼ੀਸ਼ ਤੇ ਰੋਜ਼ੀ ਆਪਣੀ ਧੀ ਡੌਲੀ ਦਾ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਖਿਆਲ ਰੱਖਦੇ ਤਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਅਜਿਹੀਆਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਨੇ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਸੀ। ਮਾਪਿਆਂ ਦੇ ਪਿਆਰ ਤੇ ਸਨੇਹ ਨਾਲ ਡੌਲੀ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਆਦਰ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਨਾ ਨਾ ਭੁੱਲਦੀ ਤੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਮਾਪਿਆਂ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਕੁਝ ਵੀ ਨਾ ਕਰਦੀ। ਜਦੋਂ ਬੱਚੇ ਆਪਣੇ ਮਾਪਿਆਂ ਨੂੰ ਪੁਰਾਣੇ ਖਿਆਲਾਂ ਵਾਲੇ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਅਜਿਹੀਆਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਇਹੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਇਹੀ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖਾਂ ਵਿਚ ਆਦਰ, ਪਿਆਰ, ਸਤਿਕਾਰ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਹੋਣੀ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਸਮਾਜ ਦਾ ਸਹੀ ਦਿਸ਼ਾ ਵੱਲ ਵਿਕਾਸ ਹੋ ਸਕੇ।

ਨਾਵਲ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਡੌਲੀ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਗਲਤੀਆਂ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਆਪਣੀ ਭੂਆ ਹਰਪ੍ਰੀਤ ਨਾਲ ਅਮਰੀਕਾ ਜਾਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਇਸ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਅਣਹੋਇਆਂ ਵਾਪਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਵਲ ਦੇ ਇਹ ਵੇਰਵੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸੁਚੱਜਾ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰਨ ਲਈ ਸੇਧ ਦੇਣ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਨਾਵਲ ਹਰ ਇਕ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਸਿੱਖਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

*****

ਪੁਸਤਕ : ਪਹਿਲਾ ਅਧਿਆਪਕ **ਲੇਖਕ : ਚੰਗੇਜ਼ ਆਇਤਮਾਤੋਵ** **ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ : ਪੀਪਲਜ਼ ਫੋਰਮ ਬਰਗਾੜੀ, ਫਰੀਦਕੋਟ** **ਕੀਮਤ: 40 ਰੁਪਏ** **ਪੰਨੇ : 72**	**ਰੀਵਿਊਕਾਰ:** **ਸਚਿਨ ਯਾਦਵ** **ਰੋਲ ਨੰਬਰ : 3028** **ਕਲਾਸ : ਬੀ.ਏ. ਭਾਗ ਪਹਿਲਾ**

ਚੰਗੇਜ਼ ਆਇਤਮਾਤੋਵ ਦੁਆਰਾ ਲਿਖੇ ਨਾਵਲ 'ਪਹਿਲਾ ਅਧਿਆਪਕ' ਵਿਚ ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੀ ਇਕ ਸੱਚੀ ਕਹਾਣੀ ਬਿਆਨ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਇਸ ਸਦੀ ਵਿਚ ਕਿਰਗਿਜ਼ ਅੰਦਰ ਸੋਵੀਅਤ ਸੱਤਾ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਈ ਸੀ। ਇਸ ਨਾਵਲ ਦੇ ਪਾਤਰ 'ਦੂਈਸ਼ੇਨ' ਨੇ ਹੀ ਦੂਰ ਦੁਰਾਡੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਵਸਦੇ ਕਿਰਗਿਜ਼ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸੋਵੀਅਤ ਕਾਨੂੰਨਾਂ ਸਬੰਧੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੱਤੀ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਦੂਈਸ਼ੇਨ ਨੇ ਪਿੰਡ ਵਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਸੋਵੀਅਤ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਦਿੱਤੇ ਹੁਕਮ 'ਸਕੂਲ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਬਾਰੇ' ਦੱਸਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਜਵਾਨ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਦੂਈਸ਼ੇਨ ਨੇ ਉਥੋਂ ਦੇ ਗਰੀਬ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਦਾ ਜਿੰਮਾ ਚੁੱਕਿਆ ਜਿਸ ਨਾਲ ਦੂਈਸ਼ੇਨ ਕਿਰਗਿਜ਼ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਜਿੰਦਗੀ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਅਧਿਆਪਕ ਬਣਿਆ। ਉਹਨਾਂ ਬੱਚਿਆਂ ਵਿਚ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਪਾਸਾਰ ਕਰਦੇ ਦੂਈਸ਼ੇਨ ਦਾ ਮੇਲ ਅਲਤਿਨਾਈ ਸੁਲੇਮਾਨੋਵਾ ਨਾਲ ਹੋਇਆ। ਇਹ ਨਾਵਲੈੱਟ ਅਲਤਿਨਾਈ ਸੁਲੇਮਾਨੋਵਾ ਵੱਲੋਂ ਇਕ ਚਿੱਠੀ ਵਿਚ ਕੀਤੇ ਆਪਣੇ ਦਿਲੀ ਇਕਬਾਲ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਅਲਤਿਨਾਈ ਨੇ ਉਹਦੇ ਨਾਲ ਹੋਏ ਇੱਕ-ਇੱਕ ਅੱਤਿਆਚਾਰ ਦਾ ਜਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਉਪਰੰਤ ਅਲਤਿਨਾਈ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸਿੱਖਿਆ ਬਾਰੇ ਤੇ ਉਸਦੇ ਪਹਿਲੇ ਅਧਿਆਪਕ ਦੂਈਸ਼ੇਨ ਬਾਰੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਦਰਜ਼ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਦੂਈਸ਼ੇਨ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਮੁਢਲੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਕੇ ਅੰਤਰ-ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੱਧਰ ਦੀ ਨਾਮਵਰ ਵਿਗਿਆਨੀ ਬਣਨ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕੀਤੇ ਤੇ ਉਸ ਰਾਹ ਤੇ ਤੋਰਿਆ ਸੀ। ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਉਸ ਦੀ ਹੁਣ ਕੋਈ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਨਹੀਂ ਰਹੀ ਸੀ। ਲੇਖਕ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਕੋਲੋਂ ਦੂਈਸ਼ੇਨ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀ ਤਾਂ ਇੱਕ ਬਜ਼ੁਰਗ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਦੂਈਸ਼ੇਨ ਕੋਸਮੋਸੋਲ ਦਾ ਮੈਂਬਰ ਸੀ। ਟਿੱਲੇ ਉੱਤੇ ਇਕ ਟੁੱਟੀ ਫੁੱਟੀ ਕੋਠੜੀ ਵਿਚ ਉਸਨੇ ਆਪਣਾ ਸਕੂਲ ਖੋਲ੍ਹ ਲਿਆ। ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਉਹ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਾਇਆ ਕਰਦਾ ਸੀ।

ਅਲਤਿਨਾਈ ਆਪਣੀ ਕਹਾਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਸਭ ਕੁਝ ਦੱਸਦੀ ਹੈ ਕਿ

ਦੂਈਸ਼ੇਨ ਨੂੰ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਉਹ ਕਦੋਂ, ਕਿਵੇਂ ਤੇ ਕਿੱਥੇ ਮਿਲੀ। ਦੂਈਸ਼ੇਨ ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਸਕੂਲ ਖੋਲ੍ਹਣ ਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਲਈ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਜਦ ਦੂਈਸ਼ੇਨ ਨੇ ਅਲਤਿਨਾਈ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਉਹ ਉਸਦੇ ਸਕੂਲ ਆਵੇਗੀ ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਜੇਕਰ ਉਸਦੀ ਚਾਚੀ ਨੇ ਆਉਣ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਉਹ ਜਰੂਰ ਆਵੇਗੀ। ਦੂਈਸ਼ੇਨ ਨੇ ਸਾਰੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਹੌਂਸਲਾ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਸਕੂਲ ਆਉਣ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਉਹ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਅਲਤਿਨਾਈ ਤੇ ਹੋਰ ਬੱਚੇ ਵੱਡੇ ਹੋ ਕੇ ਕੁਝ ਬਣਨ ਤੇ ਦੁਨੀਆ ਵਿਚ ਨਾਮ ਕਮਾਉਣ। ਦੂਈਸ਼ੇਨ ਆਪ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਪੜ੍ਹਿਆ ਲਿਖਿਆ ਸੀ ਪਰ ਉਸ ਨੇ ਇਹ ਵਾਅਦਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਜੋ ਕੁਝ ਉਸਨੂੰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਉਹ ਉਹੀ ਪੜ੍ਹਾਵੇਗਾ।

ਅਲਤਿਨਾਈ ਦੀ ਚਾਚੀ ਨੂੰ ਉਸਦਾ ਸਕੂਲ ਜਾਣਾ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਫਿਰ ਉਸ ਨੂੰ ਘਰ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ। ਦੂਈਸ਼ੇਨ ਨੇ ਅਲਤਿਨਾਈ ਦੇ ਚਾਚਾ ਚਾਚੀ ਦੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਨੂੰ ਸਹਿੰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਅਲਤਿਨਾਈ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪ ਪੜ੍ਹਾਇਆ ਤੇ ਫਿਰ ਉਸਦੇ ਭਵਿੱਖ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਹਿੱਤ ਕਰਦਿਆਂ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪੈਰਾਂ ਤੇ ਖੜ੍ਹੇ ਹੁੰਦੇ ਦੇਖਣ ਲਈ ਮਾਸਕੋ ਭੇਜਿਆ। ਮਾਸਕੋ ਹੀ ਅਲਤਿਨਾਈ ਨੇ ਵਿਗਿਆਨ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਕਰਕੇ ਕਿਰਤੀ ਵਿਭਾਗ ਵਿਚ ਨੌਕਰੀ ਕੀਤੀ।

ਦੂਈਸ਼ੇਨ ਹੀ ਉਹ ਪਹਿਲਾ ਅਧਿਆਪਕ ਸੀ ਜਿਸਨੇ ਅਲਤਿਨਾਈ ਤੇ ਹੋਰ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਜਿੰਦਗੀ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਬਣਾ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਅਲਤਿਨਾਈ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ ਕਿ ਨੌਜਵਾਨ ਉਸਦੀ ਇਸ ਹਿੰਮਤ ਨੂੰ ਨਾ ਭੁੱਲਣ ਤੇ ਦੂਈਸ਼ੇਨ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਰੱਖਣ।

ਇਸ ਨਾਵਲੈੱਟ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਦੂਈਸ਼ੇਨ ਵਰਗੇ ਅਜਿਹੇ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਨੂੰ ਸਰਾਹਣਾ ਹੈ ਜੋ ਨਿੱਜੀ ਲਾਭ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਉੱਠ ਕੇ ਆਪਣੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਲਈ ਆਪਣਾ ਜੀਵਨ ਅਰਪਣ ਕਰਨ। ਅਧਿਆਪਕ ਦੀ ਅਸਲ ਖੁਸ਼ੀ ਆਪਣੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਦੀ ਸਫਲਤਾ ਵਿਚ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।

*****

ਪੁਸਤਕ : ਰਾਣੀ ਤੱਤ **ਕਵੀ : ਹਰਮਨ** **ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ : ਕਲਰਜ਼ ਆਫ ਪੰਜਾਬ** **ਪੰਨੇ :161** **ਮੁੱਲ : 170 ਰੁਪਏ**	**ਰੀਵਿਊਕਾਰ:** **ਪਾਰਥ ਥਾਪਾ** **ਕਲਾਸ: ਬੀ.ਐਸ.ਸੀ.** **(ਮੈਡੀਕਲ) ਭਾਗ ਦੂਜਾ** **ਰੋਲ ਨੰਬਰ 718**

'ਰਾਣੀ ਤੱਤ' ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਇਹ ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਸਾਂਝ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਕਵੀ ਨੇ ਸਾਡੇ ਸਾਰਿਆਂ ਦੀ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਨਾਲ ਪਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇਹ ਇਕ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਹੈ ਸਾਡੇ ਸਾਰੇ ਅਜੋਕੇ ਯੁਗ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ, ਜੋ ਕਿ ਆਪਣੇ ਮੂਲ ਤੋਂ, ਆਪਣੀ ਇੰਨੀ ਸੋਹਣੀ ਕੁਦਰਤ ਤੋਂ ਦੂਰ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ, ਮਿਲਾਉਣ ਦੇ ਲਈ। ਹਰਮਨ ਨੇ ਬੜੇ ਸੁਹਣੇ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਇਸ ਕਿਤਾਬ ਵਿਚ ਸਾਰੀ ਕੁਦਰਤ ਬਾਰੇ ਸਾਡੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਦੀਆਂ ਬੜੀਆਂ ਸੋਹਣੀਆਂ ਅਤੇ ਛੋਟੀਆਂ ਛੋਟੀਆਂ ਚੀਜਾਂ ਦੀ ਆਪਣੀ ਹੀ ਖੂਬਸੂਰਤੀ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਬਾਰੇ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾਲ ਸਾਡੇ ਗੁਰੂਆਂ, ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਸੂਰਬੀਰਤਾ ਦੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਨਜ਼ਰੀਏ ਮੁਤਾਬਕ ਇਹ ਕਿਤਾਬ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਾਰੇ ਘਰਾਂ ਦਾ ਸ਼ਿੰਗਾਰ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਹਰ ਇਕ ਬੱਚਾ, ਨੌਜਵਾਨ ਜਾਂ ਬਜ਼ੁਰਗ ਇਸ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹ ਸਕੇ ਤੇ ਅੱਜ ਦੇ ਇਸ ਟੈਕਨਾਲੋਜੀ ਦੇ ਯੁਗ ਵਿਚ ਅਸੀ ਖੁਦ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਨਾਲ ਜੋੜ ਸਕੀਏ।

ਸਮੁੱਚਾ ਸਾਹਿਤ ਇਕ ਫੁੱਲ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਆਪਾਂ ਫੁੱਲ ਦੇ ਮਾਲਕ ਹਾਂ ਪਰ ਫੁੱਲ ਦੀ ਮਹਿਕ ਦੇ ਨਹੀਂ। ਰਾਣੀ ਤੱਤ ਨੂੰ ਫੁੱਲ ਸਮਝ ਕੇ ਇਸ ਮਹਿਕ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਹੀ ਅੱਗੇ ਵੰਡਦੇ ਰਹੋ ਤਾਂ ਕਿ ਹਰ ਕੋਈ ਮਹਿਕ ਦਾ ਵਣਜਾਰਾ ਇਸਦੀ ਅਣਮੁੱਲੀ ਮਹਿਕ ਦੇ ਮੁੱਲ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਕੇ ਦੇਖੋ ਅਤੇ ਭੌਰਿਆਂ ਵਰਗੇ ਬੰਦੇ ਇਸਦੀ ਮਹਿਕ ਦਾ ਪੂਰਾ ਅਨੰਦ ਮਾਣ ਸਕੇ।

'ਰਾਣੀ ਤੱਤ' ਦਾ ਪ੍ਰਥਮ ਦਰਸ ਅਤੇ ਪ੍ਰਥਮ ਛੋਹ, ਨਿਵੇਕਲੀ ਦਿੱਖ ਤੇ ਨੁਹਾਰ ਸਰੀਰ ਅਤੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕਾਵਿਕ ਤਰੰਗ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਪਾਠ ਨਾਲ ਜਿਵੇਂ ਰੰਗ ਮਜੀਠ ਰੂਹ ਤੋਂ ਗਾੜ੍ਹਾ ਤੇ ਹੋਰ ਗਾੜ੍ਹਾ ਚੜ੍ਹਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮਿੱਟੀ ਧੂੜ ਕੇ ਇਹ ਸੋਹਿਲੇ ਸੁਨਹਿਰੀ ਕਿਣਕਿਆਂ ਵਾਂਗ ਰੋਮ ਰੋਮ ਵਿਚ ਰਚ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਮਨ ਦੀਆਂ ਹਨੇਰੀਆਂ ਕੰਦਰ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰੁਸ਼ਨਾਉਣ ਲੱਗ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਚੰਨ, ਤਾਰੇ, ਰੁਮਕਦੀਆਂ ਹਵਾਵਾਂ, ਧੁੱਪਾਂ, ਨਦੀਆਂ ਦੀ ਕਲਕਲ, ਝਰਨਿਆਂ ਦੇ ਸੰਗੀਤ ਨਾਲ ਰੂਹ ਖੁਸ਼ ਹੋ ਨਿਰਾਸਤਾ ਦੀ ਧੂੜ, ਸ਼ੰਕਿਆਂ ਦੇ ਮਕੜੇ ਹੂੰਝੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਕਿਤਾਬ ਆਖਰੀ ਪੰਨਿਆਂ ਤੇ ਪਹੁੰਚਦੀ ਹੈ, ਪਹਿਲ-ਤਾਜ਼ਗੀ ਵਰਗੀ ਪਰਭਾਤ ਦੀਆਂ

ਮੁਸਰਾਹਟ ਦਾ ਸੋਨਾ ਵੰਡਦੀਆਂ ਕਿਰਨਾਂ, ਰੌਸ਼ਨਦਾਨ ਥਾਣੀਂ ਮਨ ਦੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਪੈਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦੀਆਂ ਹਨ। 'ਰਾਣੀ ਤੱਤ' ਸੂਰਜ ਬਣ ਕੇ ਕਾਇਨਾਤ ਵਿਚ ਉੱਦਮ ਦੀ ਮਹਿਕੀਲੀ, ਸਹਿਜੀਲੀ ਰੌਸ਼ਨੀ ਵੰਡਦੀ ਹੈ।

ਅਖੀਰ ਨੂੰ ਭੁੱਲ ਜਾਣੀਆਂ, ਢਹਿ ਜਾਣੀਆਂ ਖਾਕ ਹੋਣੀਆਂ ਤੇਰੀਆਂ ਸਰਦਾਰੀਆਂ ਅੰਤ ਨੂੰ ਯਾਦ ਗਹਿਣਗੇ ਮੁਕੱਰਰ ਰਹਿਣਗੇ ਆਬਾਦ ਰਹਿਣਗੇ "ਸੋਹਿਲੇ ਧੂੜ ਮਿੱਟੀ ਕੇ"

ਇਸ ਕਿਤਾਬ ਦਾ ਇਕ ਗੀਤ 'ਕੁੜੀਆਂ ਕੇਸ ਵਾਹੁੰਦੀਆਂ' ਬਹੁਤ ਹੀ ਵਧੀਆ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਕੁੜੀ ਕੇਸ ਵਾਹ ਰਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਇੰਝ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਰੱਬ ਦੀਆਂ ਝੀਲਾਂ ਤੇ ਕੋਈ ਰਹੱਸਮਈ ਜਿਹੀ ਧੁੰਦ ਉੱਸਰ ਰਹੀ ਹੋਵੇ। ਇਸ ਕਿਰਿਆ ਦੀ ਹਰੇਕ ਹਿਲਜੁਲ ਹੀ ਬੜੀ ਸ਼ਾਹ ਦਲੇਰ ਹੈ। ਇਸ ਗੀਤ ਨੂੰ ਸੁਣਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇੰਝ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕਾਫੀ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਕੁੜੀਆਂ ਕੇਸ ਵਾਹ ਰਹੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆ, ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਤੇ ਲੰਮਾ ਵਿਹੜਾ, ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ, ਮੰਜੀਆਂ, ਸੋਹਣੀਆਂ ਅਵਾਜਾਂ ਅਤੇ ਧੁੱਪ ਦੇ ਨਮੂਨਿਆਂ ਦੇ ਅੰਗ ਸੰਗ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ।। ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂ ਉਸ ਨੂੰ ਇਹ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਯਾਦ ਆਉਂਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਤੇ ਸੁੱਖ ਦਾ ਸਾਹ ਜਿਹਾ ਵੀ ਲਿਆਉਂਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।

ਚਿੜੀਆਂ ਦੀ ਡਾਰ, ਪਿੱਪਲਾਂ ਦਾ ਸ਼ਿੰਗਾਰ
ਵੱਟਾਂ, ਆੜਾਂ ਦਾ ਪਾਣੀ, ਸੋਗਾਂ ਦੀ ਮਹਿਫਲ
ਬੱਚੇ, ਬੁੱਢੇ, ਜਵਾਨਾਂ ਦੀ ਬੈਠਕ, ਬੱਦਲਾਂ ਦੀ ਯਾਦ
ਬੀਬੀਆਂ, ਧੀਆਂ ਦਾ ਗਿੱਧਾ, ਹਵਾਵਾਂ ਦੀ ਤੋਰ, ਫੁੱਲਾਂ ਦੀ ਮਟਕ
ਤਰੇਲਾਂ ਦਾ ਜਾਦੂ, ਰੁੱਤਾਂ ਦੀ ਖੇਡ, ਪਿਆਰ ਦਾ ਨਾਚ
ਗੁਰੂ ਦਾ ਸਾਰ, ਮੋਤੀਆਂ ਦਾ ਖਜਾਨਾ, ਰਤਨਾਂ ਦਾ ਪਹਾੜ
ਸੂਰਜਾਂ ਦੀ ਲੋਅ, ਸੁੰਦਰਤਾ ਦਾ ਸਮੁੰਦਰ, ਬਾਗਾਂ ਦਾ ਭੰਡਾਰ
ਰਾਹਾਂ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਤੇ ਰੂਹ ਦੀ ਖੁਰਾਕ
'ਹਰਮਨ' ਵੇ ਤੇਰੀ 'ਰਾਣੀ ਤੱਤ'
'ਰਾਣੀ ਤੱਤ ਨਾਲ ਮਹਿਕ ਉੱਠੇ ਸਾਹਿਤ ਫੁਲਵਾੜੀਆਂ
ਫੁੱਲ ਵੀ ਬਨਾਉਣ ਲੱਗੇ ਚਿਣ ਚਿਣ ਕਿਆਂਰੀਆਂ
ਪੰਛੀਆਂ ਦੇ ਚਾਅ ਤੱਕ ਅੱਖਰਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰੇ ਹੋਏ
ਪੰਨਿਆਂ ਦੇ ਪਲਟਣ ਚੋਂ ਵੱਜੀਆਂ ਉਡਾਰੀਆਂ
ਧੁੱਪਾਂ ਵਾਲੀ ਸੇਕ ਵਿਚੋਂ ਟਿੱਬੀਆਂ ਦੇ ਰੇਤ ਵਿਚੋਂ
ਹਰਨਾਂ ਦੇ ਬੱਚੇ ਮਾਰ ਲੰਘ ਗਏ ਕਦਾੜੀਆਂ
ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਪਿਆਲਾ ਜਦੋਂ ਰੁੱਖਾਂ ਸਾਹਵੇਂ ਮੂੰਹ ਲੱਗਾ
ਭੁੱਖਾਂ ਤੇ ਪਿਆਸਾਂ ਅਸਾਂ ਸੱਭੇ ਹੀ ਬੁਝਾਲੀਆਂ

ਇਹਨਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਮੁਖ ਨੂੰ ਨੂਰ ਜਿਵੇਂ ਦਿੱਤਾ
ਇਹਦੀਆਂ ਅਰਥਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਮੁੜ ਕੋਹਿਨੂਰ ਜਿਵੇਂ ਦਿੱਤਾ
ਜੋ ਸੰਸਾਰ ਤੂੰ ਦਿਖਾਵੇਂ ਜੇ ਦੇਖ ਲੈਣ ਸਾਰੇ,
ਜੋ ਅੱਗ ਤੂੰ ਲਗਾਵੇਂ ਜੇ ਸੇਕ ਲੈਣ ਸਾਰੇ।
ਇਹ 'ਰਾਣੀ ਤੱਤ' ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲੀ ਜੇ ਆਵਾਜਾਂ ਕੰਨੀ ਭੇਜੇਂ
ਤੇਰੀ ਇਹ ਸਿਰਜੀ ਜੇ ਸੌਗਾਤ ਕਿੰਨੀ ਭੇਜੇ
ਪਲਟਿਆ ਵਰਕਾ ਜੇ ਤੇਰੀ ਕਿਤਾਬ ਦਾ ਪਲਟ ਦੇਵੇ ਹਾਲਾਤਾਂ ਨੂੰ
ਇਹਨਾਂ ਅਪਣਿਆਂ ਦੇ ਜਜ਼ਬਾਤਾਂ ਨੂੰ,
ਤੇ ਇਹਨਾਂ ਰੂਹਾਂ ਦੀਆਂ ਰੱਬ ਨਾਲ ਮੁਲਾਕਾਤਾਂ ਨੂੰ
ਤਾਰੀਫ ਕਿਵੇਂ ਕਰੀਏ, ਮਿਸਾਲ ਨਹੀਂ ਲੱਭਦੀ
ਅਸੀਂ ਜੋ ਵੀ ਲਿਖਦੇ ਹਾਂ ਤੌਹੀਨ ਜਿਹਾ ਲੱਗਦਾ।

*****

ਪੁਸਤਕ : ਸੜਕਨਾਮਾ **ਲੇਖਕ : ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ** **ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ : ਚੇਤਨਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਲੁਧਿਆਣਾ** **ਕੁੱਲ ਪੰਨੇ : 301** **ਕੀਮਤ : 200 ਰੁਪਏ**	**ਰੀਵਿਊਕਾਰ:** **ਸਿਮਰਤਪਾਲ ਕੌਰ** **ਰੋਲ ਨੰਬਰ:3023** **ਕਲਾਸ : ਬੀ. ਏ. 1 (ਐਫ)**

'ਸੜਕਨਾਮਾ' ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਦੁਆਰਾ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਯਾਤਰਾ-ਬਿਰਤਾਂਤ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਸਥਾਨਾਂ ਦੇ ਸਫ਼ਰ ਦੇ ਅਨੁਭਵਾਂ ਨੂੰ ਕਲਮਬੱਧ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਵਰਤੀ ਗਈ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਬਹੁੱਤ ਹੀ ਸਰਲ ਪਰ ਜਿੰਦਗੀ ਦੀ ਚਾਲ ਨੂੰ ਸਮਝਣ-ਸਮਝਾਉਣ ਵਾਲੀ ਹੈ। ਅਜੋਕੇ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਵਾਪਰ ਰਹੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਲੇਖਕ ਨੇ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆਂ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਲੇਖਕ ਵੱਲੋਂ ਕੁਝ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਤੁਲਨਾ ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਠਹਾਕਾ ਮਾਰ ਕੇ ਹੱਸਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਕੁਝ ਘਟਨਾਵਾਂ ਇੰਨੀਆਂ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲ ਹਨ ਕਿ ਵਿਅਕਤੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਉਸ ਘਟਨਾ ਵਿਚ ਘਿਰਿਆ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਯਾਤਰਾ ਬਿਰਤਾਂਤ ਵਿਚ ਕੁੱਲ ਛੇ ਕਾਂਡ ਹਨ। 'ਸੜਕਨਾਮਾ' ਕਾਂਡ ਵਿਚ ਲੇਖਕ ਸੜਕ ਅਤੇ ਰੁੱਖ ਦੇ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਦੇ ਜ਼ਰੀਏ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਇਨਸਾਨੀਅਤ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਦਾ ਸੁਨੇਹਾ ਦੇ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚਲੇ ਬਿਰਤਾਂਤ ਵਿਚ ਸੜਕ ਜੋ ਕਿ ਵਿਚਾਰੀ ਕਿਸੇ ਦੀ ਮਦਦ ਤਾਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਸਮਾਜਿਕ ਬੰਦਿਸ਼ਾਂ ਕਾਰਨ ਅਸਮਰੱਥ ਹੈ। 'ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਦਾ ਸਰਾਪ' ਵਿਚ ਲੇਖਕ ਨੇ ਸਾਧੂਆਂ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਦੀ ਸਚਾਈ ਜਨਸਧਾਰਨ ਅੱਗੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਇਹ ਸਾਧੂ ਵਰਗ ਆਪਣੇ ਲੋਭ ਲਾਲਚ ਤਹਿਤ ਆਮ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਲੁੱਟਦੇ ਹਨ। ਮਿਹਨਤ ਦੀ ਕਮੀ ਨਾਲੋਂ ਸੁੱਤੇ ਸਿੱਧ ਪੈਸਾ ਵਸੂਲ ਕਰਨ ਦੇ ਕਥਨ ਨੂੰ ਤਰਜੀਹ ਦਿੰਦੇ ਹਨ।

'ਬਿਨਾਂ ਰੂਟ ਪਰਮਿਟ ਦੀ ਬੱਸ ਬਨਾਮ ਮੇਰਾ ਦੇਸ਼' ਕਾਂਡ ਵਿਚ ਦੇਸ ਵਿਚ ਹੋ ਰਹੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਘਪਲਿਆਂ ਬਾਰੇ ਚਾਨਣਾ ਪਾਇਆ ਹੈ। ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਆਮ ਜੰਤਾ ਨਾਲ ਕੀਤੇ ਵਾਅਦਿਆਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਦੀ ਢਿੱਲ ਦਿਖਾਈ ਗਈ ਹੈ ਪਰ ਆਮ ਜਨਤਾ ਕਰਕੇ ਹੀ ਉਹ ਅੱਜ ਜਿਸ ਆਹੁਦੇ ਉੱਤੇ ਬਿਰਾਜ਼ਮਾਨ ਹਨ ਉਸ ਨੂੰ ਬਰਕਰਾਰ ਰੱਖਣ ਲਈ ਕੋਈ ਜੁਗਾੜ ਵਰਤਦੇ ਹਨ ਜੋ ਕਿ ਥੋੜੇ ਕੁ ਸਮੇਂ ਲਈ ਸੁਖ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਲਾਅਨਤਾਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। 'ਪੁਲਸੀਏ ਪੁਲਸੀਏ' ਕਾਂਡ ਵਿਚ ਲੇਖਕ ਨੇ ਸਰਕਾਰੀ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਦੀ ਮਿਹਨਤ ਨੂੰ ਸ਼ਬਦਾਂ

ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪਾਠਕਾਂ ਦੇ ਅੱਗੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਉਹ ਡੁੱਬਦੀ ਬੇੜੀ ਵਿਚ ਵੱਟੇ ਪਾ ਕੇ ਆਪਣੀ ਸ਼ਾਨ ਵਧਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਪੁਲਸ ਵੈਸੇ ਤਾਂ ਢਿੱਡ ਪਾਲਦੀ ਹੈ ਪਰ ਜਦੋਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ਭਗਤੀ ਦਾ ਭੂਤ ਸਵਾਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਚੰਗੇ ਤੋਂ ਚੰਗੇ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਵੀ ਛਿੱਲ ਕੇ ਰੱਖ ਦਿੰਦੀ ਹੈ।

'ਪੈਰ ਚੱਕਰ' ਕਾਂਡ ਵਿਚ ਲੇਖਕ ਨੇ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਇਸਤਰੀਆਂ ਨਾਲ ਹੋ ਰਹੀ ਧੱਕੇਸ਼ਾਹੀ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸਰਲ ਅਤੇ ਦੁਖਦਾਈ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨਾਲ ਪਾਠਕਾਂ ਅੱਗੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਹ ਇਸ ਬਿਰਤਾਂਤ ਦੇ ਜ਼ਰੀਏ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਹੋ ਰਹੇ ਕੁਕਰਮਾਂ ਨੂੰ ਠੱਲ੍ਹ ਪਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। 'ਕੌਡੀਆਂ ਦੇ ਮੁੱਲ' ਕਾਂਡ ਵਿਚ ਲੇਖਕ ਨੇ ਆਰਥਿਕ ਪੱਖੋਂ ਗਰੀਬ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਦਿਖਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਸਧਾਰਨ ਵਰਗ ਨੂੰ ਕੀਤੀ ਗਈ ਮਿਹਨਤ ਮੁਤਾਬਕ ਫਲ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਉਹ ਕਿਸੇ ਹਾਦਸੇ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਆਪਣੇ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਤੋਂ ਦੂਰੀ ਬਣਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। 'ਜੱਟ ਮਚਲਾ, ਖੁਦਾ ਨੂੰ ਲੈ ਗਏ ਚੋਰ' ਕਾਂਡ ਵਿਚ ਲੇਖਕ ਨੇ ਜੁਗਾੜੀ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਕਿਵੇਂ ਆਪਣੀ ਦਿਮਾਗੀ ਸੂਝ ਅਤੇ ਹੁਸ਼ਿਆਰੀ ਨਾਲ ਆਪਣੀਆਂ ਮੁਸੀਬਤਾਂ ਦਾ ਸਾਹਣਾ ਕਰਦੇ ਹਨ

ਸਮੁੱਚੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਇਕ ਸਧਾਰਨ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਉਹਨਾਂ ਤਜ਼ਰਬਿਆਂ ਨੂੰ ਸਮੋਈ ਬੈਠੀ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਪਾਠਕ ਸਮਾਜ ਦੀਆਂ ਉਹਨਾਂ ਬਣਤਰਾਂ ਬਾਰੇ ਜਾਣ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਸ਼ਾਇਦ ਉਹ ਖੁਦ ਵਿਚਰ ਕੇ ਵੀ ਨਾ ਜਾਣ ਸਕੇ। ਰਚਨਾ ਉਹਨਾਂ ਪਾਠਕਾਂ ਲਈ ਬਹੁਤ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੈ ਜਿਹੜੇ ਸਮਾਜ ਦੀਆਂ ਇਕ ਤੋਂ ਵੱਧ ਪਰਤਾਂ ਦੀ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਨੀ ਲੋਚਦੇ ਹਨ।

*****

ਪੁਸਤਕ : ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕਥਨੀ ਤੇ ਕਰਨੀ
ਲੇਖਕ : ਮਦਨ ਮੋਹਨ ਜੁਨੇਜਾ
ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ : ਮਾਡਰਨ ਪਬਲਿਸ਼ਰ ਜੀਰਕਪੁਰ
ਕੀਮਤ : 300 ਰੁਪਏ
ਕੁੱਲ ਪੰਨੇ : 232

ਰੀਵਿਊਕਾਰ:
ਸਤਨਾਮ ਸਿੰਘ
ਕਲਾਸ: ਐਮ.ਏ. (ਪੰਜਾਬੀ)
ਭਾਗ ਪਹਿਲਾ
ਰੋਲ ਨੰਬਰ : 7908

'ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕਥਨੀ ਤੇ ਕਰਨੀ' ਪੁਸਤਕ ਲੇਖਕ ਮਦਨ ਮੋਹਨ ਜੁਨੇਜਾ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੈ। 232 ਸਫਿਆਂ ਦੀ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਇਹ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਭਗਤ ਸਿੰਘ (1907-1931) ਵਰਗਾ ਇਕ ਆਮ ਸਧਾਰਨ ਪਰਿਵਾਰ ਦਾ ਪੇਂਡੂ ਮੁੰਡਾ ਸਿਰਫ ਸਾਢੇ ਤੇਈ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਭਾਰਤ ਦੇ ਪੀੜਤ ਸਮਾਜ ਦਾ ਨਾਇਕ ਕਿਵੇਂ ਬਣ ਗਿਆ।

ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਕਹਿੰਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਮੇਰੀ ਕਿਸੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਨਾਲ ਨਿੱਜੀ ਦੁਸ਼ਮਣੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਮੇਰੀ ਕਿਸੇ ਜਾਤ ਜਾਂ ਧਰਮ ਦੇ ਬੰਦੇ ਨਾਲ ਕੋਈ ਦੁਸ਼ਮਣੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਮੇਰੀ ਦੁਸ਼ਮਣੀ ਸਿਰਫ ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਗੁਲਾਮ ਬਣਾ ਕੇ ਰੱਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਜਿਹੜੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਗੁਲਾਮ ਬਣਾਉਂਦੇ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਧਰਮ, ਇਮਾਨ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ।

ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਅਨੁਸਾਰ, "ਕੇਵਲ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਦੇ ਵਾਤਾਵਰਨ 'ਚ ਹੀ ਅਸਲੀ ਵਿਆਹੁਤਾ ਜੀਵਨ ਦਾ ਆਨੰਦ ਉਠਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਵੀ ਨੌਜੁਆਨ ਹਾਂ। ਮੇਰੀਆਂ ਰਗਾਂ 'ਚ ਵੀ ਗਰਮ ਖੂਨ ਵਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਮਨ 'ਚ ਵੀ ਪਿਆਰ ਦੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਜ਼ੋਰ ਮਾਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਪਰ ਉਹ ਐਨੀਆਂ ਬਲਵਾਨ ਨਹੀਂ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਕਰਤੱਵ ਤੋਂ ਵਿਮੁਖ ਕਰ ਸਕਣ" ਅੱਜ ਸਾਨੂੰ ਵੀ ਵਿਆਹੁਤਾ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਾਡੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਅਤੇ ਕਰਤੱਵਾਂ ਬਾਰੇ ਸੋਚਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਮਾਨਵ ਹੱਤਿਆ ਦਾ ਵਿਰੋਧੀ ਸੀ। ਮਿਸਟਰ ਸਕਾਟ ਵੱਲੋਂ ਪੰਜਾਬ ਕੇਸਰੀ ਲਾਲਾ ਲਾਜਪਤ ਰਾਏ ਤੇ ਡਾਂਗਾਂ ਨਾਲ ਕੀਤੇ ਗਏ ਜਾਨਲੇਵਾ ਹਮਲੇ ਦੇ ਫਲਸਰੂਪ ਉਹਨਾਂ ਦੀ 17 ਨਵੰਬਰ 1928 ਨੂੰ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ । ਦੇਸ਼ ਦੀ ਅਣਖ, ਇੱਜਤ ਨੂੰ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖ ਕੇ ਮਾਨਵ ਹੱਤਿਆ ਦੇ ਵਿਰੋਧੀ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਵੱਸ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀਆਂ ਸ਼ਿਵ ਵਰਮਾ, ਰਾਜਗੁਰੂ ਅਤੇ ਸੁਖਦੇਵ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਮਿਸਟਰ ਸਕਾਟ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰਣ ਲਿਆ। ਪਰ 17 ਦਸੰਬਰ 1928 ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਹੱਥੋਂ ਮਿਸਟਰ ਸਕਾਟ ਦੀ ਥਾਂ ਜੇ.ਪੀ. ਸਾਂਡਰਸ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ। ਇਸੇ ਕੇਸ ਵਿਚ ਭਗਤ ਸਿੰਘ, ਰਾਜਗੁਰੂ ਅਤੇ ਸੁਖਦੇਵ ਨੂੰ ਫਾਂਸੀ ਦੀ ਸਜਾ ਸੁਣਾਈ ਗਈ। ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚਲੇ ਅਜਿਹੇ ਵੇਰਵੇ ਸਾਨੂੰ ਮਾੜੀਆਂ ਹਾਲਤਾਂ ਨਾਲ ਲੜਨ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ

ਦੌਰਾਨ ਸੋਚਣ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਬਰਕਰਾਰ ਰੱਖਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਗੈਰ-ਘਾਤਕ ਬੰਬ ਬਨਾਉਣ ਲਈ ਇਨਸਾਈਕਲੋਪੀਡੀਆ ਬ੍ਰਿਟੈਨਿਕਾ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕੀਤਾ। ਉਹ ਮੰਨਦਾ ਸੀ ਕਿ ਜੋ ਸੱਚ ਬੋਲਣ ਤੋਂ ਡਰਦੇ ਹਨ ਉਹ ਵੀ ਗੁਲਾਮ ਹੀ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਅਸੈਂਬਲੀ ਹਾਲ ਵਿਚ ਗੈਰ-ਘਾਤਕੀ ਬੰਬ ਸੁੱਟੇ ਗਏ ਤਾਂ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੀ ਸੱਚ ਬੋਲਣ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਨਸ਼ਰ ਕਰ ਸਕੇ। ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਇਹ ਕਦੇ ਕਦਾਈਂ ਹੀ ਵਾਪਰਨ ਵਾਲੀ ਘਟਨਾ ਹੈ। ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੁਸਤਕ 'ਅਨਾਰਕਿਜ਼ਮ ਐਂਡ ਅਦਰ ਐਸੇਜ਼' ਵਿਚੋਂ ਕਾਂਡ 'ਸਾਇਕਾਲੋਜ਼ੀ ਆਫ ਵਾਈਲੈਂਸ' ਅਰਥਾਤ ਹਿੰਸਾ ਦਾ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਈ.ਏ. ਬੈਲਾਂ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਭਾਸ਼ਣ ਨੂੰ ਅਸੈਂਬਲੀ ਵਿਚ ਦੁਹਰਾਇਆ। ਬੋਲਿਆਂ ਨੂੰ ਸੁਨਾਉਣ ਲਈ ਵੱਡੇ ਧਮਾਕਿਆਂ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਗੈਰ-ਘਾਤਕ ਬੰਬ ਸੁੱਟਣ ਕਾਰਨ ਸਦਨ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਕਿਸੇ ਮੈਂਬਰ ਦੀ ਮੌਤ ਨਹੀਂ ਹੋਈ ਪਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਹਕੂਮਤ ਦੇ ਕੰਨ ਜਰੂਰ ਖੁੱਲ ਗਏ ਅਤੇ ਉਹ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਅਜ਼ਾਦ ਕਰਨ ਬਾਰੇ ਸੋਚਣ ਲੱਗ ਪਏ। ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਹੈ ਕਿ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਿਆਰ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਆਉਣ ਵਾਲੀ ਹਰੇਕ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਨਾਲ ਲੜ ਸਕਣ।

ਪਸਤੌਲ ਅਤੇ ਪੁਸਤਕ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਕੋਲ 24 ਘੰਟੇ ਮੌਜੂਦ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਭਗਤ ਸਿੰਘ 716 ਦਿਨ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਬੰਦ ਰਿਹਾ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ 167 ਦਿਨ ਮੌਤ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਹੋ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਕੈਦੀ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਨ। ਉਸ ਨੇ 167 ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਲਗਭਗ 300 ਪੁਸਤਕਾਂ ਪੜ੍ਹੀਆਂ ਸਨ। ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਜਿੱਥੇ ਵੀ ਰਹਿੰਦਾ ਉਥੇ ਹੀ ਕਿਤਾਬਾਂ ਦੀ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। 23 ਮਾਰਚ 1931 ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਜੇਲ੍ਹ ਕਰਮਚਾਰੀ ਫਾਂਸੀ ਲਈ ਲੈਣ ਆਏ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ "ਠਹਿਰੋ, ਇਕ ਇਨਕਲਾਬੀ, ਦੂਸਰੇ ਇਨਕਲਾਬੀ ਨੂੰ ਮਿਲ ਰਿਹਾ ਹੈ।" ਉਸ ਸਮੇਂ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਰੂਸੀ ਇਨਕਲਾਬੀ ਲੈਨਿਨ ਦੀ ਕਿਤਾਬ 'ਦ ਰੈਵੋਲਿਊਸ਼ਨਰੀ ਲੈਨਿਨ' ਪੜ੍ਹ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਜਿਸ ਥਾਂ ਤੋਂ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਤਾਬ ਪੜ੍ਹਦੇ-ਪੜ੍ਹਦੇ ਛੱਡੀ ਸੀ, ਉਸ ਥਾਂ ਤੋਂ ਉਸ ਨੇ ਕਿਤਾਬ ਦੇ ਕੁਝ ਪੰਨੇ ਮੋੜ ਦਿੱਤੇ। ਜੇਲ੍ਹ ਦੇ ਦਰੋਗੇ ਖਾਨ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਜਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ, "ਤੁਸੀਂ ਕਿਤਾਬ ਦੇ ਪੰਨੇ ਮੋੜ ਕਿਉਂ ਦਿੱਤੇ, ਹੁਣ ਕਿਹੜਾ ਤੁਸੀਂ ਦੁਬਾਰਾ ਪੜ੍ਹ ਪਾਓਂਗੇ" ਤਾਂ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ "ਮੇਰੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਨੌਜੁਆਨ ਮੇਰੀ ਇਸ ਪ੍ਰੰਪਰਾ ਨੂੰ ਜਾਰੀ ਰੱਖਣਗੇ, ਮੈਂ ਇਸੇ ਲਈ ਪੰਨੇ ਮੋੜ ਦਿੱਤੇ ਹਨ, ਇਸ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਵੀ ਪੜ੍ਹਿਆ ਜਾਊਗਾ, ਇਸ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਵੀ ਲਿਖਿਆ ਜਾਊਗਾ।"

ਕਿਤਾਬਾਂ ਪੜ੍ਹਨ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਦੀ ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਹਰ ਜ਼ਮਾਨੇ ਦੇ ਨੌਜੁਆਨ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਿਤਾਬ ਵਿਚ ਜਿਆਦਾਤਰ ਪ੍ਰੇਰਨਾਵਾਂ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਨੌਜੁਆਨਾਂ ਵਾਸਤੇ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਮੈਂ ਇਹ ਆਸ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਇਸ ਪ੍ਰੇਰਨਾਦਾਇਕ ਕਿਤਾਬ ਨੂੰ ਭਾਰਤ ਦਾ ਹਰ ਨੌਜੁਆਨ ਪੜ੍ਹੇਗਾ ਅਤੇ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਰਾਹ ਤੇ ਚੱਲਣ ਦਾ ਨਿਰਨਾ ਕਰੇਗਾ।

*****

ਪੁਸਤਕ : ਇਕ ਮਿਆਨ ਦੋ ਤਲਵਾਰਾਂ (ਨਾਵਲ)
ਲੇਖਕ : ਨਾਨਕ ਸਿੰਘ
ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ : ਲੋਕ ਸਾਹਿਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ
ਸਾਲ : 2014
ਕੀਮਤ: 165 ਰੁਪਏ
ਕੁੱਲ ਪੰਨੇ : 358

ਰੀਵਿਊਕਾਰ :
ਸਿਮਰਨਜੀਤ ਕੌਰ
ਬੀ.ਕਾਮ. ਭਾਗ ਦੂਜਾ
ਰੋਲ ਨੰਬਰ: 1778

ਨਾਨਕ ਸਿੰਘ ਇੱਕ ਉੱਘਾ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲਕਾਰ ਅਤੇ ਕਵੀ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿਚ ਸਮਾਜਿਕ ਬੁਰਾਈਆਂ, ਆਰਥਿਕ ਅਸਮਾਨਤਾ, ਸਮਾਜਿਕ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ, ਪਾਖੰਡ, ਬਦਚਲਨੀ, ਰਿਸ਼ਵਤਖੋਰੀ ਅਤੇ ਫਿਰਕੂ-ਜਨੂੰਨ ਨੂੰ ਨੰਗਾ ਕਰਕੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। 'ਇਕ ਮਿਆਨ ਦੋ ਤਲਵਾਰਾਂ' ਨਾਵਲ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚਲੀਆਂ ਉਹਨਾਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਬੰਧ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਸਮਾਜਿਕ ਕੁਰੀਤੀਆਂ ਜਿਵੇਂ ਗੁਰੂ ਡੰਮ੍ਹ ਦੀ ਪ੍ਰਥਾ ਜਾਂ ਲੜਕੀਆਂ ਨੂੰ ਜਿਆਦਾ ਨਾ ਪੜ੍ਹਨ ਦਿੱਤਾ ਜਾਣਾ ਜਾਂ ਘਰੋਂ ਬਾਹਰ ਨਾ ਨਿਕਲਣ ਦੇਣਾ ਆਦਿ ਨਾਲ ਹੈ। ਨਾਨਕ ਸਿੰਘ ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਨਾਇਕਾਂ ਦੀਆਂ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਯਾਦ ਕਰਾਉਂਦਾ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਫਾਂਸੀ ਦੇ ਰੱਸਿਆਂ ਨੂੰ ਚੁੰਮਿਆ, ਆਪਣਾ ਖੂਨ ਡੋਲਿਆਂ ਅਤੇ ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਅੰਦਰ ਜਵਾਨੀਆਂ ਗਾਲੀਆਂ।

'ਇਕ ਮਿਆਨ ਦੋ ਤਲਵਾਰਾਂ' ਸਰਦਾਰ ਨਾਨਕ ਸਿੰਘ ਦੀ ਇਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਖੂਬਸੂਰਤ ਰਚਨਾ ਹੈ। ਨਾਨਕ ਸਿੰਘ ਦਾ ਇਸ ਨਾਵਲ ਨੂੰ ਲਿਖਣ ਦਾ ਮਕਸਦ ਨੌਜਵਾਨ ਪੀੜ੍ਹੀ ਨੂੰ ਪੁਰਾਣੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਹੋਏ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਅੰਦੋਲਨ (ਗਦਰ ਲਹਿਰ) ਬਾਰੇ ਦੱਸਦੇ ਹੋਏ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਅਜਿਹੀਆਂ ਸਥਿਤੀਆਂ/ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੇਣਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਉਹ ਲੋਕ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਦਰਪੇਸ਼ ਹੋਣ ਵਾਲੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਸਕਣ। ਇਸ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਸੰਨ 1914-15 ਦੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਨਾਵਲਕਾਰ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਦੱਸਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਸਰਾਭੇ ਹੁਰੀਂ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਗੁਲਾਮੀ ਦੇ ਖਾਤਮੇ ਲਈ ਦਿਲ 'ਚ ਆਜਾਦੀ ਦੀ ਤੜਪ ਲੈ ਕੇ ਵਤਨ ਲਈ ਜਿੰਦ ਜਾਨ ਵਾਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਖੜ੍ਹੇ ਸਨ। ਨਾਵਲਕਾਰ ਅੱਜ ਦੀ ਨੌਜਵਾਨ ਪੀੜ੍ਹੀ ਨੂੰ ਸੁਦਰਸ਼ਨ, ਬੀਰੀ, ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਸਰਾਭੇ ਵਾਂਗ ਨਿੱਡਰਤਾ ਨਾਲ ਰਹਿਣ, ਦੇਸ਼ ਦੀ ਭਲਾਈ ਲਈ ਕੰਮ ਕਰਨ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਅਜਾਦੀ ਨੂੰ ਸਾਂਭ ਕੇ ਰੱਖਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਤ

ਕਰਦਾ ਹੈ। ਨਾਵਲਕਾਰ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਸਮੇਂ ਲੜਕੀਆਂ ਨੂੰ ਘਰੋਂ ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਨਿਕਲਣ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਪਰ ਫੇਰ ਵੀ ਰਘਬੀਰ ਇਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸਿਆਣੀ ਸੁਲਝੀ ਹੋਈ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਸੋਚ ਦੀ ਬਹੁਤ ਪੱਕੀ ਦਿਖਾਈ ਗਈ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਸਾਹਿਤ ਪੜ੍ਹਨ ਦੀ ਸ਼ੌਕੀਨ ਹੈ ਅਤੇ ਜੋ ਸਮਾਜ ਦੀਆਂ ਬੰਦਿਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਚੁਨੌਤੀ ਦਿੰਦੀ ਹੋਈ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਅਜਾਦੀ ਲਈ ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ ਦਾ ਵੀ ਹਿੱਸਾ ਬਣਦੀ ਹੈ।

ਸਰਦਾਰ ਨਾਨਕ ਸਿੰਘ ਨੇ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਸਾਡੇ ਮੂਹਰੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪੱਖਾਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਪੁਰਾਣੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਲੋਕੀਂ ਧਰਮ ਵਿਚ ਅੰਨ੍ਹਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਰੱਖਦੇ ਸਨ ਪਰ ਉਸ ਸਮੇਂ ਗੁਰੂਆਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕੁਝ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਲੋਕ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਏ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਕਦੇ ਵੀ ਈਰਖਾ ਅਤੇ ਸਵਾਰਥ ਤੋਂ ਉੱਚੀ ਨਹੀਂ ਉੱਠ ਸਕੀ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਡੰਮ੍ਹ ਵਰਗਾ ਪਖੰਡ ਬਹੁਤ ਜਿਆਦਾ ਫੈਲ ਗਿਆ ਅਤੇ ਅਸਲੀ-ਨਕਲੀ ਗੁਰੂ ਦਾ ਅੰਤਰ ਕਰਨਾ ਬਹੁਤ ਔਖਾ ਹੋ ਗਿਆ।

ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਮੁਖ਼ਬਰ ਤੇ ਝੋਲੀ ਚੁੱਕ ਵੀ ਬਥੇਰੇ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕੰਮ ਲਈ ਇਸਤੇਮਾਲ ਕਰਦੇ। ਉਧਰ ਮੁਖ਼ਬਰੀ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਆਪਣੇ ਹੀ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਬਣੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਗਦਰ ਦੇ ਫੇਲ੍ਹ ਹੋਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮੁਖ਼ਬਰਾਂ ਵੱਲੋਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਸੂਹ ਦੇਣੀ ਸੀ।

ਗਦਰ ਲਹਿਰ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਵਸਦੇ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਦੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਭਾਰਤੀਆਂ ਵਲੋਂ ਹੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਵਤਨ ਤੋਂ ਹਜਾਰਾਂ ਮੀਲ ਦੂਰ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਵਸਦੇ ਇਹ ਭਾਰਤੀ ਅਜਾਦੀ ਦੀ ਤੜਪ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਲੈ ਕੇ ਭਾਰਤ ਪਰਤੇ ਸਨ ਅਤੇ ਭਾਰਤੀਆ ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਗੁਲਾਮੀ ਵਿਰੁੱਧ ਸੰਘਰਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਇਕਜੁਟ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਗਦਰ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਕਰਤਾਰ ਸਿਘ ਸਰਾਭਾ ਜੋ ਕਿ ਉੱਨੀਆਂ ਸਾਲਾਂ ਦਾ ਨੌਜਵਾਨ ਸੀ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਜਜ਼ਬਿਆਂ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਫੌਲਾਦੀ ਸੀਨਾ ਚੁੱਕੀ ਫਿਰਦਾ ਸੀ। ਉਸਦੇ ਅਜਾਦੀ ਪ੍ਰਤੀ ਜ਼ਜਬੇ ਦਾ ਪਤਾ ਸਾਨੂੰ ਉਦੋਂ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਉਹ ਮੌਤ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਾਉਣ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਯਮਰਾਜ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਸਹੁਰਾ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਨਾਵਲਕਾਰ ਭੁੱਲੇ ਹੋਏ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਯਾਦ ਰੱਖਣ ਅਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਸਿੱਖਿਆ ਲੈਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਨਾਵਲ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਇਸ ਨਾਵਲ ਦਾ ਸਿਰਲੇਖ ਬਹੁਤ ਹੀ ਢੁਕਵਾਂ ਹੈ। ਇਹ ਇਕ ਲੋਕ ਤੱਥ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਕਿ ਇਕੋ ਥਾਂ ਤੇ ਦੋ ਅਲੱਗ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾਵਾਂ ਵਾਲੇ ਇਨਸਾਨ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦੇ।

ਇਸ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਗਦਰੀ ਦੇਸ਼-ਭਗਤਾਂ ਦੇ ਕਾਰਨਾਮਿਆਂ ਦਾ ਅਤੇ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦਾ ਜਿਕਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਵਲ ਦੁਆਰਾ ਨਾਵਲਕਾਰ ਸਾਨੂੰ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਬੇਖ਼ੌਫ ਹੋ ਕੇ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਵੀ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਸਾਡੀ ਜਰੂਰਤ ਹੋਵੇ ਉਦੋਂ ਤਿਆਰ-ਬਰ-ਤਿਆਰ ਖੜੇ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਸਾਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਲਈ ਕੁਰਬਾਨ ਹੋਣ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਹਰ ਸਮੇਂ ਆਪਣੇ ਮਨ ਵਿਚ ਰੱਖਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਲੋੜ ਪੈਣ ਤੇ ਇਕਜੁਟ ਹੋਕੇ ਤਿਆਰ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਇਹੀ ਇਸ ਨਾਵਲ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹੀ ਉਦੇਸ਼ ਹੈ। ਇਹ ਨਾਵਲ ਉਹਨਾਂ ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਜਰੂਰ ਪੜ੍ਹਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਜਿਹੜੇ ਆਪਣੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਅਜਾਦੀ ਨੂੰ ਬਰਕਰਾਰ ਰੱਖਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਅਤੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੀ ਲੋੜ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੇ ਹਨ।

*****

ਪੁਸਤਕ : Social Change in Modern India ਲੇਖਕ : ਐਮ.ਐਨ. ਸ਼੍ਰੀਨਿਵਾਸ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ : ਓਰੀਐਂਟਲ ਲਾਂਗਮੈਨ ਪ੍ਰਾ. ਲਿਮਿ. ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ। ਸਾਲ :2005 ਕੀਮਤ : 150 ਰੁਪਏ ਪੰਨੇ : 200	ਰੀਵਿਊਕਾਰ: ਸ਼ੈਲਜਾ ਸ਼ਰਮਾ ਕਲਾਸ : ਬੀ.ਏ. ਭਾਗ ਦੂਜਾ ਰੋਲ ਨੰਬਰ : 3425 ਮੁਲਤਾਨੀ ਮੱਲ ਮੋਦੀ ਕਾਲਜ ਪਟਿਆਲਾ।

ਐਮ.ਐਨ. ਸ਼੍ਰੀਨਿਵਾਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਭਾਰਤੀ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਆ ਰਹੇ ਸਮਾਜਿਕ ਪਰਿਵਰਤਨ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕੀਤਾ ਹੈ।ਐਮ.ਐਨ. ਸ਼੍ਰੀਨਿਵਾਸ ਨੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀਕਰਨ ਅਤੇ ਪੱਛਮੀਕਰਨ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆਵਾਂ ਰਾਹੀਂ ਆਧੁਨਿਕ ਭਾਰਤੀ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਧਾਰਮਿਕ, ਸਭਿਆਚਾਰਕ, ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਪਰਿਵਰਤਨ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀਕਰਨ ਅਤੇ ਪੱਛਮੀਕਰਨ ਦੋਵਾਂ ਧਾਰਨਾਵਾਂ ਦੀ ਵਿਵਸਥਤ ਰੂਪ ਵਿਚ ਜਾਂਚ ਕਰਕੇ ਸ਼੍ਰੀਨਿਵਾਸ ਭਾਰਤੀ ਸਮਾਜ ਬਾਰੇ ਅੱਗੇ ਲਿਖੀਆਂ ਧਾਰਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਚੁਨੌਤੀ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਪਹਿਲੀ ਚੁਨੌਤੀ ਭਾਰਤੀ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਜਾਤ ਦੇ ਚਾਰ ਵਰਣਾਂ ਦੇ ਸਥਾਈ ਅਤੇ ਵਿਆਪਕ ਢਾਂਚੇ ਨੂੰ ਹੈ। ਦੂਜੀ ਚੁਨੌਤੀ ਜਾਤੀਆਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਗਤੀਸ਼ੀਲਤਾ ਦੀ ਘਾਟ ਉੱਪਰ ਪੱਛਮੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨੂੰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।ਐਮ.ਐਨ. ਸ਼੍ਰੀਨਿਵਾਸ ਨੇ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਅਤੇ ਬਸਤੀਵਾਦੀ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਖੇਤਰੀ ਮੱਤ-ਭੇਦ, ਪੱਛਮੀ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਦੀ ਅਸਮਾਨਤਾ, ਜਾਤੀ ਅਤੇ ਆਦਿਵਾਸੀ ਸਮੂਹਾਂ ਦੇ ਰੀਤੀ-ਰਿਵਾਜ਼ਾਂ ਵਿਚ ਆਏ ਪਰਿਵਰਤਨਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦਾ ਜਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ।ਐਮ.ਐਨ. ਸ਼੍ਰੀਨਿਵਾਸ ਅਧਿਐਨ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਵਿਚ ਭਾਰਤੀ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਵਰਣ ਵਿਵਸਥਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਵਰਣ-ਵਿਵਸਥਾ ਵਿਚ ਪਦਕ੍ਰਮ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਚੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵਿਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ।ਐਮ.ਐਨ. ਸ਼੍ਰੀਨਿਵਾਸ ਨੇ ਅੱਗੇ ਸਪਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਸਮਾਜਕ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਦਾ ਸਨਮਾਨ ਕਰਕੇ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਬਸਤੀਵਾਦ ਨੇ ਵਰਣ ਪਦਕ੍ਰਮ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵਧਾਇਆ ਹੈ।

ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਐਮ.ਐਨ. ਸ਼੍ਰੀਨਿਵਾਸ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀਕਰਨ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀਕਰਨ ਇੱਕ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਦੁਆਰਾ ਹੇਠਲੀਆਂ ਜਾਤਾਂ ਜਾਂ ਕਬਾਇਲੀ ਸਮੂਹ ਉੱਚ ਜਾਤੀ ਦੀ ਰੀਤੀ-ਰਿਵਾਜ਼, ਜੀਵਨ ਦੇ ਸਾਧਨਾਂ ਅਤੇ ਤਰੀਕਿਆਂ ਨੂੰ ਅਪਨਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਸਮੁੱਚੇ ਅਧਿਐਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਐਮ.ਐਨ. ਸ਼੍ਰੀਨਿਵਾਸ ਇਸ ਗੱਲ ਤੇ ਜੋਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀਕਰਨ ਇਕ

'ਸਥਿਤੀ' ਪਰਵਿਰਤਨ ਹੈ, ਇਹ ਇਕ 'ਢਾਂਚਾਗਤ' ਪਰਿਵਰਤਨ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਹ ਸਥਿਤੀ ਅਤੇ ਢਾਂਚਾਗਤ ਦਾ ਅੰਤਰ ਜਾਤ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭੁਤਾ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਜਾਤ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੇ ਮਹੱਤਵ ਅਤੇ ਇਸ ਦੀ ਵਿਆਪਕਤਾ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਐਮ.ਐਨ. ਸ਼੍ਰੀਨਿਵਾਸ ਅਧਿਐਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਪੱਛਮੀਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਸਮਾਜਿਕ ਸਥਿਤੀ ਅਤੇ ਜਾਤ ਉੱਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਪੱਛਮੀਕਰਨ ਦੇ ਅਰਥ ਨੂੰ ਵਿਗਾੜਦੇ ਹੋਏ ਸ਼੍ਰੀਨਿਵਾਸ ਪੱਛਮੀਕਰਨ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਕਾਰਨ ਇੱਕ ਨਵੇਂ ਭਾਰਤੀ ਕੁਲੀਨ ਵਰਗ ਦੀ ਸੰਕਟ ਨੂੰ ਉਜ਼ਾਗਰ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਸਿੱਖਿਆ, ਨੌਕਰਸ਼ਾਹੀ ਅਤੇ ਵਪਾਰ ਰਾਹੀਂ ਯੂਰਪੀਅਨ ਦੀ ਛੋਟੀ ਅਬਾਦੀ ਨਾਲ ਸਿੱਧਾ ਸੰਪਰਕ ਰੱਖਦੇ ਹਨ।ਐਮ.ਐਨ. ਸ਼੍ਰੀਨਿਵਾਸ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਭਾਰਤੀ ਕੁਲੀਨ ਵਰਗਾਂ ਦੁਆਰਾ ਯੂਰਪੀਅਨ ਕਦਰਾਂ ਕੀਮਤਾਂ ਦੀ ਚੋਣ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਅਲੋਚਨਾ ਕੀਤੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਇਹ ਵੀ ਦਰਸਾਇਆ ਹੈ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਪੱਛਮੀਕਰਨ ਨੇ ਪੱਛੜੀਆਂ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਲਈ ਲਹਿਰ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਜਾਤ ਗਤੀਸ਼ੀਲਤਾ ਦੇ ਇਸ ਸੰਕਲਪ ਸਬੰਧੀ ਉਹ ਦਲੀਲ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸਿਧਾਂਤਕ ਤੌਰ ਤੇ ਨਵੇਂ ਮੌਕੇ 'ਜਾਤ-ਰਹਿਤ' ਅਤੇ 'ਸਮਾਨਤਾਵਾਦੀ' ਸਨ, ਪਰ ਅਸਲ ਵਿਚ ਇਹਨਾਂ ਮੌਕਿਆਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਉੱਚ ਜਾਤੀਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸੀ।

ਇਸ ਅਧਿਐਨ ਦਾ ਇਕ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਯੋਗਦਾਨ ਸਮਾਜਿਕ, ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਤਬਦੀਲੀ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਹੈ।ਐਮ.ਐਨ. ਸ਼੍ਰੀਨਿਵਾਸ ਇਹ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀਕਰਨ ਅਤੇ ਪੱਛਮੀਕਰਨ ਅਜਿਹੀਆਂ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆਵਾਂ ਹਨ ਜਿਸ ਦੁਆਰਾ ਧਰਮ-ਨਿਰਪੱਖ ਰੂਪ ਅਤੇ ਰੀਤੀ ਪਦ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਸਮਝੌਤੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹਨ।ਐਮ.ਐਨ. ਸ਼੍ਰੀਨਿਵਾਸ ਬਿਆਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਇਕ ਜਾਤ ਜਾਂ ਜਾਤ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਧਰਮ ਨਿਰਪੱਖ ਸ਼ਕਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਪੱਧਰ ਦੀਆਂ ਉੱਚ-ਜਾਤੀਆਂ ਦੇ ਰੀਤੀ-ਰਿਵਾਜ਼, ਵਿਚਾਰਾਂ ਵਿਸ਼ਵਾਸਾਂ ਅਤੇ ਜੀਵਨ ਸ਼ੈਲੀ ਦੇ ਰਵਾਇਤੀ ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਭਾਵ ਹੈ ਕਿ ਹੇਠਲੀ ਜਾਤ ਦੇ ਲੋਕ ਵੀ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਵਾਂਗ ਧਾਰਮਿਕ ਯਾਤਰਾਵਾਂ ਅਤੇ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿਤਾਬ ਵਿੱਚ ਐਮ.ਐਨ. ਸ਼੍ਰੀਨਿਵਾਸ ਨੇ ਧਾਰਮਿਕ, ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਜਾਤ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਸਬੰਧੀ ਪਰਿਵਰਤਨਾਂ ਨੂੰ ਉਲੀਕਿਆ ਹੈ।

*****

ਨਾਵਲ : ਟੁੱਟੀ-ਵੀਣਾ
ਲੇਖਕ : ਨਾਨਕ ਸਿੰਘ
ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ : ਨਵ ਯੁਗ ਪਬਲਿਸ਼ਰ, ਦਿੱਲੀ
ਕੁੱਲ ਪੰਨੇ : 295
ਸੰਨ : 1969

ਰੀਵਿਊਕਾਰ:
ਦਮਨਜੋਤ ਕੌਰ
ਕਲਾਸ : ਬੀ.ਕਾਮ. ਭਾਗ ਦੂਜਾ
ਰੋਲ ਨੰਬਰ : 1825

ਨਾਨਕ ਸਿੰਘ ਦਾ ਨਾਵਲ 'ਟੁੱਟੀ-ਵੀਣਾ' ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਔਤਰ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਪਾਠਕ ਇਸਨੂੰ ਪੜ੍ਹਦਾ ਹੈ ਉਸ ਦੇ ਅੱਗੇ ਔਰਤ ਦੀ ਦਰਦ ਭਰੀ ਸਥਿਤੀ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪੁਰਾਤਨ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਹੁਣ ਤੱਕ ਔਰਤ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਜਿਉਂ ਦੀ ਤਿਉਂ ਖੜ੍ਹੀ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਔਰਤ ਅੱਜ ਮਰਦਾਂ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਖੜ੍ਹਨ ਦੇ ਕਾਬਿਲ ਹੋ ਗਈ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਫਿਰ ਵੀ ਇਸ ਮਰਦ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਸਭ ਕੁਝ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰਨ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਆਪਣਾ ਬਣਦਾ ਹਿੱਸਾ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ। ਇਸੇ ਵਿਸ਼ੇ ਨੂੰ ਲੇਖਕ ਨੇ ਆਪਣੇ ਇਸ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਦਰਸਾਇਆ ਹੈ।

ਇਸ ਨਾਵਲ ਦੀ ਨਾਇਕਾ ਪ੍ਰਤਿਮਾ ਲਈ ਨਾਵਲਕਾਰ ਟੁੱਟੀ-ਵੀਣਾ ਦਾ ਬਿੰਬ ਵਰਤਦਾ ਹੈ।ਟੁੱਟੀ-ਵੀਣਾ ਦੋ ਵਿਰੋਧੀ ਸ਼ਬਦ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਾਨਕ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬੇਹੱਦ ਖ਼ੂਬਸੂਰਤੀ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਮੈਂ ਵਿਰੋਧੀ ਇਸ ਲਈ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ 'ਵੀਣਾ' ਸ਼ਬਦ ਜਿੰਨਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਮਿਠਾਸ, ਮਧੁਰਤਾ ਤੇ ਕੋਮਲਤਾ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੈ, ਉਸਦਾ ਟੁੱਟਣਾ ਉਨਾ ਹੀ ਦਰਦ ਅਤੇ ਕਰੁਣਾ ਭਰਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਵਲ ਦੀ ਨਾਇਕਾ ਪ੍ਰਤਿਮਾ ਵੀ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਜਵਾਨੀ ਤੱਕ ਬੇਹੱਦ ਦੁੱਖ-ਤਖਲੀਫਾਂ ਸਹਾਰਦੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਉਸ ਦੇ ਜੀਵਨ ਸਾਜ਼ ਦੀਆਂ ਤਾਰਾਂ ਟੁੱਟ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਦਰਦ ਨੂੰ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਬਿਆਨ ਕਰਦਿਆਂ ਕੁਝ ਸਤਰਾਂ ਲਿਖਦੀ ਹੈ,

' ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਤਾਰਾਂ ਟੁੱਟ ਚੁੱਕੀਆਂ,
ਗੀਤਾਂ ਦੀਆਂ ਆਸਾਂ ਮੁੱਕ ਚੁੱਕੀਆਂ,
ਇਕ ਉੱਖੜੀ ਪੁੱਖੜੀ ਵੀਣਾ ਨੂੰ,
ਕੋਈ ਨਾਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਵਜਾਏ ਕਿਉਂ।'

ਨਾਵਲ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਦਿਆਂ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੀ ਸਮਾਜਿਕ ਸਥਿਤੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਆਰਥਿਕ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ, ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਅਤੇ ਸਾਂਸਕ੍ਰਿਤਿਕ ਸਥਿਤੀ ਵੀ

ਔਰਤਾਂ ਲਈ ਕਿੰਨੀ ਮਾੜੀ ਤੇ ਭਿਆਨਕ ਹੈ। ਨਾਵਲਕਾਰ ਨੇ ਰੌਚਕ ਢੰਗ ਰਾਹੀਂ ਦਾਜ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਉੱਪਰ ਵਿਅੰਗ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਵਿਚੋਂ ਇਹ ਹਵਾਲਾ ਵੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, "ਦਾਜ ਨਾ ਕਹੋ, ਇਹ ਕਹੋ ਕਿ ਸੀਤਾ ਨੂੰ ਵਿਆਹੁਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਮੈਂ ਸੋਨੇ ਦੀ ਜੁੱਤੀ ਦੇ ਰੋਹਬ ਨਾਲ ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਬਣਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹਾਂ ਕਿ ਉਹ ਹਮੇਸ਼ਾ ਲਈ ਮੇਰੀ ਬੱਚੀ ਦੀ ਇੱਜ਼ਤ ਕਰੇ।"

ਨਾਵਲ ਵਿਚਲੀਆਂ ਇਹਨਾਂ ਸਤਰਾਂ ਨਾਲ ਸਪਸ਼ਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਔਰਤ ਦੀ ਇੱਜ਼ਤ ਗੁਣਾਂ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਉਸਦੀ ਸ਼ੁਹਰਤ ਅਤੇ ਧਨ-ਦੌਲਤ ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਹੀ ਪ੍ਰਤਿਮਾ ਦੀ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਬੇਇੱਜ਼ਤੀ, ਜ਼ਲਾਲਤ ਅਤੇ ਤਾਅਨੇ-ਮਿਹਣੇ ਸਹਾਰਦੀ ਹੈ। ਅਜਿਹੀਆਂ ਔਖੀਆਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਨਾਇਕਾ ਆਪਣੀ ਪੁੱਤਰੀ ਸੀਤਾ ਦਾ ਭਵਿੱਖ ਉੱਜਲ ਬਨਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਜਿਹੜੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਉਸ ਨੇ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਉਹ ਸੀਤਾ ਨੂੰ ਸਹਿਣ ਨਾ ਕਰਨੀਆਂ ਪੈਣ। ਸੀਤਾ ਦੇ ਚੰਗੇਰੇ ਭਵਿੱਖ ਲਈ ਪ੍ਰਤਿਮਾ ਵੇਸਵਾ ਬਣਨ ਨੂੰ ਵੀ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਸਾਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਮੁਰਦਿਆਂ ਵਾਂਗ ਕੱਟਣ ਵਾਲੀਆਂ ਪ੍ਰਤਿਮਾ ਵਰਗੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਆਖਰ ਗਲਤੀ ਕੀ ਹੈ? ਕਿਸ ਦਾ ਹੈ ਕਸੂਰ? ਕੀ ਪ੍ਰਤਿਮਾ ਦਾ ਕਸੂਰ ਹੈ? ਕੀ ਇਹ ਉਹੀ ਪ੍ਰਤਿਮਾ ਨਹੀਂ ਜਿਹੜੀ ਆਪਣੀ ਮਮਤਾ ਦੀ ਰਾਖੀ ਲਈ ਆਪਣੇ ਵਿਚਲੀ ਔਰਤ ਨੂੰ ਮਾਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ? ਇਹ ਸਾਰੇ ਸਵਾਲ ਨਾਵਲਕਾਰ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਪਾਠਕ ਨੂੰ ਅਜੋਕੇ ਦੌਰ ਵਿਚ ਔਰਤ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਬਾਰੇ ਤਾਂ ਜਾਗਰੂਕ ਕਰਦਾ ਹੀ ਹੈ, ਨਾਲ ਹੀ ਉਸ ਦੇ ਦਿਲ ਦੇ ਅੰਦਰ ਸਾਡੇ ਸਮਾਜ ਦੀ ਨੀਵੀ ਸੋਚ ਅਤੇ ਉਸ ਵਿਚ ਤਬਦੀਲੀ ਲਿਆਉਣ ਵਾਸਤੇ ਇਕ ਚਿੰਗਾਰੀ ਵੀ ਸੁਲਗਦੀ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਦਿਆਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਤਿਮਾ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰਦਿਆਂ ਮੇਰੇ ਮਨ ਵਿਚ ਇਹ ਸਤਰਾਂ ਗੂੰਜ ਰਹੀਆਂ ਹਨ ਜੋ ਇਸ ਨਾਵਲ ਤੇ ਬਿਲਕੁਲ ਢੁਕਦੀਆਂ ਹਨ:-

"ਜੋ ਸਾਜ਼ ਸੇ ਨਿਕਲੀ ਹੈ, ਵੋਹ ਸਭ ਨੇ ਸੁਣੀ ਹੈ।
ਜੋ ਸਾਜ਼ ਪਰ ਗੁਜ਼ਰੀ ਹੈ, ਵੋਹ ਕਿਸ ਕੋ ਖਬਰ ਹੈ?"

*****

ਪੁਸਤਕ: ਸ਼ਹੀਦ ਭਗਤ ਸਿੰਘ (ਇੱਕ ਜੀਵਨੀ) ਲੇਖਕ : ਡਾ. ਗੁਰਦੇਵ ਸਿੰਘ ਦਿਉਲ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ: ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨ ਬਿਊਰੋ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲ ਸਾਲ: 1969	ਰੀਵਿਊਕਾਰ: ਬਲਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਬੀ.ਏ ਭਾਗ-ਪਹਿਲਾ ਰੋਲ ਨੰ : 2981

ਮੈਂ ਡਾ. ਗੁਰਦੇਵ ਸਿੰਘ ਦਿਉਲ ਦੁਆਰਾ ਲਿਖੀ ਜੀਵਨੀ 'ਸ਼ਹੀਦ ਭਗਤ ਸਿੰਘ' ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਿਆ ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਜੀਵਨੀ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ਹੀਦ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਨੌਜਵਾਨ ਸੀ ਜਿਸ ਨੇ ਭਾਰਤ ਦੀ ਗੁਲਾਮੀ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਨੂੰ ਟੁੰਬਿਆ ਅਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਸਾਮਰਾਜੀ ਹਕੂਮਤ ਨੂੰ ਵੰਗਾਰਿਆ। ਸ਼ਹੀਦ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਇਕ ਸੱਚਾ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਕੁਰਬਾਨ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਸੱਚਾ ਪਰਵਾਨਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਦੇਸ਼ ਲਈ ਕੁਰਬਾਨੀ ਕੀਤੀ, ਉਸ ਨੇ ਉਸ ਵਕਤ ਦੇ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਨਵਾਂ ਉਤਸ਼ਾਹ ਤੇ ਜੋਸ਼ ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ। ਆਜ਼ਾਦ ਭਾਰਤ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਦੇਣ ਨੂੰ ਕਦੀ ਨਹੀਂ ਭੁੱਲ ਸਕਦਾ। ਇਸ ਜੀਵਨੀ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਦਿਆਂ ਪਤਾ ਚਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਅਜੇ ਤਿੰਨਾਂ ਕੁ ਵਰਿਆਂ ਦਾ ਸੀ ਤਾਂ ਇਕ ਵਾਰ ਸਰਦਾਰ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਉਸ ਨੂੰ ਮਹਿਤਾ ਨੰਦ ਕਿਸ਼ੋਰ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਗਿਆ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਲੈ ਗਿਆ। ਮਹਿਤਾ ਨੰਦ ਕਿਸ਼ੋਰ ਇਕ ਉਘੇ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਸਨ ਤਾਂ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਖੇਡਦੇ-ਖੇਡਦੇ ਮਿੱਟੀ ਦੀਆਂ ਢੇਰੀਆਂ ਬਣਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਤੀਲੇ ਗੱਡ ਦਿੱਤੇ। ਮਹਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਪੁਛਿਆ

ਕਾਕਾ ਤੇਰਾ ਨਾਂ ਕੀ ਹੈ?
ਭਗਤ ਸਿੰਘ : ਭਗਤ ਸਿੰਘ
ਮਹਿਤਾ : ਇਹ ਕੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈਂ ਤੂੰ ?
ਭਗਤ ਸਿੰਘ : ਮੈ ਦਬੂਕਾਂ ਬੀਜੀਆਂ (ਭਾਵ ਬੰਦੂਕਾਂ)
ਮਹਿਤਾ : ਬੰਦੂਕਾਂ ? (ਹੈਰਾਨੀ ਨਾਲ)
ਭਗਤ ਸਿੰਘ : ਹਾਂ ਦਬੂਕਾਂ।
ਮਹਿਤਾ : ਕਾਹਦੇ ਲਈ ?
ਭਗਤ ਸਿੰਘ : ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਅਜ਼ਾਦ ਕਰਾਉਣ ਲਈ
ਮਹਿਤਾ : ਤੂੰ ਕੌਣ ਹੁੰਦਾ ?
ਭਗਤ ਸਿੰਘ : ਦੇਸ਼ ਭਗਤ।

ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਸੁਣਦਿਆਂ ਮਹਿਤਾ ਨੰਦ ਕਿਸ਼ੋਰ ਨੇ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਥਾਪੀ ਦਿੱਤੀ

ਅਤੇ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਤੂੰ ਬੜਾ ਭਾਗਾਂ ਵਾਲਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਘਰ ਐਹੋ ਜਿਹਾ ਪੁੱਤ ਜੰਮਿਆਂ।

ਜਿੱਥੇ ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਦੇ ਬੱਚੇ ਅਜੇ ਸਹੀ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਬੋਲਣਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਿੱਖਦੇ, ਉਥੇ ਸ਼ਹੀਦ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਅੰਦਰ ਦੇਸ਼-ਭਗਤੀ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਉਜਾਗਰ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਤਿੰਨ ਕੁ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਹੀ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਅਜ਼ਾਦ ਕਰਾਉਣ ਦਾ ਮਨ ਬਣਾ ਲਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਅਜੋਕੇ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਸ੍ਰੋਤ ਹੈ।

ਜੀਵਨੀ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਦਿਆਂ ਅੱਗੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਜਦੋਂ ਨੌਂ ਕੁ ਸਾਲਾਂ ਦਾ ਸੀ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਮਨ ਉਤੇ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਸਰਾਭੇ ਦਾ ਦੇਸ਼ ਲਈ ਕੁਰਬਾਨ ਹੋਣਾ ਘਰ ਕਰ ਗਿਆ ਸੀ। ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਸਰਾਭੇ ਦਾ ਇਕ ਬੈਂਤ ਬੜੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਗਾਉਂਦਾ ਸੀ :

ਸੇਵਾ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਜਿੰਦੜੀਏ ਬੜੀ ਔਖੀ,
ਗੱਲਾਂ ਕਰਨੀਆਂ ਢੇਰ ਸੁਖਾਲੀਆਂ ਨੇ।
ਜਿਨਾਂ ਦੇਸ਼ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਪੈਰ ਪਾਇਆ,
ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੱਖ ਮੁਸੀਬਤਾਂ ਝਲੀਆਂ ਨੇ।

ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਸਰਾਭਾ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਰੱਖਦਾ ਸੀ। ਸ਼ਹੀਦ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਆਪਣੀ ਮਾਤਾ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ 'ਬੇਬੇ ਜੀ, ਇਹ ਮੇਰਾ ਗੁਰੂ, ਮੇਰਾ ਸਾਥੀ ਤੇ ਮੇਰਾ ਭਰਾ ਹੈ' ਜਦੋਂ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਵੀ ਤਲਾਸ਼ੀ ਵੇਲੇ ਉਸ ਪਾਸੋਂ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਸਰਾਭਾ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਨਿਕਲਦੀ ਹੈ।

ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਜੀਵਨੀ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਸਿੱਖਿਆ ਮਿਲੀ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਕੁੱਝ ਸਿੱਖਣ ਲਈ ਮਿਲਿਆ। ਮੈਨੂੰ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ੀ ਹੋਈ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਕਾਰਨ ਮੈਂ ਸ਼ਹੀਦ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਬਾਰੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕੁਝ ਜਾਣ ਸਕਿਆ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਵੀ ਸ਼ਹੀਦ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਪਿਆਰ ਕਰਦਾ ਰਹਾਂਗਾ। ਜੈ-ਹਿੰਦ।

*****

ਪੁਸਤਕ : ਬੁੱਢਾ ਤੇ ਸਮੁੰਦਰ (ਅਨੁਵਾਦਿਤ)
ਲੇਖਕ : ਅਰਨੈਸਟ ਹੈਮਿੰਗਵੇ
ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ : ਚੇਤਨਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ ਲੁਧਿਆਣਾ
ਮੁੱਲ : 60 ਰੁਪਏ
ਕੁੱਲ ਪੰਨੇ : 88

ਰੀਵਿਊਕਾਰ:
ਦਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ
ਬੀ.ਏ ਭਾਗ-ਪਹਿਲਾ
ਰੋਲ ਨੰ : 2944

ਮੈਂ ਜਿਸ ਨਾਵਲ ਬਾਰੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਦੱਸਣ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹਾਂ ਉਸਦਾ ਨਾਂ 'ਬੁੱਢਾ ਤੇ ਸਮੁੰਦਰ ਹੈ' ਇਹ ਨਾਵਲ ਅਰਨੈਸਟ ਹੈਮਿੰਗਵੇ ਦੁਆਰਾ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਅਨੁਵਾਦ ਪਵਨ ਗੁਲਾਟੀ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸਦੇ ਕੁਲ 88 ਪੰਨੇ ਹਨ। ਇਸ ਨਾਵਲ ਦੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧੀ ਕਾਰਨ ਹੀ ਇਸਨੂੰ ਨੋਬਲ ਪੁਰਸਕਾਰ ਨਾਲ ਸਨਮਾਨਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਬੁੱਢਾ ਤੇ ਸਮੁੰਦਰ ਨਾਵਲ ਦਾ ਨਾਇਕ ਸਾਂਤਿਆਗੋ ਹੈ। ਇਹ ਇਕ ਬਜੁਰਗ ਆਦਮੀ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਇਕ ਮਛਿਆਰੇ ਦੇ ਕਿੱਤੇ ਨਾਲ ਸਬੰਧ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਮੁੰਦਰ ਦੇ ਤੱਟ ਉਤੇ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਇਨਸਾਨ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸਿਰੜੀ ਵਿਅਕਤੀ ਅਤੇ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਸੰਘਰਸ਼ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਇਨਸਾਨ ਹੈ। ਇਸਨੂੰ ਮੱਛੀਆਂ ਫੜ੍ਹਨ ਬਾਰੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਤਜਰਬਾ ਹੈ ਪਰ ਅਫਸੋਸ ਇਸਨੂੰ ਮੱਛੀ ਫੜ੍ਹਦੇ ਨੂੰ ਅੱਜ ਪੂਰੇ ਚੁਰਾਸੀ ਦਿਨ ਬੀਤ ਚੁੱਕੇ ਹਨ ਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਇਕ ਵੀ ਮੱਛੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ। ਬੁੱਢਾ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਇਸ ਇਨਸਾਨ ਵਿਚ ਇੰਨਾ ਜਨੂੰਨ ਹੈ ਕਿ ਜੋ ਵੀ ਕੰਮ ਕਰਨ ਬਾਰੇ ਇਹ ਸੋਚਦਾ ਹੈ ਉਸਨੂੰ ਕਰਕੇ ਹੀ ਸਾਹ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਪਹਿਲੇ ਚਾਲੀ ਦਿਨਾਂ ਤੱਕ ਤਾਂ ਇਸ ਨਾਲ ਇਸਦਾ ਇਕ ਸ਼ਗਿਰਦ ਸੀ ਪਰ ਉਹ ਵੀ ਉਸ ਦੇ ਘਰਦਿਆਂ ਦੁਆਰਾ ਹਟਾ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਵਾਰ-ਵਾਰ ਅਸਫ਼ਲ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਇਹ ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਦੁਬਾਰਾ-ਦੁਬਾਰਾ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਨਾਵਲ ਦੇ ਪਾਤਰ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦਮ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਮਿਹਨਤ ਉਤੇ ਅਥਾਹ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੈ। ਆਪਣੀ ਇਸ ਸਖ਼ਤ ਮਿਹਨਤ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਹੀ ਉਹ ਮੱਛੀ ਫੜ੍ਹਨ ਵਿਚ ਸਫ਼ਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਵਿਚ ਪਾਉਣ ਲਈ ਇੰਤਜਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਮੱਛੀ ਉਸਨੂੰ ਬਹੁਤ ਦੂਰ ਤੱਕ ਲੈ ਕੇ ਚਲੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸਾਂਤਿਆਗੋ ਨੂੰ ਮੱਛੀਆਂ ਫੜ੍ਹਨ ਦਾ ਕਾਫੀ ਤਜ਼ਰਬਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮੱਛੀਆਂ ਬਾਰੇ ਕਾਫੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਹੈ। ਇਸਨੂੰ ਮੱਛੀ ਬਿਲਕੁਲ ਆਪਣੇ ਵਰਗੀ ਜਾਪਦੀ ਹੈ ਜੋ ਬਹੁਤ ਸੰਘਰਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਤਿੰਨ-ਚਾਰ ਦਿਨ ਰਾਤ ਉਹ ਮੱਛੀ ਨਾਲ ਲੜਦਾ ਹੈ। ਅਖੀਰ ਮੱਛੀ ਹਾਰ ਮੰਨ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਉਸਦਾ ਬਹੁਤ ਬੁਰਾ ਹਾਲ ਸੀ। ਨਾਵਲ ਦੇ ਨਾਇਕ

ਦਾ ਪੂਰਾ ਸਰੀਰ ਸਾਥ ਛੱਡ ਰਿਹਾ ਸੀ ਪਰ ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਹਾਰ ਮੰਨਣੀ ਕਬੂਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਕੰਮ ਲੈਂਦਾ ਸੀ। ਕਈ ਦਿਨਾਂ ਦੇ ਇਕਾਂਤ ਵਿਚ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨਾਲ ਹੀ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਜ਼ਿਹਨ ਵਿਚ ਸੋਚ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਪਹਿਲਵਾਨ ਨਾਲ ਪੰਜਾ ਲੜਾਇਆ ਸੀ ਤਾਂ ਪੂਰਾ ਦਿਨ ਅਤੇ ਰਾਤ ਜਾਨੀ ਕਿ ਪੂਰੇ ਚੋਵੀਂ ਘੰਟੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਅਜਿਹਾ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਉਸਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਖੂਨ ਵੀ ਵਹਿਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਸੀ ਪਰੰਤੂ ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਹਿੰਮਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਛੱਡੀ। ਅਖੀਰ ਉਸਨੇ ਪਹਿਲਵਾਨ ਨੂੰ ਹਰਾ ਹੀ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਉਹ ਇਹ ਸੋਚਦਾ ਸੀ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਬਰਬਾਦ ਤਾਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਪਰ ਹਰਾਇਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਸਾਂਤਿਆਗੋਂ ਨੇ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਆਰਾਮ ਕੀਤੇ ਤਿੰਨ ਚਾਰ ਦਿਨ ਅਤੇ ਰਾਤਾਂ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਬਿਤਾਏ ਸਨ। ਮੱਛੀ ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੇ ਉਹ ਆਪਣੀ ਕਿਸ਼ਤੀ ਨਾਲ ਬੰਨਦਾ ਹੈ ਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਸਾਰਕਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਉਸਦਾ ਸਰੀਰ ਥੱਕ ਦੇ ਟੁੱਟ ਚੁੱਕਾ ਸੀ ਅਤੇ ਦਰਦ ਨਾਲ ਕਰਾਹ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਭਾਵੇਂ ਸਾਰਕਾਂ ਨੇ ਉਸਦੀ ਪਕੜੀ ਹੋਈ ਮੱਛਲੀ ਨੂੰ ਖਾ ਲਿਆ ਸੀ ਇਸ ਦੌਰਾਨ ਉਹ ਬੇਬਸੀ ਤਾਂ ਭਾਵੇਂ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਟਾਪੂ ਵੱਲ ਵਾਪਿਸ ਪਰਤ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਟਾਪੂ ਉੱਤੇ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਉਸਨੇ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਬਹੁਤ ਦਿਨਾਂ ਦੀ ਅਣਥੱਕ ਮਿਹਨਤ ਕਰਨ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਫੜੀ ਹੋਈ ਮੱਛਲੀ ਦਾ ਸਿਰਫ ਪਿੰਜਰ ਹੀ ਉਸਦੇ ਹਿੱਸੇ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਨਿਰਾਸ਼ ਹੋਣ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਉਹ ਦੁਬਾਰਾ ਮਿਹਨਤ ਕਰਨ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਯਕੀਨ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਇਕ ਸੰਘਰਸ਼ ਮੰਨਦਾ ਹੈ। ਉਪਰੋਕਤ ਨਾਵਲ ਕਿਤੇ ਨਾ ਕਿਤੇ ਰਾਜ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਧਿਰਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਵੀ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸਾਰਕਾਂ ਮੈਨੂੰ ਪ੍ਰਤੀਕਾਤਮਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਰਾਜ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਧਿਰਾਂ ਵਾਂਗ ਲੱਗੀਆਂ ਹਨ ਜੋ ਇਕ ਆਮ ਇਨਸਾਨ ਦਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਲੱਕ ਤੋੜਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਨਾਵਲ ਦਾ ਨਾਇਕ ਇਕ ਆਮ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਸੰਘਰਸ਼ ਦੀ ਗਾਥਾ ਦਾ ਬਿਆਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਸਾਂਤਿਆਗੋਂ ਦੇ ਹੱਥ ਅਤੇ ਪਿੱਠ ਤੇ ਜਖ਼ਮ ਹੋ ਗਏ ਸਨ ਪਰ ਉਹ ਦੁਬਾਰਾ ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਮੱਛੀਆਂ ਫੜਨ ਚੱਲਾਂਗੇ। ਇਸ ਨਾਵਲ ਤੋਂ ਇਹ ਉਦੇਸ਼ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਾਵੇਂ ਅਸੀਂ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਕਿੰਨੇ ਵਾਰ ਵੀ ਅਸਫ਼ਲ ਹੋ ਜਾਈਏ ਪਰ ਸਾਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਹੀ ਸੰਘਰਸ਼ ਕਰਦੇ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

*****

"कीरति भनिति भूति भलि सोई।
सुरसरि सम सब कहँ हित होई।।"
—गोस्वामी तुलसीदास

*****

"जो मेरा सत्य है वह यदि वस्तुतः सत्य है, तो वह सारे जगत् का सत्य है,व्यवहार का सत्य है, परमार्थ का सत्य है—त्रिकाल का सत्य है।"
— आचार्य हजारी प्रसाद द्विवेदी

*****

उपन्यास : एक ब्रेक के बाद उपन्यासकार : अलका सरावगी पृष्ठ संख्या : 215, मूल्य : 250 रुपये प्रकाशक : राजकमल प्रकाशन दिल्ली, संस्करण : 2008	समीक्षक : डॉ. रुपिन्द्र शर्मा, हिंदी विभाग

समकालीन हिंदी कथा साहित्य में अलका सरावगी एक महत्त्वपूर्ण हस्ताक्षर हैं। अभी तक उनके चार उपन्यास 'कलिकथा वाया बाइपास', 'शेष कादंबरी', 'कोई बात नहीं', 'एक ब्रेक के बाद' और दो कहानी संग्रह—'कहानी की तलाश में' और 'दूसरी कहानी' प्रकाशित हो चुके हैं। अपने प्रथम उपन्यास 'कलिकथा वाया बाइपास' के माध्यम से ही अलका ने हिंदी उपन्यास जगत् में अपना नाम सुरक्षित कर लिया था। अलका का औपन्यासिक विजन यद्यपि कलिकथा वाया बाइपास उपन्यास में भारतीय इतिहास का विश्लेषण करता दिखाई देता है, परंतु यहाँ इतिहास वर्तमान को समझने में प्रयासरत है न कि किन्हीं मृत आस्थाओं का व्याख्यान। कथालेखिका का औपन्यासिक व्यक्तित्व हमारे समय के सभी ज्वलन्त प्रश्नों को उनकी समग्रता में पाठक के सम्मुख रखता है। मौजूदा दौर के इन्हीं प्रश्नों का विश्लेषण अलका सरावगी राजकमल प्रकाशन से प्रकाशित अपने उपन्यास 'एक ब्रेक के बाद' में करती नज़र आती हैं।

'एक ब्रेक के बाद' उपन्यास अलका सरावगी की हमारे समय को समझने की एक महत्त्वपूर्ण कोशिश है। वर्तमान समय बाजार और उपभोक्तावादी संस्कृति के वर्चस्व का समय है। विज्ञापन, केबल टी.वी. और इंटरनेट के माध्यम से बाजार की पहुँच हमारे मन और मस्तिष्क पर भी असर करती है। आज हम चाहकर भी बाजार की गिरफ्त से बाहर नहीं निकल सकते और बाजार लगातार मानव से उसकी भावनाओं को छीनकर उसे महज खरीददार बनाता चला जा रहा है। मॉल संस्कृति के चलते बाज़ार का स्वरूप भी बदला है। मध्यवर्गीय व्यक्ति भी आज अपने जीवन स्तर को और ऊँचा उठाने के लिए चीज़ों को खरीदकर अपनी खुशी और आनंद को बढ़ाना चाहता है। बाजार के पक्षधरों की मान्यता है कि जैसे—जैसे बाजार विस्तृत होगा, वैसे—वैसे देश का विकास होगा। बहुराष्ट्रीय कंपनियाँ अपनी बाजारवादी नीतियों के तहत लोगों को मात्र खरीददार बनाने के लिए अनेक तरह की तिकड़म का सहारा लेती हैं। अलका सरावगी का उपन्यास 'एक ब्रेक के बाद' इसी 'कॉरपोरेट जगत्' के इर्द—गिर्द अपनी कथाभूमि तैयार करता है। उपन्यासकार ने अपनी बात कहने के लिए कथानक की बजाय पात्रों को सृष्टि बड़ी ही सुघड़ता से की है। उपन्यास के तीन महत्त्वपूर्ण पात्र हैं—के.वी.

शंकर अय्यर, भट्ट और गुरुचरण।

अलका के.वी.शंकर अय्यर और भट्ट के चरित्र की सृष्टि करते हुए उनकी जीवन शैली और उनकी विशेषताओं पर काफी प्रकाश डालती हैं। मगर गुरुचरण का चरित्र उपन्यास में एक रहस्यात्मकता और कौतूहल की सृष्टि करता है। वस्तुतः 'कॉरपोरेट जगत्' जैसे शुष्क विषय पर अपनी कलम चलाते हुए लेखिका ने गुरुचरण के माध्यम से न केवल कथारस की रक्षा की है, बल्कि वही लेखिका की कथा–दृष्टि का आधार बनता है। उपन्यास के तीनों पात्र अभिजात वर्गीय पात्र हैं। पूरे उपन्यास में के.वी. शंकर अय्यर और भट्ट का कहीं भी मेल नहीं हुआ। ये दोनों पात्र गुरुचरण के साथ जुड़े हुए हैं। उपन्यासकार जहाँ एक ओर गुरुचरण और के.वी. के संवादों द्वारा कॉरपोरेट जगत् की सच्चाइयों को उघाड़ती है, वहीं दूसरी ओर गुरुचरण और भट्ट के संवाद बदले हुए परिवेश में व्यक्ति–मन और उसकी भटकन को समझने में सहायक सिद्ध हुए हैं।

के.वी.शंकर अय्यर कॉरपोरेट जगत् का एक सफल व्यक्ति है। उसे लगता है कि बाजार और उपभोक्तावादी संस्कृति के विकास में ही समूचे देश के विकास के सूत्र छुपे हैं। उसे इस बात में बिल्कुल संदेह नहीं कि उसके विचार करने के तरीके में किसी प्रकार की कोई गलती भी हो सकती है। के.वी.की मान्यताओं पर गुरुचरण का गम्भीर प्रश्न है कि, ''अच्छा बताइये, क्या आप सचमुच सोचते हैं कि हमारे देश की तरक्की का मतलब यह होगा कि गरीबी रेखा के नीचे के छब्बीस प्रतिशत लोगों का पेट भरने लायक हम हो जाएँगे। छब्बीस प्रतिशत यानी तीस करोड़ लोग। इतने सारे लोगों की जिन्दगी कैसे बनेगी, जो सड़क के कुत्तों जैसी जिन्दगी जी रहे हैं?'' (पृ.51) आलोच्य उपन्यास का लगभग सारा कथ्य इसी प्रश्न को लेकर चलता है। बाजार और नवीन उपभोक्तावादी संस्कृति की चकाचौंध में 'इंडिया' की निर्मिति तो हो रही है, मगर क्या 'भारत' के तीस करोड़ लोगों तक भी विकास की सुख–सुविधाएं पहुँच सकेंगी? क्या उनके जीवन–स्तर में वृद्धि हो सकेगी? कया उनके जीवन की मूलभूत आवश्यकताएं पूर्ण हो सकेगी? कया वे कभी विस्थापन की पीड़ा से मुक्त हो सकेंगे अथवा बहुराष्ट्रीय कंपनियाँ उन्हें लगातार विस्थापित कर, उन्हें दर–दर का भिखारी बनाकर मात्र 'इंडिया' के विकास को ही अपना ध्येय मानकर, इन यक्ष प्रश्नों को के.वी. की भांति बाइपास करती जाएंगी?

आश्चर्य की बात यह है कि के.वी. खुद इन सच्चाइयों से परिचित है कि जिस विकास का लगातार ढिंढोरा पीटा जा रहा है उसके अंतर्गत विदेशी कंपनियाँ तीसरी दुनिया के देशों से 'लगभग मुफ्त' में माल बनाने वाले गुलाम इकट्ठा कर रही हैं या फिर मॉल संस्कृति के माध्यम से अपना माल यहाँ की मिडिल कलास में खपा रही हैं, तब भी वे इस बात में यकीन रखते हैं कि अंततः आर्थिक सुधारों का फायदा गरीबों को होगा।

उपन्यास में एक ब्रेक तब आता है, जब गुरुचरण एक दिन किसी को बिना कुछ बताए अपनी नौकरी छोड़कर लापता हो जाता है। गुरुचरण द्वारा इस कॉरपोरेट जगत् के षड़यंत्रों और धोखे का मौन प्रतिरोध इस बात का परिचायक बनता है कि वर्तमान बाजार अपनी सामाजिक जिम्मेदारियों की तरफ कोई ध्यान नहीं देता बल्कि उसका पूरा ध्यान मात्र अपने मुनाफे पर ही केंद्रित है। अलका बहुराष्ट्रीय कंपनियों की इसी मंशा को उजागर करती हुई लिखती हैं, ''हर कंपनी आदमी की जेब तक पहुँचना चाहती है बशर्ते कि उसमें कुछ पैसा हो और वह कम्पनी का समान खरीद सके।'' (पृ. 147) एक ओर यह कंपनियाँ मध्यवर्गीय व्यक्ति को मात्र उपभोक्ता बना रही हैं, वहीं दूसरी ओर अपने उद्योगों की स्थापना के लिए आदिवासियों को उनकी जमीनों से विस्थापित कर उन्हें दर–दर का भिखारी बनने के लिए मजबूर कर रही हैं। उपन्यास में गुरुचरण की डायरियां इन कंपनियों को आदिवासियों को विस्थापित करने और पर्यावरण को प्रदूषित करने के लिए जिम्मेदार ठहराती हैं।

कुल मिलाकर आलोच्य उपन्यास तीन बिंदुओं को अपने कथ्य के केंद्र में रखता है–कॉरपोरेट जगत् के षड़यंत्रों का पर्दाफाश, बदले हुए परिवेश का व्यक्ति मन पर प्रभावस्वरूप उसकी जटिल प्रेम–दृष्टि का विश्लेषण और पर्यावरण विमर्श। अलका बड़ी कुशलता से इन मुद्दों को न केवल उपन्यास में मुखरित करती हैं बल्कि परम्परागत औपन्यासिक संरचना से हटकर अपने समय और परिवेश को उपन्यास की कथा में नियोजित करने में सफलता भी हासिल करती हैं। अतः उपन्यास का कथ्य अनेक वर्तमानकालीक समस्याओं पर गम्भीर विमर्श करने के लिए पाठकों को जागरूक और आमंत्रित करता है।

*****

पुस्तक : खोजे हुए प्रश्न
लेखक : यशपाल और राहुल पाल
प्रकाशक : एन.सी.ई.आर.टी.
मूल्य : 65 रुपये
पृष्ठ संख्या : 121
अनुवादक : कृष्ण कुमार मिश्र

समीक्षक :
अधिराज
बी.ए.(प्रथम वर्ष)
क्रमांक : 2622

मनुष्य ने जब से इस धरा पर जन्म लिया है तभी से उसने ब्रह्मांड की प्रत्येक चीज़ को गहरे आश्चर्य और उत्सुकता से देखा है। उसकी इसी उत्सुकता ने उसे प्रत्येक कार्य के पीछे काम करने वाले कारणों की खोज के लिए अग्रसर किया। हमारे दैनदिन के जीवन में हमारा सामना ऐसे प्रश्नों से अक्सर होता रहता है, जिनके हम कारणों को जानना चाहते हैं। टी.वी. धारावाहिक 'टर्निंग प्वाइंट' में हमारे इन्हीं प्रश्नों का उत्तर देने वाले प्रो. यशपाल के नाम से कौन नहीं परिचित? 'खोजे हुए प्रश्न' उनकी कुछ इसी तरह की पुस्तक है जिसमें यशपाल जी के सह लेखक राहुल पाल हैं। इस पुस्तक का हिन्दी अनुवाद कृष्ण कुमार मिश्र ने बहुत ही अच्छे और सरल ढंग से किया है। इस पुस्तक की भूमिका में प्रो. यशपाल लिखते हैं, ''यह पुस्तक हिन्दुस्तान के बच्चों के साथ आनंदमयी जुड़ाव से उत्पन्न हुई है। यह जुड़ाव औपचारिक नहीं था, इस अर्थ में कि पढ़ाने के लिए मुझे प्रकरण नहीं दिए गए थे। बच्चे किन चीज़ों में रुचि रखते हैं यह पता लगाने में ज्यादा समय नहीं लगा।''

प्रस्तुत पुस्तक पाठकों को काफी रोमांचक तरीके से विज्ञान के तथ्यों से जोड़ती है। यह दैनिक जीवन के उन प्रश्नों का भी उत्तर देती है जिनके सम्बन्ध में एक आम व्यक्ति को जानकारी नहीं होती । वस्तुतः यह पुस्तक प्रश्न व उत्तरों का संग्रह है। ये प्रश्न बच्चों और वयस्कों द्वारा समय–समय पर प्रो. यशपाल से पूछे गए हैं। इन प्रश्नों की कुल गिनती 275 है, जिनके उत्तर देने के लिए वैज्ञानिक प्रविधि का प्रयोग किया गया है। इन उत्तरों के सम्बन्ध में लेखकीय टिप्पणी अवलोकनीय है कि, ''मैंने उपने प्रश्नकर्त्ताओं को वैसे उत्तर नहीं दिए जो वे पाठ्यपुस्तकों में आसानी से खोज सकते थे। यह स्पष्ट है कि सबसे अधिक रुचि उन पुस्तकों से दूर की दुनिया में होती है क्योंकि बच्चों ने अनुभव किया है कि उनकी उत्सुकता तथा विभ्रम विद्यालय के बुद्धिमत्तापूर्ण प्रश्नों की परिधि से बाहर हैं । ज्यादातर अध्यापक जिनसे में मिला, इस बात से सहमत थे कि ये प्रश्न विद्यालय के प्रश्न नहीं हैं। वे या तो पाठ्यक्रम की सीमा को भंग करते थे या फिर जो विधा उन्हें पढ़ायी जाती भी उसका अतिलंघन करते थे।''

आलोच्य पुस्तक में लेखकों ने विज्ञान को अत्यधिक मनोरंजक ढंग से प्रस्तुत

करने की शैली को अपनाया है। उनका मकसद सीखने के आनन्द में वृद्धि करना रहा है। प्रो. यशपाल द्वारा दिए गए प्रत्येक उत्तर से छात्र यह जानने के मार्ग पर चल सकता है कि उसे पर्याप्त से अधिक सीखना है, एक यात्री की तरह उसे इस ब्रह्मांड की रहस्यों को खोजते चले जाना है। नाट्य कलाकार हबीब तनवीर प्रस्तुत पुस्तक पर अपनी राय प्रकट करते हुए कहते हैं कि, ''बच्चों के प्रश्नों तथा उनके उत्तरों की यह पुस्तक हाजिर जवाबी, मनोविनोद, ज्ञान, निर्मलता, करुणा की अनौपचारिक भाषा में लिखी गई है और इसमें आश्चर्य और मनोरंजन का खजाना निहित है। यह बच्चों और बड़े दोनों के लिए अत्यंत रोचक पुस्तक है।'' इसके साथ ही उनके उत्तर न केवल सटीक बल्कि संक्षिप्त होते हैं अपितु वे हमारे साथ भागीदार बनते हैं और विज्ञान को सीखने के अनुभव का आनंद लेना सिखाते हैं।

सारांशतः इस पुस्तक को पढ़ने से पाठकों के ज्ञान में बढ़ोतरी के साथ उनमें वैज्ञानिक सोच निर्मित होगी। पुस्तक की शिल्प और शैली पाठक को अपने साथ बांधे रखने में सक्षम है। जानकारी की रोचकता के साथ–साथ मनोरंजन भी पाठक को महसूस होता है। अतः विवेच्य पुस्तक में ज्ञान और मनोरंजन का पूर्णरूपेण संतुलन स्थापित होने के कारण इस पुस्तक को पढ़ना प्रत्येक पाठक के लिए शिक्षाप्रद और लाभदायक है।

*****

पुस्तक : 'टोबा टेक सिंह और अन्य कहानियां'
लेखक : सआदत हसन मंटो
प्रकाशक : राजपाल प्रकाशन, दिल्ली
मूल्य : 185
पृष्ठ संख्या : 160
संस्करण : 2016
अनुवादक : प्रकाश पंडित

समीक्षक :
सागर खन्ना
बी.एस.सी तृतीय वर्ष (एन.एम.)
क्रमांक : 444

'टोबा टेक सिंह और अन्य कहानियाँ' पुस्तक का संपादन व अनुवाद प्रकाश पंडित द्वारा किया गया है। हिंदी और उर्दू के मशहूर संपादक प्रकाश पंडित के अनुवाद में मंटो की कलम का जादू इस पुस्तक की हर कहानी में बरकरार है। इस पुस्तक में मंटों द्वारा लिखी गई मशहूर कहानियों का अनुवाद हिंदी में किया गया है। जैसे कि 'टोबा टेक सिंह', 'खोल दो', 'ठण्डा गोश्त', 'काली सलवार' आदि। ''अगर आपको मेरी कहानियाँ अश्लील या गंदी लगती हैं, तो जिस समाज में आप रह रहे हैं वह अश्लील और गंदा है। मेरी कहानियाँ तो केवल सच दर्शाती हैं'' अक्सर ऐसा कहते थे मंटो जब उन पर अश्लीलता के इल्जाम लगते थे। ठीक इसी तरह मंटो की इन कहानियों में भी मंटो ने बेबाकी से सच लिखा है और प्रकाश पंडित अपने अनुवाद से किसी प्रकार से भी मंटो की सोच को, उनके कहानी लिखने के तरीके को और उनके बेबाक तरीके को सही तरीके से दर्शाने में असफल नहीं हुए हैं। इन कहानियों में बहुत से ऐसे मुद्दों पर बात की गई है, जिन्हें उस समय के समाज में बंद दरवाज़ों के पीछे दबाकर रखा जाता था। यह कहानियाँ सच सामने लाने के साथ–साथ पाठक के दिलोदिमाग पर अपनी पकड़ बनाए रखने में भी कामयाब होती हैं। इन कहानियों में बँटवारे के समय के पागलपन, क्रूरता और दहशत को दर्शाया गया है। मंटो अपनी कहानियों द्वारा उन लोगों को बेनकाब करते हैं जो 'शिष्टरूपी' मुखौटे पहने हुए हैं। मंटो की कहानियों की एक और खास बात है कि कहानी एक सिरे से शुरू होती है और उसका अंत किसी ऐसी जगह हो जाता है जहाँ से पाठक को दूसरा सिरा अपनी सोच और समझदारी से ले जाना पड़ता है और अपनी सूझ–बूझ से एक सही अंत तक पहुँचना पड़ता है। इन कहानियों में कुछ ऐसी कहानियाँ भी हैं जिसमें बँटवारे के बाद लोगों पर हुए असर को दिखाया गया है कि कैसे एक इन्सान, दरिंदे में बदल जाता है, कैसे लोग धर्म की आड़ में अपने दरिंदगी भरे इरादों को अंजाम देते हैं, इन्सानियत को नंगा करते हैं। वस्तुतः मंटों को पढ़ना हमारे समय को, उसकी जटिलता को और उसके वहशीपन को समझना है। कुल मिलाकर आलोच्य संग्रह की तकरीबन सभी कहानियाँ हमें अपने समय और समाज के प्रति न केवल जागरूक करती हैं बल्कि उसकी एक यथार्थवादी तस्वीर भी हमारे समक्ष प्रस्तुत करती हैं।

*****

पुस्तक : बच्चों की श्रेष्ठ कहानियां,
लेखिका : यशी चन्द्रा
प्रकाशक : कौशिक प्रकाशन , इलाहाबाद
संस्करण : 2009,
मूल्य : 150
पृष्ठ संख्या : 73

समीक्षक :
योगिता
बी.ए. (द्वितीय वर्ष)
क्रमांक : 3536

यशी चन्द्रा पत्रकारिता के क्षेत्र से जुड़ी हुई रचनाकार हैं जो अपनी रचनाएं केवल यशी के नाम से लिखती हैं । बचपन से ही उनकी कहानियाँ विभिन्न पत्र–पत्रिकाओं में प्रकाशित होती रही हैं। विवेच्य कहानी संग्रह 'बच्चों की श्रेष्ठ कहानियां' उनकी बाल कहानियों का पहला संग्रह है जिसके फ्लैप पर वह स्वयं टिप्पणी करते हुए लिखती हैं, ''इस बाल संग्रह को लिखने का लक्ष्य बच्चों को अच्छी सीख देना है।''

बच्चे कच्ची मिट्टी की तरह होते हैं जिन्हें सही रूपाकार देने के लिए संस्कारों के चाक पर चढ़ाया जाना और तदन्तर जीवन–मूल्यों की भट्टी में पकाया जाना अनिवार्य होता है। बच्चों को संस्कारित करने की इस प्रक्रिया में उन्हें श्रेष्ठ और उच्च जीवन–मूल्यों से मंडित सरुचिपूर्ण साहित्य मुहैया करवाना और पढ़ाया जाना अनिवार्य हो जाता है। प्रस्तुत कहानी संग्रह बच्चों की इन्हीं जरूरतों को पूरा करने का एक महत्त्वपूर्ण स्रोत बनता नज़र आता है।

आलोच्य कहानी संग्रह में कुल 16 कहानियाँ संकलित हैं जो अनेक विषयों को अपने कथ्य में समाहित करने का प्रयास करती हैं। दोस्ती का मानवीय जीवन में अत्याधिक महत्त्व है। वस्तुतः बचपन की मित्रता ही हमारे भावी जीवन को निर्मित और नियंत्रित करती है। 'रेशम के धागे' कहानी कुछ इसी तरह की है जिसकी वस्तु अपने भीतर सच्ची मित्रता के विषय को समेटती है। कहानी बच्चों को यह सीख देती है कि सच्ची मित्रता बहुत ही दुर्लभ है। अतः हमें सच्चे मित्र से कभी मुँह नहीं मोड़ना चाहिए। प्रस्तुत संग्रह की 'नया साल आया रे' और 'टीले का रहस्य, कहानियाँ भी 'मित्रता' पर ही केंद्रित हैं। ये कहानियाँ बताती हैं कि जीवन में सफलता अर्जित करने और नेकी के रास्ते पर चलने के लिए हमें सच्चा दोस्त ही प्रेरित कर सकता है।

दान करना मनुष्य की सहज वृत्ति है। विद्यादान को भारतीय संस्कृति में एक महान दान माना गया है। विवेच्य संग्रह की 'विद्यादान' कहानी हमें प्रेरित करती है कि समाज के गरीब और निम्न वर्ग जहाँ पर शिक्षा का प्रकाश नहीं पहुँच पाया, वहाँ हमें गरीब बच्चों को शिक्षा का दान देना चाहिए। 'दीनू की समझदारी' कहानी भी मुसीबत में फसे हुए लोगों की सहायता करने की सीख देती है।

वर्तमान समय रिश्तों की टूटन और परिवारों की बिखरन का समय है। बच्चे

अपने अभिभावकों के प्रति जिम्मेदारियों को निभाना नहीं चाहते। प्रस्तुतः संग्रह की कई कहानियाँ जीवन में माता—पिता और अनेनानेक रिश्तों के महत्व को उजागर करने लिए लिखी गईं हैं। 'टिन्नी की सीख' कहानी एक माँ की उस ममता को आलोकित करती है जिसके तहत वह यह नहीं चाहती कि उसका बच्चा गलत संगत में पड़कर अपना भविष्य खराब कर ले। 'जिद का फल' कहानी में लेखिका कहना चाहती है कि माँ—बाप के फैसले को हमें सहर्ष मानना चाहिए और अपनी जिद को नहीं मनवाना चाहिए। क्योंकि उनके फैसले भले ही वर्तमान में हमें कठोर क्यों न जान पड़ें, मगर भविष्य में वे कभी गलत नहीं होते। 'राखी' कहानी में लेखिका ने भाई—बहन के रिश्ते की बात की है । इसी तरह 'रोटी की कीमत' कहानी परिवार के पालन हेतु माता—पिता के त्याग और कठोर मेहनत को रेखांकित कर बच्चों को परिवार के प्रति अपनी जिम्मेदारियों का एहसास करवाने में सक्षम प्रतीत होती है।

बढ़ती हुई उम्र के बच्चे अपने जीवन के उस मोड़ पर होते हैं, जहाँ उनके मन के भीतर कुबुद्धि और सुबुद्धि दोनों का वास होता है। अगर उनके द्वारा कुबुद्धि को प्रश्रय दिया जाता है तो उनका भविष्य धूमिल पड़ जाता है। संग्रह में संकलित 'बिना विचारे जो करे पाछे पछताए' हमें सीख देती है कि जीवन में प्रत्येक काम हमें विचारपूर्वक ही करना चाहिए। 'सुबह का भूला' कहानी में लेखिका ने जीवन में प्रायश्चित के महत्त्व को उद्‌घाटित किया है। इसी तरह पहाड़ी का रहस्य कहानी भी हमें कुमार्ग को छोड़कर सुबुद्धि के मार्ग को अपनाने की सलाह देती है।

जीवन में कुछ बनने और अपने अस्तित्व को सिद्ध करने के लिए हमें हिम्मत की पग—पग पर जरूरत होती है। अतः हिम्मत और जीवन मूल्यों के प्रति हमारी सुदृढ़ता ही हमें अपनी मंजिल तक पहुँचाती है। आलोच्य संग्रह की कई कहानियाँ इसी विषय को अपना आधार बनाती हैं। 'नई दिशा' कहानी इस तथ्य को प्रकट करती है कि जीवन में चाहे सभी दरवाजे हमें बंद क्यों न दिखाई दें, परंतु अगर मनुष्य हिम्मत न हारे तो हमें कोई न कोई 'नई दिशा' मिल ही जाती है। 'सोनू की बहादुरी' भी ऐसी ही एक महत्त्वपूर्ण कहानी है। इन कहानियों के अतिरिक्त 'होली का तोहफा' और 'लालच का फल' भी प्रस्तुत संग्रह की उल्लेखनीय कहानियाँ हैं।

कुल मिलाकर कहा जा सकता है कि प्रस्तुत कहानी संग्रह में बालमन के विभिन्न पहलुओं को छूने का प्रयत्न किया गया है। इसकी प्रत्येक कहानी बच्चों को प्रेरणा देगी तथा उनमें नई उर्जा का संचार करेगी। कहानियाँ पढ़ने से बच्चों में कल्पना शक्ति का विकास होता है, जो उनके व्यक्तित्व के निखार में सहायक होती है। अतः यह कहानियाँ बच्चों के लिए तो प्रेरणास्पद हैं ही, माता—पिता और अभिभावकों के लिए भी पठनीय हैं।

*****

पुस्तक : श्रवण कुमार
प्रकाशक : गौतम ब्रदर, कानपुर
संस्करण : 1975
मूल्य : 80 रुपये
पृष्ठ संख्या : 90

समीक्षक :
चाहत चौहान
बी.ए.(द्वितीय वर्ष)
क्रमांकः 3544

डॉ. शिवबालक शुक्ल द्वारा रचित खण्डकाव्य 'श्रवण कुमार' एक पौराणिक कथा पर आधारित है। किन्तु कवि ने अपनी कल्पना शक्ति के द्वारा सामाजिक और सांस्कृतिक दृष्टि से उसे प्रत्येक देश—काल के लिए प्रासंगिक बना दिया है अर्थात् उसमें पौराणिकता और वर्तमान सामाजिक यथार्थ दोनों हैं। हमने इस खण्ड काव्य का सर्गानुसार संक्षिप्त वर्णन करने का प्रयास किया है। इसके चतुर्थ सर्ग से लेकर अष्टम सर्ग तक खण्ड काव्यकार ने अनेक मार्मिक स्थलों को प्रयत्नपूर्वक उकेरा है। सप्तम सर्ग में तो करुण रस की भावानात्मक अभिव्यक्ति अपनी चरम सीमा पर पहुंच गई है। श्रवण के माता—पिता का करुण विलाप किसी भी सह्रदय को द्रवित करने में समर्थ है। इस खण्डकाव्य के सर्गानुसार संक्षिप्त कथानक की चर्चा कर लेना यहाँ अनिवार्य प्रतीत होता है।

प्रथम सर्ग में कवि कहता है कि अयोध्या का गौरवशाली इतिहास अपने भीतर अनेक महान् राजाओं की गौरव'—गाथा छिपाए हुए है। पृथु, इक्ष्वाकु, ध्रुव , दिलीप, रघु आदि राजाओं ने अयोध्या के नाम को प्रसिद्धि एवं प्रतिष्ठा के शिखर पर पहुँचाया। इसी अयोध्या में सत्यवादी हरिशचन्द्र और गंगा को भूतल पर लाने वाले राजा भगीरथ ने शासन किया। राजा रघु के नाम पर ही इस कुल का नाम रघुवंश पड़ा। महाराजा दशरथ राजा अज के पुत्र थे।

राजा दशरथ अयोध्या के प्रतापी शासक थे। उनके राज्य में सर्वत्र शांति थी। अयोध्या नगरी में चारों ओर कला—कौशल, उपासना, संयम तथा धर्म साधना का साम्राज्य था। महाराज दशरथ स्वयं एक महान् धनुर्धर थे। वे शब्दभेदी बाण चलाने में सिद्धहस्त थे। कथा को आगे बढ़ाते हुए कवि ने द्वितीय सर्ग में आश्रम का वर्णन किया है। सरयू नदी के तट पर एक आश्रम था। उस आश्रम में श्रवण कुमार अपने वृद्ध अन्धे माता—पिता के साथ सुख—शांतिपूर्वक निवास करता था।

अन्धे मुनि और उनकी पत्नी श्रवण जैसा आज्ञाकारी और मातृ—पितृभक्त पुत्र पाकर अपने को धन्य मानते थे। प्रस्तुत काव्य कृत्ति के तृतीय सर्ग में कवि बताते हैं कि एक दिन गोधूलि वेला में महाराजा दशरथ भोजन करने के बाद विश्राम कर रहे थे कि उनके मन में आखेट की इच्छा जाग्रत हुई । रात्रि में सोते समय राजा ने स्वप्न में देखा कि एक हिरन का बच्चा उनके बाण से मर गया है और हिरनी

खड़ी हुई आंसू बहा रही है।राजा दशरथ बहुत सवेरे रथ पर सवार होकर शिकार के लिए चल दिए और वे घने वन में एक अन्धकारमय स्थान में छिपकर बैठ गये। धनुष बाण सँभाले हुए वे किसी वन्य पशु की प्रतीक्षा करने लगे। इधर श्रवण कुमार के माता–पिता को प्यास लगी। श्रवण जल लेने के लिये नदी के तट पर गया और जल भरने के लिए कलश नदी के जल में डुबोया। घड़े के शब्द को राजा दशरथ ने किसी वन्य पशु की आवाज समझा और उन्होंने तुरन्त शब्द में ही बाण चला दिया और बाण श्रवण कुमार को लगा।

चतुर्थ सर्ग में कवि बताता है कि श्रवण कुमार नदी के तट पर पड़ा था। वह अपने माता–पिता की चिन्ता में व्याकुल था। श्रवण ने दुखी मन से राजा से कहा कि तुमने श्रवण को ही नहीं मारा है अपितु उसके माता–पिता की भी हत्या कर दी है। उसने राजा से आग्रह किया कि वे उसके माता–पिता को जल पिला आएँ। यह कहकर श्रवण के प्राण पखेरू उड़ गए।

कवि ने पंचम सर्ग में दशरथ के आन्तरिक द्वन्द्व का चित्रण किया है। दशरथ दुःखी एवं चिन्तित भाव से सिर झुकाए आश्रम की ओर जा रहे थे और सोच रहे थे कि वे इस घटना का किस प्रकार प्रयाश्चित करें।

आलोच्य काव्य रचना के षष्ठ सर्ग में कवि बताता है कि आश्रम में श्रवण के माता–पिता श्रवण के आने की प्रतीक्षा कर रहे थे। उसी समय दशरथ ने आश्रम में प्रवेश किया। वे दोनों दशरथ को श्रवण समझ रहे थे। उसके उपरान्त दशरथ ने अपने द्वारा बाण चलाए जाने श्रवण के स्वर्गवासी हो जाने की बात बताई तो यह समाचार सुनकर श्रवण के वृद्ध माता–पिता व्याकुल हो उठे और विलाप करने लगे।

कथा को आगे बढ़ाते हुए कवि ने सप्तम सर्ग में करुण रस की भावनात्मक अभिव्यक्ति की है। श्रवण के माता–पिता पुत्र के शोक से व्याकुल थे। राजा दशरथ को सम्बोधित करते हुए श्रवण के पिता ने कहा – "हे राजन! यदि तुम जान बुझकर यह कृव्य करते तो पूरा रघुकूल ही दण्ड भोगता, परन्तु यह सब कुछ तुमसे अनजाने में ही हुआ है। अतः केवल तुम अकेले ही इसका दण्ड भोगोगे। उन्होंने दशरथ को शाप दिया – "जिस प्रकार पुत्र–शोक में मैं प्राण त्याग रहा हूँ उसी प्रकार हे दशरथ! एक दिन तुम भी पुत्र–वियोग में तड़प–तड़पकर अपने प्राण त्यागोगे।"

कथा के अन्तिम सर्ग को रचते हुए कवि कहता है कि जब श्रवण कुमार के पिता का ध्यान दशरथ की ओर गया तो उन्हें शाप देने का दुःख हुआ। उन्होंने शाप लौटाना–चाहा, परन्तु अब यह सम्भव नहीं था। तभी श्रवण अपने दिव्य रूप में प्रकट हुआ और अपने माता–पिता को सान्तवना दी। उसने सांसारिक आवागमन से मुक्त होने तथा स्वर्ग पहुँचने का समाचार उन्हें दिया। इस समाचार को सुनकर श्रवण के माता–पिता ने भी अपने प्राण त्याग दिये।

प्रस्तुत खण्डकाव्य की रचना में कवि का दृष्टिकोण यह रहा है कि राष्ट्र की समृद्धि के लिए युवा–पीढ़ी को विनम्रता, सेवा, त्याग, अहिंसा, प्रेम तथा मानवीय संवेदना के प्रति आकृष्ठ होना चाहिये। कवि की सोच है कि वर्तमान युवा पीढ़ी में भारतीय संस्कृति के विपरीत अनैतिकता, उद्दण्डता उच्छृंखलता और अनुशासनहीनता का भाव फैलता जा रहा है, वह माता–पिता एवं गुरुजनों के प्रति श्रद्धा रहित होती जा रही है। उसे अपने प्राचीन, राष्ट्रीय गौरव, अपनी संस्कृति एवं अपने समाज के आदर्शों का ज्ञान नहीं है और यदि है भी तो वह उनके प्रति श्रद्धा रहित है। इसीलिए कवि ने भारतीय संस्कृति से विमुख अन्धकार में भटकती युवा पीढ़ी को भावनात्मक स्तर पर सदाचार, सेवा, प्रेम, त्याग, मानवीय संवेदना आदि गुणों की ओर अग्रसर करने हेतु इस खण्डकाव्य की रचना की है।

कवि ने इस खण्डकाव्य में अपनी प्राचीन संस्कृति के आदर्शों की उदात्त व्याख्या की है। इसमें श्रवण कुमार के चरित्र में सेवा, क्षमा, सहिष्णुता आदि उदात्त भावों का प्रतिपादन किया गया है। साथ ही दशरथ, श्रवण के माता–पिता का चरित्र भी नैतिकता एवं आदर्शों के शिखर को छू रहा है। इस खण्ड–काव्य की रचना इन्हीं आदर्शों की समाज में स्थापना करने हेतु की गई है। अतः यह काव्य कृति लुप्त हो रही संवेदनाओं और जीवन–मूल्यों को वर्तमान में प्रांसगिक बनाकर पाठक वर्ग को सही दिशा में अग्रसर करने का श्रेय हासिल कर लेती है।

*****

पुस्तक : बड़े भाई साहब
लेखक : प्रेमचंद
प्रकाशक : साहित्य केन्द्र, इलाहाबाद
प्रथम संस्करण : 2013
पृष्ठ संख्या : 116
मूल्य : 350

समीक्षक :
साक्षी गोयल
बी.ए.(तृतीय वर्ष)
क्रमांक 4204

हिन्दी साहित्य के क्षेत्र में मुंशी प्रेमचंद का योगदान अतुलनीय है। उन्होंने कहानी और उपन्यास के माध्यम से लोगों को साहित्य के साथ जोड़ने का काम किया। उनके द्वारा लिखे गए उपन्यास और कहानियाँ आज भी प्रांसगिक हैं। उनकी कहानियाँ हृदय को छू लेने वाली हैं। प्रस्तुत कहानी संग्रह 'बड़े भाई साहब' की कहानियाँ भी कुछ इसी तरह की मनमोहक कहानियाँ हैं जो अनेकानेक विषयों को आधार बनाकर लिखी गईं हैं।

आलोच्य संग्रह की पहली कहानी 'ईदगाह' है जिसमें एक बच्चे के अपनी दादी के प्रति प्रेम को दिखाया गया है कि किस प्रकार हामिद अपने क्षणिक भर के सुखों को त्यागकर, भूखा रहकर मेले में खर्च किए जाने वाले पैसों से अपनी दादी के लिए एक चिमटा खरीदता है ताकि रोटी बनाते समय उसकी उंगलियाँ न जलें। इस प्रकार लेखक आज की युवा–पीढ़ी को यह शिक्षा देना चाहता है कि वह अपने बुजुर्गों के प्रति प्रेम भाव रखें ताकि उनका बुढ़ापा अजनबीपन का शिकार न हो। 'बेटों वाली विधवा' कहानी भी बच्चों द्वारा अपने वृद्धों की उपेक्षा किए जाने के सच को उभारती है। लेखक चाहता है कि हमें अपने माता–पिता के एहसानों को याद रखते हुए उनके प्रति सदैव संवेदनशील रहना चाहिए। इसी तरह 'बड़े भाई साहब' कहानी में लेखक ने बताया है कि उम्र के तकाज़े से जिन्दगी जीने का तजुर्बा बढ़ता रहता है। इसीलिए हमें बड़ों की बराबरी न करके उनके विचारों का सम्मान करना चाहिए।

वस्तुतः मुंशी प्रेमचंद एक सामाजिक कहानीकार हैं। उनकी उक्त कहानियाँ रिश्तों के आदर्श रूप को हमारे समक्ष रखती हैं। परंतु कहानीकार की पैनी दृष्टि वर्तमान समय में रिश्तों की टूटन और उनके अर्थिकीकरण की टीस को भी महसूस करती है। आलोच्य कहानी संग्रह में संकलित 'गुल्ली डण्डा' कहानी में दो मित्रों के बचपन का वर्णन करते हुए उनके बालपन का सबसे प्रिय खेल

'गुल्ली डण्डा' जो बाकी सब खेलों से सस्ता और अच्छा है को बयान किया गया है। मगर अफसर बनने के बाद उनमें एक ऊँच–नीच की दीवार खड़ी हो जाती है। इसी तरह 'नशा' कहानी भी यह सिद्ध करती है कि कैसे अमीरों को 'जोक' कहने वाला कहानी का 'मैं' पात्र अपने मित्र ईश्वरी के घर सुख सुविधाओं का शिकार होकर अपने वर्ग के लोगों को गंवार समझने लग जाता है। प्रस्तुत कहानी रिश्तों के आर्थिकीकरण को स्पष्टतः आलोकित करती दिखाई देती है। 'अलग्योझा' कहानी के शीर्षक का अर्थ ही है – बँटवारा। लेखक ने बड़ी ही मार्मिकता से बयान किया है कि बँटवारा केवल दो घरों का नहीं बल्कि दो दिलों का भी हो जाता है। इसीलिए हमें संयुक्त परिवार में सभी के साथ मिल जुलकर रहना चाहिए और अपनी जिंदगी में अलग्योझा अर्थात् बटवारे को स्थान नहीं देना चाहिए।

प्रेमचन्द की विचारधारा प्रगतिवादी रही है। इसीलिए उनकी कहानियों में समाज के निम्न वर्ग और उनकी समस्याओं का विशद् विवेचन मिलता है। 'ठाकुर का कुआं' कहानी भारतीय समाज में व्याप्त जाति–पाति व ऊँच–नीच की कुरीति को उजागर करते हुए समाज के ठेकेदारों पर कठोर व्यंग्य करती है। कहानी दिखाती है कि किस प्रकार उच्च वर्ग के लोग निम्न वर्ग के लोगों के साथ भेदभाव करते हैं तथा पानी जैसी वस्तु के लिए उन्हें दर–दर भटकने के लिए मजबूर कर देते हैं। लेखक की मान्यता है कि वर्तमान युवा पीढ़ी को मानवता को उच्च धर्म मानते हुए इन कुरीतियों को जड़ से खत्म कर देना चाहिए। 'पूस की रात' कहानी में रचनाकार ने किसानों की दुर्दशा को ब्यान किया है। हल्कु ऋण का शिकार है। सर्दियों में अपनी फसल की रक्षा के लिए एक कम्बल खरीदना चाहता है। मगर ऋण का ब्याज इतना अधिक है कि वह कम्बल खरीदने के लिए एक पैसा भी बचाकर नहीं रख सकता। अतः वह पूस की ठंडी रातों में बिना कम्बल के अपनी फसल की रखवाली करने के लिए मज़बूर हो जाता है। मगर एक रात वह नील गायों से अपनी फसल बचाने में असफल हो जाता है। फसल के बर्बाद होने पर भी हल्कु कहता है कि चलो अच्छा हुआ अब उसे ठंडी रातों में बिना कम्बल के फसल की राखी नहीं करनी होगी। मगर सूक्ष्मता से विचार करने पर पता चलता है कि यह कहानी ऋण का शिकार किसान के, किसान न रहकर मजदूर बनने की त्रासदी को बयान करती है। किसानों की दुर्दशा का प्रश्न आज भी प्रासंगिक बना हुआ है। कदाचित् इसीलिए प्रेमचंद कालजयी रचनाकार हैं।

प्रस्तुत संग्रह की 'घरजमाई' और 'ज्योति' कहानियाँ भी पाठक का ध्यान अपनी ओर आकृष्ट करने में सफल हुईं है। प्रेमचंद की भाषा आम लोगों की

बोलचाल की मुहावरेदार भाषा है। सहजता और स्वाभाविकता इस भाषा की अन्यतम विशेषताएँ हैं। आलोच्य कहानियों की सरल भाषा पाठक को न केवल अपने साथ बाँधे—रखती है बल्कि अनेक रोमांचक और मार्मिक स्थलों की सृष्टि कर उसे प्रेमचंद के रचना कौशल की उत्कृष्टता का बोध करवाने में भी सक्षम सिद्ध होती है।

*****